

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

*Збірник наукових праць
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

**Том VII
ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 47

**Київ
2019**

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 47. – 336 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *С.Д. Максименко*

Заступник головного редактора:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *Н.В. Чепелева*

Відповідальні секретарі:

канд. психол. наук, ст.н.с. *Н.В. Слободяник* (друкована версія),

канд. психол. наук, ст.н.с. *О.Л. Вернік* (електронна версія).

Редакційна колегія:

Моляко В.О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Карамушка Л.М., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Смульсон М.Л., член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор;
Кокун О.М., доктор психол. наук, професор;
Максимова Н.Ю., доктор психол. наук, професор;
Москаленко В.В., доктор філос. наук, професор;
Піроженко Т.О., доктор психол. наук, професор;
Швалб Ю.М., доктор психол. наук, професор;
Музика О.Л., канд. психол. наук, професор;
Кісарчук З.Г., канд. психол. наук, ст.н.с.;
Терещук А.Д., канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина);
Марек Палух, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща);
Євген Глива, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія);
Роман Трач, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США);
Альфред Прітц, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

(протокол № 6 від 27.06.2019 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України в галузі психологічних наук

(Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)

© Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019

<http://www.apppsychology.org.ua>

<http://www.ecopsy.com.ua>

G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine

**ACTUAL PROBLEMS of
PSYCHOLOGY:**

*Scientific Papers
of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine*

**Volume VII
ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGY**

Issue 47

**Київ
2019**

Actual Problems of Psychology: G. S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine / ed. S. D. Maksymenko. - Vol VII: Environmental Psychology / by scientific ed. S. D. Maksymenko - Issue 46 - K. : G.S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine, 2019. - 336 p.

Editor:

Full member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor *S.D. Maksimenko*

Deputy editor:

member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor *N.V. Chepeleva*

Executive secretary:

PhD in psychology, senior researcher *N.V. Slobodianyuk* (paper version),

PhD in psychology, senior researcher *O.L. Vernik* (e-version).

Editorial Board:

Moliako V.O., member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Karamushka L.M.*, corresponding member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Smulson M.L.*, corresponding member NAPS Ukraine, doctor psychology, professor; *Kokun O.M.*, doctor psychological, professor; *Maksimova N.J.*, doctor psychological, professor; *Moskalenka V.V.*, doctor philosopher, professor; *Pirojenko T.O.*, doctor psychological, professor; *Shwalb J.M.*, doctor psychological, professor; *Muzyka O.L.*, PhD in psychology, professor; *Kisarchuk Z.G.*, PhD in psychology, senior researcher; *Tereschuk A.D.*, PhD in psychology, senior researcher

Member of international editorial board:

Anton Fabian, Professor, Habilitated Doctor, Head of the Department of Social Work, The Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovakia); *Marek Paluh*, Professor Extraordinarius, Habilitated Doctor of Humanities, Head of the Department of Social Pedagogy of Institute of Pedagogy, Zhesliv University (Republic of Poland); *Eugene Hliva*, Foreign Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Consulting Professor at The Australian Society of Clinical Hypnotherapists (Australia); *Roman Trach*, Doctor of Philosophical Science, Professor, Foreign Member of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine (USA); *Alfred Prits*, Professor, Doctor of Psychology and Pedagogy, Rector of Sigmund Freud University (Republic of Austria).

*Published by the decision of the Academic Council of G. S. Kostiuk
Institute psychology NAPS Ukraine
(№ 6 of 27.06.2019)*

*Certificate of registration of print media
HF series number 17847-6693PR of 10.06.2011*

*The collection included in the list of scientific professional editions Ukraine psychology
(Order of MES Ukraine № 1021 of 7.10.2015 p.)*

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 47.

У збірнику наукових праць представлені статті науковців, у тому числі співробітників, аспірантів та наукових кореспондентів лабораторії екологічної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, в яких висвітлюються теоретико-методологічні та прикладні проблеми екологічної психології як напряму досліджень, що вивчає психологічні проблеми взаємодії людини із середовищами її життєдіяльності. Особливу увагу приділено психологічним проблемам захисту та збереження довкілля. Збірник адресований викладачам психології вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі практичної психології, науковцям-психологам, іншим фахівцям, що розробляють проблеми розуміння та інтерпретації.

Actual Problems of Psychology: G. S. Kostiuk Institute of Psychology NAPS Ukraine – Vol VII: Environmental Psychology – Issue 47.

The collection of scientific papers submitted articles scholars, including staff, graduate students and research correspondents environmental psychology laboratory of the G. S. Kostiuk Institute psychology NAPS Ukraine, which highlights the theoretical, methodological and applied problems environmental psychology as a direction research that studies the psychological problems human interaction with the environment her life. Particular attention is paid to psychological problems protecting and preserving the environment. Collection psychological and teachers addressed gies higher educational institutions, graduate students, workers in the field applied psychology, scientists, psychologists and other professionals with problems understanding and interpretation.

ЗМІСТ

<i>Акименко І.М.</i>	
Політична соціалізація людини в сучасному середовищі	9–18
<i>Акімова Н. В.</i>	
Проблема розуміння як важливий аспект психологічного благополуччя особистості в інтернеті	19–34
<i>Баєва К.О., Кряж І.В.</i>	
Екологічна сензитивність та сприйнятий контроль як чинники біо-орієнтованої активності особистості	35–46
<i>Борець Ю.В., Шлімакова І.І.</i>	
Обумовленість життєздатності особистості впливами оточуючого середовища	47–55
<i>Варга В.С.</i>	
Адаптація до шкільного середовища дітей молодшого шкільного віку: опис корекційної програми	56–67
<i>Вернік О.Л.</i>	
Екопсихологічний підхід до дослідження благополуччя особистості: середовищно-життєдіяльнісний контекст	68–79
<i>Вовчик-Блакитна О.О.</i>	
Міжпоколінна взаємодія в сім'ї як ресурс	80–91
<i>Волеваха І.Б.</i>	
Метод навчального тренінгу у підготовці студентів-психологів до роботи у бізнес-організації	92–102
<i>Волинець Н.В.</i>	
Порівняльний аналіз особливостей особистісного благополуччя прикордонників з різним службовим статусом та психологів, соціальних працівників і соціальних педагогів в залежності від наявності досвіду приватної практики	103–119
<i>Гірченко О.Л., Буковська О.О.</i>	
Просоціальна спрямованість та поведінка особистості	120–129
<i>Горова О.О.</i>	
Динаміка ціннісної регуляції розвитку професійних здібностей у юнацькому віці	130–139

<i>Дяченко Н.А., Мунасіпова-Мотяш І.А., Дубініна Д.Е.</i>	
Взаємозв'язок психологічної безпеки та задоволеності образом тіла у жінок	140–152
<i>Каменщук Т.Д.</i>	
Зміст експериментальної навчально-корекційної програми формування просторової знаково-символічної системи знань	153–165
<i>Кирпенко Т.М.</i>	
Сучасний стан та перспективи вивчення взаємозв'язку здоров'я та суб'єктивного благополуччя особистості	166–176
<i>Кулікова А.І.</i>	
Тимчасова інвалідність (перелом руки або ноги, 9-12 міс. реабілітації) як фактор зміни структурних компонентів «Я-образу»	177–188
<i>Мироненко О.М.</i>	
Суб'єктивний зв'язок з природою як чинник психологічного благополуччя особистості	189–196
<i>Мусіяка Н.І.</i>	
І.О. Сікорський: перша вітчизняна концепція особистісної детермінації навчання (еколого-психологічний аспект)	197–207
<i>Павленко Г.В.</i>	
Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів	208–219
<i>Павленко О.В.</i>	
Проектування та конструювання життєвої перспективи особистості	220–231
<i>Партенадзе О.В.</i>	
Дослідження запиту студентської молоді на послуги психологічної служби закладу вищої освіти	232–247
<i>Платковская О.В.</i>	
Психологическая устойчивость личности во время глобальных изменений	248–252
<i>Примачок Л.Л.</i>	
Психолого-педагогічне забезпечення професійного становлення студентів вищих освітніх закладів, які опановують фах фізичного реабілітолога	252–268

<i>Рудоміно-Дусятська О.В.</i>	
Екологічні аспекти проблеми психологічного благополуччя особистості	269–279
<i>Сараєва Н.М., Суханов А.А., Галиакберова И.Л.</i>	
О факторах жизнеспособности человека в регионе экологического неблагополучия	280–290
<i>Скок А.Г.</i>	
Метод флоатінга як напрямок сучасної психологічної реабілітації ..	291–300
<i>Шапошнікова Ю.Г.</i>	
Рефлексивні компоненти у професійному становленні практичних психологів як предмет психологічного аналізу	301–313
<i>Швалб Ю.М.</i>	
Психологічні засади соціального благополуччя особистості в зрілому віці	314–331
Наші автори	332–333
Content	334–335

АКИМЕНКО ІРИНА МИКОЛАЇВНА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри екологічної психології та соціології Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена політичній соціалізації людини в сучасних умовах. Особливий акцент автор статті робить на проблемі розвитку політичної соціалізації сучасної молоді, складовими якої є політична культура і політична свідомість. Дана проблема є надзвичайно актуальною. Саме політична соціалізація молоді в суспільстві є показником політичної культури, а політична поведінка є показником рівня політичної свідомості в сучасному суспільстві. Процес політичної соціалізації сучасної людини зокрема молоді дає можливість зорієнтувати її в певному напрямку, який потрібен для її розвитку, адаптувати до сучасних змін суспільства та навчити жити в умовах навколишнього сучасного середовища.

Ключові слова: *політична соціалізація, політична культура, політична свідомість, політична поведінка, політичне життя, сучасна молодь, адаптація, сучасне середовище.*

Постановка наукової проблеми. Доросле життя кожної людини починається з того, що вона починає усвідомлювати, а згодом й переконується, що сучасне суспільство, його політичне життя регулюють норми та традиції політики. Людина є творцем політики. Беручи активну участь у політичному житті, кожна людина відповідно до своїх інтересів, здатна впливати на поведінку й становище інших людей та сприяти певним змінам у політичних відносинах. Це є проявом в утворенні соціальних груп, спільностей, політичних рухів, політичних партій та різноманітних політичних інститутів.

Нам вже відомо, що весь розвиток суспільства, його економічна, духовна, соціальна сфери спрямовані на задоволення потреб людини та на її всебічний розвиток. Тому від того, яке місце людина займає у виробничій сфері, від якості її трудової діяльності, поведінки та зацікавленості у праці залежать всі інші сфери життя. Те ж саме відбувається в соціальній сфері, тому, що саме там, від вміння людини реалізувати свої здібності залежать економічні успіхи та забезпечення життя.

Схожі процеси й відбуваються в політичній сфері. Розвиток політичної системи суспільства багато в чому залежить від політичної зрілості

людини, її освіти та ініціативи. Насамперед це політична активність людини. У демократичних суспільствах політична активність людини є головним аспектом самореалізації особистості. В Україні перехід від тоталітаризму до демократії призвів до значного зростання кількості людей, що беруть участь у політиці, прагнучи зробити свій внесок в розбудову демократичного суспільства. Людина виступає метою та фактором розвитку демократичного суспільства, де допускається підвищення її ролі з метою вироблення в неї дійової програми формування сучасної особи.

Політична соціалізація є надзвичайно важливим процесом, який забезпечує певні можливості для сучасної людини, а для молодого покоління тим більше, насамперед це увібрати в себе всі ключові соціальні, психологічні навички політичної та соціальної участі, риси та особливості суспільства, політичної системи. З набуттям Україною статусу незалежної держави постала проблема вивчення, аналізу, досліджень явищ які впливають на соціальну мобільність, насамперед політична соціалізація і політична поведінка.

Українські дослідники глибоко досліджують етапи, риси, функції політичної соціалізації, виробляють загальні тенденції її розвитку в сучасному українському середовищі, зокрема визначають основні закономірності та риси соціальної мобільності молоді.

Сучасна політична соціалізація дуже тісно пов'язана з політичною культурою і політичною поведінкою. Саме ці дві дефініції є похідними від політичної соціалізації є її логічними результатами.

Політична соціалізація активно впливає на формування якостей людини в більшій мірі індивідуальних. Саме завдяки рівню політичної соціалізації можливо визначити соціальний досвід, а це в свою чергу дає можливість зрозуміти наскільки людина залежить від соціально політичних умов, від загальної соціалізації, від загального розвитку навколишнього середовища.

Відомо, що політична система є однією з частин загальної культури, тому має формуватися у процесі політичного життя, а це в свою чергу є необхідною передумовою створення сприятливих умов для взаємодії між громадянами та державою і різними політичними інститутами. Втім, щоб і надалі мати розвиток, політична соціалізація сучасної людини, зокрема молоді потребує певного адекватного рівня політичної культури суспільства та морального стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних науковців в галузях соціогуманітарного циклу наукових дисциплін: соціологія, політична психологія, політологія питання політичної соціалізації є надзвичайно актуальним і мають значний інтерес, а також потребують адаптації даної проблеми до умов сучасного середовища.

Сучасна проблема потребує й досконалого розгляду з різних напрямів. Якщо нами вже визначено, що політична соціалізація є показником і політичної культури, політичної поведінки та політичної свідомості, доречним буде акцентувати увагу на наукові дослідження з політології, психології та соціології.

Розглядаючи різні концепції політичної соціалізації, варто звернути увагу на той факт, що більшість дослідників розуміють й потім розглядають дану проблему різнобічно, виокремлюючи різні напрями, про що згадувалось раніше. Загалом проблема людини в політичному середовищі актуалізується. Більшість вчених проявляють інтерес до людського чинника й стверджують, що людина в сучасному середовищі, а саме в політиці має свій рівень. Даний рівень не є стихійним, він є активним, тому як людина є активним учасником процесу. Сучасний стан українського суспільства активно поширює систему політичних знань, що в свою чергу дає можливість зрозуміти наскільки сучасне суспільство зацікавлене в загальній і політичній соціалізації людини й молоді зокрема, у формування політичної свідомості та політичної культури, що в свою чергу сприяє активній життєвій позиції й не дає проявляти радикальні погляди.

Серед українських концепцій, які ми маємо це погляди що заслуговують на увагу Валерія Бебіка, Євгена Головахи, Віталія Курила, Миколи Головатого, Сергія Савченка, Марини Остапенко та інших. Автори мають різні направлення у своїх концептуальних теоріях, втім всіх об'єднує одне, всі зосереджують увагу на питанні політичної соціалізації. Так український вчений В. Бебик робить акцент на проблемі політичної соціалізації молоді, де головне це її практичне опанування. Кожна людина, а молодь тим більше повинна опанувати основні норми і завдання суспільства, що в свою чергу наблизить до виконання, до демократизації даного суспільства.

Особливо хочеться виокремити політичні погляди М. Остапенко, де авторка своєї концепції процес політичної соціалізації молоді чітко пов'язує з зростанням суспільної потреби у розвитку політичної свідомості

людини. Людина в процесі політичної соціалізації дуже активно залучається в політичне середовище, разом з тим набуває значну кількість політичних орієнтацій, традицій, навичок, засвоює їх та передає іншим. Все це формується у взаємодії з навколишнім середовищем, що впливає на неї.

Окремим напрямом дослідницької роботи є наукові студії щодо молодіжного руху. Надруковано значну кількість робіт з питань розвитку, діяльності, інституалізації молоді в політиці, участь її в піднесенні регіональних рівнів. На особливу увагу заслуговують праці Миколи Головатого, Євгена Головахи, Валерія Бебіка. Всі автори акцентують увагу на позитивних змінах в громадській активності молоді, звертають увагу на факт, що відсоток участі молоді в політиці постійно зростає. Зростає її громадська та електоральна участь. Поштовхом до такої активності є проведення виборів президентських та парламентських.

Необхідно також зазначити, що розробка концепції політичної соціалізації здійснювалась і здійснюється різними школами та напрямками політичної, психологічної та соціологічної наук. В наш час розробляються нові концепції щодо політичної соціалізації. Під впливом різноманітних дискусій, студій та напрямів насамперед політологічної та соціологічної наук формують свої новітні концепції, де політична соціалізація виступає необхідним і важливим компонентом будь-якої державності, а сучасної в першу чергу. Між людиною і суспільством завжди повинен існувати взаємозв'язок, що в свою чергу надає легітимності існуючій владі в країні.

Мета статті. Аналіз сучасних українських дослідницьких матеріалів де головна й актуальна тема це політична соціалізація людини, й зокрема молоді та дослідження безпосередньо самого процесу адаптації людини в сучасному середовищі через політичну соціалізацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах створюється нове соціальне середовище, де формується зовсім інший тип людини, абсолютно відмінний від попередніх суспільств. Соціальний статус людини сьогодні – це головна рушійна сила суспільного розвитку. Беручи участь у політичному процесі, людина прагне реалізувати свої інтереси, опираючись при цьому на певні суспільні норми, правила поведінки, культурні цінності, традиції суспільства. Саме в такій діяльності, активності ті змістовності відбивається суть того чи іншого суспільного ладу, його переваги та недоліки.

Людина може самореалізуватися через суспільство, через процес входження людини в суспільство, під час якого, саме вона, людина, навчається думати й поводитися в суспільному середовищі. В умовах спілкування особи з іншими людьми, соціальним групами, що відбувається у різноманітних сферах людської життєдіяльності, проходить процес засвоєння та активне відтворення особою соціального досвіду.

Одним з головних елементів адаптації сучасної людини в суспільстві є політична соціалізація, яка представляє собою процес входження людини у світ політики, засвоєння нею притаманних певному суспільству політичних цінностей, настанов, переконань, відповідних моделей поведінки. Політична соціалізація є складовою частиною багатогранного процесу, в ході якого відбувається відтворення й подальший розвиток політичної структури суспільства, політичних відносин, а також розвиток суспільно-політичних якостей громадян, які підтримують та реалізують ці відносини у своїй життєдіяльності. Зазначимо, що політична соціалізація це безперервний процес, який не завершується з досягненням людиною певного віку чи соціального статусу. Даний процес охоплює увесь час становлення людини як суб'єкта політичних відносин і політичної діяльності, в першу чергу за рахунок оволодіння людиною політичними знаннями, цінностями, нормами, орієнтирами, зразками політичної поведінки, разом з тим – це не просто засвоєння певних політичних відносин, досвіду, знань, а й перетворення їх в особисті орієнтири та установки, внаслідок чого формується політична свідомість, позиція, зрілість, певний рівень політичної культури. Саму політичну соціалізацію можна визначити як показник, що відображає рівень політичної інформованості, компетентності, переконаності, соціально-політичної активності, адаптованості особи до наявних політичних відносин.

Результатом політичної соціалізації є формування політичної свідомості особи, але без активного засвоєння цінностей політичної системи соціалізація неможлива. Головним чинником у проблемі політичної соціалізації сучасної людини є якомога швидше і глибше залучати людину до політики, до політичного процесу, де значну роль буде відігравати практика, власний соціальний досвід, а також її психологічні характеристики.

Досліджуючи даний процес, дослідники виділяють та розділяють весь активний період життя людини на певні етапи соціалізації загалом, й політичної зокрема. Перше це етап, на якому відбувається формування політичної

культури. Даний період збігається з етапом шкільної освіти. Вся інформація отримується від батьків, вчителів, друзів. У молоді з'являються перші елементи власного політичного досвіду та формується ставлення до політичної влади. На другому етапі в подальше формування у людини відповідного ставлення до політичного життя включаються інші важелі. Це залучення до участі в діяльності політичних громадських організацій, політичних партій та рухів. Саме тут відбувається розширення власного політичного досвіду людини. Індивід може вже висловлювати свої політичні думки, аналізувати політичну ситуацію, може вже протистояти тиску колективної думки. Дана активність у політичному житті приводить до того, що молодь активно долучається до політики й бере активну участь у вирішенні громадських і громадсько-політичних проблем.

Потрібно відмітити, що процес політичної соціалізації молоді за часів тоталітарного радянського режиму ґрунтувався на стабільній монотеїстичній політичній культурі як всього суспільства, так й окремих соціальних груп. Зараз політична соціалізація молоді відбувається стихійно, що в свою чергу породжує чимало негативних проблем. Вихід насамперед у створенні педагогічної системи саме даного процесу, суб'єктом якої могла б стати система освіти, вищі навчальні заклади.

Політична соціалізація визначається потребами політичної практики, насамперед це створення ефективних технологій, які в свою чергу повинні:

- оптимізувати процес засвоєння людиною цілей та цінностей сучасної політичної культури;
- створити модель політичної соціалізації, яка відображає тип суспільно-політичних відносин та рівень розвитку демократії в країні;
- вибір моделі політичної соціалізації

Саме такий підхід створює умови для започаткування та подальшого розвитку політичної соціалізації. Та модель, яка сприймається й поступово розвивається в нашому суспільстві в більшій мірі орієнтована на західно-європейський тип політичної соціалізації, який відрізняється достатньо високим ступенем особистісної свободи в поєднанні з відповідальністю людини за свої вчинки.

Важливим чинником в даному процесі, особливо в середовищі молоді, підростаючого покоління. Це педагогічна підтримка, яка в свою чергу ґрунтується на технологіях, що в першу чергу орієнтовані на добровільне й

свідоме прийняття політичних цілей й вибір свого ставлення до політичної діяльності. Принциповим питанням в даному аспекті є формування психологічної установки, а також добровільному прийнятті норм та цінностей, що існують в демократичному суспільстві.

Разом з тим в сучасній політиці існують ще інші спеціальні чинники, за допомогою яких людина залучається до політичного середовища. Серед головних потрібно відмітити: це зусилля політичної системи щодо політичної освіти населення, насамперед соціалізуючий вплив вивчення цінностей і цілей системи, наступність в політиці та самовідтвореність системи. Даний чинник відіграє важливу роль, коли відбувається формування демократичної політичної культури.

Крім зазначеного вище, усі чинники що стосуються процесу політичної соціалізації маємо поділити на політичні та не політичні. До політичних віднесемо: тип державного устрою, політичний режим, політичні партії, політичні рухи, глобальні проблеми сучасності, економічні та соціальні ситуації. До не політичних: родина, школа, навчальні заклади різних рівнів, робота, культура, мистецтво, засоби масової інформації, національні традиції та звичаї.

Втім визнаємо, що дане розмежування формальним, тому що у кожному конкретному випадку політична соціалізація може відбуватися без наявності певного чинника тому, що важливу роль у політичній соціалізації людини відіграє її особиста участь в суспільно-політичному житті, де в процесі політичної практики відбувається перехід набутих знань до переконань, що в свою чергу сприяє формуванню чіткої позиції людини в суспільстві.

Рівень політичної соціалізації завжди є змінним. На нього значною мірою впливають умови суспільно-політичного життя. Найважливішими з них є свобода людини та демократія, саме на їх базі людина залучається до участі у політичних процесах. Каталізатором такої політичної соціалізації часто виступають суспільно-політичні та економічні кризи. У ході їх розвитку людина швидко політизується, особливо в перенасиченому нинішньому політичному житті.

Виокремимо певні рівні політичної соціалізації людини, як чинники адаптації в сучасному середовищі:

- конфліктний, який формується на основі міжгрупової боротьби та протистояння взаємозалежних інтересів;

- гармонійний, який відображає нормальну взаємодію людини та інститутів влади, раціональне ставлення людини до держави, усвідомлення нею своїх громадянських обов'язків;

- плюралістичний, який відображає визнання людиною рівноправності з іншими, здатність змінювати свої політичні вподобання, а також можливість переходу до нових ціннісних орієнтацій;

- гегемоністський, який передбачає входження людини у політику через прищеплення цінностей певної політичної ідеології, класу, певної релігії.

Важливо те, що кожному з типів політичної соціалізації відповідає певний тип особистості. Розглянемо більше детально: це “активіст” – людина, яка займає активну політичну позицію (це може бути власне політика або влада); “критик” – людина, яка негативно ставиться до політики взагалі; “спостерігач” – людина, яка цікавиться політикою, але не займається нею; “пасивний громадянин” – той, хто не цікавиться політикою, але не відходить від неї; “аполітичний громадянин” – той, хто категорично не бере участі в політиці. Враховуючи такий різноманітний типаж, відмітимо, що в сучасному політичному середовищі, особливо в українському, на жаль, домінуючу роль відіграє тип “спостерігач”, “пасивний спостерігач” та росте кількість “аполітичних громадян” внаслідок розчарувань з різних причин все менше приймають участь у політиці. Лакмусовим папірцем прояву активної участі громадян будь-якої країни є виборчі процеси, саме відсоток участі громадян у даному процесі дає можливість зрозуміти рівень її політичної соціалізації сучасного громадянина. Сучасні події, що відбуваються в нашій країні, доводять відсоток людей, особливо молоді стає більш активним, але не достатній для більш досконалого розвитку сучасного суспільства.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, кожному типу політичної соціалізації відповідає тип людини, що в свою чергу робить даний процес індивідуальним. На сучасному етапі розвитку суспільства проблема політичної соціалізації людини стоїть дуже гостро. Дану проблему важливо виділяти як окремий предмет досліджень. Людина, і зокрема молодь, в сучасному світі є учасником сучасних соціально-політичних відносин. Більшість політичних партій світу ліберального типу у своїх програмних документах розробляють стратегію механізмів засвоєння політичної соціалізації. Але

важливим аспектом в даній проблемі є участь наукових дисциплін соціо-гуманітарного циклу. Політологія, соціологія, психологія повинні домінувати у формуванні свідомості людини, впливати на погляди та допомагати орієнтуватися в сучасному навколишньому середовищі. Це природне явище, саме завдяки політичній соціалізації можна контролювати, насаджувати людині потрібні панівним верствам цілі, цінності, і все можна, як запевняють політологи, зробити непомітно для самої людини.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, слід відмітити, політична соціалізація сучасної людини залежить від її місця в соціальній структурі, від духовної культури та від народних традицій і звичаїв.

Список використаних джерел

1. Антонюк О. Основи етнополітики. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
2. Бебик В. Політична культура сучасної молоді. – К.: К.А.Л.Д., 1996. – С. 41-65
3. Головатий М. Соціологія політики. – К.: МАУП, 2003. – 504 с.
4. Москаленко В. Соціальна психологія [підручник] – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
5. Коваленко А. Політичний аналіз і прогнозування. – К.: Науковий світ 2002. – 201 с.
6. Кремень Т. Державний суверенітет у добу глобалізації // Політика і час. – 2003. – № 10. – С. 45-50
7. Курас І. Політична система сучасної України: особливості становлення і тенденції розвитку. – К.: Парламентське видавництво, 2002 – С. 325-342.
8. Остапенко М. Політична свідомість студентської молоді в сучасній Україні // Нова політика. – 2009. – № 6. – С. 61-63.
9. Пазенок В. Демократія і людина // Політика і час. – 2003. – № 2. – С. 3-15.
10. Хома Н. Історія політичних та правових учень. – Львів: Львівський інститут МАУП, 2002. – 204 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Antoniuk O. (2005). Osnovy etnopolityky [Basics of ethnopolitics]. Kyiv, MAUP.
2. Bebik D. (1996). Politychna kultura suchasnoi molodi [Political socialization student youth in Ukraine]. Kyiv, K. A. L. D.
3. Holovaty M. (2003). Sotsiologia polityky [Sociology of politics]. Kyiv, MAUP.
4. Moskalenko V. (2008). Sotsyalna psykhohyia [Social psychology]. Kyiv, Tsentru uchbovoi literatury.
5. Kovalenko A. (2002). Politychnyi analiz i prohnozuvania [Political analysis and prediction]. Kyiv, Novyi svit.
6. Kremeni T. (2003). Derzhavnyi suverenitet u dobu hlobalizatsii [State Sovereignty in the era of globalization]. Politika i chas, 10, 45-50.
7. Kuras I. (2002). Politychna systema suchasnoi Ukrainy: osoblyvosti stanovleniia i tendentsii rozvytku [The political system of the state of Ukraine especially the formation and development]. Kyiv, Parlamentske vydavnytvo.
8. Ostapenko M. (1999). Politychna sotsializatsiia studentskoi molodi v Ukraini [Political socialization student youth in Ukraine]. Nova polityka, 6, 61-63.
9. Pazenok V. (2003). Demokratia i liudyna [Democracy and man]. Politika i chas, 2,3-15.

10. Khoma N. (2002). Istoriiia politychnykh ta pravovykh vchen [History of political and legal doctrines]. Lviv, Lvivskiy instytut MAUP.

Akimenko I.

POLITICAL SOCIALIZATION OF MAN IN MODERN SOCIETY

The article is devoted to the political socialization of man modern society. The author places special accent on the problem of political socialization of modern youth. The main components of political socialization in this case are political culture and political consciousness. Modern society this is a complex system. There are many direction in it that form the consciousness of modern man. Analysis of political, social, economic, psychological transformation happening in the modern word, require attentive approach and research phenomenon political socialization of man. An important aspect in the problem of political socialization is the participation of the sciences of the socio cycle: political science, sociology, psychology. They play an important role in the formation of human consciousness, affect attitudes, help navigate the modern word. This problem is important to allocate as separate subject of research. Man today in the modern word is a participant in modern social and political relations. This problem is relevant in modern society. The political socialization of young people in modern society is an indicator of political culture. The political behavior of modern person is an indicator of his level of political consciousness. The process of political socialization of a modern person, youth orients him in a certain direction, which is necessary for the development of society, adapts young people to modern changes in society, teaches to live in the surrounding word. Today's youth are open to all possibilities for self interpretation of social reality, the formation of attitudes and lifestyle.

Keywords: *political socialization, political culture, political life, political behavior, political consciousness, modern youth, modern society, adaptation.*

Акименко И.Н.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Статья посвящена политической социализации человека в современных условиях. Особый акцент автор статьи делает на проблеме развития политической социализации современной молодёжи, основными составляющими которой есть политическая культура и политическое сознание. Эта проблема очень актуальна в современном мире. Именно политическая социализация молодёжи в современном обществе есть показателем политической культуры, а политическое поведение есть показателем уровня политического сознания. Процесс политической социализации современного человека, а именно молодёжи даёт возможность сориентировать её в определённом направлении, который важен для её развития, адаптировать к современным изменениям в обществе и научить жить в условиях окружающего современного мира.

Ключевые слова: *политическая социализация, политическая культура, политическое сознание, политическое поведение, политическая жизнь, современная молодёжь, адаптация, современное общество.*

АКІМОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат філологічних наук, докторант кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

**ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ
ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ
В ІНТЕРНЕТІ**

У статті розглядається важливий аспект психологічного благополуччя сучасної людини, пов'язаний з її діяльністю в інтернеті – проблема розуміння текстів інтернету. Процес розуміння текстів інтернету розглядається як частина мовленнєвої діяльності. Якість розуміння текстів інтернету зумовлюється низкою суб'єктивних (пов'язаних з особистістю – її досвідом, рівнем розвитку мисленнево-мовленнєвої сфери, мотивацією) та об'єктивних (пов'язаних з зовнішньою ситуацією розуміння – контекстом, ситуацією, умовами, у яких відбувається розуміння) чинників. До істотних суб'єктивних чинників належать розвиток мисленнево-мовленневих характеристик особистості (асоційований з розвитком мозку людини), розвиток мотиваційної сфери та накопичення досвіду розуміння текстів (внаслідок постійної діяльності, опосередкованої текстами).

Ключові слова: розуміння, інтернет, текст інтернету, чинники розуміння, психологія інтернету, психолінгвістика, психологія розуміння.

Постановка наукової проблеми. Життя сучасної людини протікає водночас у двох вимірах: реальному та віртуальному. Досвід, оцінки і ставлення, набуті в одній з цих сфер швидко і майже некритично переносяться в іншу. Проблеми, що постають у віртуальному середовищі, на жаль, не зникають, коли ми вимикаємо інтернет. Може тому, що ми все рідше його вимикаємо. Молоді люди визнають, що проводять в інтернеті 24 години 7 днів на тиждень. Благополуччя особистості в інтернеті стає частиною її загального психологічного благополуччя. Проте інтернет-світ суттєво відрізняється від реального, це переважно світ текстів. Відчуття, образи, спогади, досвід, емоції та почуття провокуються здебільшого не реальними фізичними подразниками, вони виникають внаслідок розуміння текстів інтернету. Отже, від специфіки розуміння текстів інтернету залежить психологічне благополуччя особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання психологічної значимості інтернету в житті сучасної людини не залишилося поза увагою дослідників. Науковці усього світу активно досліджують нову технологію, що вже стала важливою частиною нашого життя. M. Boardman, D. Stein, L. Pauwels, J. Nielsen, та їх послідовники вивчають специфічній формі представлення інформації в інтернеті, тобто сайти, їх структуру, організацію, навігацію [1; 13; 14; 15]. Істотні особливості спілкування в Мережі, його відмінність від спілкування у реальному середовищі, спам, флуд, тролінг, тяжіння до письмового дискурсу визначили та довели у своїх розробках Н. Brunner, D. Cristal, C. Daly, E. Dresner, K. Ferrara, S. Herring, G. Whitemore, L. Mason, S. Scrimin, S. Zaccoletti, M. C. Tornatora, T. Goetz, О. І. Горошко, Л. Ф. Компанцева, Л. Ю. Щипіцина та ін. [2; 3; 5; 6; 8; 11; 12; 23; 26; 40]. Специфічну форму існування віртуального світу інтернету вивчали С. Daly, J. Douglas, E. Kilfeather, J. Masson, А. Г. Волкова, І. А. Львіна, С. О. Лисенко, П. І. Сергієнко, О.М.Немеш, визначивши її як гіпертекст, також у зазначених працях було висвітлено деякі важливі ознаки гіпертексту [3; 4; 9; 11; 21; 24; 30; 32; 35], проте більшість з них все ще мають потребу у систематизації та емпіричній перевірці. Особистості в інтернеті, різним формам її проявів, змін в умовах віртуального середовища, самопрезентації, гендеру, інтернет-залежності присвячено значну кількість праць, зокрема хотілось би відмітити розробки E. Dresner, A. Waytz, K. Gray, C. Nahne, F. Goldhammer, U. Kröhne, J. Naumann, R. Kraut, V. Lundmark, M. Patterson, S. Kiesler, T. Mukopadhyay, W. Scherlis, Sh. Turkle, K. S. Young, Н. Карра, Г. Смолла, Г. Ворман, М.Шпітцера, О.Е.Войськунського, О. І. Горошко, О. В. Лутовинової, О.М.Немеш, К. А. Подгорної ін. [5; 7; 10; 16; 17; 18; 20; 23; 25; 29; 32; 34; 36]. Проте психологічні особливості розуміння текстів інтернету досі не поставали окремим предметом наукового дослідження.

Мета статті – проаналізувати специфіку розуміння текстів інтернету та визначити деякі чинники, що її зумовлюють.

Методи та методики дослідження. Для досягнення зазначеної мети були використані наступні теоретичні методи і методики: а) дедуктивний як шлях від абстрактного до конкретного; б) індуктивний як узагальнення фактів; в) аналіз як шлях від цілого до частин; г) синтез як шлях від частин до цілого; д) узагальнення як перехід на більш високу ступінь абстракції

шляхом виявлення загальних ознак (властивостей, відношень, тенденцій розвитку і т. п.) предметів; е) систематизація як зведення розрізнених знань у єдину наукову систему; е) моделювання як створення спрощеної моделі психологічного явища з метою його докладного дослідження. Модель зазвичай трактується у наукових працях як мислено уявлювана або матеріально реалізована система, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт. Застосування цього підходу передбачає створення моделі розуміння тексту з визначенням послідовності та етапів цього процесу, його внутрішнього змісту та кінцевого результату за умови врахування чинників, які визначають сутнісні особливості розуміння. Також використовувалися інтерпретаційні методи, що ґрунтуються на конкретних принципах системного, діяльнісного, когнітивного та організаційного підходів. Вони спрямовані на пояснення отриманих результатів з точки зору первинних припущень та посилянь, інтеграцію отриманих емпіричних закономірностей у єдину наукову картину світу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Процес розуміння текстів інтернету є частиною мовленнєвої діяльності. У віртуальному середовищі її трьохкомпонентна структура набуває деяких уточнень, зокрема щодо об'єкту, яким наразі стає не лише реальний, а й віртуальний світ з його технічною специфікою: віртуальністю, інтерактивністю та нелінійністю комунікації, дисперсністю структури, синхронністю, електронним сигналом, що зумовлює можливість постійного доступу, дистантністю та опосередкованістю, необмеженим тиражем та низькою собівартістю, збереженням стенограми та легкістю оновлення змісту тексту, що зумовлюють оперативність, персональну анонімність і відвертість, соціалізацію, можливість електронного пошуку тощо. Суб'єкт в інтернеті також зазнає суттєвих змін, зумовлених психологічною своєрідністю середовища інтернету: обмеженням сенсорного переживання лише зоровим та слуховим, відмінним від реального світу відчуттям простору і часу, станом «неперервної розсіяної уваги», «постійної завантаженості», появою негативних емоцій при обмеженості доступу до кіберпростору, постійною фіксацією результатів кібер-активності, множинністю особистості, віртуальною ідентичністю, дезінгібованістю «онлайн Я», вирівнюванням статусів, необмеженою доступністю контактів,

змінюю пріоритетів та поведінки, «браузингом», «веб-серфінгом», «пузирем фільтрів» тощо. Система загальнозначущих форм і способів зовнішнього вираження в Мережі представлена переважно у формі текстів інтернету. Тексти інтернету істотно відрізняються від друкованих чи усних текстів у реальному середовищі, це не просто друкований текст на екрані монітору, це прагматично цілісний електронний документ, що складається з умовно завершених текстових блоків у формі «вікон», які розкриваються в окремих вкладках браузера, порядок освоєння яких залежить як від гіперпосилань, так і від поведінки користувача (за Л. Ю. Щипіциною [40]). До особливостей текстів інтернету належать посилені діалогічність, подільність, зовнішня інформативність, послаблені зв'язність і осмисленість, прагматична і переважно формальна цілісність, умовна завершеність, ускладнена структурність, а також гібридність і високий ступінь проникності, мультимедійність, презентативність, схильність до мовної гри і колективного авторства, насиченість неологізмами, емотиконами і скороченнями, фрагментарність, недотримання мовних норм, функціонування особливого мовленнєвого етикету.

Як і мовленнєва діяльність загалом, так і розуміння текстів інтернету зокрема має три аспекти: мотиваційний, цільовий та виконавчий. Мотивація використання інтернету часто набуває викривлених форм через деформацію потреб в умовах інтернет-світу, а також тому, що інтернет час від часу виступає як компенсаторне середовище відносно реального світу. Метою діяльності в інтернеті переважно є пошук інформації чи створення контенту. Пошук інформації та створення контенту вимагають розуміння текстів інтернету. Засобом здійснення мовленнєвої діяльності в інтернеті відповідно є оперування та відбір текстів. А результатом вторинний текст реципієнта, що є реакцією на прочитані тексти. Операціонально розуміння текстів інтернету включає рецепцію, зосередженість, ігнорування, дії та операції мислення (аналіз та синтез, порівняння, абстрагування і узагальнення), пам'яті (запам'ятовування, збереження, відтворення та забування), інтеріоризацію, смислоформування та семантичне синтаксування, оцінку, емоційну ідентифікацію та усвідомлення. Ці дії та операції розподіляються між трьома етапами розуміння (рецепція (сприймання зовнішньої форми тексту), інтерпретація (раціональне тлумачення внутрішнього змісту тексту), емоційна ідентифікація (встановлення емоційних конотацій та їх усвідомлення). Але слід зазна-

чити, що інтерпретація та емоційна ідентифікація відбуваються паралельно і можуть впливати одне на одне, позначаючись на загальному результаті. Результатом розуміння є нові вторинні смисли (які об'єктивуються як вторинний текст), що є реакцією на елементи сенсу первинного тексту (модель кубиків). На етапі сприймання формується загальна оцінка, що експлікується активністю рецепції та точністю очікувань, на етапі інтерпретації якісним критерієм є адекватність розуміння, а кількісним – повнота, на етапі емоційної ідентифікації – адекватність оцінки та узгодженість емоційного ставлення. Розуміння текстів інтернету завжди є усвідомленим, але іноді це усвідомлення часткове, у такому випадку є підстави диференціювати рівні розуміння як усвідомлене частково та усвідомлене повністю розуміння, що можна вважати показником глибини розуміння.

Оскільки процес розуміння постійно розвивається і вдосконалюється як щодо окремо взятої особистості, так і щодо суспільства в цілому, то доцільно говорити про його генезу в умовах дії певних чинників та з урахуванням психонейролінгвістичних механізмів розуміння. Процес і результат розуміння залежать як від суб'єктивних (пов'язаних з особистістю – її досвідом, рівнем розвитку мисленнєво-мовленнєвої сфери, мотивацією), так і від об'єктивних факторів (пов'язаних з зовнішньою ситуацією розуміння – контекстом, ситуацією, умовами, у яких відбувається розуміння). Формат статті не дозволяє розглянути усі чинники, тому зупинимось детальніше лише на суб'єктивних. До істотних суб'єктивних чинників належать розвиток мисленнєво-мовленнєвих характеристик особистості (асоційований з розвитком мозку людини), розвиток мотиваційної сфери та накопичення досвіду розуміння текстів (внаслідок постійної діяльності, опосередкованої текстами).

Досвід користування інтернетом. У сучасній психології немає єдності щодо тлумачення поняття «досвід», його трактують як сукупність знань, умінь і навичок (К.К.Платонов); як репрезентацію діяльності у свідомості людини (О.В.Турчинов); як систему способів, прийомів і правил вирішення завдань (Ю.К.Стрелков); як впорядковані у свідомості образи пережитих подій (А.А.Кронік, Л.Ф.Бурлачук, Є.Ю.Коржова), як результат психічних процесів, в якому закріплені всі знання, вміння, навички, способи і технології діяльності, з якими стикається за своє життя людина (Е.Ф.Зеєр) та інші [по 22]. Проте попри деякі розбіжності у трактуваннях зазначимо, що більшість дослідників пов'язують це поняття з минулим людини, її діяль-

ністю, хоча можна передбачити значний вплив досвіду на розуміння нинішніх дій та формування образу майбутнього. Вчені виокремлюють сенсорний, інтенціональний, інтерактивний, когнітивний (змістовний, регулятивний, стильовий) досвід (Н. І. Стомба); ментальний, соціальний, особистісний (ціннісний та рефлексивний) досвід [22, с. 112].

Згідно дослідження М.С.Головань та В.В.Яценко, у філософії категорія “досвід” має такі тлумачення: 1) досвід розуміється як спосіб реалізації діяльнісної сутності людини у предметному світі культури (А. Лой, В. Александров); 2) досвід є відображенням у людській свідомості об’єктивного світу в процесі чуттєвого сприймання на основі практичної зміни людиною довкілля (Аристотель, Дж. Берклі, Д. Юм, Д. Дідро, П. Гольбах, П. Фейєрбах); 3) досвід особистості є взаємодією чуттєвого та раціонального, емпіричного та інтелектуального, інтуїтивного та теоретичного (Р. Декарт, Б. Спіноза, І. Кант, О. Аверін, М. Вахтомін, В. Павлов, В. Панов); 4) формування досвіду особистості пов’язане з розвитком її індивідуальних якостей, набуттям знань і вдосконаленням умінь та навичок, які можуть вироблятися тільки у процесі соціально значущої діяльності (Ф. Бекон, Гоббс, Д. Локк, Дж. Дьюї, В. Джемс) [22, с. 113]. У тлумачному словнику досвід визначається як 1) відображення у свідомості людей законів об’єктивного світу і суспільної практики, отримані в результаті їх активного практичного пізнання; 2) сукупність знань і практично засвоєних навичок, умінь [33, с. 456]. О. М. Лактіонов акцентує адаптує та інтерпретаційний потенціал досвіду: «певним чином адаптуватися до умов життя, взаємодіяти з навколишнім світом, інтерпретувати події у світі і себе у цих подіях» [27, с.145], його індивідуальний характер: «це така психологічна реальність, яка завжди стосується конкретної людини, тобто завжди індивідуальна за своєю природою. Тому виявлення її загальних закономірностей і механізмів повинно ґрунтуватися на індивідуальних способах дій, індивідуальних цінностях, життєвих подіях» [27, с.145]. У структурі досвіду вчений виокремлює три основні компоненти: соціальний, особистісний та мнемонічний компоненти. М. О. Холодна пов’язує досвід з інтелектом: «носієм властивостей інтелекту є індивідуальний ментальний (розумовий) досвід» [37], який існує у формі ментальних структур, ментального простору та ментальних репрезентацій. Ментальні структури — це психічні утворення, які в умовах пізнавального контакту людини зі світом забезпе-

чують можливість надходження інформації, управління процесами обробки інформації та вибірковість інтелектуального відображення. «Як буде здійснюватись переробка отримуваної інформації, як людина буде розв'язувати ті чи інші задачі, якими будуть темп і глибина ефектів навчання, якими будуть способи осмислення тих чи інших подій — все це, в кінцевому результаті залежить від своєрідності складу, будови і характеру еволюції індивідуального ментального досвіду» [37, с.131]. Натомість Ю.М.Швалб вважає, що досвід формується в результаті позитивних проб і дій, і виконує функцію захисту від потенційних помилкових дій. Кожен його компонент складається з трьох елементів: інтенціонально заданих характеристик ситуації, способу дій і емоційно-ціннісної оцінки [38]. М.О.Холодна диференціює три типи досвіду, уявляючи їх як прошарки: когнітивний (зберігання, упорядкування та переробка наявної і нової інформації), метакогнітивний (регуляція процесу переробки інформації) та інтенціональний (переваги, переконання та умонастрої) [37, с. 115]. Роль досвіду у генезі розуміння підкреслює К. К. Платонов, зазначаючи що досвід узгоджує знання, вміння й навички і звички та характеризує індивідуальну культуру особистості...у досвіді людини проявляється динаміка форм відображення (від короточасних психічних процесів до стійких якостей особистості), а також динаміка рівнів розвитку способів діяльності. На його думку, на досвід впливають нижчі підструктури (пам'ять, емоції, сприйняття, почуття, вольові процеси). У свою чергу, досвід впливає на вищу підструктуру – спрямованість особистості, її ціннісні орієнтації [цит. по 22, с. 117].

З одного боку, з віком особистість накопичує досвід мовленнєвої діяльності, у тому числі й розуміння текстів, тому стає легше виділяти домінанти у знайомих текстах, також збільшується словниковий запас, що призводить до акумуляції значень; накопичення та узгодження кваліа сприяє систематизації смислів та формуванню цілісної картини світу і себе у ньому. С. Д. Максименко акцентує, що необхідною умовою розуміння будь-яких фактів є достатні знання та життєвий досвід людини, які є ключовими компонентами цього процесу [31, с. 175]. Схожої думки дотримується також Н. А. Ваганова: «... розуміння базується на відповідних знаннях і досвіді суб'єкта і може здійснитися лише за умови, що цих знань досить для того, щоб асимілювати нову інформацію» [19, с. 97]. Отже, одним з чинни-

ків генези розуміння, певно, є досвід. В умовах інтернет-середовища процес накопичення досвіду також залежить від специфіки діяльності індивіда, зокрема активності користування інтернетом, частоти його використання, різноманітності видів діяльності, притаманних певній особистості в інтернеті, вміння користуватися різними специфічними знаряддями (браузерами, пошуковими сервісами, сервісами обміну повідомленнями, соціальними мережами тощо), а також усвідомленістю та репрезентацією власної особистості в Мережі у формі профілю.

Розвиток мисленнево-мовленневої діяльності. З іншого боку, генеза розуміння текстів пов'язана також з онтогенезом особистості, зокрема з віком розвивається мозок людини, вдосконалюються операції мислення, пам'яті, оцінки та усвідомлення, збільшується обсяг уваги, що позначається кращою зосередженістю, узгоджується робота лівої та правої півкуль, впорядковуються нейронні зв'язки, створюються відповідні когнітивні карти. Все це має позитивно позначатися на результаті розуміння текстів інтернету, оскільки, на думку учених, інтелектуальний розвиток індивіда та накопичення ним специфічного досвіду є необхідними умовами розуміння [19, с. 96]. До того ж, оскільки один з етапів розуміння передбачає раціональну інтерпретацію, якість якої, певно, пов'язані з рівнем розвитку когнітивної сфери особистості. Безсумнівно названі ознаки є істотними умовами розуміння, оскільки розуміння тексту є частиною мовленневої діяльності, воно починається як мисленнево-мовленнева діяльність, а в результаті формуються вторинні смисли, що збагачують досвід особистості та створюють контекст подальшого розуміння. Зазначене дає підстави припустити, що рівень розвитку мисленнево-мовленневої діяльності може впливати на адекватність розуміння текстів інтернету.

Мотиваційно-цільова спрямованість особистості в інтернеті. Аналіз теоретичних та емпіричних моделей розуміння дозволяє виокремити ще один важливу умову генези розуміння – мотивацію, як один з визначальних компонентів будь-якої діяльності, мотивація певно має значний вплив на розуміння. В науковій літературі наявні різні підходи до класифікації мотивації. Мабуть, найпоширенішим є класифікація відповідно до потреб, при цьому потреби часто впорядковують за принципом піраміди А.Маслоу. «Мотивація народжується з потреби. Далі, використовуючи соціальні засоби, знаки, ми плануємо діяльність, ставлячи її кінцеву мету і намічаючи засоби її здійснен-

ня. Нарешті, ми здійснюємо її, досягаючи поставленої мети. Одиначний акт діяльності є єдність всіх трьох сторін. Він починається мотивом і планом і завершується результатом, досягненням наміченої спочатку цілі; в середині ж лежить динамічна система конкретних дій і операцій, спрямованих на це досягнення» [28, с. 26]. Дослідники у галузі психології інтернету зазначають, що мотивація використання інтернету часто набуває викривлених форм (М.Шпітцер, Н.Карр, Г. Смолл, Г. Ворган, О.М.Немеш [25; 32; 36; 39]) через деформацію потреб в умовах інтернет-світу, а також тому, що інтернет час від часу виступає як компенсаторне середовище відносно реального світу. Потреби, які досить складно задовольнити у реальному світі, іноді простіше реалізувати у Мережі. Мабуть найбільше це стосується потреб у приналежності та безпеці, повазі та самореалізації. Опосередкованим показником мотивації інтернет-користувачів може служити тематичний аналіз обраних ними інтернет-ресурсів. Діти, що відчувають власну незахищеність, полюбляють агресивні інтернет-ігри. Підлітки, що не мають достатнього досвіду та навичок спілкування, проводять багато часу у соціальних мережах. Реалізувати творчий потенціал та отримати повагу й визнання досить просто в інтернеті завдяки таким суперпопулярним ресурсам як ютуб, інстаграм тощо (до того ж рівень поваги тут можна досить просто виміряти за кількістю переглядів). Проте реалізація потреб у віртуальному світі, як і у реальному, на жаль, не часто призводить до їх задоволення, тому в інтернеті потреби іноді набувають гіпертрофованого характеру, що може призвести до інтернет-залежності. Щодо мети діяльності в інтернеті, на думку зазначених дослідників, до якої ми приєднуємося, це переважно пошук інформації чи створення контенту (М.Шпітцер, Н.Карр, Г. Смолл, Г. Ворган, О.М.Немеш [25; 32; 36; 39]). Пошук інформації вимагає розуміння текстів інтернету. Загалом, мотивація користування інтернетом, як і будь-якої іншої діяльності, залежить від потреб особистості у даний час, та частина користувачів, що керуються лише базовими потребами, потребами безпеки та приналежності, як правило, обмежується лише пошуком інформації в Мережі, споживанням контенту. Задовольнити потреби у повазі та самореалізації в інтернеті у край складно, не створюючи власний контент, ті користувачі, що мають таке на меті, змушені продукувати тексти інтернету різної спрямованості. Але для того, щоб реалізувати ці вищі потреби, потрібно розуміти, що писати і як, інакше текст не отримає репостів, лайків, бажаної уваги. Не менш важливо щодо інтернет-

середовища враховувати і цільовий компонент мотивації користувачів, тобто спрямованість на пошук/споживання інформації або ж на створення контенту. Синтез цих двох класифікацій дає змогу виокремити два типи мотиваційно-цільової спрямованості особистості: базового рівня та вищого рівня. Мотиваційно-цільова спрямованість особистості базового рівня стосується тих користувачів, що звертаються до інтернету з метою задоволення базових потреб щодо їжі, фізіології, безпеки та приналежності до певної спільноти, маючи на меті пошук відповідної інформації. Мотиваційно-цільова спрямованість особистості вищого рівня передбачає, що користувач звертається до інтернету, маючи на меті задоволення вищих потреб, пов'язаних з повагою від оточуючих та самовдосконаленням й самореалізацією. Реалізація цих потреб вимагає вже не лише споживання, а й створення контенту, креативного акту формування власної ділянки інтернет-середовища та очікування фідбеку щодо неї. Проте на обох рівнях користувачу потрібно вміти розуміти тексти інтернету, адекватно їх тлумачити і використовувати. Перехід реципієнтів в інтернеті з базового до вищого рівня є свідченням не лише генези користувача, а й генези розуміння текстів інтернету, що дозволяє краще розуміти тексти інтернету, отже робить комунікацію в мережі простішою та комфортнішою, що у свою чергу сприяє покращенню благополуччя особистості в мережі, а з тим і в реальному середовищі також. Наголошуємо, що віртуальне благополуччя ще не гарантує психологічного благополуччя у реальному світі, проте воно є його важливим компонентом, оскільки проблеми в інтернет-середовищі для багатьох користувачів такі ж реальні, як і в природному світі.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Загалом, розуміння текстів інтернету є важливим аспектом психологічного благополуччя сучасної людини та досить своєрідною формою розуміння, специфіка якої визначається низкою оригінальних технічних та психологічних умов. Від якості цього розуміння залежить комфортність існування особистості не лише в середовищі інтернету, а й в реальному світі. В свою чергу якість розуміння текстів інтернету зумовлюється низкою суб'єктивних (пов'язаних з особистістю – її досвідом, рівнем розвитку мисленнєво-мовленнєвої сфери, мотивацією) та об'єктивних (пов'язаних з зовнішньою ситуацією розуміння – контекстом, ситуацією, умовами, у яких відбувається розуміння) чинників. До істотних суб'єктивних чинників належать розвиток мисленнєво-мовленнєвих характеристик особистості (асоційований з

розвитком мозку людини), розвиток мотиваційної сфери та накопичення досвіду розуміння текстів (внаслідок постійної діяльності, опосередкованої текстами). В подальших дослідженнях плануємо продовжити розробку теоретичної моделі розуміння текстів інтернету, зосередивши увагу на психологічних та психонейролінгвістичних механізмах розуміння.

Список використаних джерел:

1. Boardman M. The Language of Websites / M. Boardman. – New York: Routledge, 2004. – 102 p.
2. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 284 p.
3. Daly C. B. Introduction to Hypertext Writing Style [Електронний ресурс] / C. B. Daly. – Режим доступу: <http://www.bu.edu/cdaly/hyper.html>
4. Douglas J. What Hypertexts Can Do that Print Narratives Cannot [Електронний ресурс] / J. Douglas. – Режим доступу: <http://www.nwe.ufl.edu/~jdouglas/reader.pdf>
5. Dresner E. The Topology of Auditory and Visual Perception, Linguistic Communication, and Interactive Written Discourse [Електронний ресурс] / E. Dresner // Language@Internet. – 2005. – Режим доступу: <http://www.languageatinternet.de/articles/2005/161/index.html/>
6. Ferrara K. Interactive written discourse / K. Ferrara, H. Brunner, G. Whittemore // Written Communication. – 1991. – №8. – P. 8–34.
7. Hahne C. The role of reading skills in the evaluation of online information gathered from search engine environments /Hahne C., Goldhammer F., Kröhne U., Naumann J.// Computers in Human Behavior. – 2018. – № 78. – P. 223-234
8. Herring S. Language and the Internet / S Herring. // International Encyclopaedia of Communication. W. Donsbach (Ed.). – Blackwell: Blackwell Publishers, 2008. – P. 2640-2645.
9. Kilfeather E. Hypertext, Narrative and Coherence: The Role of the Reader and Writer in the Practice of Hypertext / for the award of M.Phil. – Dublin: Dublin Institute of Technology, 1998. – 61 p.
10. Kraut R. Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? / Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T., Scherlis, W. // American Psychologist. – 1998. – № 53. – P. 1017-1031.
11. Mason J. From Gutenberg's Galaxy to Cyberspace: The Transforming Power of Electronic Hypertext, doctoral dissertation at McGill University, Montréal [Електронний ресурс] / J. Mason. – Режим доступу: <http://www.masondissertation.elephanthost.com>
12. Mason L. Webpage reading: Psychophysiological correlates of emotional arousal and regulation predict multiple-text comprehension / Mason L., Scrimin S., Zaccoletti S., Tornatora M.C., Goetz T. // Computers in Human Behavior. – 2018. – №87. – P. 317-326.
13. Nielsen Norman Group: UX Training, Consulting, & Research [Електронний ресурс] / J. Nielsen. – Режим доступу: <http://www.useit.com>
14. Pauwels L. Websites as visual and multimodal expressions: Opportunities and issues of online hybrid media research / L. Pauwels // Media, Culture & Society. – 2005. – Vol.27, N4. – P.604-613.

15. Stein D. The Website as a Domain-Specific Genre [Електронний ресурс] / D. Stein // Language@internet, 3, article 6. – Режим доступу : <http://www.languageatinternet.de/articles/2006/374/index.html/>
16. Turkle, Sh. Parallel lives: working on identity in virtual space / Sh. Turkle // Constructing the self in a mediated world: inquiries in social construction. – N.Y., 1996. – 147 p.
17. Waytz A. Does Online Technology Make Us More or Less Sociable? A Preliminary Review and Call for Research /Adam Waytz, Kurt Gray // Perspectives on Psychological Science. – 2018. – №13, issue 4. – P. 473-491.
18. Young, K.S. Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder / K.S. Young // CyberPsychology and Behavior. – 1998. –№ 3 (1). – P.24-41.
19. Ваганова Н.А. Психологические особенности процесса понимания детьми новой информации / Ваганова Н.А // Идеи О.К. Тихомирова и А.В. Брушлинского и фундаментальные проблемы психологии (к 80-летию со дня рождения). Материалы Всероссийской научной конференции (с иностранным участием). Москва, 30 мая — 1 июня 2013 г. — М.: Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, 2013. – 95-98
20. Войскунский А.Е. Актуальность психологии Интернета // Идеи О.К.Тихомирова и А.В. Брушлинского и фундаментальные проблемы психологии (к 80-летию со дня рождения). Материалы Всероссийской научной конференции (с иностранным участием). Москва, 30 мая – 1 июня 2013 г. – М.: Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, 2013. – С.50-52
21. Волкова А. Г. Гипертекст: письмовий та електронний варіанти / А. Г. Волкова // Психолінгвістика: [зб. наук, праць ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"]. – Переяслав-Хмельницький: ПП "СКД", 2012. – Вип. 9. – С.162-166.
22. Головань М.С., Яценко В.В. Досвід в структурі компетентності особи / М. С. Головань, В. В. Яценко // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницького державного університету імені Григорія Сковороди” – Додаток 1 до вип. 5, том IV (55) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» [Текст]. – К.: Гнозис, 2014 – с. 111-119.
23. Горошко Е. И. Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении : [монография] / Е. И. Горошко. – Харьков : ФЛП Либуркина Л.М., 2009. – 816 с.
24. Ильина И. А. Проблемы изучения и восприятия гипертекста в мультимедийной среде интернет : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук : спец. 10.01.10 – «Журналистика» [Электронный ресурс] / И. А. Ильина. – Режим доступа: www.ipk.ru
25. Карр Н. Пустышка. Что Интернет делает с нашими мозгами / Николас Карр; пер. с англ.П. Миронова. – СПб: BestBusinessBooks, 2013. – 253 с.
26. Компанцева Л. Ф. Интернет-коммуникация: когнитивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філологічних наук : спец. 10.02.02 – «Російська мова» / Л. Ф. Компанцева. – Київ, 2007. – 23 с.
27. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / Лактионов А. Н. – Харьков: Бизнес Информ, 1998. – 491 с.
28. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / Леонтьев А. А. – М., Просвещение», 1969. – 214 с.

29. Лутовинова О.В. Языковая личность в виртуальном дискурсе : автореферат дис. на соискание уч. степени доктора филологических наук: спец.: 10.02.19 – «Теория языка» / О. В. Лутовинова. – Волгоград, 2013. – 42 с.
30. Лысенко С. А. Взаимодействие устной и письменной формы существования языка в интернет-коммуникации : дис. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10. 02. 19 – «Теория языка» / С. А. Лысенко. – Воронеж, 2010 – 184 с.
31. Максименко С.Д. Загальна психологія. Навчальний посібник / С.Д.Максименко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 272 с.
32. Немеш О.М. Практична психологія віртуальної реальності: монографія / О.М.Немеш. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 320 с.
33. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус.яз., 1987. – 750 с.
34. Подгорная Е. А. Влияние интернет-коммуникации на формирование образов языкового сознания подростка (по данным психолингвистического эксперимента) : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10. 02. 19 – «Теория языка» / Е. А. Подгорная. – Кемерово, 2010. – 24 с.
35. Сергиенко П. И. Лингвокогнитивные особенности электронного гипертекста (на материале английского языка) : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук : спец. 10.02.04 – «Германские языки» / П. И. Сергиенко. – Москва, 2009. – 22 с.
36. Смолл Г. Мозг онлайн. Человек в эпоху интернета / Г. Смолл, Г. Ворган; пер. с английского Б. Козловского. – М.: Колибри, Азбука-Аттикус, 2011. – 352 с.
37. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
38. Швалб Ю. М. Психологические формы фиксации жизненного опыта /Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 2. – Вип. 3. – С. 14-20.
39. Шпитцер М. Антимозг: цифровые технологии и мозг / Манфред Шпитцер; пер. с немецкого А. Г. Гришина. – М.: АСТ, 2014. – 288 с.
40. Щипицина Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка): автореф. на соискание уч. степени доктора филологических наук: спец. 10.02.04 – «Германские языки» / Л. Ю. Щипицина. – Воронеж, 2011. – 40 с.

Spysok vykorystanykh dzhерel

1. Boardman M. The Language of Websites / M. Boardman. – New York: Routledge, 2004. – 102 p.
2. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 284 p.
3. Daly C. B. Introduction to Hypertext Writing Style [Електронний ресурс] / C. B. Daly. – Режим доступу: <http://www.bu.edu/cdaly/hyper.html>
4. Douglas J. What Hypertexts Can Do that Print Narratives Cannot [Електронний ресурс] / J. Douglas. – Режим доступу: <http://www.nwe.ufl.edu/~jdouglas/reader.pdf>
5. Dresner E. The Topology of Auditory and Visual Perception, Linguistic Communication, and Interactive Written Discourse [Електронний ресурс] / E. Dresner // Language@Internet. – 2005. – Режим доступу: <http://www.languageatinternet.de/articles/2005/161/index.html/>
6. Ferrara K. Interactive written discourse / K. Ferrara, H. Brunner, G. Whittemore // Written Communication. – 1991. – №8. – P. 8–34.

7. Hahne C. The role of reading skills in the evaluation of online information gathered from search engine environments /Hahne C., Goldhammer F., Kröhne U., Naumann J.// Computers in Human Behavior. – 2018. – № 78. – P. 223-234
8. Herring S. Language and the Internet / S Herring. // International Encyclopaedia of Communication. W. Donsbach (Ed.). – Blackwell: Blackwell Publishers, 2008. – P. 2640-2645.
9. Kilfeather E. Hypertext, Narrative and Coherence: The Role of the Reader and Writer in the Practice of Hypertext / for the award of M.Phil. – Dublin: Dublin Institute of Technology, 1998. – 61 p.
10. Kraut R. Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? / Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T., Scherlis, W. // American Psychologist. – 1998. – № 53. – P. 1017-1031.
11. Mason J. From Gutenberg's Galaxy to Cyberspace: The Transforming Power of Electronic Hypertext, doctoral dissertation at McGill University, Montréal [Електронний ресурс] / J. Mason. – Режим доступу: <http://www.masondissertation.elephanthost.com>
12. Mason L. Webpage reading: Psychophysiological correlates of emotional arousal and regulation predict multiple-text comprehension / Mason L., Scrimin S., Zaccoletti S., Tornatora M.C., Goetz T. // Computers in Human Behavior. – 2018. – №87. – P. 317-326.
13. Nielsen Norman Group: UX Training, Consulting, & Research [Електронний ресурс] / J. Nielsen. – Режим доступу: <http://www.useit.com>
14. Pauwels L. Websites as visual and multimodal expressions: Opportunities and issues of online hybrid media research / L. Pauwels // Media, Culture & Society. – 2005. – Vol.27, N4. – P.604-613.
15. Stein D. The Website as a Domain-Specific Genre [Електронний ресурс] / D. Stein // Language@internet, 3, article 6. – Режим доступу : <http://www.languageatinternet.de/articles/2006/374/index.html/>
16. Turkle, Sh. Parallel lives: working on identity in virtual space / Sh. Turkle // Constructing the self in a mediated world: inquiries in social construction. – N.Y., 1996. – 147 p.
17. Waytz A. Does Online Technology Make Us More or Less Sociable? A Preliminary Review and Call for Research /Adam Waytz, Kurt Gray // Perspectives on Psychological Science. – 2018. – №13, issue 4. – P. 473-491.
18. Young, K.S. Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder / K.S. Young // CyberPsychology and Behavior. – 1998. –№ 3 (1). – P.24-41.
19. Vaganova N.A. Psihologicheskie osobennosti processa ponimaniya det'mi novoy informacii / Vaganova N.A // Idei O.K. Tihomirova i A.V. Brushlinskogo i fundamental'nye prob- lemy psihologii (k 80-letiju so dnja rozhdenija). Materialy Vserossij- skoj nauchnoj konferencii (s inostrannym uchastiem). Moskva, 30 maja — 1 ijunja 2013 g. — M.: Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M.V. Lomonosova, 2013. – 95-98
20. Vojkskunjij A.E. Aktual'nost' psihologii Interneta // Idei O.K.Tihomirova i A.V. Brushlinskogo i fundamental'nye problemy psihologii (k 80-letiju so dnja rozhdenija). Materialy Vserossij- skoj nauchnoj konferencii (s inostrannym uchastiem). Moskva, 30 maja – 1 ijunja 2013 g. – M.: Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M.V. Lomonosova, 2013. – S.50-52
21. Volkova A. G. Gypertekst: pys'movyy ta elektronnyj varyanty / A. G. Volkova // Psycholingvistyka: [zb. nauk, prac' DVNZ "Perejaslav-Hmel'nye'kyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni Grygorija Skovorody"]. – Perejaslav-Hmel'nye'kyj: PP "SKD", 2012. – Vyp. 9. – S.162-166.
22. Golovan' M.S., Jacenko V.V. Dosvid v strukturi kompetentnosti osoby / M. S. Golovan', V. V. Jacenko // Gumanitarnyj visnyk DVNZ “Perejaslav-Hmel'nye'kogo derzhavnogo universytetu imeni Grygorija Skovorody” – Dodatok 1 do vyp. 5, tom IV (55) :

- Tematychnyj vypusk «Vyshha osvita Ukraïny u konteksti integracii' do jevropejs'kogo osvitn'ogo prostoru» [Tekst]. – K.: Gnozyz, 2014 – s. 111-119.
23. Goroshko E. I. Informacionno-komunikativnoe obshhestvo v gendernom izmerenii : [monografija] / E. I. Goroshko. – Har'kov : FLP Liburkina L.M., 2009. – 816 s.
 24. Il'ina I. A. Problemy izuchenija i vosprijatija giperteksta v mul'timedijnoj srede internet : avtoref. na soiskanie uch. stepeni kandidata filologicheskikh nauk : spec. 10.01.10 – «Zhurnalistika» [Elektronnyj resurs] / I. A. Il'ina. – Rezhim dostupa: www.ipk.ru
 25. Karr N. Pustyshka. Chto Internet delaet s nashimi mozgami / Nikolas Karr; per. s angl.P. Mironova. – SPb: BestBusinessBooks, 2013. – 253 s
 26. Kompanceva L. F. Internet-komunikacija: kognityvno-pragmatychnyj ta lingvokul'turologichnyj aspekty : avtoref. na zdobuttja nauk. stupenja doktora filologichnyh nauk : spec. 10.02.02 – «Rosijs'ka mova» / L. F. Kompanceva. – Kyi'v, 2007. – 23 s.
 27. Laktionov A. N. Koordinaty individual'nogo opyta / Laktionov A. N. – Har'kov: Biznes Inform, 1998. – 491 s.
 28. Leont'ev A. A. Jazyk, rech', rechevaja dejatel'nost' / Leont'ev A. A. – M., Prosveshhenie», 1969. – 214 s.
 29. Lutovinova O.V. Jazykovaja lichnost' v virtual'nom diskurse : avtoreferat dis. na soiskanie uch. stepeni doktora filologicheskikh nauk: spec.: 10.02.19 – «Teoriya jazyka» / O. V. Lutovinova. – Volgograd, 2013. – 42 s.
 30. Lysenko S. A. Vzaimodejstvie ustnoj i pis'mennoj formy sushhestvovanija jazyka v internet-komunikacii : dis. na soiskanie uch. stepeni kandidata filologicheskikh nauk: spec. 10. 02. 19 – «Teoriya jazyka» / S. A. Lysenko. – Voronezh, 2010 – 184 s.
 31. Maksymenko S.D. Zagal'na psihologija. Navchal'nyj posibnyk / S.D.Maksymenko. – K.: Centr uchbovoi' literatury, 2010. – 272 s.
 32. Nemesh O.M. Praktychna psihologija virtual'noi' real'nosti: monografija / O.M.Nemesh. – K.: Vydavnychyj dim «Slovo», 2015. – 320 s.
 33. Ozhegov S. I. Slovar' russkogo jazyka: Ok. 57000 slov / Pod red. N. Ju. Shvedovoj. – M.: M. jаз., 1987. – 750 s.
 34. Podgornaja E. A. Vlijanie internet-komunikacii na formirovanie obrazov jazykovogo soznaniya podrostka (po dannym psiholingvisticheskogo jeksperimenta) : avtoref. na soiskanie uch. stepeni kandidata filologicheskikh nauk: spec. 10. 02. 19 – «Teoriya jazyka» / E. A. Podgornaja. – Kemerovo, 2010. – 24 s.
 35. Sergienko P. I. Lingvokognitivnye osobennosti jelektronnoho giperteksta (na materiale anglijskogo jazyka) : avtoref. na soiskanie uch. stepeni kandidata filologicheskikh nauk : spec. 10.02.04 – «Germanskie jazyki» / P. I. Sergienko. – Moskva, 2009. – 22 s.
 36. Smoll G. Mozg onlajn. Chelovek v jepohu interneta / G. Smoll, G. Vorgan; per. s anglijskogo B. Kozlovskogo. – M.: Kolibri, Azbuka-Atikus, 2011. – 352 s.
 37. Holodnaja M. A. Psihologija intelekta: paradoksy issledovanija / M. A. Holodnaja. – SPb. : Piter, 2002. – 272 s.
 38. Shvalb Ju. M. Psihologicheskie formy fiksacii zhiznennogo opyta / Ju. M. Shvalb // Aktual'ni problemi psihologii: Psihologichna germenentika / Za red. N. V. Chepelevoi. – K. : Milenium, 2005. – T. 2. – Vip. 3. – S. 14-20.
 39. Shpitcer M. Antimozg: cifrovye tehnologii i mozg / Manfred Shpitcer; per. s nemeckogo A. G. Grishina. – M: AST, 2014. – 288 s.
 40. Shhipicina L. Ju. Kompleksnaja lingvisticheskaja charakteristika komp'juterno-oposredovannoj komunikacii (na materiale nemeckogo jazyka): avtoref. na soiskanie uch. stepeni doktora filologicheskikh nauk: spec. 10.02.04 – «Germanskie jazyki» / L. Ju. Shhipicina. – Voronezh, 2011. – 40 s.

Akimova N.V.

THE PROBLEM OF UNDERSTANDING AS AN IMPORTANT ASPECT OF PSYCHOLOGICAL WELFARE ON THE INTERNET

The article deals with an important aspect of the psychological well-being of a modern person associated with its activities on the Internet - the problem of Internet texts understanding. The purpose of the article is to analyze of the specifics of Internet texts understanding and to determine some factors of this process. For this, the author uses theoretical methods: deductive and inductive methods, analysis and synthesis, generalization and systematization, modeling. In addition, interpretation methods are used based on specific principles of the system, activity, cognitive and organizational approaches. The process of Internet texts understanding is a part of the speech activity. But the classical components of this activity (object, subject, expression system) undergo significant changes in the conditions of the Internet environment. It is emphasized that the comfort of the existence of a person not only in the Internet environment, but also in the real world, depends on the quality of understanding the Internet texts. In turn, the quality of Internet texts understanding due to subjective (related to the personality - its experience, level of development of the thought-speech sphere, motivation) and objective (related to the external situation - context, situation, conditions in which the understanding takes place) factors. Significant subjective factors include the development of mental-personality characteristics (associated with the development of the human brain), the development of the motivational sphere and the accumulation of experience in understanding texts (as a result of permanent reading activity).

Keywords: *understanding, Internet, Internet text, factors of understanding, Internet psychology, psycholinguistics, understanding psychology.*

Акимова Н.В.

ПРОБЛЕМА ПОНИМАНИЯ КАК ВАЖНЫЙ АСПЕКТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ В ИНТЕРНЕТЕ

В статье рассматривается важный аспект психологического благополучия современного человека, связанный с ее деятельностью в интернете - проблема понимания текстов интернета. Процесс понимания текстов интернета рассматривается как часть речевой деятельности. Акцентируется, что от качества понимания текстов интернета зависит комфортность существования личности не только в среде интернета, но и в реальном мире. В свою очередь качество понимания текстов интернета обусловлено рядом субъективных (связанных с личностью) и объективных (связанных с внешней ситуацией) факторов. К существенным субъективным факторам относятся развитие мыслительно-речевых характеристик личности (ассоциированное с развитием мозга человека), развитие мотивационной сферы и накопления опыта понимания текстов.

Ключевые слова: *понимание, интернет, текст интернета, факторы понимания, психология интернета, психолингвистика, психология понимания.*

БАЄВА КАРІНА

аспірантка кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків

КРЯЖ ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків

**ЕКОЛОГІЧНА СЕНЗИТИВНІСТЬ ТА СПРИЙНЯТИЙ
КОНТРОЛЬ ЯК ЧИННИКИ БІО-ОРІЄНТОВАНОЇ
АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

В статті розглядається проблема сприйняття та поведінкового реагування на обставини, які загрожують подальшій життєдіяльності людини та інших живих істот. Проаналізовано різні чинники, що впливають на сприйняття загроз та поведінку в ситуаціях загрози, насамперед, екологічних загроз. Серед цих чинників, головна увага приділяється сензитивності і сприйнятому контролю. Розглядаються поняття екологічної сензитивності та біо-орієнтованої (проєкологічної) активності. На основі даних емпіричного дослідження за допомогою моделювання структурними рівняннями перевірено моделі впливу екологічної сензитивності і сприйнятого контролю на біо-орієнтовану активність. Встановлено, що екологічна сензитивність і сприйнятий контроль є чинниками біо-орієнтованої активності особистості в ситуаціях звинувачення та в побуті.

Ключові слова: *екологічна сензитивність, сприйнятий контроль, екологічні загрози, самоефективність, інтернальність, біо-орієнтована активність, проєкологічна поведінка.*

Тисячоліттями людство видозмінювало навколишній світ з врахуванням потреб лише представників свого біологічного виду. Ці зміни з плином часу вже призвели до масштабного знищення диких природних ареалів на планеті, а надалі можуть привести до екологічної катастрофи. Саме екологічно релевантна поведінка як активність, що залишає значущі позитивні чи негативні відбитки у навколишньому природному середовищі, є шансом людей поліпшити або, навпаки, погіршити стан природного середовища [10; 12; 17].

На рівні особистості, несвідоме сприяння розвитку подій у бік погіршення чи свідоме сприяння зусиллям з поліпшення стану довкілля залежить від низки чинників, які впливають на ставлення до екологічних за-

гроз: екологічних знань, оцінки власної можливості контролювати події та впливати на екологічну ситуацію, цінностей, цілей, значущості природи для особи та ін. [1; 3; 6; 9; 10; 12; 13; 17; 18]. Досить важливе місце у цьому переліку займають норми – соціальні та особистісні.

За Ш. Шварцем, особистісні переконання та цінності утворюють особистісні норми, тобто внутрішні стандарти поведінки людини. Якщо людина усвідомлює загрозу для когось або чогось, що має для неї цінність, дії цієї людини залежать від її норми відповідальності (чи вважає вона себе відповідальною за загрозову ситуацію, що склалася) та від моральних соціальних норм, які людина приймає як обов'язкові [16]. Однак дієвість цих соціальних норм залежить саме від розуміння загрози та визначення людиною своєї відповідальності, тобто розуміння залежності загрози від дії або бездіяльності суб'єкта. Саме тоді відбувається актуалізація норми, що й підштовхує до певної дії, яка «мотивується бажанням діяти відповідно до своїх цінностей» [16, с.226].

Звертаючись до сприйняття загроз, В.Г. Маралов із співавторами розглядають сензитивність до загроз, тобто «здатність людини з безлічі зовнішніх (або внутрішніх) чинників, що впливають на неї, виділяти такі, які є загрозовими для її життя, здоров'я, психологічного або соціального благополуччя або завдають шкоди її оточенню» [5; с.123]. Висока значущість у сполученні з низькою імовірністю настання тривожної події збільшує сензитивність до загроз. Згідно результатів досліджень, сензитивність до загроз позитивно зв'язана з контролем ситуації, а також відіграє значну роль в визначенні способів реагування на небезпеку, що можуть бути адекватними (сприяючими рішенню проблеми) або неадекватними [там же].

Можна припустити, що сензитивність до екологічних загроз буде збільшуватись зі зростанням значущості природи для особистості, а разом з усвідомленням впливу людських дій на екологічну ситуацію може призвести до адекватного реагування на ці загрози – до проекологічної активності [3;5;9;17]. В контексті цієї статті, вживаючи словосполучення «проекологічна активність», ми маємо на увазі будь-які справедливо-дбайливі чи нормативні дії, вчинки, що не шкодять, а навпаки, сприяють благополуччю всіх живих істот (як людських, так й нелюдських) та природи в цілому. В руслі такого визначення, проекологічна активність може бути описана як біо-орієнтована [3; 12; 17]. При цьому слід підкреслити, що міра сензитив-

ності до екологічних загроз та вибір проекологічного чи, навпаки, руйнівного способу дії залежить від багатьох чинників [3; 6; 9; 10; 12; 13; 17; 18].

Сприйняття та поведінкові способи реагування на екологічну ситуацію залежать також від того, яку особистість ставить перед собою «фокусну» мету [12]. З. Лінденберг й Л. Стег відділяють гедоністичну, вигідну і нормативну мету, говорячи про те, що хоча особливості сприйняття та дії людини рідко зумовлені однією метою, все ж існує центрована мета. Ця фокусна мета впливає на людське функціонування та визначає направленість екологічної поведінки [11; 12].

Зокрема, гедоністична мета спрямована на реалізацію потреб і підтримку позитивного настрою (наприклад, пошук безпосереднього задоволення, уникання негативних думок і подій). Вигідна мета тримає курс на отримання й утримання засобів для задоволення потреб та обумовлює бажання зберегти або збільшити ресурси (наприклад, заробляти гроші, накопичувати на потім). Нормативна мета, направлена на вписування в соціальний контекст, активізує прагнення вчиняти правильно, відповідати соціальним нормам й правилам (наприклад, допомагати іншим, підтримувати чистоту навколишнього середовища). В залежності від того, яка мета є фокусною, змінюється чутливість особистості до параметрів ситуації. Відповідно, гедоністична мета як фокусна робить людину більш сензитивною до того, що впливає на її настрій, на можливість тут і зараз задовольнити потреби, вигідна – підвищує сензитивність до змін в власних ресурсах, а нормативна – до того, що дана особа вважає за потрібне зробити [там же].

Згідно моделі «цінності-переконавання-норми» П. Стерна та його колег, цінності мають вплив на світогляд, який в свою чергу впливає на активізацію норми, а через неї – на готовність до проекологічної поведінки [17]. Відповідно до трьох типів цінностей – егоїстичних, альтруїстичних та біосферних – можна казати про різні типи світоглядної орієнтації: егоїстичний, де переважає орієнтація на себе; альтруїстичний, де переважає орієнтація на інших людей; біосферний, де переважає орієнтація на всіх живих істот. На наш погляд, є певний взаємозв'язок між типом світогляду та фокусною метою і проекологічною поведінкою сприймаючого суб'єкта [11; 12; 17].

Особистість з егоїстичним типом світогляду буде більш чутливою до подій і змін, які стосуються її безпосередньо, та буде оцінювати негативні наслідки екологічних проблем, насамперед, турбуючись про можливі влас-

ні втрати. Людина з таким світоглядом матиме гедоністичну чи вигідну мету за фокусну, а головне, буде схильною діяти проекологічно, лише якщо розцінює таку діяльність як особисто корисну. Особистість з альтруїстичним типом світогляду буде більш схильною відгукуватись на проблеми й перетворення, які зашкоджують іншим людям. Негативні екологічні наслідки будуть розглядатися такою особистістю через призму можливих втрат не лише для себе, а й для інших людей. Також людина з альтруїстичним типом світогляду вважатиме допомогу нормативним вчинком, тому може втілювати у життя фокусну нормативну мету шляхом проекологічної активності, якщо оцінюватиме цю діяльність як спосіб допомогти іншим. Особистість з біосферним типом світогляду буде чуйною до подій, змін і проблем у світі, які відбиваються на всіх (не тільки людях) живих істотах чи завдають їм шкоду. Подібна глобальна сензитивність призведе до того, що ця особа буде оцінювати негативні наслідки екологічних проблем, турбуючись про можливі втрати для всіх живих істот та природного середовища. Тому людина з біосферним світоглядом також матиме за керівну – нормативну мету, бо вважатиме нормою дбайливо-справедливе ставлення до живих істот та природи, а значить, стала проекологічна активність буде наявною, якщо виступатиме способом слідувати подібній нормі ставлення [11; 12; 17].

Зв'язок між уявленням про норми поведінки і конструктивною поведінковою відповіддю на загрозу доводить дослідження В. Г. Маралова та його колег, яке продемонструвало, що висока нормативність веде до адекватного реагування в ситуаціях загрози [4].

В свою чергу, адекватна відповідь на екологічні загрози, серед іншого, залежить від вміння бачити в складних екологічних обставинах виклик, а не перепону, перетворювати тривогу чи печаль в стимули для проекологічної активності, а також залежить від уявлень відносно контролю – спроможності особистості впливати на події свого життя та екологічну ситуацію [6; 9; 13; 18]. Це проілюстровано в моделі А. Ейджена, за якою сприйнятий контроль, поряд з установками та нормами, виступає регулятором екологічного поведінкового наміру, що впливає на поведінку [6]. В даній роботі ми будемо говорити про сприйнятий контроль, маючи на увазі поєднання самоефективності [7; 8] та інтернального локусу контролю (інтернальності) [15].

Факт впливу сприйнятого контролю на оцінку екологічної ситуації та поведінку частково доводять результати різних досліджень [3; 9; 13; 14]. Наприклад, дослідження М. Оджали показало, що низький рівень екологічної самоефективності занепокоєних змінами клімату підлітків, які схильні використовувати копінг-стратегію фокусування на проблемі, змушує їх переживати депресію, а не почувати більшу здатність впливати на ситуацію зміни клімату [13]. За результатами нашого дослідження, екологічна сензитивність/чуйність через сприйнятий контроль впливає на копінг-стратегію фокусування на проблемі зміни клімату [3]. Інші дослідження показали, що люди з високим рівнем віри у власну ефективність щодо екологічно відповідальної поведінки більш схильні поводитися проекологічним чином [9], а також, що інтернальність значимо корелює з екоцентричною стурбованістю і підтримкою політики енергозбереження, а віра в силу інших міцно зв'язана з антропоцентричною стурбованістю [14].

Узагальнюючи викладене вище, підкреслимо декілька головних моментів. Екологічну сензитивність/чуйність можна визначити як чутливість людини до екологічних чинників, які загрожують життю, здоров'ю, психологічному або соціальному благополуччю або завдають шкоду їй та її значущому оточенню. В залежності від багатьох особистісних чинників це значуще оточення може звужуватися до самої особи, людської спільноти чи розширюватися до всіх представників екологічного співтовариства. Тож умовно можна виділити три взаємозв'язані типи екологічної сензитивності: егоцентричну, антропоцентричну, біоцентричну [3; 5; 10; 12; 17; 18].

Уявлення про норми і нормативність тієї чи іншої дії грає значну роль для сензитивності та вибору способів реагування в різних ситуаціях. [4; 6; 10; 11; 12; 17].

Екологічна сензитивність і відчуття контролю над ситуацією зв'язані з адекватною відповіддю особистості на екологічні загрози, а саме – з проекологічною активністю. Високий рівень самоефективності та інтернальності у всіх сферах життя, а головне, в екологічній, мають позитивно впливати на зберігаючий напрямок дій людини, бо дозволяють сконцентруватися на «вимогах» загрозливих стимулів й грають значну роль в трансформації цих стимулів в завдання для особистості. [6; 9; 10; 13; 14; 16; 18].

Метою нашого емпіричного дослідження стало вивчення екологічної сензитивності і сприйнятого контролю як чинників біо-орієнтованої актив-

ності особистості в ситуаціях звинувачення та в побуті.

Методи дослідження. Для вивчення екологічної сензитивності був використаний опитувальник екологічних установок «ЕКО 30» (І.В. Кряж), спрямований на дослідження установок по відношенню до проблеми глобальних екологічних змін (30 тверджень). У даній роботі були використані такі показники, як біоцентризм (α Кронбаха=0,61) та заперечення екологічних проблем (α Кронбаха=0,70).

Для вивчення біо-орієнтованої активності особистості в ситуаціях звинувачення та в побуті були застосовані:

1. Опитувальник – самозвіт про екологічну поведінку в побуті П. Кейсі та К. Скота в адаптації І.В. Кряж, К.А. Андроннікової, який містить 10 пунктів (α Кронбаха=0,77).

2. Методика Розенцвейга в модифікації І.В. Кряж, яка складається з 16 зображень, з них 8 – спеціально розроблені ситуації звинувачення, що моделюють екологічно значущі ситуації, ще 8 – 4 ситуації перешкоди і 4 ситуації звинувачення з методики Розенцвейга («стандартні» ситуації).

В рамках даної роботи враховувалася лише кількість відповідей, в яких обвинувачений виражає готовність/бажання виправити свою поведінку, розрахована окремо для восьми екологічних і чотирьох стандартних ситуацій звинувачення.

Статистична обробка проводилася з використанням моделювання структурними рівняннями (метод ADFG) за допомогою програмного пакету STATISTICA 7.

У дослідженні взяли участь 161 особа (100 жінок і 61 чоловік), з них 109 студентів (середній вік – 20 років) і 52 людини, що мають постійну роботу (середній вік – 37 років).

Результати та їх обговорення. Для перевірки впливу екологічної сензитивності та сприйнятого контролю на біо-орієнтовану активність були побудовані та перевірені дві структурні моделі (рис. 1 та 2). Обидві моделі отримали підтвердження по всім індексам придатності.

Для цих моделей є спільними два латентні фактори: «Екологічна сензитивність» та «Сприйнятий контроль». «Екологічна сензитивність» розкривається через такі екологічні установки, як біоцентризм та заперечення екологічних проблем. «Сприйнятий контроль» маніфестує себе через інте-

рнальність і екологічну самоефективність. Різниця між двома моделями полягає в тому, що перша, крім названих вище факторів, містить в собі латентний фактор «Готовність до біо-орієнтованої поведінки» (рис.1), а друга – маніфестну змінну «Проекологічна поведінка в побуті» (рис.2). Якщо назва маніфестної змінної «Проекологічна поведінка в побуті» не потребує пояснень, бо це кількісний показник проєкологічної поведінки в домашній сфері, то назву латентного фактору необхідно пояснити.

Рис. 1. Модель впливу екологічної сензитивності і сприйнятого контролю на готовність до біо-орієнтованої поведінки (метод ADFG, показники придатності моделі: $\chi^2/df = 2,24/7$; $p = 0,95$; RMSEA 0,04; GFI 1; AGFI 0,99; $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$)

Рис. 2. Модель впливу екологічної сензитивності і сприйнятого контролю на проєкологічну (біо-орієнтовану) поведінку в побуті (метод ADFG, показники придатності моделі: $\chi^2/df = 2,94/3$; $p = 0,57$; RMSEA 0,03; GFI 0,99; AGFI 0,98; $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$)

Назва «Готовність до біо-орієнтованої поведінки» продиктована тим, що маніфестними змінними для цього фактору є показники готовності в

екологічних і стандартних ситуаціях виправити поведінку, яка завдає шкоду людям, іншим тваринам та природі. Ми розглядаємо ці компоненти моделі як прояви проекологічної активності особистості – будь-які справедливо-дбайливі чи нормативні дії; вчинки, що не шкодять, а навпаки, сприяють благополуччю всіх живих істот (людей та інших тварин) та природи в цілому, через що ця активність може також описуватися як просто біо-орієнтована.

Згідно першої моделі (рис.1), латентний фактор «Екологічна сензитивність» позитивно впливає на «Готовність до біо-орієнтованої нормативної поведінки» опосередковано через інший латентний фактор «Сприйнятий контроль». Друга ж модель (рис.2) показує, що латентний фактор «Екологічна сензитивність» позитивно впливає на змінну «Проекологічна поведінка в побуті», також опосередковано через вплив на фактор «Сприйнятий контроль». Разом встановлені факти свідчать на користь того, що чутливість людини до чинників, які загрожують життю, здоров'ю, психологічному або соціальному благополуччю, розширена до всіх представників екологічного співтовариства як її значущому оточенню, підсилює суб'єктивну упевненість особистості в тому, що саме вона керує власним життям, а її дії можуть сприяти вирішенню екологічних проблем. І лише за умови укріплення цих сприйнятих уявлень щодо контролю, описана вище сензитивність до екологічних загроз позитивно впливає як на проекологічну поведінку в биті, так й на готовність особистості відгукуватися на зауваження відносно її згубних, небезпечних для інших (людей, тварин, природи як такої) дій, бажанням виправити ці дії, а отже замінити на такі, що сприятимуть благополуччю, життю на планеті. Ці результати підтверджують, що екологічна сензитивність і сприйнятий контроль впливають на біо-орієнтовану активність особистості в ситуаціях звинувачення та в побуті.

Висновки і перспективи дослідження. Проведений теоретичний аналіз дозволяє визначити екологічну сензитивність як чутливість людини до всіх середовищних чинників, які загрожують життю, здоров'ю, психологічному або соціальному благополуччю або вже завдають шкоду їй та її значущому оточенню. При цьому в залежності від сукупності різних особистісних чинників можна говорити про три взаємозв'язані типи екологічної сензитивності: егоцентричну – чутливість людини лише до тих чинни-

ків, що є загрозовими та/або шкідливими тільки для неї; антропоцентричну – чутливість людини до загрозових, шкідливих чинників, розширену до людської спільноти; біоцентричну – чутливість людини до чинників, які є загрозовими / шкідливими для всіх представників екологічного співтовариства.

Також теоретичний огляд дозволив нам розглядати в ролі стимулів проекологічної активності особистості екологічну сензитивність та сприйнятий контроль – суб'єктивні уявлення особистості про свою зможу керувати власним життям та діями досягти позитивного результату в складній ситуації. У цьому контексті, проекологічна активність особистості – це будь-які справедливо-дбайливі чи нормативні дії, вчинки, що не шкодять, а навпаки, сприяють благополуччю всіх живих істот (людини та інших тварин) та природи в цілому. Цю активність ще можна описувати як біоорієнтовану, бо вона направлена на загальне благополуччя всього живого.

В ході емпіричного дослідження встановлено, що екологічна сензитивність впливає на готовність до біоорієнтованої активності, як в екологічно значущих та звичайних соціальних ситуаціях звинувачення, так й в побуті, опосередковано – через сприйнятий контроль.

Наостанок, слід відмітити, що в цілях перевірки встановлених взаємозв'язків між описаними конструктами доцільним є проведення дослідження на інших, більш чисельних вибірках, а також розширення методичного інструментарію для вивчення сприйнятого контролю та екологічної сензитивності.

Список використаних джерел:

1. Аутлева А.Н. Сущность экологического сознания / А.Н. Аутлева // Вестник Адыгейского государственного университета / Вып. № 3. – 2005. – С. 29-31.
2. Баєва К.О. Біоцентризм та суб'єктивний контроль як потенціал подолання кризових умов екологічних змін // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 лютого 2018 року, м. Суми). – Суми, 2018. – С.11-14.
3. Кряж І.В. Психология глобальных экологических изменений: монография / И.В. Кряж. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012 – 512 с.
4. Маралов В.Г. Нормативность поведения как фактор отношения к опасностям в старшем школьном возрасте. / В. Г. Маралов, Т. П. Маралова, П. А. Волгарева // Вестник МГОУ. – №2. – 2018. – С.256-275.
5. Маралов В.Г. Психологическая структура сензитивности к опасностям. / В. Г. Маралов, И. А. Табунов. // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2

(2 (48))– 2013. – С.122-126.

6. Ajzen, I. The theory of planned behavior. / I. Ajzen. // *Organizational Behavior and Decision Processes*. – 50. – 1991. –P.179–211.
7. Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. / A. Bandura. // *Psychological Review*. – 84. – 1977. – P. 191–215.
8. Bandura A. Regulation of Cognitive Processes through Perceived Self-Efficacy. / A. Bandura. // *Developmental Psychology*. – Vol. 25. – 1989. – P.729-735.
9. Chen M.-F. Self-efficacy or collective efficacy within the cognitive theory of stress model: Which more effectively explains people's self-reported proenvironmental behaviour. / M.-F. Chen. // *Journal of Environmental Psychology*. – 42. – 2015. – P. 66-75.
10. Kollmuss A. Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? / A. Kollmuss, J. Agyeman. // *Environmental Education Research*. – 2002. –Vol. 8, No. 3. – P.239-250.
11. Lindenberg. S. How cues in the environment affect normative behaviour / S. Lindenberg. // In L. Steg, A.E. van den Berg, & J.I.M. de Groot (Eds.), *Environmental Psychology: An introduction*. New York: Wiley. – 2012. – P.119-128.
12. Lindenberg. S. Normative, gain and hedonic goal frames guiding environmental behavior. / S. Lindenberg, L. Steg. // *Journal of Social Issues*. – 63(1). – 2007. – P.117-137.
13. Ojala M. How do children cope with global climate change? Coping strategies, engagement, and well-being / Maria Ojala // *Journal of Environmental Psychology*. – Vol. 32. – 2012. – P.225-233.
14. Pavalache-Ilie M. Locus of control and the pro-environmental attitudes. / M. Pavalache-Ilie, E.M. Unianu. // *Social and Behavioral Sciences*. – 33. – 2012.– P.198-202.
15. Rotter J.B. Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable / J.B. Rotter // *American Psychologist*. – 45. – 1990. – P. 489-493.
16. Schwartz S.H. (1977). Normative influences on altruism. / S.H. Schwartz // In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic. – Vol. 10. – 1977. –P.221–279.
17. Stern P.S. Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior / Paul S. Stern // *Journal of Social Issue*. – Vol. 56. – 2000. – P.407-424.
18. Tankacs-Santa A. Barriers to environmental concern. / A. Tankacs-Santa // *Human Ecology Review*. – Vol. 14(1) – 2007. – P.26-38.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Autleva A.N. Sushhnost' jekologicheskogo soznaniya / A.N. Autleva // *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta / Vyp. № 3. – 2005. – S. 29-31.*
2. Baieva K.O. Biotsentryzm ta subiektyvnyi kontrol yak potentsial podolannia kryzovykh umov ekolohichnykh zmin // *Osobysti u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiiakh zhyttia: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (22-23 liutoho 2018 roku, m. Sumy). – Sumy, 2018. – S.11-14.*
3. Krjzh I.V. Psihologija global'nyh jekologicheskikh izmenenij: monografija / I.V.Krjzh. – H.: HNU imeni V. N. Karazina, 2012. – 512 s.
4. Maralov V.G. Normativnost' povedenija kak faktor otnoshenija k opasnostjam v starshem shkol'nom vozraste. / V. G. Maralov, T. P. Maralova, P. A. Volgareva // *Vestnik MGOU. – №2. – 2018.– S.256-275.*
5. Maralov V. G. Psihologicheskaja struktura senzitivnosti k opasnostjam. / V. G. Maralov,

- I. A. Tabunov. // Vestnik Cherepoveckogo gosudarstvennogo universiteta. – 2 (2 (48)). – 2013. – S.122-126.
6. Ajzen, I. The theory of planned behavior. / I. Ajzen. // Organizational Behavior and Decision Processes. – 50. – 1991. –P.179–211.
 7. Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. / A. Bandura. // Psychological Review. – 84. – 1977. – P. 191–215.
 8. Bandura A. Regulation of Cognitive Processes through Perceived Self-Efficacy. / A. Bandura. // Developmental Psychology. – Vol. 25. – 1989. – P.729-735.
 9. Chen M.-F. Self-efficacy or collective efficacy within the cognitive theory of stress model: Which more effectively explains people’s self-reported proenvironmental behaviour. / M.-F. Chen. // Journal of Environmental Psychology. – 42. – 2015. – P. 66-75.
 10. Kollmuss A. Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? / A. Kollmuss, J. Agyeman. // Environmental Education Research. – 2002. –Vol. 8, No. 3. – P.239-250.
 11. Lindenberg. S. How cues in the environment affect normative behaviour / S. Lindenberg. // In L. Steg, A.E. van den Berg, & J.I.M. de Groot (Eds.), Environmental Psychology: An introduction. New York: Wiley. – 2012. – P.119-128.
 12. Lindenberg. S. Normative, gain and hedonic goal frames guiding environmental behavior. / S. Lindenberg, L. Steg. // Journal of Social Issues. – 63(1). – 2007. – P.117-137.
 13. Ojala M. How do children cope with global climate change? Coping strategies, engagement, and well-being / Maria Ojala // Journal of Environmental Psychology. – Vol. 32. – 2012. – P.225-233.
 14. Pavalache-Ilie M. Locus of control and the pro-environmental attitudes. / M. Pavalache-Ilie, E.M. Unianu. // Social and Behavioral Sciences. – 33. – 2012. – P.198-202.
 15. Rotter J.B. Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable / J.B. Rotter // American Psychologist. – 45. – 1990. – P. 489-493.
 16. Schwartz S.H. (1977). Normative influences on altruism. / S.H. Schwartz // In L. Berkowitz (Ed.), Advances in experimental social psychology. New York: Academic. – Vol. 10. – 1977. –P.221–279.
 17. Stern P.S. Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior / Paul S. Stern // Journal of Social Issue. – Vol. 56. – 2000. – P.407-424.
 18. Tankacs-Santa A. Barriers to environmental concern. / A. Tankacs-Santa // Human Ecology Review. – Vol. 14(1) – 2007. – P.26-38.

Baieva K. O., Kryazh I.V.

ENVIRONMENTAL SENSITIVITY AND PERCEIVED CONTROL AS FACTORS OF BIO-ORIENTED ACTIVITY

The article deals with the problem of perception and behavioral response to environmental changes that threaten the further life of people and other living beings. Different factors affecting the perception and behavior in situation to the threat, above all ecological threats are analyzed. Among these factors, primary focus is on the sensitivity and perceived control. Presents the concepts of ecological sensitivity and bio-oriented (pro-environmental) activity. Based on data from empirical research using structural equation modeling verified

models influence environmental sensitivity and perceived control on bio-oriented activity. It is found that The impact of environmental sensitivity on the bio-oriented activity of the individual in situations of accusation and in daily life is mediated by perceived control, manifested through self-efficacy in the environmental field and internality.

Keywords: *ecological sensitivity, perceived control, threats, self-efficacy, internality, bio-oriented (pro-environmental) activity, pro-environmental behavior.*

Баєва К. О., Кряж І. В.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СЕНЗИТИВНОСТЬ И ВОСПРИНЯТЫЙ КОНТРОЛЬ КАК ФАКТОРЫ БИО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ АКТИВНОСТИ

В статье рассматривается проблема восприятия и поведенческого реагирования на экологические изменения, которые угрожают дальнейшей жизнедеятельности человека и других живых существ. Проанализированы различные факторы, влияющие на восприятие и поведение в ситуациях угрозы, прежде всего, экологических угроз. Среди этих факторов, главное внимание уделяется сензитивности и воспринятому контролю. Рассматриваются понятия экологической сензитивности и био-ориентированной (проэкологической) активности. На основе данных эмпирического исследования с помощью моделирования структурными уравнениями проверены модели влияния экологической сензитивности и воспринятого контроля на био-ориентированную активность. Установлено, что влияние экологической сензитивности на био-ориентированную активность личности в ситуациях обвинения и в быту опосредовано воспринятым контролем, манифестированным через самооффективность в экологической сфере и интернальность.

Ключевые слова: *экологическая сензитивность, воспринятый контроль, угрозы, самооффективность, интернальность, био-ориентированная (проэкологическая) активность, проэкологическое поведение.*

БОРЕЦЬ ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Академії державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ШЛІМАКОВА ІРИНА ІВАНІВНА

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри екологічної психології та соціології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВПЛИВАМИ ОТОЧУЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті теоретично обґрунтовано актуальність формування життєздатності особистості в умовах глобальних соціальних перетворень, які наразі відбуваються в Україні, охарактеризовано змістовну сутність феномену «життєздатність», розглянуто види впливів оточуючого середовища, під дією яких формується життєздатність. Емпірично досліджено домінуючі рівні життєздатності у жителів м. Чернігова раннього та середнього періодів дорослості, а також рівні їхньої чутливості до соціальних, природних, культурологічних та самовпливів. Представлено результати кореляційного аналізу між рівнями життєздатності й рівнями прояву чутливості до різних впливів оточуючого середовища.

Ключові слова: *життєздатність, життєстійкість, впливи середовища, природні впливи, соціальні впливи, культурологічні впливи, аутовпливи.*

Постановка проблеми. Кожний історичний етап розвитку суспільства зі своїми політичними, економічними та соціальними проблемами висуває нові вимоги до особистості, актуалізує її певні соціально-психологічні властивості, необхідні для успішного розвитку. Наразі в Україні відбуваються глобальні соціальні перетворення, які породжують величезну кількість проблем, що, безперечно, викликає інтелектуальне, духовне, емоційне та фізичне напруження людини.

Такі зміни у соціумі формують нові стратегії мислення людей, сприяють переоцінці їхніх цінностей, зміні домінуючих установок, а також впливають як на рівень суспільної свідомості українців загалом, так і на процеси трансформації індивідуальної свідомості кожного. У континуумі цього важливого значення на сьогодні набуває проблема сформованості життєздатності особистості, яка розглядається дослідниками як складова людського капіталу – найважливіший інтеграційний показник сучасної

економічної і політичної державності. У Всесвітній декларації про вищу освіту XXI століття [3] чітко відслідковується думка, що одним з пріоритетних завдань сучасної освіти має бути формування життєздатної особи. Поряд із цим, як свідчать результати наукового аналізу, лише незначна кількість вчених торкається проблемного поля феномену життєздатності (Б. Ананьєв, Б. Братусь, В. Знаков, С. Маді, О. Рильська, С. Рубінштейн, В. Франкл), дуже часто поняття життєздатності ототожнюється з поняттям життєстійкості, фактично відсутні дослідницькі матеріали щодо визначення чинників, які впливають на рівень життєздатності. З огляду на це, перш за все, проаналізуємо роботи вчених стосовно проблеми, яка піднімається нами в цій публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «життєздатність» є для психологічної науки досить новою і недостатньо розробленою. В психологічний ужиток вона була введена Б. Ананьєвим, який вважав, що продуктивність поведінки людини, як суб'єкта в умовах екстремальної ситуації, та результативність її діяльності, що направлена на пошук виходу з неї, залежить від сили енергетичного потенціалу, суттю якого є саме життєздатність [1].

У сучасній психології поняття «життєздатність» найчастіше асоціюють з англomовним варіантом «resilience» (гнучкість, пружність), який увійшов у науковий обіг завдяки міжнародному проекту «Методологічні та контекстуальні проблеми дослідження життєздатності дітей і підлітків» (2003 р.). Керівником проекту виступав М. Унгар, який запропонував трактування життєздатності як здатності людини управляти ресурсами власного здоров'я і соціально визнаним способом використовувати для цього сім'ю, суспільство, культуру тощо [8].

У психології існує кілька підходів до дослідження життєздатності. З точки зору А. Лактіонової та А. Махнач, поняття життєздатності включає в себе два аспекти: здатність чинити опір руйнуванню – життєстійкість (уміння впоратися з важкими життєвими ситуаціями, захищати свою цілісність) та здатність будувати повноцінне життя у важких умовах – адаптивність (уміння планувати своє життя, рухатися в певному напрямку протягом якогось часу) [5].

З позиції іншого підходу життєздатність розглядається як енергетичний потенціал людини (Б. Ананьєв, Д. Леонтєв, С. Мадді). Згідно цього підходу,

життєздатність – психологічний аналог життєвого стрижня людини, який відображає міру подолання нею заданих обставин, самого себе, а також міру докладених зусиль по роботі над собою і над обставинами свого життя. Це інтегральна характеристика рівня особистісної зрілості, а головним феноменом особистісної зрілості і формою прояву особистісного потенціалу є якраз феномен самодетермінації особистості. Одна зі специфічних форм прояву життєздатності (особистісного потенціалу) – це подолання особистістю несприятливих умов її розвитку. Існують свідомо несприятливі умови для формування особистості, вони можуть фатальним чином впливати на розвиток, але їх вплив можна подолати за рахунок введення в цю систему факторів додаткових вимірювань, перш за все, самодетермінації на основі особистісного потенціалу. Феноменологію, що відображає різні аспекти особистісного потенціалу в різних підходах у зарубіжній та вітчизняній психології позначали такими поняттями, як воля, сила Его, внутрішня опора, локус контролю, орієнтація на надію, воля до сенсу та ін. [2].

З точки зору О. Рильської, життєздатність – це інтегральна здатність збереження людиною цілісності, яка актуалізується в зв'язку з необхідністю вирішення життєвих задач і яка забезпечує динамічне утримання життя в постійному сполученні з вимогами соціального буття та людського призначення, що суб'єктивно сприймається як задоволеність власним життям [6].

Таким чином, узагальнюючи вище викладені думки можна говорити, що життєздатність – це індивідуальна здатність людини керувати власними ресурсами в контексті соціальних норм і умов середовища. Вона не є невід'ємною і стабільною якістю: вона змінюється в залежності від виду стресу, його контексту та інших чинників, які можна визначити як фактори ризику і захисні фактори. Логічно припустити, що на здатність керувати людиною власними ресурсами впливає багато різних чинників: індивідуально-типологічних, природних, соціальних, культурологічних та ін. Тобто у даному процесі важлива роль відводиться різним впливам оточуючого середовища.

Найбільш узагальнююче та чітко визначення психологічного впливу, на наш погляд, сформулював Г. Ковальов, який визначає вплив як процес, що здійснює регуляцію (саморегуляцію) активності двох і більше підпорядкованих взаємодіючих систем та результативно забезпечує зміну структури або стану хоча б однієї з цих систем [4]. Автором запропонована типологія пси-

хологічних впливів: 1) впливи факторів природного оточення (біотичних й абіотичних) на психіку і особистість людини; 2) соціальні впливи, обумовлені приналежністю людини до суспільної системи та включеністю її в контакти і взаємозв'язки з іншими людьми; 3) культурологічні впливи, які визначаються наявністю історично відпрацьованих засобів матеріального і духовного виробництва; 4) аутовпливи, пов'язані з можливостями психічної саморегуляції людини, як відносно автономної системи, що виступає у двох планах: засобах мобілізації та розвитку власних фізичних, психічних і творчих можливостей суб'єкта, а також індивідуальної системи внутрішньої регуляції, яка опосередковує зовнішні впливи [4].

Метою статті є висвітлення результатів дослідження рівнів життєздатності осіб раннього та середнього періодів дорослості та з'ясування взаємозв'язків між життєздатністю та чутливістю до впливів у людей різного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірку нашого дослідження склали 156 жителів м. Чернігова віком від 35 до 60 років. З метою проведення порівняльного аналізу за віковою ознакою усю вибірку сукупність досліджуваних було об'єднано у дві групи: ранній період дорослості (74 особи) та середній період дорослості (82 особи). Для реалізації мети та завдань емпіричного дослідження було використано наступні методики: «Життєздатність людини» (О. Рильська) [6], «Діагностики чутливості до впливів» (В. Скребець, І. Шлімакова) [7].

Результати дослідження рівнів життєздатності дають змогу говорити, що в обох вікових категоріях домінує середній рівень її вираженості: 53% - особи раннього періоду дорослості (для зручності опису результатів умовно назвемо їх «дорослі») і 60% - особи середнього періоду дорослості (умовна назва – «зрілі»). Це може свідчити, що загалом досліджувані фактично без перешкод можуть пристосовуватись до нових умов життя та готові конструктивно діяти як в звичних, так і в екстремальних умовах. Зафіксовано, що лише 21% жителів м. Чернігова мають високий рівень життєздатності, при цьому показники обох груп фактично не відрізняються (23% - «дорослі»; 20% - «зрілі»). Думається, на такі результати впливає багато чинників, пов'язаних з регіональним аспектом соціально-економічної ситуації, емоційним напруженням людей в умовах бойових дій, зневіра людей, розчарування тощо. Статистично значимих відмінностей у групах що-

до появу життєздатності не виявлено, проте на рівні тенденції дещо вищою вона є у людей більш старшого віку.

Щодо проявів чутливості досліджуваних до впливів, в обох вікових групах констатовано факт найбільшого прояву позитивної чутливості до факторів природного оточення, тобто досліджувані найбільше відчують позитивні емоційні стани при взаємодії з природою, у порівнянні з соціальними та культурологічними факторами.

Позитивна чутливість до соціальних впливів більш виражена у людей середнього періоду дорослості, це логічно пояснюється тим, що люди цієї вікової категорії з більшою позитивною соціальною сприйнятливістю емоційно переживають різні соціодетерміновані події, висловлюють власне бачення, аргументуючи свої дії та думки.

На противагу цьому, як показують результати, досліджувані раннього періоду дорослості більшою мірою здатні до самовпливів (41%, у порівнянні з 36% осіб середнього періоду). Тобто, більш молоді люди краще здатні використовувати власні мобілізаційні ресурси, а також механізми підсвідомості, свої внутрішні відчуття для свідомого спрямування у позитивну площину саморозвитку. Культурологічні впливи досліджувані обох вікових категорій сприймають однаково. Статистично значимих відмінностей у групах не виявлено, наразі на рівні тенденцій у людей раннього періоду дорослості більш вираженою є негативна чутливість до соціальних впливів.

Результати дослідження взаємозв'язків між життєздатністю та формами проявів чутливості до впливів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язки між життєздатністю та чутливістю до впливів

Взаємозв'язки	Коефіцієнт кореляції
Життєздатність / позитивна чутливість до соціальних впливів	$r = 0,022$, при $p \leq 0,05$
Життєздатність / байдужість до соціальних впливів	$r = - 0,340$, при $p \leq 0,01$
Життєздатність / позитивна чутливість до культурологічних впливів	$r = 0,033$, при $p \leq 0,01$
Життєздатність / негативна чутливість до культурологічних впливів	$r = - 0,098$, при $p \leq 0,05$

Життєздатність / негативна чутли-
вість до самовпливів

$r = -0,007$, при $p \leq 0,05$

Виявлено прямий взаємозв'язок між життєздатністю та позитивною чутливістю до соціальних впливів (при $p \leq 0,05$). Даний зв'язок підтверджує теоретичні положення про те, що життєздатність являється однією з базових характеристик прояву суб'єктності, саме вона забезпечує стійкість в соціальному середовищі, тобто це інтегративна якість людини, яка володіє сукупністю ціннісних орієнтацій, особистісних установок, різносторонніх здібностей, базових знань, що дозволяють їх успішно функціонувати і гармонійно розвиватися в змінюваному соціумі. Люди з позитивною чутливістю до соціальних впливів та з високими показниками життєздатності у конкретно значимих ситуаціях проявляють особисту соціальну думку, революційність, соціальний оптимізм. Таким чином, за певних умов соціальні впливи можуть виступати одним із домінуючих чинників життєздатності особистості.

З'ясовано, що між життєздатністю та байдужістю до соціальних впливів існує обернений зв'язок (при $p \leq 0,01$). Фактично, це підтверджує вищеописаний кореляційний зв'язок. Байдужість до соціальних впливів проявляється через відсторонене ставлення до соціальних подій (чи то хороших, чи то поганих), через відсутність прагнення зрозуміти інших. Часто у людей з переважаючою позицією «байдужість» споживацьке ставлення до життя, вони ігнорують все те, що відбувається в суспільстві. Отриманий зв'язок ілюструє, що небайдуже ставлення до соціуму сприяє формуванню людиноцентричної позиції, спрямованості особистості на комунікативні контакти, що у свою чергу підвищує її життєздатність.

Життєздатність та позитивна чутливість до культурологічних впливів (при $p \leq 0,01$) мають прямий взаємозв'язок. Тобто, сформовані духовні й моральні цінності, високий рівень етнічної та національної свідомості, повага народних і сімейних традицій – виступають ознаками життєздатної позиції людини. Підтвердженням даного факту є обернений взаємозв'язок між високим рівнем життєздатності та негативною чутливістю до культурологічних впливів має обернений взаємозв'язок (при $p \leq 0,05$). Життєздатна людина не схильна до витіснення із свідомості важливих культурологічно детермінова-

них цінностей, вона має високий рівень духовної культури, що є протиставленням негативній чутливості до культурологічних впливів.

Чим вищий рівень життєздатності, тим нижче прояв негативної чутливості до самовпливів (при $p \leq 0,05$). Цей взаємозв'язок свідчить про те, що в життєздатної особи на досить високому рівні розвинені механізми рефлексії, соціальної перцепції, саморегуляції. Людина з негативною чутливістю до самовпливів має низький рівень розвитку механізмів рефлексії та саморегуляції. Саморегуляція та регуляція є важливим конструктом для життєздатності людини, яка відображає здатність індивіда гнучко регулювати вираження почуттів і спонукань. Ці конструкти необхідні для того, щоб задовольнити ситуаційні потреби (виконувати структуровану діяльність, коли треба бути зосередженим на роботі).

Як бачимо з результатів дослідження, отримані взаємозв'язки дають змогу говорити про обумовленість життєздатності людини такими впливами як соціальні та культурологічні. Значну роль також на стійку життєву позицію мають аутоапливи людини.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. На підставі проведеного теоретико-емпіричного дослідження зробимо певні узагальнення, значимі у контексті проблеми, що розглядається:

На сьогодні формування життєздатності людини, як індивідуальної здатності людини управляти власними ресурсами, є нагальним викликом суспільства. Механізмами, які спроможні формувати життєздатність особистості є психологічні впливи.

Життєздатність у жителів м. Чернігова виражена загалом на середньому рівні, дещо вищою на рівні тенденцій вона проявляється у людей більш старшого віку (період середньої дорослості). У цілому досліджувані проявляють переважно позитивну чутливість до різних впливів середовища. При цьому, найбільш чутливими люди є до природних впливів.

Життєздатність особистості обумовлюється її позитивною чутливістю до соціальних впливів та позитивною чутливістю до культурологічних впливів. Низький рівень самовпливів особистості негативно впливає на її життєздатність.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу говорити, що сприйнятливність людей до впливів певним чином формує її життєздатність, тому **перспективним** бачиться пошук психологічних технології розвитку стра-

тегії протидії негативним впливам як умови підвищення рівня життєстійкості та адаптивності особистості.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Людина як предмет свідомості / Б. Г. Ананьев. – Спб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Ананьев Б. Г. Психологія і проблеми людино знання / Б. Г. Ананьев – М. : Інститут практичної психології. Воронеж : МОДЕК. – 1996. – 224 с.
3. Всесвітня Декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи [Електронний ресурс]. – <http://euroeducation.org.ua/inshi-programmi-dokumenty/lvsesvitnya-deklaraciya-pro-vyshchu-osvitu-dlya-hhi-stolittya-pidhody-inoi-psihologii>.
4. Ковалев Г. А. Три парадигми в психології – три стратегії психологічного воз-действия / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С. 14-50.
5. Лактіонова А. І., Махнач А. В. Вплив особистісних та навколишніх характеристик на життєздатність і соціальну адаптацію старшокласників / А. І. Лактіонова, А. В. Махнач // Друга Всеросійська наук. практ. конференція з психології розвитку «Друге дитинство». Тези 25-27 листопада. – М., 2009. – С. 216-218.
6. Рильська О. О. Методика дослідження життєздатності людини / О. О. Рильська // – Вісник ЧГПУ. – 2009. – № 1. – С. 130-138.
7. Шлімакова І. І. Розробка та психометричні характеристики опитувальника діагностики чутливості до впливів / І. І. Шлімакова // Актуальні проблеми психології. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир : «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка», 2016. – Вип. 42. – С. 229-236.
8. Handbook for working with children and youth. Pathways to resilience across cultures and contexts. Thousands Oaks-L-New Delhi: sage Publications, Inc. – 2005. – P. 520.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Anan'jev B. G. Ljudyna jak predmet svidomosti / B. G. Anan'jev. – Spb. : Pyter, 2001. – 288 s.
2. Anan'jev B. G. Psyhologija i problemy ljudyno znannja / B. G. Anan'jev – M. : Instytut praktychnoi' psihologii'. Voronezh : MODEK. – 1996. – 224 s.
3. Vsesvitnja Deklaracija pro vyshhu osvitu dlja XXI stolittja: pidhody i praktychni zahody [Elektronnyj resurs]. – [http://euroeducation.org.ua/inshi-programmi-dokumenty/lvsesvitnya-deklaraciya-pro-vyshchu-osvitu-dlya-hhi-stolittya-pidhody-inoi-psihologii'](http://euroeducation.org.ua/inshi-programmi-dokumenty/lvsesvitnya-deklaraciya-pro-vyshchu-osvitu-dlya-hhi-stolittya-pidhody-inoi-psihologii).
4. Kovalev G. A. Try paradygmy v psihologyy – try strategyy psihologicheskogo vozdejstvija / G. A. Kovalev // Voprosy psihologyy. – 1987. – № 3. – S. 14-50.
5. Laktionova A. I., Mahnach A. V. Vplyv osobystisnyh ta navkolyshnih harakterystyk na zhyttjezdatnist' i social'nu adaptaciju starshoklasnykiv / A. I. Laktionova, A. V. Mahnach // Druga Vserosijs'ka nauk. prakt. konferencija z psihologii' rozvytku «Druhe dytynstvo». Tezy 25-27 lystopada. – M., 2009. – S. 216-218.
6. Ryl's'ka O. O. Metodyka doslidzhennja zhyttjezdatnosti ljudyny / O. O. Ryl's'ka // – Visnyk ChGPU. – 2009. – № 1. – S. 130-138.
7. Shlimakova I. I. Rozrobka ta psihometrychni harakterystyky opytuval'nyka diagnostyky chutlyvosti do vplyviv / I. I. Shlimakova // Aktual'ni problemy psihologii'. T. 7.

Ekologichna psychologija / In-t psychologii' im. G. S. Kostjuka NAPN Ukraï'ny. – Zhytomyr : «Vyd-vo ZhDU im. I. Franka», 2016. – Vyp. 42. – S.229-236.

8. Handbook for working with children and youth. Pathways to resilience across cultures and contexts. Thousands Oaks-L-New Delhi: sage Publications, Inc. – 2005. – P. 520.

Y. Borets, I. Shlimakova.

THE CONDITIONALITY OF THE PERSON'S VIABILITY BY THE ENVIRONMENT INFLUENCE

The article theoretically substantiates the relevance of the formation of the individual viability in the global social transformations context that are currently taking place in Ukraine. It is shown that the viability concept includes two meanings: the ability to withstand destruction - life-stability (to cope with difficult life situations, to protect its integrity) and the ability to build a full-fledged life in difficult conditions - adaptability (to plan their lives, to move in a certain direction for some time) Viability is formed under the influence of various environmental influences: natural, social, culturological, and also due to outflow.

The results of the empirical research, which indicate that the viability of the subjects is generally moderate, somewhat higher at the level of tendencies, is shown in more mature age people. Investigators exhibit, mainly, a positive sensitivity to various environmental influences. In this case, the most sensitive studied are to natural influences. The indicator of negative sensitivity is dominated by culturological influences, people are indifferent and tolerant to the impulses.

At the level of direct correlation relationships, the conditionality of the viability of the studied ones is determined by their positive sensitivity to social influences and positive sensitivity to culturological influences. Reverse correlation has been identified between: viability and indifference to social influences, viability and negative sensitivity to cultural influences, viability and negative sensitivity to emotional influences.

Key words: *viability, environmental influences, natural influences, social influences, cultural influences, outflows.*

Борець Ю.В., Шлімакова І.І.

ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ ЛИЧНОСТИ ВЛИЯНИЯМИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

В статье теоретически обоснована актуальность формирования жизнеспособности личности в условиях глобальных социальных преобразований, которые сейчас происходят в Украине, охарактеризована сущность феномена «жизнеспособность», рассмотрены виды воздействий окружающей среды, под действием которых формируется жизнеспособность. Эмпирически исследованы доминирующие уровни жизнеспособности у жителей г. Чернигова раннего и среднего периодов взрослости, а также уровни их чувствительности к социальным, природным, культурологическим и самовоздействиям. Представлены результаты корреляционного анализа между уровнями жизнеспособности и уровнями проявления чувствительности к различным воздействиям окружающей среды.

Ключевые слова: *жизнеспособность, жизнестойкость, влияния среды, природные влияния, социальные влияния, культурологические влияния, самовлияния.*

ВАРГА ВІКТОРІЯ СТЕПАНІВНА

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Мукачівського державного університету, м. Мукачево

**АДАПТАЦІЯ ДО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ: ОПИС
КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ**

У статті висвітлено основний практичний зміст програми корекції емоційно-вольової сфери молодших школярів через дитячо-батьківські стосунки у контексті оптимізації адаптації дітей у шкільному середовищі, розкрито окремі фактори, які впливають на адаптацію на психологічному і соціальному рівні у молодшому шкільному віці. Розкрито програму, яка вплинула на відновлення механізмів батьківської позиції щодо міжособистісного спілкування і здійснили оптимальний вплив на розвиток адекватності психологічних і характерологічних особливостей дитини; здатності змінювати форми і методи спілкування і впливу на дитину відповідно до її вікових особливостей, конкретних ситуацій, умов життя родини; послідовності і однозначності; спрямованості виховних зусиль у майбутнє, у зв'язку з тими вимогами, що ставить перед дитиною подальше життя; поєднання емоційного прийняття і підтримки дитини з високою вимогливістю і необхідним контролем.

Ключові слова: *адаптація, процеси адаптації, психічні процеси, сімейна дисфункція, особливості виховання, корекція дитячо-батьківських стосунків, корекція стилів батьківської взаємодії.*

Постановка проблеми. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що важливими чинниками виникнення порушень у розвитку дітей є: міжособистісні конфлікти в сім'ї; зневіра батьків у можливостях та силі дитини; неадекватні віку або суперечливі вимоги з боку батьків; відсутність інформації про те, коли і чому батьки задоволені чи незадоволені поведінкою дитини.

Особливе значення для виникнення порушень в особистісному розвитку дитини має не стільки реальна сімейна ситуація, скільки суб'єктивне сприйняття та переживання дитиною того, що відбувається у сім'ї. Можна зробити висновок, що фактори деформації розвитку особистості дитини мають значення лише тоді, коли вони переживаються нею.

Значна кількість конфліктів між батьками та дітьми обумовлена не однією проблемою, але комплексом складових взаємодії. Це й особливості

віку та особистості дитини, й характер внутрішньо-сімейних взаємин, й соціокультурне середовище. У цілому вони складають соціальну ситуацію розвитку дитини. Причини батьківсько-дитячих конфліктів у сім'ї можуть бути як об'єктивними (вікова динаміка, яка відображає становлення провідних потреб у дітей), так і суб'єктивними (індивідуально-психологічні особливості батьків, особливості сімейних стосунків тощо). Дослідження особливостей батьківсько-дитячих взаємин має здійснюватися щонайменше за трьома напрямками – через вивчення взаємин: 1) в процесі спостереження; 2) за уявленнями дітей; 3) за уявленнями батьків.

Окремо розглянемо питання особливостей дитячо-батьківських взаємин у дисфункційних сім'ях. Якщо розглядати сімейну дисфункцію через призму дитячо-батьківських стосунків, то останні відзначаються такими особливостями [1, с. 12]: недостатній рівень емоційного прийняття дитини, можливість емоційного відторгнення та амбівалентного ставлення; відсутність взаємності, низький рівень згуртованості батьків і розбіжності у сім'ї щодо питань виховання, низький рівень включеності батьків та дітей у взаємні дитячо-батьківські стосунки, які характеризуються холодністю та дистанційністю, недостатнє або надмірне задоволення потреб дитини, неоптимальний рівень вимог до дитини – або завищення, або недостатня вимогливість, всездозволеність, підвищена конфліктність у повсякденному спілкуванні з дитиною, неконструктивний характер контролю, низький рівень батьківської спостережливості, надмірність санкцій або їх повна відсутність, високий рівень суперечливості у стосунках батьків з дітьми.

Сімейна дисфункція насамперед відбивається на емоційності взаємин батьків із дітьми. Тут характерними є амбівалентність, індіферентне та приховане емоційне відторгнення. Причинами подібних порушень можуть бути:

- фрустрація життєво важливих потреб батьків у зв'язку з вихованням дитини;
- містифікація та викривлення образу дитини як результат проєкції негативних якостей на дитину;
- негативне ставлення до дитини як прояв посттравматичного стресу (виникає внаслідок фатального збігу народження дитини або початкового періоду її виховання і психологічної травми);

- особистісні властивості батька (інфантильність, акцентуація характеру, невротичний стиль особистості, неадекватний стиль прихильності самого батька, емоційні розлади);
- індивідуально-типологічні особливості дитини: “важкий темперамент”, надмірне збудження, проблеми з дисципліною, неуважність, імпульсивність, агресивність, тривожність, що обумовлюють формування батьківського ставлення;
- не задоволеність шлюбом, конфліктність у подружніх взаєминах.

Однією з причин сімейної дисфункції виступає девіантне материнство – поведінка матері, що виявляється в емоційному та фізичному відторгненні дитини. Воно має різні форми – гіпоопіка, авторитаризм, гіперопіка, фізичне та психічне насильство, відмова від дитини – й значно впливає на формування дефіциту у психічному розвитку дитини. Діти з дисфункційних сімей, як правило, мають суттєві проблеми у фізичному та психічному розвитку. Це – фізична ослабленість та астенізація, затримки психомоторного та психічного розвитку, розвитку мовлення. Якщо у таких дітей недорозвиненість мовлення (збіднений словниковий запас, недостатність узагальнень), то це, здебільшого, є наслідком обмеженості контактів, особливо вербальних, з навколишнім світом. У молодших школярів з таких сімей спостерігаються проблеми в оволодінні шкільними навичками, неготовність до засвоєння шкільної програми, недорозвиненість психічних функцій (мовлення, моторика), загальний психічний і фізичний інфантилізм, порушення уваги, стомлюваність, відсутність пізнавальних інтересів.

Дослідниками відзначається, що найбільші складнощі у розвитку особистості дитини з дисфункційної сім’ї спостерігаються в емоційно-вольовій сфері. Для дітей, які пережили депривацію, характерна знижена емоційність, нездатність висловити свої переживання. Депресивні стани спостерігаються приблизно в кожній третій дитини. У них відзначається низька довільність поведінки та емоційної саморегуляції, що може виявлятися або в руховій розгальмованості, або у скутості, афективних реакціях при фрустрації, поганому самоконтролі при соціальній взаємодії.

Таким чином, дисфункційність сім’ї впливає насамперед на розвиток стрижневих утворень особистості дитини: її уявлень про себе, самооцінку,

образ себе, ціннісної сфери – зрештою, всього того, що формує ідентичність особистості.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що особливості функціонування сім'ї, що виявляються у внутрішньо-сімейних комунікаціях, сімейних ролях, дитячо-батьківських взаєминах та інших аспектах, створюють передумови для розвитку стрижневих утворень особистості дитини.

До побудови програми було застосовано інтегративний підхід, що передбачало як гармонізацію особистісних структур дитини, так і корекцію стилів сімейного виховання. Даний підхід реалізується через повернення до ранніх онтогенетичних етапів розвитку з метою відновлення попереднього досвіду, переосмислення різних незавершених ситуацій, засвоєння нових знань, навичок і переживань, які у процесі розвитку, можливо, були неповністю засвоєні чи недостатньо компенсовані.

Взаємодія в дитячо-батьківській парі часто може носити дисгармонійний характер і виявлятися у вигляді гіпо- або гіперопіки з боку батьків, переважання у стосунках авторитарних чи суперечливих стилів виховання і т.д. Робота орієнтована на активне засвоєння дітьми і батьками нового досвіду, який виникає у терапевтичних умовах, і його використання в реальних життєвих обставинах, що у подальшому сприяє саморозкриттю їх власних потенційних можливостей.

Розробляючи і упроваджуючи програму психологічної корекції, ми спиралися на наступні принципи: перебувати “тут і тепер”; приймати себе, інших і відносини між людьми такими, якими вони є, а не такими, як хочеться; бути чесним із самим собою; проявляти себе, а не маніпулювати собою та іншими; ближче контактувати зі своїми почуттями і переживаннями; аналізувати зовнішні вимоги та вибірково приймати їх, зіставляючи із власними потребами; бути відкритими до нового досвіду; бережно відноситися до минулого і турбуватися про майбутнє.

Також було взято до уваги наступні положення:

В умовах гармонійних взаємин усі проблеми розв'язуються без приниження людської гідності дорослих і дітей.

Взаєморозуміння та повага підтримують авторитет рідних і визначають статус дитини.

Стиль сімейного життя – це наслідок дії багатьох чинників: морального і інтелектуального рівня батьків, характеру взаємин між членами сім'ї, культури, традицій, організованості сімейної групи тощо.

Тема взаємозв'язку стилю сімейного виховання і рівня адаптованості дитини до шкільного середовища за своєю актуальністю заслуговує уваги не тільки психологів, але, й батьків, вихователів і вчителів.

У дітей молодшого шкільного віку, що мають затруднення в адаптації до шкільного середовища характерні ознаки емоційного неблагополуччя – підвищений рівень тривоги, збудження, агресивність, надвередливість. Вони важко підпорядковуються правилам, що ускладнює їх контакт із ровесниками та дорослими. Зростання емоційно-психічного напруження між дорослими призводить до поширення невротичних проявів на дітей.

Молодший шкільний вік, характеризується сильною залежністю від батьків, їх ставленням до даного етапу становлення особистості дитини. На думку значної кількості як науковців, так і психологів і педагогів практиків, усвідомлена чи неусвідомлена батьківська і педагогічна авторитарність може породжувати у дітей дефіцит почуття власної гідності, невпевненість у собі, що дещо гальмує адекватність процесу становлення особистості. Тривала відсутність емоційно співзвучного спілкування між батьками і дитиною породжує стійкі негативні емоційні стани у дитини, що регресивно впливає на неї.

Сучасне європейське суспільство, сучасні цінності потребують гармонійної і впевненої у собі людини з позитивним самовідчуттям, збереження її психічного здоров'я і соціального благополуччя ще в дитячому віці.

Однією із умов реалізації виконання даної задачі є оптимізація стилів батьківської взаємодії, тобто створення сприятливої атмосфери взаємної довіри і поваги, налагоджування емоційних стосунків у сім'ї. Оскільки саме сприятливий сімейний мікроклімат допомагає розвиватися її вмінно спілкуватися з ровесниками та дорослими, вчитися із задоволенням.

Виходячи з цього ми вважаємо, що без змін у стилях сімейного виховання у дитячо-батьківських взаєминах, робота з дитиною буде недостатньо ефективною.

Тому створення корекційної програми стилів сімейного виховання, на наш погляд, є найбільш доцільною формою роботи з сім'єю з метою оптимізації шкільної адаптації дитини молодшого шкільного віку.

Програма корекції шкільної адаптації дітей зорієнтована на надання допомоги дітям молодшого віку і їх батькам; розрахована на 12 щотижневих занять, кожне по півтори години; кількість учасників групи – 5-7 сімей.

Мета програми: корекція стилів батьківської взаємодії для подолання відхилень, що існують у дитячо-батьківських стосунках та відображуються в процесах адаптації до шкільного середовища.

Завдання програми:

1. Надання батькам інформації про закономірності розвитку дітей у дошкільному та молодшому шкільному віці;
2. Орієнтація батьків на поглиблене пізнання власної дитини, її вчинків, емоцій, думок; орієнтація батьків на поглиблення знань про себе, свої психологічні особливості, усвідомлення своїх дій і думок, зміцнення позитивних якостей особистості;
3. Створення оптимальних умов для покращення рефлексії та усвідомлення батьками особливостей їхніх взаємостосунків з дітьми, формування мотивації до їх змін, пошук і апробація нових способів поведінки з дитиною на основі її повного прийняття;
4. Створення умов для отримання дітьми нового чуттєвого досвіду, який сприятиме мінімізації порушень емоційно-мотиваційної сфери;
5. Розширення можливостей дітей та батьків у вербальному і невербальному виявленні емоцій, почуттів;
6. Навчання соціально прийнятному реагуванню у стресових ситуаціях;
7. Надання батькам можливостей побачити і проаналізувати власних дітей у взаємодії з однолітками;
8. Формування навичок взаємодії, співпраці та емоційної підтримки у дітей та батьків, сприяння емоційному зближенню дитини з батьками;
9. Усунення викривлень у психічному розвитку дитини.

Організаційна структура програми

Попередній (діагностичний) етап

1. Індивідуальна психологічна діагностика дітей (виходячи із запиту вихователів, вчителів та батьків) за допомогою психодіагностичних методик по дослідженню емоційно-вольової сфери і особливостей стилів сімейного виховання та дитячо-батьківських взаємовідносин [1, с]. Для відслідковування ефективності корекційних занять діагностика може бути проведена як відразу після їх закінчення, так і через деякий час.
2. Формування групи за підсумками попередньої діагностики.

Критеріями відбору дітей, а також їх батьків у корекційну групу є такі чинники: дисгармонійні дитячо-батьківські стосунки; проблеми депривації, мікросоціальна і педагогічна занедбаність; соматична ослабленість дитини; емоційна і мотиваційна ослабленість; поведінкові порушення (тривожність, агресивність, імпульсивність та ін.); особливості функціональної асиметрії (ліворукість).

У склад групи не включають дітей з проблемами нервово-психічних захворювань, які за своїми проявами досягають ступеню патології.

Орієнтовний (інформативний) етап

На цьому етапі проводиться робота з батьками чи опікунами дітей. Батьки мають можливість отримати інформацію про психологічні закономірності розвитку дітей даного віку, вплив біологічних та мікросоціальних факторів на можливі відхилення у розвитку дитини, а також про можливості групи у вирішенні проблем, що виникають на емоційному, когнітивному рівнях.

Завданням даного етапу є укладання психологічного контракту з батьками, зорієнтованого не тільки на корекцію проблем розвитку дитини, а й на роботу з можливими труднощами власне батьків та неефективними стилями сімейного виховання.

Головний (розвивальний) етап

Вироблення загальних правил поведінки у групі. Надання рівних прав і можливостей дітям і дорослим учасникам групи. Встановлення контакту між членами групи. Отримання учасниками тренінгу досвіду

контакту із своїми емоціями, почуттями і переживаннями у терапевтичному процесі.

Розвиток саморефлексії і самопізнання. Сприйняття батьками більш глибоких причин відхилень у розвитку дитини, ніж ті, що були пред'явлені у заявленому запиті спочатку. Вивчення альтернативних форм поведінки, спільний пошук і апробація батьками і дітьми нових способів поведінки в рамках групи. Формування і закріплення ефективних навичок взаємодії батьків і дітей.

Заключний етап

1. Підсумкова індивідуальна психодіагностика (окремо для дітей і батьків).
2. Індивідуальні консультації для батьків.

Заняття мають проводитися в спеціально обладнаній кімнаті або в невеликому спортзалі, тобто ізольованому приміщенні, де діти зможуть бігати, стрибати, кидати м'яч, вільно проявляти свої емоції.

У приміщенні повинні бути парти і стільці, що легко пересуваються, килим і маленькі подушки, а також набір спеціального обладнання: фарби, кольорові олівці, фломастери, папір, пластилін, клей, скотч, ножиці, іграшки і т.д.

Методичні прийоми

Серед методичних прийомів, які ми використовували у корекційній програмі оптимізації адаптації молодших школярів з різних етнічних груп до шкільного середовища були: презентація; рольові ігри; закінчення речень (усвідомлення і формулювання власної думки); вільне та тематичне малювання (можливість контактування з підсвідомими почуттями і думками); асоціативні вправи; психогімнастика; психодрама; творча праця: ліплення, виготовлення колажів, предметів тощо; ігри-розминки (збудження активності); релаксаційні тілесні вправи (розслаблення, заспокоєння).

Загальна структура занять корекційної програми

Привітання (ритуал, що приймається у групі).

Вправа для розминки і налаштування на свободу саморозкриття і групову роботу.

Основна частина. Вправи пасивного характеру чергуються з рухливими іграми. Більшість вправ завершується обговоренням своїх відчуттів, емоцій та думок.

Підведення підсумків занять. Висловлювання учасників про свої враження від виконання роботи (яка вправа сподобалася більше, яка менше і чому) і побажання щодо поліпшення самопочуття і комфортності.

Прощання (ритуал, що приймається групою на першому занятті).

Важливою умовою для більшої ефективності використання програми є дотримання таких принципів: формування груп відбувається тільки на добровільній основі; у групу входять діти приблизно одного віку: 5-6 або 7-8 років; групу можуть відвідувати як мама, так і тато, інколи це можуть бути і близькі родичі (старша сестра (брат), бабуся), але обов'язково ті, хто безпосередньо займається вихованням дитини; ведучим (тренерам) слід уникати надання "готових рецептів" для вирішення ситуативних проблем, що можуть виникати в учасників у процесі тренінгової роботи (орієнтація батьків на поради і рекомендації не сприяє розв'язанню тренінгових задач, вона блокує самостійний пошук, який є необхідним для успішної роботи); тривалість, структура, об'єм і зміст занять можуть і повинні змінюватися залежно від індивідуальних особливостей і здібностей дітей, гнучко пристосовуватися до конкретної ситуації.

Особливості функціонування сім'ї, для якої стилем батьківської взаємодії є турботлива сімейна комунікація, чіткий розподіл сімейних ролей, дитячо-батьківські взаємини створюють передумови для розвитку стрижневих утворень особистості дитини: її уявлень про себе, самооцінку, образу себе, ціннісної сфери – зрештою, всього того, що формує ідентичність особистості та сприяє в адаптації шкільному середовищі.

Перше заняття – ознайомлення батьків з групою та програмою тренінгу, діагностика особливостей виховання та взаємостосунків з дітьми. Наступні 10 занять – практичні заняття спільно із дітьми. Заняття проводяться в ігровій формі, де будуть відпрацьовуватися навички

спілкування дітей та батьків, усвідомлення і «проговорювання» почуттів та емоцій, тренування навичок конструктивного вираження емоцій.

Останні 1-2 заняття – теоретичні, із рефлексією того, що відбувалось на практичних заняттях. Батьки отримують теоретичну інформацію про особливості розвитку емоційної сфери у дітей, вікові закономірності розвитку дітей та психологічні рекомендації щодо спілкування та підтримки дітей залежно від індивідуальних особливостей їхньої емоційної сфери.

Насамкінець проводяться індивідуальні консультації для батьків, де можна дізнатись про результати діагностики, яка проводилась з батьками та дітьми на початку і наприкінці тренінгу, та отримати більш конкретні рекомендації.

Заняття проводяться 1 раз на тиждень.

Правила роботи в групі. Для ефективної роботи в тренінговій групі необхідно виконувати певні правила.

Групова робота має свої особливості:

- знайомство, прийняття правил роботи в групі, згуртування, співпраця, певні закономірності розвитку групи (так звана динаміка групи);
- усвідомлення своєї ролі в групі.

Діагностична робота. Для визначення сімейних взаємостосунків використовуються дві методики:

- шкала сімейного оточення Р.Г. Муса;
- аналіз сімейних взаємин В. Юстицького, Е.Г. Ейдеміллера.

Корекційна програма дозволяє отримати інформацію про позитивні взаємини дитини з батьками та інтерпретувати її не тільки лише з розповідей, але і шляхом спостереження та діагностики. Вдається простежити зміни у симптомокомплексах емоційної сфери особистості. Оптимізація адаптації молодших школярів до шкільного середовища досягається за допомогою корекції стилів батьківської взаємодії, через набуття нового чуттєвого досвіду, який сприятиме мінімізації порушень мотиваційної емоційно-вольової сфери, створенню оптимальних умов для покращення рефлексії та усвідомлення батьками особливостей їхніх взаємостосунків із дітьми, посиленню бажання до їх змін, пошуку й апробації нових способів взаємодії з дитиною на основі її повного прийняття, формуванню навичок співпраці та емоційної підтримки,

емоційному зближенню дитини з батьками, усуненню викривлень у психічному розвитку дитини.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

Основний зміст і результати програми корекції емоційно-вольової сфери молодших школярів через дитячо-батьківські стосунки у контексті оптимізації адаптації дітей у шкільному середовищі. Ми виходили з того, що процес розвитку особистості на соціальному, духовному і соматичному рівнях відбувається холістично і включає до себе когнітивний, емоційний, потребо-мотиваційний і поведінковий компоненти. Програма побудована на інтегративному підході і передбачає як гармонізацію особистісної структури молодшого школяра, так і корекцію дитячо-батьківських стосунків. Результатом цього стало розширення світосприйняття і, як наслідок, засвоєння нових способів взаємодії із оточенням.

Особливості функціонування сім'ї, що виявляються у внутрішньо-сімейних комунікаціях, сімейних ролях, дитячо-батьківських взаєминах та ін., створюють передумови для розвитку стрижневих утворень особистості дитини: її уявлень про себе, самооцінку, образу себе, ціннісної сфери – зрештою, всього того, що формує ідентичність особистості.

Список використаних джерел

1. *Варга В., Пащенко Т.* «Моя сім'я та Я»: програма корекції емоційно-вольової сфери дітей у контексті дитячо-батьківських стосунків – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2011. – 144 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. *Varga V., Pashhenko T.* «Moja sim'ja ta Ja»: programa korekcii' emocijno-vol'ovoi' sfery ditej u konteksti dytjacho-bat'kivs'kyh stosunkiv – Uzhgorod: Vydavnytstvo Oleksandry Garkushi, 2011. – 144 s.

Varga V.

ADAPTATION TO THE SCHOOL ENVIRONMENT FOR CHILDREN OF JUNIOR SCHOOL AGE: A DESCRIPTION OF THE CORRECTION PROGRAM

This article highlights the basic practical content of the program of emotional and volitional correction of younger pupils through children and parent relationships in the context of optimization of children's adaptation in the school environment. It reveals some factors that influence the adaptation on psychological and social levels in the early school years. The article presents program that influenced the recovery mechanisms of parent position concerning interpersonal communication and made an optimal impact on the development of adequacy of psychological and personal traits of the child; the ability to change forms and methods of

communication as well as influence on the child according to its age characteristics, specific situations, conditions of family life; consistency and uniqueness; focus of educational efforts towards the future in connection with those requirements, which the child faces in life; a combination of emotional acceptance and support of the child with high demands and necessary control.

Key words: : *adaptation, adaptation processes, mental processes, family dysfunction, peculiarities of upbringing, correction of children and parent relationship, correction of styles of parent interaction.*

Варга В.С.

АДАПТАЦИЯ К ШКОЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА: ОПИСАНИЕ КОРРЕКЦИОННОЙ ПРОГРАММЫ

В статье освещены основной содержания программы коррекции эмоционально-волевой сферы младших школьников через детско-родительские отношения в контексте оптимизации адаптации детей в школьной среде, раскрыты отдельные факторы, влияющие на адаптацию на психологическом и социальном уровне в младшем школьном возрасте . Раскрыто практические занятия которые повлияли на восстановление механизмов родительской позиции по межличностного общения и осуществили оптимальное влияние на развитие адекватности психологических и характерологических особенностей ребенка; способности изменять формы и методы общения и воздействия на ребенка в соответствии с его возрастных особенностей, конкретных ситуаций, условий жизни семьи; последовательности и однозначности; направленности воспитательных усилий в будущее, в связи с теми требованиями, которые ставит перед ребенком дальнейшую жизнь; сочетание эмоционального принятия и поддержки ребенка с высокой требовательностью и необходимым контролем.

Ключевые слова: *адаптация, процессы адаптации, психические процессы, гендерные особенности воспитания, семейная дисфункция, коррекция детско-родительских отношений, коррекция стилей родительского взаимодействия.*

ВЕРНІК ОЛЕКСІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії екологічної психології, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

**ЕКОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ
БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ: СЕРЕДОВИЩНО-
ЖИТТЄДІЯЛЬНІСНИЙ КОНТЕКСТ**

В статті розглядаються основні проблемні питання в світовому досвіді досліджень благополуччя особистості. На основі їх аналізу виділяються відсутні ланцюги, необхідні для їх вирішення в контексті екопсихологічної парадигми. Ними вважаються життєдіяльність особистості і середовища її життєдіяльності. Показано, що починаючи з 2010 років у світовому мейн-стрімі дослідження благополуччя на перший план виходять саме ці компоненти.

Порівнюючи підходи в рамках суб'єктивного і психологічного благополуччя, доводиться невідповідність принципу екологічності другого й різномірність їх компонентів. Проте, вказується що внутрішня структура психологічного благополуччя відображена у структурі життєдіяльності особистості й, таким чином, образи її компонентів можуть бути включеними у розширену структуру суб'єктивного благополуччя.

Ключові слова: *гедоністичний підхід, діяльно-цільова сфера, евдеймонічний підхід, життєдіяльність, мотиваційно-потребова сфера, особистість, психологічне благополуччя, середовище, суб'єктивне благополуччя, ціннісно-смилова сфера.*

Вступ.

Благополуччя – одне з найпоширеніших понять останніх років не тільки у соціогуманітарних наукових і практичних дисциплінах, таких як економіка, соціологія, психологія, медицина, педагогіка, соціальна робота, але й у повсякденному житті пересічної людини переважно зрілого віку¹. Починаючи з 1990-х років й до сьогодні спостерігається стійка тенденція зростання наукового інтересу до благополуччя як стосовно соціальних груп і спільнот, так і окремого індивіда, особистості. Про це свідчить: 1)

¹ Зокрема, в емпіричному дослідженні 2016-2018 років, проведеному під керівництвом Ю.М. Швалба, виявилось, що у групі до 35 років лише близько 20 відсотків використовують дане поняття у своєму житті, решта або його ігнорує, або склеює / заміщує поняттям «успішність».

зростаюча кількість наукових публікацій, присвячених проблемі благополуччя (див. [2, 8]); 2) введення індексу процвітання (Legatum Institute, 2008 р.), індексу кращого життя (OECD, 2011 р.), індексів суспільного і індивідуального благополуччя (КМІС, 2012 р.); 3) відзнака Нобелівськими преміями праць, в яких однією з основних тем є благополуччя (Д. Канеман, 2002; А. Дітон, 2015); 4) запуск видання з 2011 р. міжнародного наукового журналу з благополуччя²; 5) науково-психологічні дослідження початку 2000-х років в Росії (насамперед, Р.М. Шаміонова та під керівництвом Д.О. Леонтьєва); 6) науково-психологічні публікації останніх десятиліть в Україні, зокрема, пов'язані з дослідженнями способу і якості життя³; 7) серед фундаментальних наукових досліджень, затверджених НАПН України на 2019-2021 роки, щонайменше в двох – об'єктом дослідження є благополуччя особистості⁴.

Незважаючи на поширення, й досі проблема визначення благополуччя, його складових і їх зв'язків залишається відкритою як щодо міждисциплінарних досліджень, так і безпосередньо психологічних і соціально-психологічних (див. [2, 8]). Більше того, на сьогоднішній день виявилися по суті відсутні публікації з даного питання в контексті екологічної і середовищної психології, тобто з точки зору ідеї екологічності життя людини, спільноти, суспільства. Вочевидь це два основних вектори сучасного соціального і особистісного розвитку, проте ми не змогли знайти жодного дослідження, в якому б безпосередньо вивчалася проблема зв'язку і протиріч цих напрямів⁵, незважаючи на більш ніж 50-річне існування концепції «Три хіта карана» або «три умови / джерела благополуччя» (1966 р.).

Історія питання.

Від самого початку спроб вирішення й до сьогоднішнього дня в науково-психологічному просторі підходи до проблеми дослідження благополуччя поділилися на дві великі групи. В одній з них благополуччя пов'язувалося з переживаннями людиною задоволеності – незадоволеності

² <https://www.internationaljournalofwellbeing.org/index.php/ijow/index>

³ Так, у виданні «Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України» до 2010 року – дві, три публікації щорічно, в назві яких фігурує «благополуччя», з 2011 до 2017 – три, п'ять, а у 2018 році – вже дев'ять.

⁴ Див. <http://naps.gov.ua/ua/activities/research/fundamental/>

⁵ Звісно, ми не можемо обійти увагою поширену зацікавленість до проблеми екологічного благополуччя, вирішення якої для благополуччя людини має хіба що опосередкований зміст – якщо з природою усе буде добре, тоді людині теж буде добре. Маються на увазі численні екологічні дослідження й концепції захисту, збереження і розвитку природного середовища.

життям, щастя – нещасності тощо (Н. Бредб'юрен, 1966; Е. Дінер, 1984; Д. Канеман, Е. Дінер й Н. Шварц, 1999 й ін.). Даний напрям прийнято називати «гедоністична традиція», ставлячи в основу ідею задоволення як блага. Н. Бредб'юрен, ототожнюючи психологічне благополуччя зі щастям, зосереджувався на відмінності між позитивним і негативним афектами. Таким чином, в його розумінні, людина є благополучною в тій мірі, в якій перші переважають над другими, й неблагополучною – у протилежному випадку. Цінність даного розуміння полягає у неявній фіксації динамічності, вимірюваності й керованості як ключових властивостей благополуччя.

До іншої групи відносяться ті, хто пов'язував благополуччя з позитивним психологічним функціонуванням та розвитком. В основі даного напрямку лежать ідеї В. Джемса (у [12], гл. 24, 1902 р.) про здорову волю й К. Роджерса про «добре життя» [15]. Такий підхід прийнято називати «евдαιмонічним» в Аристотелевому сенсі, як, дослівно, «добрий дух», що є абсолютним благом людини. До основних представників даного підходу слід віднести К. Ріфф і Б. Сінгер, Р. Райан і Е. Деці й ін..

Тож, історично в психології склалося подвійне розуміння благополуччя людини – як суб'єктивного і психологічного, що відображено на наступній схемі (рис. 1).

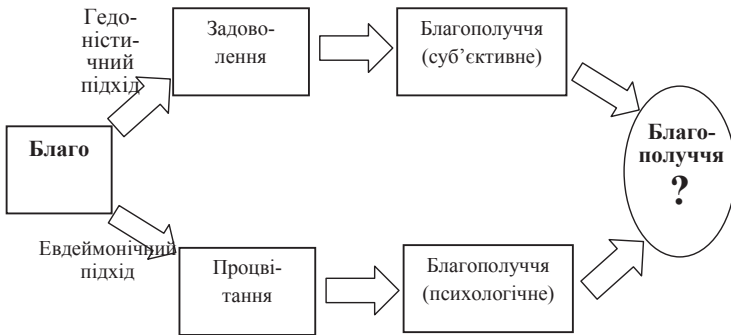

Рис. 1. Традиційна схема благополуччя людини в психологічних дослідженнях

Причому відзначимо два моменти. По-перше, питання їх поєднання чи зв'язку на сьогодні не тільки відкрите, але й досить далеке від вирішення. По-друге, погляди на те, чим є «благополуччя» – явищем об'єктивної

дійсності чи виключно науковим багатовимірним конструктом, теж поділилися, хоча переважна більшість науковців констатує саме другу позицію (з посиланням на [2]).

В подальшому у традиційному руслі визначалися різні аспекти благополуччя. У випадку гедоністичного підходу вони, зазвичай були біполярними: переживання щастя – нещасності, приємних – неприємних емоцій і настроїв, задоволеності – незадоволеності життям у конкретних сферах життєдіяльності і в цілому. Значна кількість дослідників тут вбачають декілька відкритих питань, зокрема: зв'язку / розмитості понять «щастя» і «задоволеність»⁶; загальної задоволеності і задоволеності життям в окремих сферах⁷;

Прихильники євдеймонічного підходу намагалися визначити психологічну структуру благополуччя через ті чи інші характеристики особистості. Зокрема К. Ріфф [6, 7] виділила шість основних компонентів: автономність, середовищну майстерність, позитивні стосунки з іншими, наявність життєвої цілі, самореалізацію і самоприйняття. Значна кількість діагностичного матеріалу була розроблена, спираючись на вказану модель, яка й на сьогодні залишається однією з найпоширеніших.

В подальших дослідженнях вказані характеристики були частково переструктуровано. Насамперед, смисложиттєвий компонент було виділено як основний, який має тісний зв'язок з переживанням благополуччя [10]. При цьому М. Стеггер пропонує розрізняти сам життєвий смисл з процесом його пошуку, пов'язаним з благополуччям значно в меншій мірі. Наступним компонентом психологічного благополуччя вбачають самодетермінованість особистості, яка в теорії самовизначення особистості [5] характеризується трьома показниками – компетентністю, автономністю, зв'язністю.

В дослідженні Е. Самман [8] робиться спроба поєднати два підходи на операціональному рівні з метою проведення крос-культурних досліджень. Вона виділяє сім індикаторів вимірювання благополуччя особистості, яке охоплює як психологічне благополуччя, так і суб'єктивне:

⁶ Значна кількість дослідників соціально-економічної спрямованості їх ототожнюють (див. Істерлін, 2003, Лаярд, 2005, Грем, 2007; з посиланнями у [8]).

⁷ Якщо Верхувен (2007) вважає, що задоволеність життям в цілому охоплює усі ресурси, але не тільки ті, що легко вимірювати. На протипагу цьому, Е.Самман (там же) стверджує, що даний показник не дає відповіді щодо компонентів суб'єктивного благополуччя. Окрім цього, глобальні оцінки порівняно з конкретно специфічними більш схильні до установочних суджень.

- 1) життєвий смисл /мета;
- 2) потребу в автономії;
- 3) потребу в компетентності;
- 4) потребу в зв'язках;
- 5) предметна задоволеність життям, тобто за сферами життєдіяльності;
- 6) загальна задоволеність життям;
- 7) щастя.

Причому, 2-4 показники відповідають трьом базовим потребам в теорії самовизначення (SDT).

Авторка пропонує у подальших дослідженнях вивчати зв'язок між показниками та з глобальним показником бідності, що допоможе забезпечити більш глибоке розуміння проблеми у її зв'язку з благополуччям.

Виклад основного матеріалу.

На наш погляд між «евдеймонічним» і «гедоністичним» підходами існує суттєва методологічна різниця щодо суб'єкту оцінювання, яка в переглянутих нами численних порівняльних дослідженнях не виправдано перебуває поза увагою. «Евдеймонічний» підхід передбачає ситуацію **зовнішньої** оцінки благополуччя особистості. Тобто коли є умовний спеціаліст, який, досліджуючи умовного клієнта (пацієнта), повинен дати висновок щодо його психологічного благополуччя (рис. 2).

Що важливо, умовний клієнт може взагалі не вважати вимірювані спеціалістом характеристики власної особи, ступінь чи рівень їх розвиненості благом. Так само, як отримувана клієнтом від консультанта інформація щодо власного благополуччя відокремлена у свідомості клієнта від нього. Тож клієнт є виключно об'єктом оцінювання. Це нагадує обставини взаємодії пацієнта з лікарем, з тією різницею, що мова йде не про показники біохімічного чи іншого обстеження, які піддаються точному вимірюванню і більш-менш об'єктивній інтерпретації.

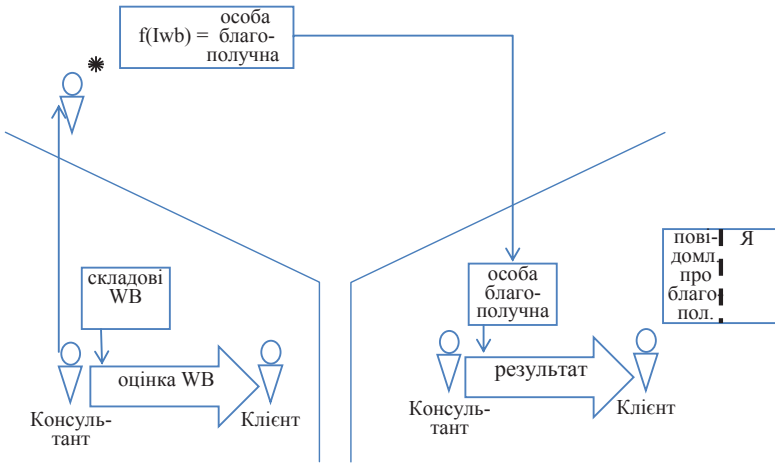

Рис. 2. Схема «евдеймонічного» підходу до оцінювання психологічного благополуччя

Якісно інша ситуація передбачається у випадку суб'єктивного благополуччя особистості. Тут більшість прихильників гедоністичного підходу, зокрема згадувані вище Н. Бредб'орн, Д. Шін й Д. Джонсон, Д. Канеман й ін. ([2, 3]) роль суб'єкта благополуччя бачать в іншому. Він сам оцінює власні характеристики, які він же вважає благом або «неблагом» / злом. Перше – це те, що приносить йому безпосередній позитив, друге – те, що його не приносить, або приносить негатив. Задоволеність чимось приносить позитив, тож вона є благом. Неможливість задоволення певного інтересу чи потреби приносить негатив, тобто є «неблагом». Придбання чогось, в самому широкому розумінні, приносить позитив, тож є благом. Відповідно, втрата чогось власного приносить негатив, то ж вона є «неблагом». Особистість сама оцінює власну задоволеність / незадоволеність життям, переживання щастливості / нещасності. Таким чином маємо ситуацію **внутрішньої** оцінки. Консультант, в даному випадку, відіграє лише роль реєстратора і вимірювача: складає («на важелі») усі блага й віднімає від них усі «неблага». Результатом є висновок про благополуччя чи неблагополуччя клієнта (див. рис. 3).

В такому розумінні вимірювання / дослідження характеру і сили зв'язків між складовими першого і другого підходів взагалі втрачають смисл – ми маємо справу з різними характеристиками різних суб'єктів, не-

зважаючи на те що в [8] стверджується як про наявність позитивних зв'язків, так і про відкритість питань щодо їх форми й причинної спадковості.

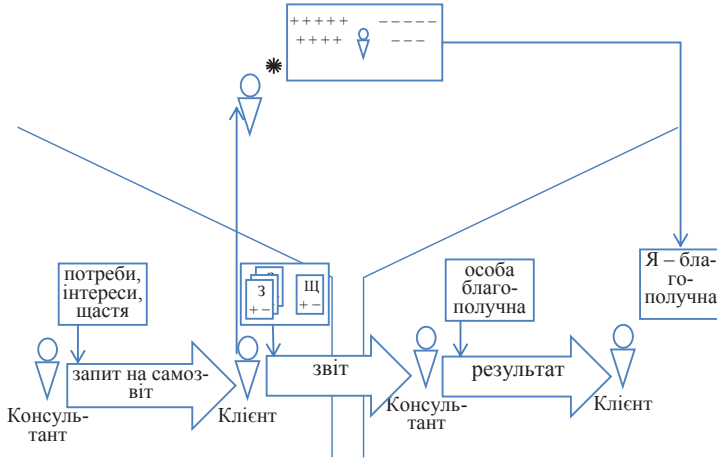

Рис. 3. Схема «гедоністичного» підходу до оцінювання суб'єктивного благополуччя

У пошуках відповіді на питання про можливість і характер зв'язку між психологічним і суб'єктивним благополуччям пропонуємо наступні міркування⁸. Слідуючи логіці відображення, оцінка суб'єктом свого життя як благополучного чи неблагополучного не може з'явитися на порожньому місці. Їй мають передувати певні речі. Зокрема, особливості середовищ соціальної активності, які можуть бути як сприятливими для індивіда, так і несприятливими; попередній досвід і очікування у вигляді тих чи інших подій з життя самої людини; її психологічні характеристики.

Р. Додж, А. Дейлі, Дж. Хайтон і Л. Сандерс [2], спираючись на ґрунтовний аналіз проблеми, зосереджуються на трьох ключових ідеях у спробі об'єднати існуючі підходи до благополуччя людини: встановлення точки для благополуччя; неминучості рівноваги / гомеостазу; і коливання стану між викликами і ресурсами. Таким чином вони визначають благополуччя як *точку балансу між ресурсом, що має людина та викликами, з якими вона стикається* [2] (рис. 4).

⁸ Значна частина з ним з'явилася в результаті плідних дискусій з О.В. Рудоміною-Дусяцькою

В даному підході відзначимо вельми важливі в контексті екопсихологічної парадигми моменти.

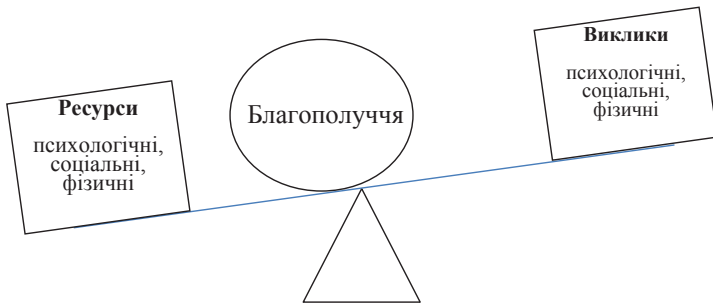

Рис. 4. Модель благополуччя
(за Р. Додж, А. Дейлі, Дж. Хайтон і Л. Сандерс)

1. Введення ідеї «викликів» передбачає нову окрему одиницю аналізу благополуччя – їх джерело, тобто середовище. Аналізуючи різні підходи щодо задоволеності життям, дослідники Е. Самман, Каммінс й ін. відзначають відкритість питання щодо обґрунтування виділення конкретних середовищ життя, відносно яких оцінюється задоволеність / благополуччя. Зокрема, в [4], намагались визначити, що таке «повне життя» в рамках завдання розширення ІЛР («індексу людського розвитку»). Для цього найпершим завданням в дослідників стояло визначення тих додаткових, тобто таких, що не входять в ІЛР, аспектів життя, які можуть розглядатися в контексті людського процвітання. На основі аналізу філософських праць останніх десятиліть було запропоновано виділити дев'ять базових сфер людського процвітання – тілесність, матеріально-речовий світ, роботу, безпеку, розумовий розвиток, духовність, соціальні стосунки, політичну свободу і толерантність.

Запропонований Ранісом підхід викликає певні питання щодо критеріїв виокремлення вказаних сфер. Зокрема, вважаємо такий перелік дещо еkleктичним. Шість з виділених доменів відповідають сферам соціальної активності – побутовій, професійній, міжособових відносин, освітній, суспільно-політичній, духовній тощо. Два – безпека і толерантність – певним

універсальним потребам, які актуальні в усіх сферах життя. А тілесність взагалі відноситься до індивідуально-психологічних складових⁹.

Проте, важливими для подальшого аналізу нашої проблеми тут є два моменти. По-перше, виділення середовищ соціальної активності як складових суб'єктивного благополуччя особистості. По-друге, зв'язування благополуччя з потребова-мотиваційною сферою. Тож, можна відзначити, в наведеній моделі благополуччя особистості ставиться у залежність від двох змінних – середовищ життєдіяльності і ступеню задоволеності її потреб у цих середовищах.

2. Пов'язування з благополуччям категорії «ресурси», що є однією з важливіших при розгляді життєдіяльності особистості ([11; 42]). Психологічна проблема ресурсів – не є достатньо дослідженою, проте в останні десятиріччя стає все більш популярною. В психологічних дослідженнях найчастіше ресурси розглядаються в рамках економічної поведінки, професійної діяльності, способу життя особистості, переживань особливих ситуацій і стресу. Останнє особливо актуалізувалося в Україні у зв'язку з АТО /ООС. Частина дослідників поділяє ресурси на відновлювальні і невідновлювальні, зовнішні і внутрішні й переконані, що ресурси можна витратити або вкладати чи інвестувати. Прийнято виділяти щонайменше п'ять основних у житті людини ресурсів – здоров'я, час, енергію, інформацію і гроші.

3. Що впливає з попередніх пунктів, благополуччя через ресурси і виклики пов'язуються вже не безпосередньо з особою, але з її життям, життєдіяльністю. У свою чергу це означає включення в структуру аналізу благополуччя особистості на додачу до вказаної вище мотиваційно-потребової сфери, додаткові складові: ситуативні цілі, життєві цілі (діяльнісно-цільову сферу) і мету життя (ціннісно-смислову сферу) [14].

Останнє дає нам підстави стверджувати, що структурні компоненти психологічного благополуччя відображені в суб'єктивному благополуччі особистості, а саме на діяльнісно-цільовому і ціннісно-смисловому рівнях.

Висновки.

Тож ми дійшли висновків, що благополуччя особистості може і має досліджуватися через її життєдіяльність. Останнє відкриває нам широкі можливості, з одного боку, для реінтерпретації і узгодження вже існуючих

⁹ Відзначимо, що в подальшому дослідженні сфери духовності і толерантності буди виключені з моделі

емпіричних даних з досліджень і суб'єктивного, і психологічного благополуччя, й, по-друге, для більш глибокого розуміння сутності і специфіки благополуччя й, відповідно організації оригінальних емпіричних досліджень, зокрема з проблеми співвіднесення рівнів життєдіяльності особистості з її благополуччям, зв'язку оцінки благополучності середовищ життєдіяльності і благополуччя самої людини.

Використані джерела

1. Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575.
<http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
2. Dodge, R., Daly, A., Huyton, J., & Sanders, L. (2012). The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 2(3), 222-235.
3. Kahneman, D., Diener, E., & Schwarz, N. (Eds.) (1999). *Well-being: Foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation Press.
4. Ranis G.; Stewart F., Samman E.(2006). Human Development: Beyond the Human Development Index. *Journal of Human Development Vol. 7, No. 3*, 323-358.
5. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001), On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being, *Annual Review of Psychology* 52, pp. 141–166.
6. Ryff, C. D. (1989a). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069–1081.
<http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
7. Ryff, C., & Singer, B. (2008). Know thyself and become what you are: An eudaimonic approach to psychological wellbeing. *Journal of Happiness Studies*, 9, 13–39.
<http://dx.doi.org/10.1007/s10902-006-9019-0>
8. Samman E., (2007). Psychological and Subjective Wellbeing: A Proposal for Internationally Comparable Indicators. OPHI WORKING PAPER NO. 05. 54 p. // link: <https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHI-wp005.pdf>
9. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish – A new understanding of happiness and well-being – and how to achieve them*. London: Nicholas Brealey Publishing.
10. Steger, M. F. & Frazier, P. (2005) Meaning in life: One link in the chain from religion to well-being. *Journal of Counseling Psychology*, 52, pp. 574--582.
11. Вернік О.Л. Життєві ціді і життєві задачі як психологічна основа життєдіяльності особистості // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 7.Екологічна психологія. Випуск 42. – 2016. – С. 93-102
12. Джемс У. Психологія/Под ред. Л. А. Петровской. — М.: Педагогіка, 1991.—368 с.
13. Канеман Д. Мислення швидко й повільно. — К. : Наш Формат, 2017. — 488 с.
14. Особистісні детермінанти еколого-орієнтованої життєдіяльності : монографія / Ю.М. Швалб, О.Л. Вернік, О.О. Вовчик-Блакитна, О.В. Рудоміно/Дусяцька [та ін.]; за ред. Ю.М. Швалба. — К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. — 330 с
15. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2016. — 258 с.

Referenses

1. Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
2. Dodge, R., Daly, A., Huyton, J., & Sanders, L. (2012). The challenge of defining well-being. *International Journal of Wellbeing*, 2(3), 222-235.
3. Kahneman, D., Diener, E., & Schwarz, N. (Eds.) (1999). *Well-being: Foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation Press.
4. Ranis G.; Stewart F., Samman E.(2006). Human Development: Beyond the Human Development Index. *Journal of Human Development* Vol. 7, No. 3, 323-358.
5. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001), On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being, *Annual Review of Psychology* 52, pp. 141-166.
6. Ryff, C. D. (1989a). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069–1081. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
7. Ryff, C., & Singer, B. (2008). Know thyself and become what you are: An eudaimonic approach to psychological wellbeing. *Journal of Happiness Studies*, 9, 13–39. <http://dx.doi.org/10.1007/s10902-006-9019-0>
8. Samman E., (2007). Psychological and Subjective Wellbeing: A Proposal for Internationally Comparable Indicators. OPHI WORKING PAPER NO. 05. 54 p. // link: <https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHI-wp005.pdf>
9. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish – A new understanding of happiness and well-being – and how to achieve them*. London: Nicholas Brealey Publishing.
10. Steger, M. F. & Frazier, P. (2005) Meaning in life: One link in the chain from religion to well-being. *Journal of Counseling Psychology*, 52, pp. 574--582.
11. Vernik O.L. Zhyttjevi cidi i zhyttjevi zadachi jak psihologichna osnova zhyttjedijal'nosti osobystosti // Aktual'ni problemy psihologii'. Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïny. Tom 7.Ekologichna psihologija. Vypusk 42. – 2016. – S. 93-102
12. Dzhems U. Psihologija/Pod red. L. A. Petrovskoj. — M.: Pedagogyka, 1991.—368 s.
13. Kaneman D. Myslennja shvydke j povil'ne. — K. : Nash Format, 2017. — 488 s.
14. Osobystisni determinanty ekologo-orijentovanoi' zhyttjedijal'nosti :monografija / Ju.M. Shvalb, O.L. Vernik, O.O. Vovchyk-Blakytina, O.V. RudominoDusjats'ka [ta in.]; za red. Ju.M. Shvalba. — K.: Instytut psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraïny, 2018. — 330 s
15. Rodzhers K. Stanovlenye lychnosti. Vzglyad na psyhoterapyju. — M.: Ynstytut obshhegumanitarnykh yssledovanyj, 2016. — 258 s.

O. Vernik

ECOPSYCHOLOGICAL APPROACH TO THE RESEARCHES OF WELLBEING OF PERSONALITY: LIFEACTIVITY AND ENVIRONMENTAL CONTEXT

The article discusses the main issues in the world experience of personality well-being researches. Based on analysis, the missing chain elements are identified that are necessary for their solution in the context of the ecopsychological paradigm. This is considered the life activity of the personality and the environments of his life. It has been shown that since 2010, it

is precisely these components that have come to the fore in the mainstream of well-being researches.

Comparing the approaches within the framework of subjective and psychological well-being, we prove the inconsistency the second approach with the ecological principle, and the heterogeneity of their components. However, it is indicated that the internal structure of psychological well-being is reflected in the structure of a person's life activity and, thus, the images of its components can be included in the expanded structure of subjective well-being.

Key words: *hedonistic approach, activity-goal sphere, eudaymonic approach, life activity, motivational and needs sphere, personality, psychological well-being, environment, subjective well-being, value and meaning sphere.*

Верник А.Л.

ЭКОПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ: СРЕДОВО-ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ КОНТЕКСТ

В статье рассматриваются основные проблемные вопросы в мировом опыте исследований благополучия личности. На основе их анализа выделяются отсутствующие элементы цепи, необходимые для их решения в контексте эконсихологической парадигмы. Таковыми считаются жизнедеятельность личности и среды ее жизнедеятельности. Показано, что начиная с 2010 годов в мировом мейн-стриме исследований благополучия на первый план выходят именно эти компоненты.

Сравнивая подходы в рамках субъективного и психологического благополучия, мы доказываем несоответствие принципу экологичности второго и разнородность их компонентов. Однако, указывается, что внутренняя структура психологического благополучия отражена в структуре жизнедеятельности личности и, таким образом, образы ее компоненты могут быть включены в расширенную структуру субъективного благополучия.

Ключевые слова: *гедонистический подход, деятельно-целевая сфера, евдеймоничный подход, жизнедеятельность, мотивационно-потребностной сферы, личность, психологическое благополучие, среда, субъективное благополучие, ценностно-смысловая сфера..*

ВОВЧИК-БЛАКИТНА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

МІЖПОКОЛІННА ВЗАЄМОДІЯ В СІМ'Ї ЯК РЕСУРС

В статті аналізується проблема міжвікової, міжпоколінної взаємодії в контексті розуміння можливостей ресурсності такого роду взаємодії в різних соціальних середовищах, передусім – сімейному.

Міжпоколінні стосунки продовжують відігравати значну роль в глобальному суспільному масштабі, а також в житті кожної окремої людини на певному етапі її життєвого шляху. Кризові явища, які супроводжують сучасну сім'ю ставлять під загрозу саме її існування, а отже створюють зони напруження та неблагополуччя як в системі молодші члени родини - старші, так і в системі, «діти –соціум», «дорослі-соціум». Міжпоколінна взаємодія в родині є особливим видом соціальної взаємодії, котра базується на прямому чи опосередкованому спілкуванні представників різних поколінь та виконує комунікативну, освітню, виховну та інші функції через механізми передачі досвіду від старших до молодших та передачі досвіду від молодших до старших поколінь. Активізація цих функцій та збагачення їхнього змістовного наповнення може виступати вагомим ресурсом переживання суб'єктивного благополуччя кожним з членів сім'ї.

Ключові слова: *міжпоколінна взаємодія, сучасна сім'я, генеративність, ресурсне середовище*

Актуальність. Сучасний світ характеризується стрімкими змінами, що мають тенденцію до прискорення. Нове покоління дітей опиняється у якісно новому середовищі, яке різко відрізняється від того, в якому зростали їхні батьки та прабабуки. Міжвікові стосунки відіграють велику роль як в плані опанування соціально-культурним досвідом, так і у становленні окремої особистості в середовищі сімейному, освітньому, інформаційному, трудовому тощо. Досвід успішного міжвікового спілкування виявляється запитаним в різноманітних ситуаціях життєдіяльності людині і дає переваги тим, хто має його та вмilo послуговується. Трансляція життєвого досвіду від старших до молодших завжди була і лишається важливою умовою проходження певних вікових етапів та особистісного зростання особистості. Мотивація, котра пов'язана з прагненням «втїлити себе», «продовжити

себе» в наступних поколіннях свідчить про достатній рівень особистісної зрілості та психологічного здоров'я людини.

Першим середовищем, де особистість опановує досвід міжпоколінних стосунків є родинне середовище. Це взаємини, що складаються з матір'ю, батьком, сестрами, братами, бабусями, дідусями та іншими родичами. Від досвіду, отриманого в перші етапи онтогенезу значною мірою залежить готовність налаштованість на міжвікові стосунки, що збагачують учасників взаємодії, чи такі, які використовуються лише задля отримання односторонніх преференцій та переваг. Складність та неоднозначність феномену міжпоколінної взаємодії обумовлює нагайну необхідність розробки цього напрямку дослідження.

Постановка наукової проблеми. Сім'я нині переживає кризу, що виявляється у явищах соціального неблагополуччя (розпад сім'ї, алкоголізм, сирітство), а також особистісного неблагополуччя. Сучасне велике місто, як продукт егорієнтованої цивілізації всім своїм розвитком зорієнтоване на особистість та її цінності (кар'єра, влада, слава, успіх). На противагу цінностям громади та родинності людині індивідуальній простіше відповідати запитам сучасного суспільства (технологізованого та урбанізованого), ніж людині сімейній. Власне сімейні цінності не дуже добре вбудовуються та корелюють з цінностями мегаполісу. Тому «впізнавання» системних цінностей та їх прийняття, примирення з персональними орієнтирами членів власної а також інших сімей, виглядає доволі утрудненим.

Запитаними сьогодні є стратегія самозбереження сім'ї та окремі тактики цього самозбереження і розвитку. Нині в Україні спостерігається тенденція, що зафіксована в багатьох країнах світу до поширення розширеної, або кількапоколінної / багатопоколінної сім'ї, що є своєрідною відповіддю на напружений характер та критичний темп життєдіяльності, що задається сучасним високотехнологічним урбанізованим суспільством. В залежності від якості та особливостей наповнення середовища тими, чи іншими елементами, можна прослідкувати його варіативність та міру наближення (чи віддалення) до екологічно орієнтованого.

Сімейне середовище визначаємо як психологічну реальність котра містить в собі організовані (цілеспрямовано чи стихійно) умови для розвитку особистості, які охоплюють просторово-предметне, міжособистісне, культурне, інформаційне та інші оточення, де відбувається співдетерміна-

ція розвитку всіх її членів. Психологічною сутністю сімейного середовища є сукупність діяльнісно-комунікативних зв'язків членів сім'ї, які задають і водночас є проявами стосунків.

Міжпоколінна взаємодія в родині є особливим видом соціальної взаємодії, котра базується на прямому чи опосередкованому спілкуванні представників різних поколінь, де створюється середовище емоційних, діяльнісних проявів в системі «старші-молодші». Така взаємодія виконує низку функцій: комунікативну, освітню, виховну та інші через наступні механізми: трансгенерації (передача досвіду від старших до молодших поколінь) та префігурації (передачі досвіду від молодших до старших поколінь). Активізація цих функцій та збагачення їхнього змістовного наповнення за певних психолого-педагогічних умов може виступати вагомим ресурсом переживання суб'єктивного благополуччя кожним з членів сім'ї.

В цьому контексті вважаємо за доцільне розглянути концепт генеративності, який ввів в обіг Е.Еріксон, визначивши її як потребу дорослої особистості реалізувати себе у формах діяльності, результати якої «переживуть» саму людину. Відповідно до позиції Е.Еріксона (11, С. 63) «люди старшого віку можуть і повинні підтримувати генеративну функцію. цей мінімум життєвої активності, необхідний для того, щоб залишатися дійсно живим». Справді, зобов'язання щодо виховання молодшого покоління, яке виявляється у щоденних прагненнях та відповідній їхній реалізації засвідчує і певну вікову тенденцію, і тенденцію соціальну.

Генеративність, як зацікавленість у наступних поколіннях та їх вихованні, виявляють представники старших поколінь у різноманітних проявах життєдіяльності в різних сферах, передусім у родині. Визначаючи цей психологічний феномен у своїх дослідженнях Мак Адамс та Аубін позиціонують його структуру, до якої входять наступні складові: соціальний контекст, спрямованість на наступні покоління, визначення генеративних цілей, дій для їх досягнення, наративний зміст дій та прагнення до символічного безсмертя.

Генеративність позиціонується як прагнення брати участь в житті інших людей та наявність власного внеску в суспільство та оточуючий світ таких часток, які проіснують довше за життя людини, котра зробила цей внесок. Людина, що характеризується генеративністю, згідно наукової позиції Д.Брайнінга, має особливі переваги перед іншими людьми через те,

що саме такі люди здатні подолати соціальні негаразди серед яких погіршення екології, перенаселеність, неконтрольоване технологічне зростання. Отже завдяки так званій «людині генеративній» та її творчим потенціям відбуватиметься сприятливий процес оздоровлення середовища та виживання людства. [9,10, 12,15].

Дослідження Ж.Котре, який аналізував велику кількість життєвих історій, самозвітів та автобіографічних матеріалів, показало можливість класифікації генеративності. Так виділено було біологічну (зачаття та народження дитини), батьківську (піклування про дітей, забезпечення життєдіяльності, любов, виховання, долученні до традицій, ритуалів родини; технічну (навчання, як головна мета і стосунки складаються за принципом наставник-учень в процесі передачі знань, вмінь, навичок; культурну (передача смислів суспільства від старших до молодших за умови розуміння молодшими поколіннями особливостей культури та суспільства в цілому. Різні прояви генеративності можуть більш яскраво виявлятися в певні вікові періоди життєдіяльності людини. [3,9,13].

Міжпоколінна взаємодія виявляється у розвитку піклування про інших людей і поширення з одного об'єкту (наприклад власні діти, чи онуки) на множину об'єктів (відомих та невідомих представників молодшого, чи майбутніх поколінь). Така поведінка є також і передумовою формування почуття реалізованості, самоздійснення особистості та прийняття свого життєвого шляху. Згідно з позицією Е.Еріксона та його послідовників генеративність сприяє покращенню життя наступних поколінь, нащадків, а також є показником психологічного благополуччя людини [10, 11 ,14].

В сучасному мінливому світі представники старшого покоління не так багато вже і можуть запропонувати для вирішення проблем, перед якими опиняються молодші покоління і їхня роль хранителів традиційної мудрості значно слабшає. Еріксон зауважує, що темпи технологічних змін і накопичення людством знань відбувається такими прискореними темпами по всьому світі, що навички та погляди нинішнього покоління мають дуже обмежену цінність для освоєння світів дітьми та внуками вже в скорому майбутньому [10]. Дослідники проблеми Мак Адамс, Харт та Маруна дали назву такому феномену: «поколінна невідповідність». В багатьох розвинених суспільствах невідповідність в освітньому рівні між поколіннями тягне за собою подальшу втрату статусу старших, літніх людей. Нерідко

спроби представників старшого покоління допомогти дітям та онукам наражаються на відмову та критику. Причина лежить у різних способах життя та підходах до життя в цілому. Щоб уникнути такого роду непорозуміння та конфліктів старші залишають за собою більш пасивну позицію, вичікуючи на запрошення чи пропозиції з боку молодших, або задовольняються рутинною хатньою роботою. [7,16].

Важливо відзначити, що передача спадщини може бути досягнута шляхом створення ідей та продуктів і люди похилого віку, усвідомлюючи розрив між їхнім досвідом та новими елементами суспільного розвитку, визначаються насамперед з передачею моральних та поведінкових кодів. За такої позиції старші, головним чином, передають свої життєві історії подолань труднощів і виступаючи моделлю поведінки, характеру, вбачають у цьому своєрідний спосіб утворення простору реального впливу на події життя окремих членів та сім'ї в цілому. [2, 4,10.17]

Аналіз літературних джерел свідчить про фіксацію авторами певних контрастних даних. З одного боку відмічаються зміни культурних норм і більших соціальних трансформацій, які характеризують сучасні суспільства, що виявляється у збільшенні дистанції, розриву між старшим і молодшими поколіннями. Також акцентуються відмінності щодо їхніх знань, навичок, цінностей, способу життя, що знецінює внесок людей похилого віку в суспільство. Водночас дослідники виявляють щоденну активну та різнопланову взаємодію літніх людей, їхніх нащадків та інших членів суспільства. Помітною є тенденцію до зменшення або й відсутності поваги та вдячності за внесок літніх людей у життя родини, або роботу в межах більш широкого соціального контексту (поширене явище ейджизму, зокрема). На нашу думку, важливими є не власне наявність потенцій до взаємодії з молодшими задля досягнення генеративних цілей, а те почуття суб'єктивного благополуччя, яке переживають літні люди, відчуваючи вдячність та вияви поваги, поцінування за їхні генеративні прояви.

Низка досліджень засвідчила що генеративність корелює із відчуттям присутності сенсу життя, наявністю цілі та є одним із чинників психологічного благополуччя особистості. В контексті індивідуального життєвого шляху генеративність стає частиною ціннісної сфери особистості, ґрунтуючись на потребі бути потрібним іншій людині, чи людям, самореалізуватись таким чином. [7,13,14, 15,16].

Осмилення та аналіз сучасного сімейного середовища в контексті проблематики міжпоколінних зв'язків та генеративності, на нашу думку, задає орієнтацію на науковий та практичний пошук можливих ресурсних зон та форм взаємодії, що зміцнюватимуть та розвиватимуть середовище сучасної сім'ї та поширюватимуться на інші соціальні середовища.

Сім'я, яка складається з представників кількох поколінь, чи живуть вони під одним дахом, чи в різних помешканнях, є доволі поширеним різновидом сучасної сім'ї. Разом з тим, за свідченням дослідників в урбанізованому суспільстві сім'я, що складається з кількох поколінь, є більш характерною для нижніх шарів середнього класу і груп досить низького соціального та економічного статусу. Саме останнє часто перешкоджає виявленню позитивних адаптивних та розвивальних можливостей такої сім'ї, натомість часто-густо фокус уваги концентрується навколо її недоліків.

Більшість сучасних робіт з аналізу міжпоколінної, міжвікової взаємодії присвячені розгляду причин конфліктів між представниками різних генерацій та практично відсутні роботи, спрямовані на демонстрацію методів та прийомів збереження міжпоколінної наступності, збереження оригінальності кожної з генерацій, оптимізації міжвікової взаємодії в сімейному середовищі. Тому потужним резервом розвитку здорового сімейного середовища є смислова міжпоколінна взаємодія, побудована на взаємній пошані, взаєморозумінні, діалозі між представниками різних поколінь, зокрема і спільне дозвілля [2, 3,4,5,14,15,17].

Сучасна міська сім'я, зокрема і українська, що переживає відповідні світовим тенденціям трансформації, характеризується багатоваріантністю, коли поширення набуває нуклеарна сім'я, разом з тим продовжує успішно функціонувати розширена сім'я, або багатопокілінна сім'я. В такого сімейного середовища (не обов'язковим є факт проживання членів сім'ї на одній території, в єдиному просторі) взаємини між представниками різних вікових груп можуть характеризуватись різною мірою емоційної близькості, чи дистанціонування, частотою взаємодії, змістовним наповненням цієї взаємодії тощо. Найбільш тісними виявляються стосунки між дітьми – з одного боку та дорослими і людьми похилого віку, в той час як найбільш нетривкими та спорадичними є стосунки в системах «підлітки – дідуся, бабусі» [4,17].

Взаємодія, де учасниками є «старший» та «молодший» має свою психологічну специфіку, а також ціннісне значення, соціально-статусну специфіку, що задається певною асиметрією можливостей, а також прав і обов'язків. Вікова стратифікація, вікові стереотипи та уявлення про власності та можливості людей того, чи іншого віку створюють поле рольових очікувань, які суттєво впливають на характер міжвікової взаємодії (за І.Коном). Старшому учаснику взаємодії його позиція забезпечується багатим життєвим досвідом, знаннями, впевненістю у власних діях та рішеннях. Рольова участь у міжвіковій взаємодії може змінюватись в просторі та часі, завдяки цьому змінюються і механізми, які активують поведінку учасників взаємодії. Так, наприклад, вступаючи у взаємодію в позиції «молодший» зазвичай включається механізм наслідування, коли активно та ефективно відбувається орієнтація на «зону найближчого розвитку» (За Л.С.Виготським). Для тих випадків, коли учасник взаємодії входить у спілкування з позиції «старший», найбільш задіяним виявляється механізм так званого «соціального дорослішання», «соціальної відповідальності».

На наше переконання за доброї організації взаємодії, підтримки у повсякденних справах саме сім'я, яка складається з кількох поколінь, виявляється ефективною та досконалою завдяки потенціалу багатоваріантності та гнучкості. Ясна річ, що така сім'я не перебуває у вакуумі, а потребує певного стійкого контексту оточуючого середовища - соціального, освітнього, просторового, інформаційного та ін.

Метою нашого дослідження було з'ясувати особливості спілкування мешканців великого міста - дідусів –бабусь з онуками під час дозвілля.

Дослідження охоплювало 58 бабусь та 17 дідусів, які живуть у столичному місті та допомагають виховувати онуків віком від 3 до 10 років. Застосовувались структуроване інтерв'ю та спостереження за міжпоколінною взаємодією. При проведенні інтерв'ю були використані запитання, що містяться у методиці «Список проявів генеративної поведінки» (Generative Behaviour Checklist), котра спрямована на прослідковування ступені спрямованості представників старшого покоління на «втілення себе» в наступних поколіннях через певну поведінку, що і отримала назву «генеративності», запропоновану Е.Еріксоном. Серед таких поведінкових проявів є такі, які фіксуються, зокрема відповідями на запитання такого характеру: слугую рольовою моделлю для молодших; читаю книжки дітям;

ремонтую дитячі іграшки; навчаю молодших, що таке добре і погано, правильно і неправильно; опановую нові навички та вміння; розказую комусь про своє дитинство; вмію гарно навчати, передавати навички, тощо.

Частина учасників взаємодіяла зазвичай з онуками в ситуації відвідання дому дітей, інша -забирала онуків до свого помешкання.

Аналіз отриманих даних засвідчив, що рівень задоволення спілкуванням та результатами взаємодії були значно вищими у групі бабусь та дідусів, які забирали онуків до себе додому ($p < 0,001$). Структуроване спостереження за експресією, змістом та насиченістю взаємодії також показало більшу ступінь конгруентного міжпоколінного спілкування саме у цій групі ($p < 0,05$). Аналіз даних, отриманих в ході дослідження засвідчив більшу ефективність міжпоколінної взаємодії, що відбувається в умовах власного помешкання, тобто того середовища представників старшого покоління, де просторові характеристики та предметно-побутові особливості є звичними, освоєними і добре відлагодженими, а також максимально співвідносяться із комфортним часовим темпоритмом. Почуваючись більш вільно та незалежно саме у своєму середовищі бабусі та дідусі більш творчо та варіативно виявляють свою індивідуальність та ініціативно використовують власні життєві надбання для трансляції молодшим членам сім'ї.

Висновки. Активізуючи відпрацьовані форми взаємодії, які базуються на традиціях та особистісно забарвлених переживаннях, старші члени сім'ї виявляють більш високий рівень задоволення результатами свого спілкування з онуками та онучками. Молодші члени сім'ї, занурюючись у простір, освоєний старшими, виявляють відповідно високий рівень зацікавленості та сприйнятливості до занять та спільного проведення часу. Представники старшого покоління в ході міжвікової взаємодії активно вправлялись у передачі навичок у побутовій діяльності (приготування страв, догляд за рослинами, тваринами), рукоділлі, майструванні, художній діяльності, долучення до надбань народної традиційної культури (пісні, вірші, танці), традиційних ремесел. Молодші, використовуючи наданий простір та потенціал старших не лише споживають запропоноване старшими, а й трансформують середовище спілкування, від початку задане старшими. Вони часто-густо виступають у ролі своєрідних модифікаторів простору міжвікової взаємодії, оновлюючи традиційний досвід, заохочуючи старших до оволодіння навичками, що увійшли до арсеналу молодшого поко-

ління вже «з пелюшок» (опанування гаджетами, програмами та інструментами, можливостями інтернету тощо).

Отже результати нашого дослідження дозволяють позиціонувати спільне проведення часу представниками різних поколінь, як таке, що створює і в старших, і в молодших учасників міжвікової сімейної взаємодії суб'єктивне відчуття безпеки та свободи, меншого тиску часових рамок, пов'язаних з вимогами високотехнологічного суспільства до напруженого графіку роботи та навчання (час дорівнює гроші). Вже сама зміна середовища та діяльності (форми та змісту її), стимулює розвиток тих боків особистості дитини, які часто бувають заблокованими або не потрапляють до поля уваги батьків. Формула розвивальної взаємодії дитини з бабусями-дідусями за таких умов включає наступні елементи: характерне предметно-просторове, фізичне середовище, де господарями є саме представники старшого покоління; часовий проміжок – від незначного (на декілька годин) до кількох днів на вихідні, до тривалого (місяці під час канікул); різноманітність занять у різних сферах людської життєдіяльності (природа, музика, ремесла, образотворче мистецтво, ігри, читання, практичні навички, фізкультура, спорт).

Попри зміну соціокультурного контексту життєдіяльності поколінь у міжпоколінній взаємодії цінний життєвий досвід старших засвоюється та зберігається молодшими як сімейні традиції та сімейний полілог. Сімейне середовище в такому випадку об'єднує елементи, котрі сприятимуть розвитку функціонального стану організму кожного з членів сім'ї, активації адаптаційних ресурсів, опірності до негативних впливів, підтриманню емоційного комфорту, оптимізації взаємодії, а також закладатиме базис їхнього саморозвитку, «саморуху».

Міжпоколінна взаємодія, будучи складним та неоднозначним процесом, є тим простором, де перетинається індивідуальний життєвий досвід кожного члена родини, який насичений історичними подіями, подіями локальними та вузького сімейного кола. Така взаємодія в конкретних життєвих ситуаціях функціонування родини може виступати як вагомий ресурс, посилюючи індивідуальні характеристики старшого і молодшого учасників взаємодії. За таких умов посилюється і життєстійкість, і здатність протистояти непростим ситуаціям, які виникають в житті кожної людини. З

іншого боку такого роду взаємодія може послаблювати її учасників, виснажуючи та перетворюючи на вразливих, чи безпорадних її учасників.

Вихідним в такого роду взаємодії є пошук того психологічного балансу, що гарантує двосторонню вигоду, ситуацію «win-win», коли різноманітні зустрічні інформаційно-діяльнісні дії від старших до молодших та від молодших до старших утворюють соціокультурне середовище, яке має характеристики надбань досвіду минулого та нового знання, орієнтованого в майбутнє. Останнє можливо за умов взаємної поваги та відкритості, прийняття та любові.

Список використаних джерел

1. Верник А.Л., Вовчик-Блакитна Е.А., Проблема ресурсов жизнедеятельности личности // International scientific-practical conference «Forming of Modern Educational Environment: Benefits, Risks, Implementation mechanisms», September 29th, 2017, Tbilisi, Georgia
2. Вовчик-Блакитна О.О., Гурлева Т.С. Якість життя – умова та результат міжпоколінної взаємодії в сім'ї / О.О. Вовчик-Блакитна, Т.С. Гурлева // Екологічна психологія : хрестоматія / за ред. І.І. Шлімакової – Харків : Видавництво «Діса Плюс», 2016. – С. 227-233
3. Кон И.С Ребенок и общество. - М.: главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука»,1988.
4. Микляева А.В. Психология межвозрастных отношений. Монография. – МО.: СВИВТ, 2014. – М. Изд-во Перо, 2014
5. Седих К.В. Психологія сім'ї / К.В.Седих Психологія сім'ї - Видавництво Академія 2019
6. Швалб Ю.М. Еколого-психологічні виміри способу життя / Ю.М. //Актуальні проблеми психології: Зб.наук.праць Ін-ту психології ім.Г.С.Костюка НАПН України – К., – Т.7. – Вип.5.– Ч.2. – С.294-301.
7. McAdams, D.P., Hart, H.M., & Maruna, S. (1998). The anatomy of generativity. In D.P. McAdams and E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development: How and why we care for the next generation* (pp. 7-43). Washington, D.C.: APA Press.
8. Bengtson VL. Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*. 2001;63:1–16.
9. Bruning D.S Generative man.Psychoanalytic perspectives. Philadelphia, Westminster Press,1973.274p.5.
- 10.Erikson E.H.Insight and responsibility. New York:W.W. Norton and Company, Inc.,1994.256p.
- 11.Erikson EH. The life cycle completed: Extended version with new chapters on the ninth stage of development by Joan M. Erikson. New York: Norton; 1997.
- 12.Erikson EH. Childhood and society. 2nd ed. New York: Norton; 1963.
- 13.Kotre J. Outliving the self: How we live on in future generations. Baltimore: Johns Hopkins University Press; 1984.

14. Richard A. Settersten, Jr., Gunhild O. Hägestad_What's the Latest Cultural Age Deadlines for Family Transitions, *The Gerontologist*, Volume 36, Issue 2, 1 April 1996, Pages 178–188, <https://doi.org/10.1093/geront/36.2.178>
15. Riley, M. W., & Riley, J. W. (1993). Connections: Kin and cohort. In V. L. Bengtson & W. A. Achenbaum (Eds.), *The changing contract across generations*. New York: Aldine de Gruyter
16. Troll, L. (1985). The contingencies of grandparenting. In V. L. Bengtson & J. Robertson (Eds.), *Grandparenthood* (pp. 135–150). Beverly Hills, CA: Sage.
17. Vovchuk-Blakytina O.O., Gurlieva T.S. Current trends of ecologization of intergenerational interaction / O.O. Vovchuk-Blakytina, T.S. Gurlieva // «Teoretyczne i badania stosowane w dziedzinie pedagogiki, psychologii i nauk społecznych». – Kielce, Rzeczpospolita Polska 28-29 grudnia 2017 r. – S. 225-228.–

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Vernik A.L., Vovchuk-Blakytina E.A., Problema resursov zhyznede-yatelnosti lychnosti // International scientific-practical conference «Forming of Modern Educational Environment: Benefits, Risks, Implementation mechanisms», September 29th, 2017, Tbilisi, Georgia
2. Vovchuk-Blakytina O.O., Hurlieva T.S. Yakist zhyttia – umova ta re-zultat mizhpokolynnoi vzaiemodii v simi / O.O. Vovchuk-Blakytina, T.S. Hurlieva // Ekolohichna psykholohiia : khrestomatiia / za red. I.I. Shlimakovoï – Kharkiv : Vydavnytstvo «Disa Plus», 2016. – S. 227-233
3. Kon Y.S .Rebenok y obshchestvo. - M.: glavnaia redaktsiia vostochnoi lyteratury yzd-va «Nauka»,1988.
4. Mykhaieva A.V. Psykholohiia mezhvozrastnykh otnosheniï. Monohra-fiia. – MO.: SVYVT, 2014. – M. Yzd-vo Pero, 2014
5. Sedykh K. Psykholohiia simi / K.Sedykh - Vydavnytstvo Akademiia 2019
6. Shvalb Yu.M. Ekoloho-psykholohichni vymiry sposobu zhyttia / Yu.M. //Aktualni problemy psykholohii: Zb.nauk.prats In-tu psykholohii im.H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy – K., – T.7. – Vyp.5.– Ch.2. – S.294-301.
7. McAdams, D.P., Hart, H.M., & Maruna, S. (1998). The anatomy of generativity. In D.P. McAdams and E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development: How and why we care for the next generation* (pp. 7-43). Washington, D.C.: APA Press.
8. Bengtson VL. Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*. 2001;63:1–16.
9. Bruwning D.S Generative man.Psychoanalytic perspectives. Philadelphia, Westminster Press,1973.274p.5.
10. Erikson E.H.Insight and responsibility. New York:W.W. Norton and Company, Inc.,1994.256p.
11. Erikson EH. The life cycle completed: Extended version with new chapters on the ninth tage of development by Joan M. Erikson. New York: Norton; 1997.
12. Erikson EH. Childhood and society. 2nd ed. New York: Norton; 1963.
13. Kotre J. Outliving the self: How we live on in future generations. Baltimore: Johns Hopkins University Press; 1984.
14. Richard A. Settersten, Jr., Gunhild O. Hägestad Whats the Latest Cultural Age Deadlines for Family Transitions *The Gerontologist*, Volume 36, Issue 2, 1 April 1996, Pages 178–188, <https://doi.org/10.1093/geront/36.2.178>
15. Riley, M. W., & Riley, J. W. (1993). Connections: Kin and cohort. In V. L. Bengtson & W. A. Achenbaum (Eds.), *The changing contract across generations*. New York: Aldine de Gruyter

16. Troll, L. (1985). The contingencies of grandparenting. In V. L. Bengtson & J. Robertson (Eds.), *Grandparenthood* (pp. 135–150). Beverly Hills, CA: Sage.
17. Vovchyk-Blakytна О.О., Gurlieva Т.С. Current trends of ecologization of intergenerational interaction / О.О. Vovchyk-Blakytна, Т.С. Gurlieva // «Teoretyczne i badania stosowane w dziedzinie pedagogiki, psychologii i nauk społecznych». – Kielce, Rzeczpospolita Polska 28-29 grudnia 2017 r. – S. 225-228.

Вовчик-Блакитна Е.А.

МЕЖПОКОЛЕННОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В СЕМЬЕ КАК РЕСУРС

В статье анализируется проблема межвозрастного, межпоколенного взаимодействия в контексте понимания ресурсности такого рода взаимодействия в разнообразных социальных средах, семейной прежде всего. Межпоколенное взаимодействие продолжает занимать важное место в глобальном социальном масштабе, равно как и в жизнедеятельности отдельных людей на том или ином возрастном этапе. Кризисные явления, сопровождающие современную семью угрожают ъ целостности и создают зоны напряжения и неблагополучия в отдельных семейных и социальных системах. Межпоколенное взаимодействие в семье будучи особым видом контактов выполняет коммуникативную, образовательную, культурную, воспитательную и другие функции посредством механизма передачи опыта от старших к младшим и передачи опыта младших – представителям старших поколений. Активизация этих функций обогащение их смыслового наполнения может выступать существенным ресурсом переживания субъективного благополучия каждым членом семьи.

Ключевые слова: *межпоколенное взаимодействие, генеративность, современная семья, генеративность, ресурсная среда.*

Vovchyk-Blakytна О.

INTERGENERATIONAL INTERACTION IN THE FAMILY AS A RESOURCE

The article analyzes the problem of intergenerational interaction in the context of understanding the possibilities of the resourcefulness of this kind of interaction in different social environments, first of all – in the family.

Such kind of relationships continue to play a significant role on the global social level as well as in the life of each individual at a certain stage of life. Crisis phenomena that accompany a modern family endanger the very existence of it, and thus create areas of tension and disadvantages both in the system of younger and older, and in the system children - socium, adult-socium. Interpersonal interaction in the family is a special type of social interaction based on the direct or indirect communication of representatives of different generations and performs a number of communicative, educational, behavioral and other functions through the mechanisms of transfer of experience from senior to younger generations and the transfer of experience from younger to senior generations. The activation of these functions and the enrichment of their content can be a significant resource for subjective well-being of each family member.

Key words: *intergenerational interaction, modern family, generative, resource environment*

ВОЛЕВАХА ІРИНА БОРИСІВНА

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів

МЕТОД НАВЧАЛЬНОГО ТРЕНІНГУ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ У БІЗНЕС-ОРГАНІЗАЦІЇ

Стаття присвячена визначенню умов застосування методу навчального тренінгу у навчальному процесі підготовки студентів-психологів до роботи у бізнес-організації. Застосування методу навчального тренінгу при підготовці бізнес-психологів передбачає врахування таких умов, як обмежений особистий досвід студентів перебування і роботи у бізнес-організації, широке коло позицій розгляду організаційного процесу, орієнтація процесу навчальної підготовки на конкурентоздатність, як головну мету бізнес організації, широке коло міжпредметних зв'язків, відсутність готових рішень, технологій, які з великою вірогідністю дадуть позитивний результат у ринкових умовах. Авторкою проілюстровано метод навчального тренінгу на прикладі конкретних навчально-методичних розробок.

Ключові слова: навчальний тренінг, бізнес-організація, підготовка психологів, моделювання, ігровий простір, інтерактивність, рефлексія, кейс, проект.

Постановка наукової проблеми.

Розвиток ринкових відносин та постійне зростання гостроти конкуренції на всіх сегментах ринку призводить до зростання потреби організацій у психологічному забезпеченні конкурентних переваг бізнес-організації чи підприємства. Відповідно зросла потреба у кваліфікованих психологах сфери бізнесу, і на сьогодні на ринку праці відчувається значний дефіцит добре підготовлених фахівців.

У сучасних умовах психологізація практично всіх сфер суспільного життя та зростаючий інтерес до проблем людини формують запит на підготовку компетентних фахівців-психологів, здатних до творчого і свідомого виконання діяльності у професійному середовищі, яке постійно змінюється. Відповідно, зараз вже не досить дати студентам вишу певний набір знань та вмінь, визначений освітньо-кваліфікаційною характеристикою, сподіваючись, що вони будуть автоматично успішно застосовані у професійних ситуаціях. Педагогічна практика свідчить, що формування міцних

професійних компетенцій майбутніх випускників вищих навчальних закладів, перетворення їх у суб'єктів професійної діяльності, потребує використання у навчальному процесі окрім традиційних педагогічних форм і методів навчання психологічних технологій, спрямованих на розвиток здатностей особистості. Відповідно, перед викладачами стоїть завдання постійного удосконалення психолого-педагогічних засобів підготовки фахівців, розробка та впровадження інноваційних методів, що дадуть змогу повною мірою реалізувати переваги компетентнісного підходу у вищій освіті, курс на реалізацію якого взятий освітянським загалом нашої країни, що і обумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – визначити умови застосування та проілюструвати на конкретних навчально-методичних розробках метод навчального тренінгу у навчальному процесі підготовки студентів-психологів до роботи у бізнес-організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тематика застосування тренінгових технологій в освітньому середовищі вищого навчального закладу привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців та педагогів уже протягом досить тривалого часу. Психологічний тренінг розглядається у якості засобу розвитку професійно важливих якостей особистості майбутнього фахівця, формування його професійної спрямованості, емоційної саморегуляції та самоконтролю, навичок міжособистісного спілкування, рефлексивних якостей тощо.

Застосуванню тренінгу у якості методу навчання, що має на меті засвоєння студентами знань, навичок та умінь навчальної програми, впровадження практико-орієнтованої освіти у початковий процес вишу також присвячена значна кількість наукових праць [3-7]. Як одну з чотирьох парадигм визначення поняття «тренінг» І.В. Вачков виділяє підхід до його розуміння як форми активного навчання, метою кого є передача психологічних знань, а також розвиток певних умінь та навичок [1].

Використання психологічних технологій у якості саме методів навчання досі є предметом дискусій, особливо у педагогіці, хоча у практиці професійної підготовки вони використовуються вже достатньо довго. Так, широкого розповсюдження набули методи активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розроблені Т.С. Яценко, тренінгові програми підготовки фахівців соціономічних професій, розроблені

Ю.М. Швалбом, тренінгові програми підготовки працівників МВС та МНС, розроблені С.І. Яковенком, Л.І. Мороз, В.О. Лефтеровим, С.О. Тимченко та інші, а різноманітні ділові та рольові ігри взагалі успішно використовуються вже не один десяток років. Хоча у навчальному процесі використовуються різні психологічні технології, але всі вони мають одну спільну рису – вони спрямовані на оволодіння способами вирішення практичних завдань діяльності у конкретних ситуаціях.

Метод навчального тренінгу для викладання соціономічних дисциплін активно розроблявся вітчизняним психологом Ю.М. Швалбом та його послідовниками. У рамках цього підходу тренінг розглядається як форма активного навчання, метою якого є, перш за все, передача психологічних знань, а також розвиток певних умінь і навичок, передбачених навчальною програмою. Навчальні тренінги визначаються авторами як спеціально-організовані дії з моделювання навчальних ситуацій з метою формування базових понять і компетенцій на основі проблематизації індивідуального досвіду учасників [3]. Під час занять студенти виконують тренінгові вправи адаптовані до майбутньої професійної діяльності з опорою на інструктивно-методичні матеріали. Викладач-тренер при цьому не виступає транслятором знань у звичному розумінні, а радше здійснює управління організованою діяльністю студентів.

А.В. Кунцевська описує трьохетапну конструкцію розгортання навчального тренінгу. На першому етапі відбувається організація простору соціально-психологічної взаємодії учасників викладачем-тренером за допомогою різноманітних засобів соціально-психологічного тренінгу: вправи, ігри, моделювання тощо. У якості результату для учасників має стати особистісне переживання певної ситуації, певний емоційний досвід. На другому етапі тренер організує середовище, що має на меті вихід учасників у рефлексивну позицію для того, щоб зафіксувати у їх свідомості межі різних позицій: зовнішньої («фахівець», «методист», «дослідник») та позиції учасників тренінгу («Я-учасник»). Результатом для учасників тут виступає поняття про спосіб дії, оволодіння засобом та поняттями, що утворилися на основі власного досвіду, формування професійної позиції. На третьому етапі відбувається утілення учасниками отриманого способу дії на рівнях: теоретичному (описуючи власні дії у гіпотетичній ситуації); моделювання (демонструючи набуті компетенції в ігровій ситуації) та практичному

(проходячи практику під супервізією фахівця). Результатом для учасників тут є отримання досвіду реалізації способу дії; готовність до професійної діяльності [5].

Аналіз наукових досліджень та практичних напрацювань з даної теми [3; 5; 6] дозволяє виділити основні відмінні риси методу:

1. Моделювання дійсності в аудиторних умовах – студенти діють «тут» і «зараз» у змодельованій викладачем ситуації, яка є відображенням професійної реальності.

2. Інтерактивність (колективна мислєдіяльність) і партисипація – процес колективної розумової діяльності в навчальному тренінгу дозволяє включити до навчальної діяльності усіх без винятку студентів, спрямувати їх зусилля у конструктивне русло, і цим самим підвищувати мотивацію до навчання і пізнання нового.

3. Виведення знань з особистого досвіду участі в колективній діяльності і закріплення навичок в процесі цієї діяльності. Навчальний тренінг, створюючи ігрову реальність, дозволяє вирішувати цілком реальні проблеми, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю.

Результатом повинна стати проекція студентом навчальної ситуації і власних дій у ній у певну реальність, що дозволяє в подальшій професійній діяльності швидко адаптуватися до ситуації (проблемної або взагалі невизначеної) і вирішити поставлені завдання завдяки сформованому репертуару способів дій. Навчальний тренінг як активна технологія навчання дозволяє створити особливий освітній простір, у якому не лише актуалізується особистісний досвід студента, усвідомлюються та емоційно переживаються власні обмеження, але й відбувається колективний пошук способів дій у ситуації невизначеності, їх алгоритмізація та привласнення кожним студентом [3].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

Використання інтерактивних тренінгових технологій у навчальному процесі сприяє формуванню практичних навичок роботи кожного студента у різних психологічних технологіях та у групах різного типу. Отримання такого досвіду стає підґрунтям для наступного удосконалення вже засвоєних та опанування нових технологій, без яких неможлива ефективна практична діяльність сучасного організаційного психолога.

Застосування методу навчального тренінгу у навчальному процесі підготовки студентів-психологів до роботи у бізнес-організації передбачає врахування таких умов:

1. Обмежений, а часто просто відсутній особистий досвід студентів перебування і роботи у бізнес-організації, особливо студентів денної форми навчання. Незважаючи на наявність у навчальному плані відповідних дисциплін, уявлення студентів зазвичай фрагментарні, їх розумінню організаційного процесу бракує цілісності – у студентів немає можливості накласти вивчені теоретичні моделі та схеми на реальні ситуації. Відповідно моделювання організаційних умов, на яких базується навчальний тренінг є чи не єдиним шляхом подолання даного обмеження.

2. Широке коло позицій, з точки зору яких майбутньому психологу необхідно навчитися розглядати організаційний процес: практичний психолог, управлінець, партнер, працівник, клієнт та ін. Лише у цьому разі можливе осмислене застосування засвоєних методів роботи. У ситуаціях навчального тренінгу обов'язково необхідно створювати можливості для дій і творчості учасників у зазначених позиціях.

3. Необхідність відповідності отриманої підготовки майбутніх психологів сфери бізнесу головній меті будь-якої організації ринкового типу – досягнення, збереження та підвищення конкурентоздатності, тобто здатності задовольнити потреби клієнтів краще, ніж конкуренти. Попередній аналіз дозволив визначити чотири базові компетенції у роботі практичного психолога щодо забезпечення конкурентоздатності організації: 1) складання психологічних портретів; 2) психологічний супровід діяльності менеджерів і персоналу; 3) психологічне проектування організаційних процесів та взаємодії з зовнішнім середовищем, його параметрів; 4) психологічний вплив з метою зміни характеристик організації та параметрів зовнішнього середовища. Всі вони реалізуються у виконанні психологом своїх завдань щодо психологічного забезпечення внутрішньоорганізаційних процесів, маркетингової діяльності підприємства та переговорного процесу (див. детальний опис даних компетенцій у одній з наших попередніх робіт [2]).

4. Широке коло міжпредметних зв'язків: студентам-психологам сфери бізнесу необхідні знання та вміння з економічної теорії, менеджменту, маркетингу, психології праці, психологічного консультування та корекції, психології впливу та ін. Саме в умовах виконання завдань навчального

тренінгу студенти стикаються з необхідністю їх актуалізації і інтеграції у діяльність по вирішенню проблеми.

5. Відсутність готових рішень, технологій, які з великою вірогідністю дадуть позитивний результат, адже ринкові умови дуже мінливі, та і саме поняття конкурентоздатності передбачає унікальні успішні рішення (унікальна комерційна пропозиція, відмінності від конкурентів, впізнаність на ринку). Навчальний тренінг не обмежує учасників шаблонами дій та встановленими рамками технологій, сприяє формуванню здатності до свідомого вибору шляхів вирішення проблем, розвиває їх суб'єктність.

На наш погляд, поєднання ситуаційного та задачного підходів у навчальних тренінгах дає змогу максимально наблизити процес навчання до потреб підготовки практичних психологів. Тому основним психологічним інструментом формування готовності майбутніх психологів до роботи у бізнес-організації та їх компетенції у вирішенні завдань психологічного забезпечення її конкурентоздатності є розробка навчальних тренінгів, побудованих на проблемних ситуаціях, вирішення яких і забезпечує отримання навчальних результатів.

Наведемо приклади деяких застосованих нами навчальних ситуацій та психолого-педагогічних форм організації роботи з ними у навчальному процесі.

Технологія навчального тренінгу застосовується нами, зокрема, при вивченні теми «Психологія прийняття управлінських рішень» (дисципліна «Психологія управління»). У рамках ділової гри «Робота в чужому місті» організовується процес групового прийняття рішення групою студентів для вирішення ігрового завдання: прийняття рішення щодо того, як заробити групою певну суму грошей протягом місяця, знаходячись у чужому місті і не маючи там жодних знайомств. Частина студентів працює у групі, частина виступає у ролі експертів – вони спостерігають за процесом і готують свої висновки з позиції отриманих ролей: експерт-управлінець, експерт-практичний психолог, експерт-потенційний роботодавець. Після оголошення прийнятого рішення та плану дій зачитуються висновки експертів, проводиться групова рефлексія. На фінальному етапі, виходячи з набутого досвіду, студенти готують рекомендації щодо оптимізації процесу колективного прийняття рішення, визначають роль практичного психолога у ньому, пропонують відомі їм техніки роботи. Завдяки цій діяльності вирішується цілий ряд навчальних за-

вданы з теми: формування поняття прийняття рішень, уявлення про основні етапи раціонального прийняття рішення, групові ролі та психологічні феномени групового прийняття рішень, формування навичок прийняття рішень, управління процесом групового прийняття рішень, психологічні прийоми підвищення ефективності процесу та ін.

Моделювання виробничого процесу та ринкових взаємодій на рівнях «виробник-постачальник», «виробник-споживач» застосовується нами у діловій грі «Виробництво» при вивченні теми «Психологія виробника і споживача» (дисципліна «Економічна психологія»). Підгрупи студентів об'єднуються у «фірми», обґрунтовують бізнес-ідеї, отримують «стартовий капітал», здійснюють «закупівлі» матеріалів та обладнання, організують процес виробництва виробів hand-made, «маркетингову підтримку» свого проекту, при цьому взаємодіючи у створеному ігровому просторі між собою, а також з «постачальниками» та «споживачами». На першому етапі студенти виступають безпосередніми учасниками відповідно до вибраних ролей, далі під час обговорення займають експертні позиції. Обов'язково проводиться рефлексія щодо власних рішень та способів дій.

Доцільно поєднувати метод навчального тренінгу з методом проєктів, що передбачає побудову навчання на активній основі через проєктувальну діяльність студента. Для цього необхідно змодельовати проблему (або взяти її з реального життя), для вирішення якої студенту необхідно докласти наявні знання, а також нові знання, які ще належить набути, щоб виконати навчальне завдання. Так, у рамках вивчення дисципліни «Організаційна психологія» ми практикуємо створення колективну підготовку студентами проєкту організації певної сфери (яку б вони бажали створити у реальному житті): студентами окреслюється місія майбутньої організації, її цілі, проєктуються основні та допоміжні процеси, приводяться стислі характеристики виробничого процесу, описуються соціальна та технічна підсистеми, внутрішня і зовнішня організаційні структури, технологія, продукт, комунікації. Готуються схематичні графічні зображення, що ілюструють проєкт. Після підготовки проєктів в підгрупах проводиться їх презентація та обговорення.

Іншим прикладом організації пізнавальної діяльності студентів за проєктним методом є завдання для самостійної роботи студента у рамках вивчення курсу «Організаційна психологія». Студенти йдуть до обраної

реально діючої організації, знайомляться її з внутрішнім та зовнішнім середовищем, вивчають соціально-психологічні аспекти функціонування організації і за результатами готують проекти підвищення конкурентоздатності організації психологічними методами, оптимізації соціально-психологічних процесів організації.

Також з метою формування компетенції «Психологічне проектування організаційних процесів» нами застосовується групова покорова розробка студентами проекту нововведення, спрямованого на вирішення певної соціально-психологічної проблеми свого факультету (або реалізації нової можливості для покращення організаційного середовища).

Однією з технологій, що добре зарекомендувала себе у освітній практиці є кейс-метод (case-study) – навчання через розбір конкретного випадку або ситуації професійної діяльності. Студенти аналізують реальну ситуацію, опис якої містить практичну проблему, яка цілеспрямовано актуалізує певний комплекс знань, необхідний для її вирішення, спонукає до творчого пошуку. Тобто, кейс можна тлумачити як опис реальної події в професійній діяльності фахівця, він імітує професійну реальність, фактично виступаючи зразком реальних професійних ситуацій, завдань і проблем, з якими майбутній фахівець буде стикатися у своїй професійній діяльності.

Нижче подано кейс – опис ситуації для аналізу та вирішення для студентів, що вивчають спецкурс «Робота психолога в організації» (компетенція «Психологічний супровід діяльності менеджерів та персоналу»).

Опис ситуації: Рік тому в організацію після закінчення ВНЗ прийшов молодий фахівець-маркетолог Н. Його добре зустріли в колективі. Але майже відразу співробітники стали помічати деякі помилки в його роботі, відхилення від звичних їм методик і способів діяльності. Через 3 місяці у відділ маркетингу був прийнятий ще один молодий фахівець К. З перших днів він старанно взявся за виконання своїх обов'язків. Але його знання, тактика роботи також не отримали схвалення досвідчених працівників відділу. Останні, довіряючи лише всьому перевіреному, з найкращих намірів намагалися примусити молодих фахівців діяти за своїми «правилами». В результаті у відділі склалася напружена ситуація. Старожили відчувають себе ураженими, можливо, вбачають в таких діях загрозу. Новачки демонструють неприязнь у відповідь, бажання дати відсіч з будь-якого приводу, а також, певною мірою, прагнуть схилити решту працівників від-

ділу до активних і, на їх думку, прогресивних дій, здатних дати більш високі результати діяльності. *Завдання:* проведіть аналіз конфліктної ситуації та запропонуйте шляхи її вирішення.

Організація навчання при роботі з такими ситуаціями передбачає використання таких психологічних технологій, як: створення психологічної моделі ситуації та перевірки її адекватності через застосування рольових ігор та різноманітних тематичних тренінгів. Роботу з описаною ситуацією пропонується організувати у три етапи. На першому група ділиться на чотири мікрогрупи. Перші дві беруть участь у психодрамі «День з життя відділу маркетингу», демонструючи конфліктну поведінку та комунікацію обох сторін. Дві інші готують бачення конфліктної ситуації кожна від своєї сторони, аргументи на свою користь та можливі звинувачення на користь іншої, тобто моделюють конфлікт у «свідомості» сторін. На другому етапі студенти у мікрогрупах або індивідуально готують аналіз та шляхи рішення конфлікту, а на третьому проводиться групове обговорення конфліктної ситуації та шляхів її вирішення.

Висновки і перспективи подальшого дослідження

Отже, навчальні тренінги спрямовані на формування навичок, умінь та способів дій у конкретних практично-професійних ситуаціях, розвиток важливих професійно значущих якостей студентів та формування готовності до професійної діяльності, оволодіння певними вміннями, пов'язаними з надбанням досвіду роботи у даній практиці.

Застосування даного методу, на нашу думку, дає змогу максимально наблизити процес навчання до потреб підготовки практичних психологів. Тому основним психологічним інструментом формування компетенцій фахівців з психології бізнесу є розробка проблемних, орієнтованих на практику ситуацій, вирішення яких і забезпечує отримання навчальних результатів. Поєднання знань лекційно-семінарського блоку з практичними ситуаціями їх застосування значною мірою підвищує не тільки рівень засвоєння, але й рівень усвідомлюваності самого процесу засвоєння і, що дуже важливо, рівень зацікавленості студентів у навчанні.

Метод навчального тренінгу поки не набув широкого поширення у вітчизняній практиці викладання психологічних дисциплін, однак, з нашого погляду, має значний потенціал у плані підвищення якості навчання. Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у розробці та обгрун-

туванні методології підготовки навчальних тренінгів з метою сприяння підвищення ефективності діяльності педагогів щодо трансформації навчального матеріалу у форму навчального тренінгу, організації ігрових взаємодій, рефлексії та актуалізації студентами набутих знань у подальшій навчальній та професійній діяльності.

Список використаних джерел

2. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга / И.В. Вачков. – М: Издательство «Ось-89», 1999. – 446 с.
3. Волеваха І.Б. Модель готовності практичного психолога до роботи в бізнес-організації / І.Б. Волеваха // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім Г.С. Костюка АПН України. / за ред. Максименка С.Д. – Т.7. – Вип.21 – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 26-31.
4. Євдокимова Н.О. Навчальний тренінг як технологія підготовки фахівця у ВНЗ / Н.О. Євдокимова, Ю.М. Швалб // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки: зб. наук. праць. – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. – Т. 2. – Вип. 7. – С. 121-217.
5. Керик О. Використання тренінгових технологій у професійній підготовці фахівців соціальної сфери / О. Керик // Молодь і ринок – №2 (121). – 2015. – С. 136-140
6. Кунцевська А.В. Тренінги в педагогічній діяльності. Навчально-методичний посібник / А.В. Кунцевська. – Харків: «Основа», 2009. – 208 с.
7. Мороз Л.І. Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС): Монографія. / Л.І. Мороз. – Івано-Франківськ: ЗАТ «Надвірянська друкарня», 2007. – 312 с.
8. Шегда О.В. Место и роль тренинговых технологий в образовательном пространстве высшего учебного заведения / О.В. Шегда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_NIO_2008/Psihologia/39396.doc.htm

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Vachkov I.V. Osnovy tehnologii gruppovogo treninga / I.V. Vachkov. – М: Izdatel'stvo «Os'-89», 1999. – 446 s.
2. Volevaha I.B. Model' gotovnosti praktynogo psyhologa do roboty v biznes-organizacii' / I.B. Volevaha // Aktual'ni problemy psyhologii'. Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psyhologii' im G.S. Kostjuka APN Ukrai'ny. / za red. Maksymenka S.D. – Т.7. – Vyp.21 – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. – S. 26-31.
3. Jevdokymova N.O. Navchal'nyj trening jak tehnologija pidgotovky fahivcya u VNZ / N.O. Jevdokymova, Ju.M. Shvalb // Naukovyj visnyk Mykolai'vs'kogo derzhavnogo universytetu imeni V.O. Suhomlyns'kogo. Serija : Psihologichni nauky: zb. nauk. prac'. – Zykolai'v: MNU imeni V.O. Suhomlyns'kogo, 2011. – Т. 2. – Vyp. 7. – S. 121-217.
4. Keryk O. Vykorystannja treningovyh tehnologij u profesijnij pidgotovci fahivciv social'noi' sfery / O. Keryk // Molod' i rynek – №2 (121). – 2015. – S. 136-140
5. Kuncyvs'ka A.V. Treningy v pedagogichnij dijial'nosti. Navchal'no-metodychnyj posibnyk / A.V. Kuncyvs'ka. – Harkiv: «Osнова», 2009. – 208 s.

6. Moroz L.I. Profesijno-psihologichnyj trening u stanovlenni osobystosti fahivcja (na prykladi pracivnykiv OVS): Monografija. / L.I. Moroz. – Ivano-Frankiv'sk: ZAT «Nadvirjans'ka drukarnja», 2007. – 312 s.
7. Shegda O.V. Mesto y rol' trenyngovykh tehnologyj v obrazovatel'nom prostranstve vysshogo uchenogo zavedenija / O.V. Shegda [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/36_NIO_2008/Psihologia/39396.doc.htm

Volevackha I.B.

THE METHOD OF EDUCATIONAL TRAINING IN THE PREPARATION OF PSYCHOLOGY STUDENTS TO WORK IN A BUSINESS ORGANIZATION

The article is devoted to the determination of the conditions of educational training method application in the preparation of psychology students to work in a business organization. The author adheres to the approach considering educational training as a form of active learning, the purpose of which is the transfer of psychological knowledge, as well as the development of certain skills and abilities specified by the curriculum.

As the main distinguishing features of the method, the author highlights modeling of a situation reflecting professional reality by the teacher, interactivity and participation, obtaining the knowledge from the experience of personal participation in collective activities and the strengthening of skills in the process of performing this activity.

Application of the educational training method in the preparation of business psychologists involves taking into account such conditions as limited personal experience of students' working in business organization, a wide range of positions in the consideration of the organizational process, the orientation of the training process to competitiveness, as the main goal of the business organization, a wide range of interdisciplinary connections, lack of ready-made solutions, technologies that are likely to give a positive result in market conditions. The maximum approaching of the learning process to the goals of the practical psychologists training is achieved by combining situational and task-oriented approaches in training sessions. The author illustrates the method of educational training with the examples of specific educational and methodological materials.

Keywords: *educational training, business organization, psychologists training, modeling, game space, interactivity, reflection, case, project.*

Волеваха И.Б.

МЕТОД УЧЕБНОГО ТРЕНИНГА В ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ К РАБОТЕ В БИЗНЕС-ОРГАНИЗАЦИИ

Статья посвящена определению условий применения метода учебного тренинга в процессе подготовки студентов-психологов к работе в бизнес-организации. Применение метода учебного тренинга при подготовке бизнес-психологов предполагает учет таких условий, как ограниченный личный опыт студентов пребывания и работы в бизнес-организации, широкий круг позиций рассмотрения организационного процесса, ориентация процесса учебной подготовки на конкурентоспособность, как главную цель бизнес организации, широкий круг межпредметных связей, отсутствие готовых решений, технологий, которые с большой вероятностью дадут положительный результат в рыночных условиях. Автором проиллюстрировано метод учебного тренинга на примере конкретных учебно-методических разработок.

Ключевые слова: *обучающий тренинг, бизнес-организация, подготовка психологов, моделирование, игровое пространство, интерактивность, рефлексия, кейс, проект.*

ВОЛИНЕЦЬ НАТАЛІЯ ВАЛЕНТИНІВНА

кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділення організації наукових досліджень науково-дослідного відділу, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПРИКОРДОННИКІВ З РІЗНИМ СЛУЖБОВИМ СТАТУСОМ ТА ПСИХОЛОГІВ, СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ І СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД НАЯВНОСТІ ДОСВІДУ ПРИВАТНОЇ ПРАКТИКИ

У статті представлено результати порівняльного аналізу особливостей переживання особистісного благополуччя прикордонниками з різним службовим статусом та психологами, соціальними працівниками і соціальними педагогами в залежності від наявності досвіду приватної практики. Показано, що у психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів з досвідом приватної професійної практики виявлено вищий показник загального рівня особистісного благополуччя та його компонентів: особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності та гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації та професійного розвитку і досягнень, ніж у фахівців без досвіду приватної практики. Зазначено, що досвід приватної практики дає більшу особистісну свободу психологам, соціальним працівникам та соціальним педагогам для самостійного забезпечення різних сфер власної життєдіяльності. Приватна практика значно розширює професійний досвід та компетенції психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів, а, отже, впливає і на рівень їхнього особистісного благополуччя в контексті особистісної самоефективності. Виявлено, що загальний рівень особистісного благополуччя психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів є нижчим порівняно з прикордонниками.

У офіцерів-прикордонників виявлено вищий показник загального рівня особистісного благополуччя та його компонентів: особистісної гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації та професійного розвитку і досягнень порівняно з прикордонниками старшинського та сержантського складу. Показники особистісної здійсненності життя та особистісної самоефективності офіцерів-прикордонників є нижчими порівняно з прикордонниками старшинського та сержантського складу, що пов'язано з низькими рівнями свободи, задоволеності взаєминами зі співробітниками та керівництвом, переживанням емоційно негативних станів та недостатнім врахуванням інтересів при визначенні трудових функцій та призначенні на посади. Зазначено, що переживання особистісного благополуччя офіцерів-прикордонників та прикордонників стар-

шинського та сержантського складу (особистісна здійсненність життя, особистісна гармонія, професійна компетентність й самореалізація, професійно-організаційна мотивація, загальний показник та тип особистісного благополуччя) залежить від службового статусу та специфіки професійної діяльності.

Ключові слова: *особистісне благополуччя, особистісна самоефективність та гармонія, професійна компетентність та самореалізація, професійно-організаційна мотивація, професійний розвиток і досягнення.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В професійній сфері життєдіяльності особистісне благополуччя переживається в контексті можливостей здійснення професійної діяльності. І чим вищими та сприятливішими є ці можливості, тим різноманітнішим виявляється спектр переживань пов'язаних з оцінкою особистістю якості життя та задоволеності ним. Окрім того, специфіка професійної діяльності фахівців різних професійних спільнот також має вплив на життєдіяльність особистості. Соціальні, психологічні, професійні, організаційні та інші чинники професійної діяльності впливають на відчуття, почуття, переживання та стани особистості, визначають її оцінки якості власної життєдіяльності в цілому та особистісне благополуччя.

Професійна діяльність психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів орієнтована на вирішення соціально-психолого-педагогічних проблем розвитку та повноцінного функціонування усіх прошарків суспільства і здійснюється в системі взаємодій конкретної особистості із соціумом, а, отже, впливає на формування гуманістичних, моральних, розвивально-виховуючих, здорових відносин та стосунків людей в різних сферах особистісної життєдіяльності та професійної діяльності. Окрім того, професійна діяльність психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів спрямована на збереження зростання фізичного та духовного здоров'я, особистісного благополуччя та гармонізацію відносин у суспільстві. Психологи, соціальні працівники та соціальні педагоги допомагають і сприяють всіма наявними в їх розпорядженні засобами особистісному благополуччю і самовираженню особистості клієнта, досягненню соціальної справедливості та усвідомленню ними власної ролі та можливостей у вибудовуванні життя, розвитку ресурсів та можливостей для задоволення індивідуальних, групових, національних та інших потреб, намірів та цілей. Особистісне благополуччя психологів, соціальних працівників та

соціальних педагогів також залежить від різноманіття можливостей здійснення професійної діяльності в різних сферах, з різними типами клієнтів, можливостей вибору психолого-педагогічних засобів надання допомоги, підтримки, супроводу тощо. Переживання ними особистісного благополуччя є бажаним, оскільки інтегрує стани психологічного задоволення, комфорту, внутрішньої і зовнішньої гармонії, що в результаті відображається у відповідних ефектах: задоволеності умовами, процесом та результатами праці, міжособистісними відносинами в процесі праці, спілкуванням з колегами та керівниками, професійною компетентністю, самореалізацією досягненнями в професійній діяльності, почутті власної гідності та внутрішньої свободи, що визначають переживання-проживання особистісної та професійної здійсненності життя.

Проте, досліджень, присвячених порівняльному аналізу переживання особистісного благополуччя в залежності від специфіки здійснюваної професійної діяльності прикордонників (офіцерів і військовослужбовців старшинського та сержантського складу ДПС України) та інших професійних спільнот – психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів (з досвідом та без досвіду приватної професійної практики) не проводилося.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітність досліджень благополуччя представлено у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців (А. Адлер, М. Аргайл, Б. Братусь, Н. Бредберн, Ш. Бюлер, А. Ватерман, В. Вілсон, Ж. Вірна, А. Вороніна, Е. Дінер, Е. Десі, В. Духневич, Е. Еріксон, Е. Кологривова, В. Манукян, А. Маслоу, М. Мартін, Р. Мей, Ю. Олександров, Г. Олпорт, Я. Павлоцька, В. Пейвот, Г. Пучкова, Р. Райан, К. Ріфф, К. Роджерс, М. Селігман, А. Созонтов, Є. Трошіхіна, Г. Фейст, А. Ферхнем, В. Франкл, Є. Фромм, К. Хорні, М. Чіксентміхайі, Р. Шаміонов, О. Ширяєва, К. Г. Юнг та ін.). Проблеми дослідження суб'єктивної оцінки якості життя різних соціальних та професійних груп присвячено праці: Г. Баранової – суб'єктивна оцінка якості життя студентів; М. Бельські, В. Гриценко, О. Зінченко, Н. Лебедевої, В. Константинова, Г. Солдатової – суб'єктивна оцінка якості життя, адаптація та благополуччя внутрішньо переміщених осіб; Т. Данильченко – суб'єктивне соціальне благополуччя; В. Духневич – психологічне благополуччя професіонала; О. Старченкової – психологічне благополуччя менеджерів; Г. Зараківського, В. Хашенка, А. Журавльова – критерії якості

життя та методи його оцінки тощо. В Україні проблема переживання особистісного благополуччя персоналу ДПС України непрямо представлена у дослідженнях, присвячених вивченню психологічного та психічного здоров'я (В. Алещенко, С. Вірний, Т. Вербанова, Д. Єрмоєнко, В. Кохан, Є. Потапчук, О. Сафін, О. Ящук), професійного вигорання та деформацій (І. Артем'єва, О. Гарний, О. Кириленко, Ю. Максимюк, Б. Томчук, О. Хайрулін), професійної адаптації (С. Вірний, С. Мул, Є. Потапчук, О. Самохвалов, С. Чистяков), професійної успішності (С. Вірний, С. Мул, О. Ставицький).

Метою статті є висвітлення результатів порівняльного аналізу особливостей переживання особистісного благополуччя прикордонниками з різним службовим статусом та психологами, соціальними працівниками і соціальними педагогами в залежності від наявності досвіду приватної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. З метою виявлення особливостей переживання особистісного благополуччя в залежності від специфіки здійснюваної професійної діяльності прикордонників (офіцерів і військовослужбовців старшинського та сержантського складу ДПС України) та психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів (з досвідом та без досвіду приватної професійної практики) використано методи: психодіагностичне тестування, порівняльний аналіз досліджуваних показників, інтерпретація емпіричних даних, узагальнення. З метою виявлення рівнів та типів особистісного благополуччя було використано розроблений авторський скринінг-опитувальник особистісного благополуччя призначений для експресдіагностики рівнів переживання (високого, середнього з тенденцією до високого, середнього з тенденцією до низького та низького) та типів переживання особистісного благополуччя (особистісно-орієнтованого, кар'єрно-орієнтованого, професіонально-орієнтованого та соціально-орієнтованого). Концептуальною основою скринінг-опитувальника стала структурна модель особистісного благополуччя в середовищі професійної діяльності, відповідно до якої особистісне благополуччя розглядається як складне комплексне психологічне утворення, що містить структурні компоненти особистісної здійсненності, особистісної самоефективності, особистісної гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-

організаційної мотивації та професійного розвитку й досягнень [1] та розроблена на її основі типологія особистісного благополуччя [2]. Для виявлення особливостей особистісного благополуччя від специфіки здійснення професійної діяльності використано методи математико-статистичних даних: розрахунки середнього арифметичного та стандартного відхилення для визначення міри центральної тенденції та мінливості досліджуваних показників, U-критерію Манна-Уїтні для виявлення відмінностей у досліджуваних показниках особистісного благополуччя, коефіцієнтів кореляції Спірмена для виявлення залежності від специфіки професійної діяльності.

В емпіричному дослідженні особистісного благополуччя прийняли участь: експериментальна група: 302 військовослужбовці-прикордонники, з них: 203 особи – слухачі курсів перекваліфікації (з них 183 особи – чоловіки, 20 осіб – жінки), 99 осіб – офіцери – слухачі факультету підготовки керівних кадрів (чоловіки), віком від 23 до 55 років, зі стажем служби в ДПС України від 1 до 26 років. У вибірці представлено респондентів з усіх регіональних управлінь ДПС України; контрольна група: 82 психологи, соціальні працівники та соціальні педагоги Київської, Луганської, Львівської, Харківської, Херсонської та Хмельницької областей, з них: 65 жінок та 17 чоловіків, 34 особи, які мають досвід приватної професійної практики та 48 осіб, які не мають досвіду приватної професійної практики, віком 23-68 років, зі стажем роботи 1-49 років.

За результатами тестування виявлено незначні відмінності у наступних показниках особистісного благополуччя прикордонників, психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів в залежності від специфіки професійної діяльності:

1) За показником особистісної здійсненності життя: в контрольній групі у осіб з досвідом приватної практики ($M_{\text{сеп}} \pm m = 63,50 \pm 2,352$, $\sigma = 13,716$) та осіб без досвіду приватної практики ($M_{\text{сеп}} \pm m = 61,29 \pm 1,606$, $\sigma = 11,130$) та в експериментальній групі у офіцерів-прикордонників ($M_{\text{сеп}} \pm m = 64,15 \pm 1,121$, $\sigma = 11,151$) і прикордонників старшинського та сержантського складу ($M_{\text{сеп}} \pm m = 67,20 \pm 0,694$, $\sigma = 9,888$) переважає середній з тенденцією до високого рівень особистісної здійсненності життя. В цілому середній показник особистісної здійсненності життя у осіб з досвідом приватної практики є незначно вищим та мінливішим, ніж у осіб без досвіду приватної практики, що може свідчити про те, що особи з досвідом прива-

тної практики мають незначно вищий рівень втілення особистісного проекту життя та реалізація професійного потенціалу для досягнення поставлених життєво важливих та соціально значущих цілей. В експериментальній групі у прикордонників старшинського та сержантського складу середній показник особистісної здійсненності життя є значно вищим порівняно з офіцерами-прикордонниками, що може свідчити про те, що прикордонники старшинського та сержантського складу вважають професійну діяльність основним джерелом їхньої здійсненності життя, що служба в прикордонному відомстві дає їм можливість для стабільного повноцінного перспективного життя.

2) За показником особистісної самоефективності: в контрольній групі у осіб з досвідом приватної практики ($M_{\text{сер}} \pm m = 46,53 \pm 1,448$, $\sigma = 8,443$) та осіб без досвіду приватної практики ($M_{\text{сер}} \pm m = 43,62 \pm 1,197$, $\sigma = 8,294$) переважає середній з тенденцією до високого рівень особистісної самоефективності, а в експериментальній групі у офіцерів прикордонників ($M_{\text{сер}} \pm m = 58,88 \pm 0,722$, $\sigma = 7,183$) і прикордонників старшинського та сержантського складу ($M_{\text{сер}} \pm m = 59,11 \pm 0,637$, $\sigma = 9,071$) переважає високий рівень цього показника. В цілому середній показник особистісної самоефективності у осіб з досвідом приватної практики є незначно вищим та мінливішим, що пов'язано з більшим досвідом здійснення професійної діяльності з різними категоріями клієнтів, широким спектром виконуваних професійних функцій, та як наслідок – вищими рівнями самоуправління та самоефективності, самооцінки, самоповаги, самовпевненості, ніж у осіб без досвіду приватної практики. Прикордонники старшинського та сержантського складу незначно вище оцінюють особистісну самоефективність порівняно з офіцерами-прикордонниками, що може бути пов'язано з високою самоповагою, самоефективністю, самооцінкою та самовпевненістю, внутрішньою узгодженістю професійного самоставлення, служба в прикордонному відомстві сприймається ними як особистісне досягнення.

3) За показником особистісної гармонії: в контрольній групі у осіб з досвідом приватної практики ($M_{\text{сер}} \pm m = 44,56 \pm 1,635$, $\sigma = 9,532$) та осіб без досвіду приватної практики ($M_{\text{сер}} \pm m = 42,0 \pm 1,293$, $\sigma = 8,961$) та в експериментальній групі у офіцерів прикордонників ($M_{\text{сер}} \pm m = 43,84 \pm 0,791$, $\sigma = 7,874$) і прикордонників старшинського та сержантського складу ($M_{\text{сер}} \pm m = 40,57 \pm 0,752$, $\sigma = 10,715$) переважає середній з тенденцією до високого рівень особистісної

гармонії. В цілому середній показник особистісної гармонії у осіб з досвідом приватної практики є вищим та мінливішим, що пов'язано з більшою задоволеністю повсякденною діяльністю та досягненнями в роботі, більш оптимістичним сприйняттям майбутнього, більшою ініціативністю, переживанням піднесення, позитивності та незалежності в роботі порівняно з особами без досвіду приватної практики. Середній показник особистісної гармонії офіцерів-прикордонників є вищим та мінливішим, що пов'язано з більшою задоволеністю повсякденною діяльністю, досягненнями в роботі та умовами праці, більшими можливостями інтеграції стилів життя та втілення в роботі своїх ідеалів і цінностей, більш оптимістичним сприйняттям майбутнього, більшою значущістю соціального оточення, переживанням піднесення, позитивності та незалежності в роботі порівняно з прикордонниками старшинського та сержантського складу.

4) За показником професійної компетентності та самореалізації: в контрольній групі у осіб з досвідом приватної практики ($M_{\text{ср}} \pm m = 59,56 \pm 1,792$, $\sigma = 10,448$) й у осіб без досвіду приватної практики ($M_{\text{ср}} \pm m = 55,35 \pm 2,052$, $\sigma = 14,215$) та в експериментальній групі у офіцерів прикордонників ($M_{\text{ср}} \pm m = 45,67 \pm 0,729$, $\sigma = 7,258$) і прикордонників старшинського та сержантського складу ($M_{\text{ср}} \pm m = 41,79 \pm 0,730$, $\sigma = 10,400$) переважає середній з тенденцією до високого рівень професійної компетентності та самореалізації. В цілому середній показник професійної компетентності та самореалізації у осіб з досвідом приватної практики (порівняно з особами без цього досвіду) та офіцерів-прикордонників (порівняно з прикордонниками старшинського та сержантського складу) є вищим, що пов'язано з вищими рівнями задоволеності реалізацією професійного потенціалу, самоставлення, професійної затребуваності та компетентності і авторитетом, повагою з боку інших людей, оцінкою результатів професійної діяльності, інтересу до роботи приналежністю до професійної спільноти.

5) За показником професійно-організаційної мотивації: в контрольній групі у осіб з досвідом приватної практики ($M_{\text{ср}} \pm m = 65,65 \pm 1,582$, $\sigma = 9,227$) і осіб без досвіду приватної практики ($M_{\text{ср}} \pm m = 62,90 \pm 1,540$, $\sigma = 10,672$) та в експериментальній групі у офіцерів прикордонників ($M_{\text{ср}} \pm m = 67,19 \pm 0,841$, $\sigma = 8,366$) і прикордонників старшинського та сержантського складу ($M_{\text{ср}} \pm m = 63,24 \pm 0,609$, $\sigma = 8,675$) переважає середній з тенденцією до високого рівень професійно-організаційної мотивації. В цілому

середній показник професійно-організаційної мотивації у осіб з досвідом приватної практики є вищим за рахунок більшої спроможності керувати процесом та результатом життєдіяльності, вищим рівнем самодостатності, інноваційності та креативності в діяльності, більшому задоволенні потреб у винагороді, різноманітті, самовдосконаленні порівняно з особами без досвіду приватної практики, у яких цей показник є незначно мінливішим. У офіцерів прикордонників професійно-організаційна мотивація є вищою за рахунок вищих рівнів самодостатності, більшому задоволенні потреб у винагороді, умовах праці, структуруванні роботи та самовдосконалення, переживанні комфорту та відчутті цілісності та «общинності» прикордонного відомства, більших можливостей досягнення успіху через подолання перешкод і вирішення складних професійних завдань порівняно з прикордонниками старшинського та сержантського складу.

б) За показником професійного розвитку та досягнень: в контрольній групі у осіб з досвідом приватної практики ($M_{\text{сеп}} \pm m = 55,35 \pm 1,250$, $\sigma = 7,286$) і осіб без досвіду приватної практики ($M_{\text{сеп}} \pm m = 52,56 \pm 1,676$, $\sigma = 11,614$) та в експериментальній групі у офіцерів прикордонників ($M_{\text{сеп}} \pm m = 57,04 \pm 0,610$, $\sigma = 6,071$) і прикордонників старшинського та сержантського складу ($M_{\text{сеп}} \pm m = 56,78 \pm 0,619$, $\sigma = 8,821$) переважає середній з тенденцією до високого рівня професійного розвитку та досягнень. В цілому середній показник професійного розвитку та досягнень у осіб з досвідом приватної практики є вищим за рахунок вищих рівнів задоволеності рівнем професійного розвитку, компетентності, автономності та досягненнями порівняно з особами без досвіду приватної практики. Середній показник професійного розвитку та досягнень офіцерів-прикордонників є вищим, що пов'язано з вищими рівнями задоволеності рівнем професійного розвитку, компетентності, автономності та досягненнями, задоволеності потреб у взаємостосунках та у визнанні, вищими рівнями професійного самоприйняття, професійних цілей, ретроспективної, ситуативної та перспективної рефлексії порівняно з прикордонниками старшинського та сержантського складу.

За загальним показником особистісного благополуччя: в контрольній групі у осіб з досвідом приватної практики ($M_{\text{сеп}} \pm m = 334,97 \pm 8,947$, $\sigma = 52,170$) і осіб без досвіду приватної практики ($M_{\text{сеп}} \pm m = 316,90 \pm 7,856$, $\sigma = 54,428$) та в експериментальній групі у офіцерів прикордонників ($M_{\text{сеп}} \pm m = 340,21 \pm 3,214$, $\sigma = 31,983$) і прикордонників старшинського та сержантського складу.

жантського складу ($M_{\text{ср}} \pm m = 326,69 \pm 2,397$, $\sigma = 34,159$) переважає середній з тенденцією до високого рівень особистісного благополуччя. В цілому середній показник особистісного благополуччя у осіб з досвідом приватної практики порівняно з осами без досвіду приватної практики та офіцерів-прикордонників порівняно з прикордонників старшинського та сержантського складу є вищим за рахунок вищих значень усіх його показників. У психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів показники особистісної гармонії та професійної компетентності й самореалізації є вищими порівняно з прикордонниками, а показники особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності, професійно-організаційної мотивації та професійного розвитку і досягнень є нижчими.

В контрольній групі у 21 (61,77 %) особи з досвідом приватної практики та у 31 (64,58 %) особи без досвіду приватної практики та в експериментальній групі у 66 (66,67 %) офіцерів-прикордонників та у 111 (54,68 %) прикордонників старшинського та сержантського складу виявлено особистісно-орієнтований тип благополуччя, відповідно до якого благополуччя переживається в контексті особистісної життєдіяльності і здійсненності власного життя. Це особи з почуттям вільного власного вибору (свободи), які знаходять реальні можливості дії в будь-яких ситуаціях, приймають персонально обґрунтовані рішення; мають чіткі уявлення про себе як про сильну особистість, здатну вибудовувати власне життя відповідно до своїх цілей і уявлень про його сенс. Вони здатні до самореалізації, готові приймати активну участь у власному житті та вибудовувати його, отримують задоволення від взаємин з керівництвом та колегами, проявляють інтерес до роботи, позитивно ставляться до себе як до фахівців, які можуть реалізувати свій професійний потенціал, мають виражене диференційоване уявлення про себе як представників професійної спільноти і, в зв'язку з цим, сформоване позитивне емоційне самоставлення та ставлення до цінностей професійної спільноти, з якою себе ідентифікують. Вони переживають задоволеність повсякденною діяльністю, умовами праці та досягненнями на роботі, піднесення, позитивний вплив роботи та незалежність, у них переважає хороший настрій та оптимістичне сприйняття майбутнього. Для них велике значення має соціальне оточення. Ці особи мають чітко сформовані професійні цілі та яскраво виражену потребу у визнанні. Вони переживають професійне самоприйняття, прагнуть до професійного розвитку, фор-

мують позитивні відносини в колективі, володіють здатністю до ретроспективної та ситуативної рефлексії.

Професіонально-орієнтований тип благополуччя виявлено: в контрольній групі у 5 (4,71 %) осіб з досвідом приватної практики та у 8 (16,67 %) осіб без досвіду приватної практики та в експериментальній групі у 18 (18,18 %) офіцерів-прикордонників та у 46 (22,66 %) прикордонників старшинського та сержантського складу, відповідно до якого благополуччя переживається як процес самореалізації як професіонала. Це особи, які мають чіткі уявлення про власну спроможність вибудувувати життя у відповідності з власними цілями та уявленнями про його смисл; несуть відповідальність за себе і своє життя, спроможні доводити до кінця рішення, прийняті на підставі особистих цінностей з усвідомленням обов'язковості цього для себе або зобов'язань перед іншими людьми. Вони позитивно сприймають власне минуле як досвід, що сприяє їхньому розвитку і є передумовою сьогоденного життя, що виражається у теплом, емоційно-ставленні по відношенню до минулого, та орієнтовані на перспективне майбутнє: мають цілі і плани на майбутнє, планують досягнення майбутніх цілей і отримання винагород тощо; переживають переважно емоційно позитивні стани та задоволення потреби у цікавій роботі; задоволення від реалізації професійного потенціалу та від задоволення потреби у досягненнях. Вони впевнені у своїй професійній компетентності, вмільості, досвідченості. Умовою особистісної самоефективності цих осіб є відсутність стабільного місця проживання та/або можливість отримання досвіду в різних установах (організаціях тощо). Вони переживають значущість соціального оточення в контексті спільного вирішення проблем, розширення відносин з сім'єю, друзями, колегами; переживають процес власного життя через інтерес до нього, його високу емоційну насиченість та наповненість смислом та володіють здатністю до перспективної рефлексії.

Кар'єрно-орієнтований тип благополуччя виявлено: в контрольній групі у 3 (8,82 %) осіб з досвідом приватної практики та у 4 (8,33 %) осіб без досвіду приватної практики виявлено благополуччя та в експериментальній групі у 7 (7,07 %) офіцерів-прикордонників та у 24 (11,82 %) прикордонників старшинського та сержантського складу, відповідно до якого благополуччя переживається як результат успіхів в кар'єрі. Ці особи мають яскраво виражену потребу у цікавій роботі та орієнтовані на стабільність

роботи як постійної роботи з мінімальною ймовірністю звільнення та переживають особистісне благополуччя за умови володіння владними повноваженнями, що дають можливість для прийняття ключових рішень та управління людьми, проектами тощо зі значними делегованими повноваженнями. Для них важливим є врахування інтересів персоналу при визначенні трудових функцій та робота в команді. Вони переживають задоволення потреби у досягненнях та орієнтовані на регулярний менеджмент в управлінні, інтеграцію стилів життя як спосіб збереження гармонії між особистим життям і кар'єрою, як врівноваження різних сфер життєдіяльності – кар'єри, сім'ї, особистих інтересів тощо. Для них кар'єра асоціюється із загальним стилем життя. Врівноважуючи особисті потреби, потреби сім'ї та кар'єри відповідно в організаційних відносинах вони потребують також врахування їхніх особистісних і сімейних потреб. Вони переживають задоволення потреб у винагороді та в умовах праці, володіють здатністю до ретроспективної, ситуативної та перспективної рефлексії; у них переважають позитивні стимули винагороди та заохочення у мотивації, вони потребують переважання в управлінні цілісності над дезінтеграцією та інноваційності над консервативністю організації професійної діяльності, а також переважання у відносинах співпраці, які сприяють переживанню особистісного благополуччя.

Соціально-орієнтований тип благополуччя виявлено: в контрольній групі у 1 (2,94 %) особи з досвідом приватної практики та у 3 (6,25 %) осіб без досвіду приватної практики та в експериментальній групі у 8 (8,08 %) офіцерів-прикордонників та у 16 (7,88 %) прикордонників старшинського та сержантського складу, відповідно до якого благополуччя переживається в контексті соціальних взаємодій. Це особи, які переживають переважно емоційно позитивні стани та отримують задоволення від реалізації потреби у цікавій роботі. Вони реалізують власний інтерес до роботи та отримують задоволення від взаємин з керівництвом та іншими людьми; переживають задоволення потреби у досягненнях; задоволеність умовами праці; у них переважає хороша настрій та оптимістичне сприйняття майбутнього. Вони отримують задоволення від атмосфери згуртованої єдності, що дає можливість працювати в «общинній» спільноті, яка формується на взаємних симпатіях, групових інтересах, групових нормах поведінки, і орієнтована на мотивування до здійснення професійної діяльності, а також у задоволенні потреб у ви-

нагороді, в умовах праці та в креативності, а також мають яскраво виражену потребу у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків при значній близькості взаємин, які базуються на довірі.

В контрольній групі у 4 (11,77 %) осіб з досвідом приватної практики та у 2 (4,17 %) осіб без досвіду приватної практики виявлено змішані типи особистісного благополуччя: у 1 (2,94 %) особи з досвідом приватної практики та у 2 (4,17 %) осіб без досвіду приватної практики – змішаний професійно-кар'єрно-орієнтований тип, у 1 (2,94 %) особи з досвідом приватної практики – змішаний особистісно-соціально-орієнтований тип, у 1 (2,94 %) особи з досвідом приватної практики – змішаний професійно-соціально-орієнтований тип, у 1 (2,94 %) особи з досвідом приватної практики – змішаний особистісно-професійно-орієнтований тип, в експериментальній групі у 6 (2,96%) прикордонників старшинського та сержантського складу – змішаний професійно-кар'єрно-орієнтований, які містять характеристики двох відповідних типів благополуччя, що може бути пов'язано з їхнім прагненням реалізуватися в декількох сферах життєдіяльності.

З метою виявлення відмінностей у досліджуваних показниках особистісного благополуччя в контрольній та експериментальній групах в залежності від специфіки професійної діяльності проведено розрахунки U-критерію Манна-Уїтні. За результатами розрахунків в контрольній групі виявлено статистично значущі відмінності особистісної здійсненності життя ($U = 730,00$, при $p=0,038$) та особистісної самоефективності ($U = 624,50$, при $p=0,041$) в залежності від наявності чи відсутності досвіду приватної професійної практики, свідчить про те, що досвід приватної практики дає більшу особистісну свободу психологам, соціальним працівникам та соціальним педагогам для самостійного забезпечення різних сфер життєдіяльності. Інші показники, тип та загальний показник особистісного благополуччя в контрольній групі не мають відмінностей в залежності від наявності/відсутності досвіду приватної професійної практики. В експериментальній групі виявлено статистично значущі відмінності особистісної здійсненності життя ($U = 8462,50$, при $p=0,026$), особистісної гармонії ($U = 8372,00$, при $p=0,018$), професійної компетентності та самореалізації ($U = 8056,00$, при $p=0,005$), професійно-організаційної мотивації ($U = 7661,50$, при $p=0,001$), загального показника особистісного благополуччя ($U = 7726,50$, при $p=0,001$) та типу благополуччя ($U = 8770,00$, при $p=0,043$) від

в залежності від службового статусу (приналежності до офіцерського чи старшинського та сержантського складу).

З метою виявлення залежності показників особистісного благополуччя в контрольній та експериментальній групах від специфіки професійної діяльності проведено розрахунки коефіцієнту кореляції Спірмена, результати яких представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати розрахунків коефіцієнту кореляції Спірмена в контрольній групі (залежності від наявності/відсутності досвіду приватної практики) та в експериментальній групі (залежності від належності до офіцерського чи старшинського та сержантського складу)

Показники	Контрольна група		Експериментальна група	
	Коефіцієнт кореляції Спірмена (r_s)	p -рівень	Коефіцієнт кореляції Спірмена (r_s)	p -рівень
Особистісна здійсненність життя	0,297*	0,034	-0,129*	0,025
Особистісна самоефективність	0,302*	0,046	-0,074	0,202
Особистісна гармонія	-0,114	0,310	0,136*	0,018
Професійна компетентність та самореалізація	0,011	0,922	0,162**	0,005
Професійно-організаційна мотивація	-0,093	0,405	0,194**	0,001
Професійний розвиток та досягнення	0,027	0,812	0,015	0,797
Загальний показник особистісного благополуччя	-0,013	0,911	0,188**	0,001
Тип благополуччя	-0,015	0,892	0,117*	0,043

*. Кореляція значуща на рівні 0.05 (2-стороння).

** . Кореляція значуща на рівні 0.01 (2-стороння).

За результатами кореляційного аналізу виявлено: в контрольній групі – пряму кореляційну залежність особистісної здійсненності життя ($r_s=0,297$, при $p=0,034$) та особистісної самоефективності психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів від наявності приватної практики на рівні статистичної значущості; в експериментальній групі – слабку

обернену кореляційну залежність особистісної здійсненності життя ($r_s = -0,129$, при $p = 0,025$) на рівні статистичної значущості та слабку пряму кореляційну залежність особистісної гармонії ($r_s = 0,136$, при $p = 0,018$) та типу благополуччя ($r_s = 0,117$ при $p = 0,043$) на рівні статистичної значущості, професійної компетентності й самореалізації ($r_s = 0,162$, при $p = 0,005$), професійно-організаційної мотивації ($r_s = 0,194$, при $p = 0,001$), загального показника особистісного благополуччя ($r_s = 0,188$, при $p = 0,001$) від приналежності до офіцерського звання) чи старшинського та сержантського складу на рівні високої статистичної значущості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження у психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів з досвідом приватної професійної практики виявлено вищий показник загального рівня особистісного благополуччя та його компонентів: особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності та гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації та професійного розвитку і досягнень, ніж у фахівців без досвіду приватної практики, що може свідчити про те, що фахівці з досвідом приватної практики мають більші можливості для втілення особистісного проєкту життя та реалізації професійного потенціалу для досягнення поставлених життєво важливих та соціально значущих цілей, можуть працювати з різними категоріями клієнтів, мають ширший спектр виконуваних професійних функцій тощо. Окрім того, виявлено статистично значущу залежність особистісної самоефективності від наявності досвіду приватної професійної практики, свідчить про те, що досвід приватної практики дає більшу особистісну свободу психологам, соціальним працівникам та соціальним педагогам для самостійного забезпечення різних сфер власної життєдіяльності. Приватна практика значно розширює професійний досвід та компетенції психологів, соціальних працівників та соціальних педагогів, а, отже, впливає і на рівень їхнього особистісного благополуччя в контексті особистісної самоефективності. За результатами дослідження у офіцерів-прикордонників виявлено вищий показник загального рівня особистісного благополуччя та його компонентів: особистісної гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації та професійного розвитку і досягнень порівняно з прикордонниками старшинського та сержантського складу. Показники особистісної здійсненності

життя та особистісної самоефективності офіцерів-прикордонників є нижчими порівняно з прикордонниками старшинського та сержантського складу, що пов'язано з низькими рівнями свободи, задоволеності взаєминами зі співробітниками та керівництвом, переживанням емоційно негативних станів та недостатнім врахуванням інтересів при визначенні трудових функцій та призначенні на посади. Отже, переживання особистісного благополуччя офіцерів і прикордонників старшинського та сержантського складу (особистісна здійсненність життя, особистісна гармонія, професійна компетентність й самореалізація, професійно-організаційна мотивація, загальний показник та тип особистісного благополуччя) залежить від специфіки професійної діяльності на рівні статистичної значущості.

Список використаної літератури

1. Волинець Н.В. Емпірична модель особистісного психологічного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія*. 2018. Вип. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrpn_2018_2_5. (електронне видання).
2. Волинець Н. В. Типологічні особливості особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 5. С. 209–217.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Volynets N. V. (2018). *Empyrychna model osobystisnoho psykhologichnoho blahopoluchchia personalu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [An empirical model of personal psychological well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia : Psykholohiia* [Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series : Psychology]. Vyp. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrpn_2018_2_5 [in Ukrainian].
2. Volynets N. V. (2018). *Typolohichni osoblyvosti osobystisnoho blahopoluchchia personalu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [Typological features of personal well-being of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii* [The theory and practice of modern psychology]. No 5. P. 209–217 [in Ukrainian].

Volynets N. V.

COMPARATIVE ANALYSIS OF PECULIARITIES OF PERSONAL WELL-BEING OF BORDER GUARDS WITH DIFFERENT OFFICIAL STATUS AND PSYCHOLOGISTS, SOCIAL WORKERS AND SOCIAL PEDAGOGUES DEPENDING ON THE EXPERIENCE OF PRIVATE PRACTICE

The article the results of a comparative analysis of the personal well-being experiences of border guards with different official status and psychologists, social workers and social pedagogues depending on the experience of private practice are presented. It was shown that psychologists, social workers and social pedagogues with experience of private professional practice have a higher indicator of the general level of personal well-being and its components: personal life feasibility, personal self-efficacy and harmony, professional competence and self-realization, professional-organizational motivation and professional development and achievements than specialists without experience of private practice. It is noted that experience of private practice gives greater personal freedom to psychologists, social workers and social educators to independently provide various spheres of their own life. Private practice significantly expands the professional experience and competence of psychologists, social workers and social educators, and, consequently, affects the level of their personal well-being in the context of personal self-efficacy. It is revealed that the overall level of personal well-being of psychologists, social workers and social educators is lower compared to border guards.

A higher indicator of the overall level of personal well-being and its components (personal harmony, professional competence and self-realization, professional-organizational motivation and professional development, and achievements), are revealed of the officers-border guards compared with the of non-commissioned officers-border guards. Indicators peculiarities of personal life and personal self-efficacy officers-border guards are lower compared with the non-commissioned officers-border guards, due to low levels of freedom, satisfaction with relationships with employees and leadership experience negative emotional states and insufficient consideration of interests in determining the work functions and appointment to the post. It is noted that the experience of personal well-being of officers-border guards and non-commissioned officers-border guards (personal fulfillment of life, personal harmony, professional competence and self-realization, professional-organizational motivation, general index and type of personal well-being) depends on the official status and specifics of professional activity.

Key words: *personal well-being, personal self-efficacy and harmony, professional competence and self-realization, professional-organizational motivation, professional development and achievements.*

Волинец Н. В.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ПОГРАНИЧНИКОВ С РАЗНЫМ СЛУЖЕБНЫМ СТАТУСОМ И ПСИХОЛОГОВ, СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ И СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ НАЛИЧИЯ ОПЫТА ЧАСТНОЙ ПРАКТИКИ

В статье представлены результаты сравнительного анализа особенностей переживания личностного благополучия пограничниками с различным служебным статусом и психологами, социальными работниками и социальными педагогами в зависимости от наличия опыта частной практики. Показано, что у психологов, социальных работников и социальных педагогов с наличием опыта частной профессиональной практики выявлен более высокий показатель общего уровня личностного благополучия и его компонентов: личностной осуществимости жизни, личной самооффективности и гармонии, профессиональной компетентности и самореализации, профессионально-организационной мотивации, профессионального развития и достижений, чем у специалистов без соответствующего опыта частной практики. Отмечено, что опыт частной практики дает большую личностную свободу психологам, социальным работникам и социальным педагогам для самостоятельного обеспечения различных сфер собственной жизнедеятельности. Частная практика значительно расширяет их профессиональный опыт и компетенции, а, следовательно, влияет и на уровень их личностного благополучия в контексте личностной самооффективности. Выявлен общий уровень личностного благополучия психологов, социальных работников и социальных педагогов ниже по сравнению с пограничниками.

В офицеров-пограничников обнаружен высокий показатель общего уровня личностного благополучия и его компонентов: личностной гармонии, профессиональной компетентности и самореализации, профессионально-организационной мотивации, профессионального развития и достижений по сравнению с пограничниками старшинского и сержантского состава. Показатели личностной осуществимости жизни и личностной самооффективности офицеров-пограничников ниже по сравнению с пограничниками старшинского и сержантского состава, что связано с низкими уровнями свободы, удовлетворенности взаимоотношениями с сотрудниками и руководством, переживанием эмоционально негативных состояний и недостаточным учетом интересов при определении трудовых функций и назначении на должности. Переживания личностного благополучия офицеров-пограничников и пограничников старшинского и сержантского состава зависит от служебного статуса и специфики профессиональной деятельности.

Ключевые слова: личностное благополучие, личностная самооффективность и гармония, профессиональная компетентность и самореализация, профессионально-организационная мотивация, профессиональное развитие и достижения.

ГІРЧЕНКО ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

*Національний університет «Чернігівській колегіум» імені Т. Г. Шевченка, доцент,
м. Чернігів*

БУКОВСЬКА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Чернігівській колегіум» імені Т. Г. Шевченка, доцент,
м. Чернігів*

ПРОСОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано основні теоретичні підходи до розуміння просоціальної спрямованості, як особистісної якості, що забезпечує готовність людини діяти і інтересах інших людей, відповідно до їх намірів, потреб та емоційних станів; як стійкої домінуючої ціннісно-мотиваційної системи, що відображає глибинні смислові структури особистості, включаючи світогляд людини і таке її ставлення до дійсності, як орієнтованість на благо інших без очікування отримати зовнішню винагороду. Розглянуто основи поняття просоціальної поведінки особистості, як різних форм сприяючої поведінки: альтруїстичні дії, проявів емпатії, надання допомоги.

Ключові слова: *просоціальна спрямованість, просоціальна поведінка, компоненти, допомога, цінності, мотиви, альтруїзм.*

Постановка проблеми. Важливим питанням психологічної науки є вивчення просоціальної спрямованості особистості, як інтегральної характеристики, що зумовлює налаштованість суб'єкта на сприяючу поведінку щодо партнерів, які оточують, чи більш широкого соціального кола людей і їх спільнот. Спрямованість завжди соціально обумовлена і формується в онтогенезі в процесі навчання і виховання, виступає як властивість особистості, що виявляється у світоглядній, професійній спрямованості, у діяльності, пов'язаній з особистим захопленням, заняттям чим-небудь у вільний від основної діяльності час. Просоціальна спрямованість має зовнішній прояв у унікальній формі соціальної поведінки – дій людини на благо інших. Такий феномен отримав назву просоціальної поведінки. Сюди включають всі форми сприяючої поведінки особистості: альтруїстичні дії, прояв емпатії, надання допомоги. Очевидним фактом є те, що поведінка сприяння обумовлена безліччю факторів, які діють різними шляхами у залежності від особливостей ситуації та особистісних тенденцій.

Метою статті є виконання аналітичного огляду наукових досліджень просоціальної спрямованості особистості, визначенні основних її компонентів, а також мотивів та чинників просоціальної поведінки, як її зовнішнього прояву.

Науковими дослідженнями феномену просоціальної спрямованості особистості займалася низка вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких значний внесок зробили: Д. І. Фельдштейн, Л. І. Божович, С. А. Белічева, Є. П. Ільїн, І. С. Полонський, Д. В. Колесов, І. Ф. Мягков, І. П. Шахова, Є. М. Андреева.

В. В. Богословський визначав спрямованість особистості як систему спонукань, що визначає вибірковість ставлень і активність людини. Проблема спрямованості – це насамперед питання про динамічні тенденції, які в якості мотивів визначають людську діяльність, самі в свою чергу будучи цілями і завданнями. Отже, спрямованість особистості – це сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність людини і є відносно незалежними від наявних ситуацій. Спрямованість особистості характеризується її інтересами, схильностями, переконаннями, ідеалами, в яких виражається світогляд людини. Спрямованість особистості складається з різних співвідношень цих особливостей. І саме це співвідношення формує індивідуальний стиль діяльності людини і пояснює той факт, що в різних ситуаціях різні люди діють по-різному [2].

У дослідженнях Л. В. Зубової, А. В. Іващенко, М. Н. Григор'євої, О. А. Щербініної, Ю. А. Клейберг на підставі змістовних характеристик ціннісних орієнтацій у структурі спрямованості виділені просоціальна та асоціальна спрямованості особистості. Зокрема, ними вказується, що в основі проявів просоціальної спрямованості особистості лежить досить високий рівень освоєння цінностей і норм суспільства [3].

Визначаючи просоціальну спрямованість як складову спрямованості особистості, необхідно відзначити, що вона характеризується тими ж якісними показниками, що і загальна спрямованість: рівнем сформованості і розвитку просоціальних цінностей і мотивів.

Термін «просоціальний» у загальному своєму значенні означає (від лат. pro – діє в інтересах когось і socialis – суспільний) поведінку індивіда, яка орієнтована на благо соціальних груп.

Е. Аронсон, Т. Вілсон, Р. Ейкерт під просоціальною поведінкою розуміють «будь-які дії, вчинені з метою принести користь іншій істоті» [1, с. 363]. Крайнім вираженням просоціальної поведінки є альтруїзм – бажання допомогти іншому, навіть якщо це тягне за собою якісь витрати.

Просоціальна спрямованість особистості - це інтегральна властивість, що містить в собі всі прояви соціальної людської природи: потреби, бажання, потяги, установки, інтереси, схильності, ідеали, переконання, цінності, світогляд, життєві цілі.

Також просоціальна спрямованість особистості трактується як стійка домінуюча ціннісно-мотиваційна система, що відображає глибинні смислові структури особистості, включаючи світогляд людини і таке її ставлення до дійсності, як орієнтованість на благо інших людей без очікування отримати зовнішню винагороду. Категорія спрямованості є глибоким і системоутворюючим поняттям, тому структурна модель просоціальної спрямованості особистості включає в себе такі компоненти:

- **емоційний компонент (емоційно-оцінна функція)** просоціальної спрямованості особистості – це емоційне сприйняття і відображення свого ставлення до себе, людей, подій крізь призму духовно-моральних цінностей. Одним з елементів емоційного компонента є емпатійне розуміння і прийняття іншої людини, емоційний відгук на переживання інших людей, що проявляється у співпереживанні, співчутті. Просоціальний розвиток особистості відбувається через емоційне ставлення до іншого. Все це дозволяє розглядати рівень розвитку емпатії в якості одного з показників загального рівня розвитку просоціальної спрямованості людини (як її емоційного компонента) [5];

- **когнітивний компонент (когнітивна функція)** включає в себе знання, способи пізнавальної діяльності, вміння сприймати ситуацію крізь призму духовних цінностей, а також здатність доходити до сутності явищ, бачити їх причини і наслідки, виділяти головне. Провідним елементом когнітивного компонента є знання. Однією з умов появи нового рівня мислення, необхідного в розвитку просоціальної спрямованості, є наявність певного рівня інтелектуального розвитку, заснованого на виникненні та розвитку теоретичного мислення. Теоретичне мислення дозволяє оволодіти новим змістом, формує новий тип пізнавальних інтересів, призводить до

виникнення внутрішньої рефлексії. Когнітивний етап розвитку просоціальної спрямованості особистості полягає у становленні у дитини системи знань про себе, інших людей, навколишній світ і взаємовідношення. Ряд авторів (М. Хаузер та ін.) дотримуються позиції, при якій підкреслюють «інстинктивну вродженість» морального знання дитини [12];

- **мотиваційний компонент (регулятивна функція)** просоціальної спрямованості – це сукупність стійких домінуючих мотивів, що лежить в основі поведінки людини по відношенню до навколишнього середовища. У ряді теорій (Л.І. Божовіч, Л.С. Славіна, М.С. Неймарк та ін.) спрямованість особистості є результатом наявності у людини певної структури мотиваційної сфери, яка характеризується зміною домінуючих мотивів. Так, В.Е. Чудновський зазначає, що особистісна позиція, значима установка, в основі якої лежить ієрархія мотивів, реалізація певної лінії поведінки є «компоненти спрямованості, що характеризують прояви стійкості особистості». Це вказує на важливість визначення мотивів, що лежать в основі поведінки особистості [13];

- **ціннісно-смісловий компонент (сенсоутворююча функція)** є ієрархічно найвищим утворенням в структурі просоціальної спрямованості особистості. Так, *ціннісний компонент* просоціальної спрямованості особистості містить інтеріоризовані особистісні цінності щодо взаємодії в соціумі. *Смісловий компонент* просоціальної спрямованості особистості являє собою систему смислових значень образів, самостійно вироблених і прийнятих людиною в якості ключових детермінант своєї поведінки і діяльності в навколишньому світі. Як зазначає Б.С. Братусь, «саме загальні смислові утворення (у разі їх усвідомлення – особистісні цінності), що є основними утворюючими одиницями свідомості особистості, визначають головні і відносно постійні ставлення людини до основних сфер життя – до світу, до інших людей, до самої себе» [4, с. 123]. Сукупність же основних ставлень до світу, до людей і себе, що задаються динамічними смисловими системами, і утворюють «в своїй єдності і головній своїй сутності» властиву людині моральну спрямованість особистості.

Отже, просоціальна спрямованість особистості включає в себе прагнення до морального та особистісного самовдосконалення, вона визначає прагнення особистості бути корисною людям, допомагати їм, та інтегрує в

собі емоційний, когнітивний, мотиваційний, та ціннісно-смысловий компоненти.

Просоціальна спрямованість особистості, насамперед, має зовнішній вияв у її поведінці. Незважаючи на те, що просоціальна поведінка часто визначається як поведінка, що приносить користь іншим, або має такий намір, деякі дослідники вважають, що просоціальні вчинки (особливо альтруїстичні) повинні бути не тільки спрямованими на те, щоб принести користь людям, але й не повинні бути мотивовані на отримання зовнішньої винагороди: якщо хто-небудь принесе користь іншим випадково або намагаючись поліпшити власний добробут – такий вчинок часто не вважається просоціальним [2].

Таким чином, визначення поведінки як просоціальної змушує звертати увагу на такі особистісні характеристики, як індивідуальні цінності, цілі і мотиви, тобто безпосередньо на спрямованість особистості.

Просоціальна поведінка, чи добровільна поведінка, покликана приносити користь іншій людині – це соціальна поведінка, яка приносить користь іншим людям чи суспільству в цілому [10].

Прикладом просоціальної поведінки є надання допомоги, співпраця, добровільна робота тощо. Ці дії можуть мотивуватися співчуттям чи занепокоєнням благополуччям і правами інших осіб, а також егоїстичними чи практичними міркуваннями. Співчуття – це потужний мотив, що сприяє просоціальній поведінці.

У психології альтруїзм розглядається як частина, або як синонім просоціальної поведінки. Є.П. Ільїн вважає, що під альтруїстичною (просоціальною) слід розуміти поведінку, спрямовану на благо інших і не розраховану на будь-яку зовнішню нагороду. Вона більшою мірою веде до благополуччя іншої людини, ніж самого суб'єкта, і обумовлена не зовнішнім соціальним тиском і не присутністю людини, здатної оцінити благородство вчинку суб'єкта. Це поведінка, яка обумовлена наявністю у людини низки душевних якостей (особистісних диспозицій) – співчутливості, дбайливості, почуття обов'язку, відповідальності – і відсутністю якостей, які не сприяють прояву альтруїзму, – підозрілості, жадібності, скептицизму [6].

Однак багато моделей просоціальної поведінки, які на перший погляд здаються альтруїстичними, насправді мотивуються *нормою взаємнос-*

ті, що представляє собою зобов'язання відповідати благом на благо (взаємний альтруїзм). Люди почувають себе винними, не відповідаючи взаємністю, і можуть сердитися, коли їм не відповідають взаємністю. Таким чином, деякі спеціалісти стверджують, що альтруїзм, можливо, не існує взагалі і повністю мотивується взаємністю [11].

За Є.П. Ільїним прояв альтруїзму пов'язаний з двома мотивами: морального обов'язку (МО) і морального співчуття (МС). Людина МО здійснює альтруїстичні вчинки заради морального задоволення, самоповаги, гордості, підвищення моральної самооцінки (уникнення чи усунення спотворення моральних аспектів Я-концепції), ставлячись при цьому до об'єкта допомоги по-різному (іноді навіть негативно). Допомога носить жертвний характер («відриває від себе»). Люди з МО (а це в основному особи авторитарного типу) характеризуються підвищеною особистою відповідальністю [6].

Людина з МС проявляє альтруїзм у зв'язку з ідентифікаційно-емпатійним злиттям, отождоенням, співчуттям, але іноді не доходить до дій. Її допомога не має жертвного характеру, альтруїстичні прояви нестійкі через можливе зменшення ідентифікації і збільшення особистої відповідальності. Встановлено, що 15% людей взагалі не мають цих мотивів, інші приблизно порівну діляться на тих, хто має однакову силу обох мотивів, і тих, у кого один із мотивів домінує [7].

Серед зовнішніх чинників, що сприяють тому, що людина надає допомогу іншій виділяють:

- підвищення благополуччя та рівня життя (вважається що люди приділяють більше уваги зовнішньому світу коли суспільство стає багатшим);
- обізнаність (завдяки ЗМІ та інтернету ми знаємо набагато більше про страждання незнайомих, а отже ми більше турбуємось тим що хтось страждає);
- формулювання прохання (краще вказати причини, дати пояснення);
- наявність прикладу для наслідування;
- відсутність дефіциту часу;
- оцінка того, що відбувається;
- присутність інших людей (ефект «дифузії відповідальності» – пов'язаний з очікуванням того, що допоможуть інші, присутні при нещасті; ефект «множинної непоінформованості» – людина зважає на реакцію ото-

чуючих, при цьому кожна людина стримує свою реакцію, щоб її надмірна сила чи поспішність не поставила її в незручне становище).

До того ж, люди більш схильні допомагати тим, хто їм симпатизує і чиє схвалення вони намагаються заслужити; етнічні відмінності (расова дискримінація) [6; 7].

Внутрішніми чинниками, що сприяють наданню допомоги іншому можуть слугувати:

- наявність у людини засвоєних норм соціальної відповідальності (стандартів моральної поведінки по відношенню до інших людей);

- вплив середовища проживання (мешканці мегаполісів менш схильні надавати допомогу один одному, ніж люди, що живуть в регіоні з неблагополучними умовами);

- вплив віку (вербальний альтруїзм – судження на основі альтруїстичних норм – збільшується з віком);

- статева приналежність (чоловіки частіше допомагають жінкам, що потрапили у біду, а жінки рівною мірою допомагають як чоловікам, так і жінкам. Жінки більш альтруїстично настроєні, ніж чоловіки);

- індивідуально-психологічні особливості особистості (високий рівень самоконтролю, емоційність, співчутливість, внутрішній локус контролю і т. д.);

- наявність почуття провини (виникає необхідність відновлення самоповаги, яка похитнулася та позитивного публічного іміджу);

- релігійність (багато досліджень свідчать, що релігійні люди більш схильні надавати допомогу ніж нерелігійні, але результати соціологічного дослідження американських вчених свідчать інакше – атеїсти, агностики і ненабожні люди частіше керуються почуттям співчуття, допомагаючи незнайомцям, ніж віруючі);

- міжособистісні взаємини (емоційне ставлення);

- емоційний стан (при пригадуванні позитивних подій люди проявляють значно більший альтруїзм ніж при пригадуванні негативних);

- емпатія (усвідомлене співпереживання емоційному стану іншої людини, без втрати відчуття зовнішнього походження цього переживання);

- жалість (співчуття комусь);

- совість.

Отже, просоціальна спрямованість особистості – це інтегральна властивість, що містить в собі всі прояви соціальної людської природи: потреби, бажання, потяги, установки, інтереси, схильності, ідеали, переконання, цінності, світогляд, життєві цілі. Її структурна модель включає в себе такі компоненти: емоційний, когнітивний, мотиваційний, ціннісно-смысловий. Просоціальність більш проявляється в ситуаціях надання допомоги іншій людині (особистісний контекст), а не в ситуаціях загально соціального характеру (суспільний контекст).

Внутрішніми чинниками, що можуть обумовлювати формування просоціальної спрямованості особистості є індивідуально-типологічні особливості, а саме екстраверсія та сенситивність. Інтроверсія та ригідність, навпаки, пригнічують вияв просоціальної спрямованості особистості.

До основних мотивів просоціальної поведінки належать моральний обов'язок, моральне співчуття, релігійні та морально-етичні (милосердя, патріотизм, альтруїзм) мотиви та особисте ставлення, яке проявляється, як благодійна моральна установка (особисте знання проблем людей, що потребують допомоги, розуміння необхідності підтримки держави в сфері освіти, науки, культури). Крім мотивів існує багато факторів, що впливають на надання допомоги: індивідуально-психологічні особливості особистості, нейронно-когнітивні особливості, релігійність, статеву приналежність, вплив середовища проживання, наявність почуття обов'язку та інші.

Перспективи подальших досліджень визначають низку актуальних напрямків розгляду питань просоціальної спрямованості, зокрема особистісного ресурсу, як чинника просоціальної активності, виявлення детермінант формування просоціальної ідентичності та заглибленого вивчення системи мотивів просоціальної поведінки. Визначені напрямки сприятимуть поглибленню знань щодо просоціальної спрямованості, як фундаментальної потреби людини, її морального розвитку та становлення ціннісної сфери особистості.

Список використаних джерел

1. Аронсон Эллиот. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э.Аронсон, Т. Уилсон, Р.Эйкерт. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 560 с.

2. Бик К.В. Понятие направленности личности: факторы и предпосылки ее формирования в процессе онтогенеза [Электронный ресурс]/ Режим доступа: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psycho/article/view/1040/1045>.
3. Божович Лидия Ильинична. Избранные психологические труды / Л. И. Божович. — М.: МПА, 1985. — 212 с.
4. Братусь Борис Сергеевич. Аномалии личности / Б. С. Братусь. — Москва: Мысль, 1988. — 304 с.
5. Игнацкая О. Особенности изучения компонентов просоциальной направленности личности старшеклассников/О. Игнацкая // Психологический журнал. — 2008. — №4. — С. 68 — 73.
6. Ильин Евгений Павлович. Мотивация и мотивы/Е. П. Ильин. — Санкт-Петербург: Питер, 2003. — 512 с.
7. Ильин Евгений Павлович. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия (Мастера психологии) /Е. П. Ильин. — Санкт-Петербург: Питер, 2013. — 304 с.
8. Кадыш М. Исследование проблемы направленности личности в студенческом возрасте / М. Кадыш // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. — 2010. — № 1. — С. 22-25
9. Корчакова Н. В. Диспозиційні основи просоціальності / Н. В. Корчакова // Психологія: реальність і перспективи. - 2015. - Вип.4. - С. 124-129.
10. Майерс Дэвид. Социальная психология / Д. Майерс. — 7-е изд. — СПб.: Питер, 2010. — 794 с.
11. Просоциальное поведение [Электронный ресурс] — Режим доступа до ресурса: https://ru.wikipedia.org/wiki/Просоциальное_поведение.
12. Хаузер Марк. Мораль и разум / М. Хаузер. — М.: Дрофа, 2008. — 639 с.
13. Чудновский Вилен Эммануилович. Нравственная устойчивость личности: психологическое исследование/В.Э. Чудновский — М.: Педагогика, 1981. — 208 с.
14. Neural and cognitive characteristics of extraordinary altruists [Электронный ресурс] — Режим доступа до ресурса: <http://www.pnas.org/content/111/42/15036>

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Aronson Elliot. Sotsialnaya psihologiya. Psihologicheskie zakonyi povedeniya cheloveka v sotsiume / E. Aronson, T. Uilson, R. Eykert. — SPb.: Praym-EVROZNAK, 2002. — 560 s.
2. Bik K.V. Ponyatie napravlennosti lichnosti: faktoryi i predposylki ee formirovaniya v protsesse ontogeneza [Elektronniy resurs]/ Rezhim dostupu: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psycho/article/view/1040/1045>.
3. Bozhovich Lidiya Ilinichna. Izbrannyye psihologicheskie trudy / L. I. Bozhovich. — M.: MPA, 1985. — 212 s.
4. Bratus Boris Sergeevich. Anomalii lichnosti / B. S. Bratus. — Moskva: Myisl, 1988. — 304 s.
5. Ignatskaya O. Osobennosti izucheniya komponentov prosotsialnoy napravlennosti lichnosti starsheklassnikov/O. Ignatskaya // Psihologicheskiy zhurnal. — 2008. — № 4. — S. 68 — 73.
6. Ilin Evgeniy Pavlovich. Motivatsiya i motivyi/E. P. Ilin. — Sankt-Peterburg: Piter, 2003. — 512 s.
7. Ilin Evgeniy Pavlovich. Psihologiya pomoschi. Altruizm, egoizm, empatiya (Mastera psihologii) /E. P. Ilin. — Sankt-Peterburg: Piter, 2013. — 304 s.
8. Kadyish M. Issledovanie problemyi napravlennosti lichnosti v studencheskom vozraste / M. Kadyish // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Psihologicheskie nauki. — 2010. — № 1. — S. 22-25
9. Korchakova N. V. DispozitsiynI osnovi prosotsialnostI / N. V. Korchakova // PsihologIya: realnIst I perspektivi. - 2015. - Vip.4. - S. 124-129.
10. Mayers Devid. Sotsialnaya psihologiya / D. Mayers.— 7-e izd. — SPb.: Piter, 2010. — 794 s.

11. Prosotsialnoe povedenie [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu do resursa: https://ru.wikipedia.org/wiki/Prosotsialnoe_povedenie.
12. Hauzer Mark. Moral i razum / M. Hauzer. – М.:Drofa, 2008. – 639 s.
13. Chudnovskiy Vilen Emmanuilovich. Nravstvennaya ustoychivost lichnosti: psihologicheskoe issledovanie/V.E. Chudnovskiy – М.:Pedagogika, 1981. – 208 s.
14. Neural and cognitive characteristics of extraordinary altruists [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupu do resursa: <http://www.pnas.org/content/111/42/15036>

Hirchenko O., Bukovska O.

PROSOCIAL ORIENTATION AND PERSONALITY BEHAVIOR

The basic theoretical approaches to the understanding of the social orientation as personal quality are analyzed, which ensures the readiness of man to act and interests of other people in accordance with their intentions, needs and emotional states. Focus is always socially conditioned and formed in ontogenesis in the education and upbringing process, acts as a personality property, manifested in ideological, professional orientation, in activities related to personal enthusiasm, occupation of something in the free from the main activity time. The category of orientation is a deep and system-forming concept, therefore the structural model of the social orientation of the person includes the following components: emotional, cognitive, motivational and value-semantic. The definition of the pro-social orientation in the sense of a stable dominant value-motivational system, which reflects the deep semantic structures of the personality, including the outlook of a person and its relation to reality, as an orientation to the benefit of others without waiting for an external reward. The basis of the concept of the socio-social behavior of the individual is considered, since it is an external manifestation of the pro-social orientation, and it manifests itself in the form of social behavior - the actions of man for the good of others. It includes all forms of contributory behavior: altruistic actions, manifestation of empathy, and relief. Behavior of assistance is due to many factors, motives which operate in different ways depending on the peculiarities of the situation and personal tendencies. The main motives of social behavior are moral obligation, moral condolence, religious and moral-ethical (charity, patriotism, altruism) motives and personal attitudes, which manifest themselves as a charitable moral setting (personal knowledge of the problems of people in need of help, understanding of necessity support).

Key words: *prosocial orientation, prosocial behavior, components, help, values, motives, altruism.*

Гирченко Е. Л., Буковская О. А.

ПРОСОЦИАЛЬНАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ И ПОВЕДЕНИЕ ЛИЧНОСТИ

Проанализировано основные теоретические подходы к пониманию просоциальной направленности, как личностного качества, которое обеспечивает способность человека действовать в интересах других людей, соответственно их намерениям, потребностям и эмоциональным состояниям; как стойкой доминирующей ценностно-мотивационной системы, что отражает глубинные смысловые структуры личности, включая мировоззрение человека и такое его отношение к действительности, как ориентированность на благо других без ожидания получить внешнюю выгоду.

Рассмотрено основы понятия просоциального поведения личности, как различных форм способствующего поведения: альтруистических действий, проявлений эмпатии, оказания помощи.

Ключевые слова: *просоциальная направленность, просоциальное поведение, компоненты, помощь, ценности, мотивы, альтруизм.*

ГОРОВА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології управління ДВНЗ "Університет менеджменту освіти", м. Київ

ДИНАМІКА ЦІННІСНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Юнацький вік є етапом, коли важливу роль у розвитку особистості відіграє здатність до саморегуляції діяльності, у процесі якої інтенсивно зростає значення ціннісних чинників. Оскільки юність є періодом не лише особистісного, а й професійного самовизначення, окреслені тенденції є очевидними при аналізі розвитку професійних здібностей юнаків.

У статті аналізуються ціннісні механізми розвитку професійних здібностей у юнацькому віці. Здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку здібностей у юнацькому віці. Найважливішим механізмом розвитку професійних здібностей вважається усвідомлена саморегуляція, що ґрунтується на процесах ціннісного самовизначення. Результати емпіричного дослідження підтверджують припущення про переважання соціальних, діяльнісних та суб'єктивних цінностей на різних етапах розвитку професійних здібностей юнаків.

Ключові слова: юнацький вік, цінності, саморегуляція, ціннісна регуляція, професійні здібності.

Актуальність дослідження. Необхідною умовою професійного становлення особистості, її розвитку у професійній діяльності є сформовані професійні здібності. Методологічною основою вивчення здібностей в сучасній психології є роботи Н.С.Лейтеса, К.К.Платонова, С.Л.Рубінштейна, Б.М.Теплова. Проблемою спеціальних здібностей займалися В.О. Бодров (льотні здібності), Є.А. Корсунський (літературні здібності), В.А. Крутецький (математичні здібності), Н.В. Кузьміна (педагогічні здібності), Б.М. Теплов (музичні здібності). Розвиток професійних здібностей визначається соціальними, особистісними, діяльнісними чинниками (А.В. Петровський, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов). Важливим чинником розвитку здібностей є загальна здатність особистості до саморегуляції (О.О. Конопкін, Д.О.Леонтьєв, В.І. Моросанова, О.К. Осницький). У розвитку професійних здібностей в юнацькому віці

особливого значення набуває ціннісна регуляція діяльності (Д.О. Леонт'єв, О.Л. Музики, З.С. Карпенко).

Враховуючи велику кількість напрацювань з проблеми ціннісної регуляції розвитку професійних здібностей у юнацькому віці, слід відмітити, що вкрай мало емпіричних досліджень сучасного українського студентства.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Основи вивчення здібностей у психології закладено в роботах К.К.Платонова, Б.М.Теплова, С.Л.Рубінштейна. Так, визначення здібностей за Б.М. Тепловим стало класичним у психології: до сьогодні здібності часто розглядаються як індивідуальні властивості особистості, які є важливими умовами успішного виконання діяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. К.К. Платонов започаткував вивчення здібностей в контексті розвитку особистості, розглядаючи їх не як підструктуру особистості, а як особистісні якості, які актуалізуються в певному виді діяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Таке розуміння здібностей реалізоване в руслі концепції С.Л.Рубінштейна та його ідей про єдність розвитку особистості та її здібностей.

В контексті вивчення професійних здібностей цікавою видається ідея В.Д. Шадрикова про здібності як властивості функціональної системи, яка реалізує окремі психічні функції, які мають індивідуальну міру вияву, і яка проявляється в успішності та якісному оволодінні діяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Такий підхід не до кінця розкриває поняття «здібності», адже психічні функції автор отожднює зі здатністю мислити, відчувати, запам'ятовувати. Але водночас функціональний підхід, аналізуючи розвиток здібностей через призму продуктивності, якості та надійності, відкриває нові перспективи для вивчення саме професійних здібностей. В контексті вивчення професійних здібностей звернемо увагу й на концепцію загальних здібностей В.М. Дружиніна, який спираючись на когнітивну парадигму, співвідносить здібності з навчанням, інтелектом, креативністю.

Професійні здібності вивчалися переважно в галузі психології праці, психології професійного розвитку (О.О. Бодальов, А.В. Карпов, Є.О. Клімов, А.К. Маркова, В.В. Сорочан, М.С. Пряжніков).

Загальні тенденції вивчення особистості як суб'єкта професійної діяльності піднімається в роботах Б.Г. Ананьєва, який наголошує, що ця проблема охоплює різні сфери, зокрема психофізіологічну організацію людини, властивостями якої є загальна обдарованість, працездатність і спеціальні здібності [1]. В цьому руслі виконано роботи А.К.Маркової, де професійні здібності вивчаються в контексті розмежування загальних та спеціальних здібностей. Під загальнолюдськими здібностями авторка розуміє психологічні властивості, необхідні для включення людини в будь-яку трудову діяльність (життєздатність, працездатність, здатність до активності і саморегуляції та ін.). Спеціальні здібності як індивідуально-психологічні характеристики виникають на фоні загальнолюдських здібностей і забезпечують успішність виконання конкретних, вузькоспеціалізованих видів діяльностей **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Суспільний характер та суспільний механізм розвитку професійних здібностей розкриває Т.І. Артем'єва, зазначаючи, що при суспільному розподілі праці відбувається розвиток здібностей людини. Водночас, на думку В.О. Бодрова, поки людина не включена до певної професійної діяльності, в неї є тільки потенційні здібності до її виконання (індивідуально-психологічні властивості особистості), і як тільки вона розпочинає працювати у діяльності здібності стають актуальними (проявляються та формуються в діяльності). Таким чином вибудовується підхід до розвитку професійних здібностей в напрямку пристосування окремих властивостей особистості до вимог, які висуває професія **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

У дослідженнях професійних здібностей К.К.Платонов прийшов до висновку, що немає жодної здібності, яку не можна було б суттєво поліпшити, а розвиток усіх здібностей тісно пов'язаний із закладеною в кожній із них "здібністю другого порядку" - здібністю до її розвитку **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Цю ж думку зустрічаємо і в роботах С.Л.Рубінштейна, який описує "здібності до навчання", К.О. Абульханової-Славської, яка вивчає "здібність особистості регулювати, організувати свій життєвий шлях як ціле". Таким чином, здатність особистості до усвідомленої саморегуляції є одним із основних чинників розвитку здібностей.

Проблема психологічних механізмів саморегуляції теоретично обґрунтована та емпірично досліджена в роботах О.О. Конопкіна (загальна структурно-функціональна модель свідомої саморегуляції), Ю.О.Миславського (рефлексивна саморегуляція творчої активності), В.І. Моросанової (індивідуальні стильові особливості саморегуляції) **[Ошибка! Источник ссылки не найден., Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Досліджуючи вікові особливості саморегуляції, О.К.Осницький наголошує на зростанні ролі регуляційних чинників розвитку особистості в юнацькому віці **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Знаходимо підтвердження цієї ідеї і в роботах інших дослідників, які вивчали специфічні особливості юнацького віку. Вікові межі юнацтва чітко не окреслені в психології. У вітчизняній традиції тривалість юнацького віку коливається від 13-14 (Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк) до 23-25 (Б.Г. Ананьев, І.С. Кон) років. У найбільш відомій зарубіжній періодизації Е.Еріксона ці періоди припадають на підліткову стадію та ранню дорослість.

В усіх концепціях, що розкривають особливості юності, юнацький вік розглядається як період активного самопізнання, професійного та особистісного самовизначення, освоєння нових соціальних ролей та орієнтації на дорослі норми поведінки. Важливими ознаками юнацького віку є орієнтація на майбутнє, планування майбутнього, вибір подальшого життєвого шляху (Л.І.Божович), самокритичність, самостійність, активність та продуктивність мислення, почуття моральної відповідальності, зрілість вольової сфери, свідоме долавання перешкод, самоаналіз, постійна взаємодія теперішнього і майбутнього у свідомості, потреба у самовихованні, у свідомій саморегуляції (Н.С. Лейтес), зростання самоповаги, самоконтроля, “пошук себе”, соціальне та особистісне самовизначення, вибір професійної діяльності, рефлексія, здатність до саморегуляції діяльності (І.С. Кон). Очевидно, що саме юнацький вік є періодом активного розвитку саморегуляції та її інтеграції в загальний розвиток. Водночас, лише вивчення ціннісних аспектів саморегуляції дозволяє зрозуміти сутність особистісного та професійного розвитку. Саме цінності як особистісні утворення визначають напрямок розвитку особистості, вони не тільки регулюють поведінку особистості, вони реконструюють зовнішню реальність відповідно до внутрішніх бажань та життєвих планів особистості (О.Л. Музыка). Цінності є внутріш-

німи регуляторами поведінки людини, вони формуються упродовж всього життя та відображають життєвий досвід особистості.

Мета та завдання дослідження - дослідити особливості ціннісної регуляції розвитку професійних здібностей у юнацькому віці на різних етапах професійного розвитку.

Дослідження ґрунтується на припущенні, що розвиток професійних здібностей студентів, які проходять професійну підготовку, буде визначатись соціальним рівнем регуляції, а початкові етапи роботи за професією характеризуються переважанням у ціннісній сфері діяльнісних цінностей. Суб'єктні цінності пов'язані з професійним досвідом та професійним зростанням.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи цінності як регулятори професійного розвитку, припускаємо, що вони різнитимуться на різних етапах професійного розвитку юнаків: використовуючи термінологію С.О. Клімова проаналізуємо ціннісні аспекти саморегуляції на таких етапах: адепта (оволодіння професійною діяльністю у ВУЗі), адаптанта (входження у професію після завершення навчання), майстра (виділяється професіоналізмом на фоні інших) **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. На цих етапах динаміка ціннісної регуляції відображає поступове переважання соціальних, діяльнісних та суб'єктних цінностей.

Для емпіричного дослідження ми дотримувалися принципів ідеографічного підходу, ефективність якого для вивчення ціннісної регуляції підтверджена в ряді українських досліджень (В.В.Горбунова, В.О.Климчук, О.Л.Музика, Н.Ф.Портницька, О.М.Савиченко, І.М.Тичина) **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Методичною основою дослідження став психосемантичний метод репертуарних решіток Дж. Келлі у модифікації О.Л.Музики (методика моделювання ціннісної свідомості).

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив виокремити найважливіші ціннісні регулятори розвитку професійних здібностей на різних етапах професійної діяльності (табл.1.)

Таблиця 1

Ціннісні конструктори юнаків на різних етапах професійного розвитку

	Соціальні цінності	Діяльнісні цінності	Суб'єктивні цінності
Агент (оволодіння професією) діяльність у ВУЗі)	<ul style="list-style-type: none"> - комунікабельність - неповторність - здатність до лідерства - лояльність - доброзичливість - харизма - вміння поступатися в конфліктних ситуаціях - комунікабельність 	<ul style="list-style-type: none"> - організаторські здібності - лідерські якості - ввічливість - вміння слухати - вміння управляти - вимогливість до себе та інших - людьми - щирість - емоційність 	<ul style="list-style-type: none"> - ширість - працелюбність - наполегливість - ініціативність - скромність - рішучість - впевненість у собі - цілеспрямованість - тактовність - впертість - чесність
Адаптант (входження у професію) після завершення навчання)	<ul style="list-style-type: none"> - комунікативність - вміння взаємодіяти з колективом - вміння знаходити спільну мову - комунікабельність - вміння управляти - вміння спілкуватися - взаємодіямка 	<ul style="list-style-type: none"> - педагогічність - здатність до самоосвіти - пунктуальність - гнучкість мислення - дисциплінованість - вміння планувати роботу - ініціативність 	<ul style="list-style-type: none"> - адекватне розуміння навколишнього світу - компетентність - інтелектуальні здібності - кмітливість - ерудованість - організованість <ul style="list-style-type: none"> - наполегливість - відповідальність - доброта - життєрадісність - емоційність - толерантність - вихованість - активність - виваженість

<p>Майстер (визначається професіоналізмом на фоні інших)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - активність соціальної позиції - вміння йти на контакт з людьми - керівні здібності - безконфліктність - вміння відстоювати свою точку зору - легка адаптованість - вміння працювати в команді - вміння переконувати - дотримання субординації 	<ul style="list-style-type: none"> - новаторство у роботі - пунктуальність - винахідливість - творчі здібності - логічність 	<ul style="list-style-type: none"> - неконформність - критичність - чесність - сентиментальність - уміння знаходити вихід із складної ситуації - компетентність - наполегливість - відкритість - терпіння 	<ul style="list-style-type: none"> - ініціативність - досвідченість - витривалість - мобільність - відповідальність - спокоїна - врівноваженість - дружжелюбність - самостійність - стресостійкість - впевненість у собі
--	---	--	--	---

Бачимо, що на етапі адепта переважаючими є соціальні цінності, основними регуляторами розвитку професійних здібностей адаптантів є діяльнісні цінності, а переважаючі цінності майстра – суб'єктні. Ціннісна регуляція професійних здібностей розвивається за епігенетичним принципом: соціальні, а згодом і діяльнісні цінності у процесі розвитку не зникають, а «надбудовуються», якісно видозмінюються, регулюють різні аспекти розвитку здібностей. Так, наприклад, якщо на етапі адепта соціальні чинники відображають, передусім, з адаптаційні ресурси, то на етапі адаптанта вони пов'язані з індивідуалізацією, а в майстрів забезпечують процеси інтеграції. Діяльнісні цінності на початкових етапах пов'язані зі стратегіями виконання учбових задач та загальнонавчальними вміннями, на етапах входження в професію відображають особистісні якості та мисленнєві дії й операції, а діяльнісні цінності майстрів відображають тенденції творчості та креативності.

Що стосується суб'єктних цінностей, то на перших двох етапах вони не мають чітких відмінностей і є проявом соціально схвалюваних особистісних якостей. Тоді як на етапі професійної майстерності цінності відображають досвід та усвідомлення власної ролі в розвитку здібностей.

Висновки. Таким чином, розвиток професійних здібностей юнаків пов'язаний зі зменшенням ролі соціальних чинників регуляції та зі зростанням суб'єктної регуляції діяльності. Так, на стадії адепта (оволодіння професійною діяльністю у ВУЗі) переважають соціальні цінності, пов'язані з налагодження професійних стосунків, розвитком комунікативних здібностей тощо. На стадії адаптанта (входження у професію після завершення навчання) важливими є діяльнісні цінності, пов'язані з успішним оволодінням професійною діяльністю та з використанням у практиці здобутих знань, умінь та навичок. На стадії майстра (стаж роботи від 5р.) зростає роль суб'єктних цінностей, які пов'язані з особистісним розвитком у професії.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А.Бодров. — М.: ПЕР СЭ, 2001 — 511 с.
3. Горова О. О. Ціннісне ставлення до професійної діяльності як чинник самореалізації майбутніх архітекторів та будівельників/ О. О. Горова // Наукові студії з соціальної та політичної психології : зб. ст. / НАПН України, Інститут

- соціальної та політичної психології; редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський. – Вип. 17 (20). – К., 2012. – 328 с. – С. 309-316.
4. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень / [за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики]. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
 5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений / Е.А.Климов. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
 6. Кон И. С. В поисках себя : личность и её самосознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
 7. Конопкин О. А. Стилевые особенности саморегуляции деятельности / О. А. Конопкин, В. И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1989. – № 5. – С. 18-26.
 8. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К.Маркова. — М.: МГФ «Знание», 1996. — 308 с.
 9. Миславский Ю. А. Саморегуляция и творческая активность личности / Ю. А. Миславский // Вопросы психологии. – 1988. – № 3. – С. 71-78.
 10. Осницкий О.К. Развитие саморегуляции на разных этапах профессионального становления / О.К.Осницкий // Вопросы психологии. — 2009. — №1. — С. 3 — 12.
 11. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К.Платонов. – М., 1972. — 312 с.
 12. Теплов Б.М. Избранные психологические труды : в 2 т. / Б.М. Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – 328 с.
 13. Шадриков В.Д. Проблемы профессиональных способностей / В.Д. Шадриков // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3, № 5. – С. 13-26.

References

1. Ananiev, B.G. (2002). *Chelovek kak predmet poznaniya* [Man as the subject of knowledge]. – SPb.: Piter Publ. – 288. (rus)
2. Bodrov, V.A. (2001). *Psikhologiya professionalnoy prigodnosti* [Psychology of professional suitability]. – Moscow: PER SE. – 511. (rus)
3. Gorova, O.O. (2012). *Tsinnisne stavlennia do profesiinoi diialnosti yak chynnyk samorealizatsii maibutnikh arkhitektoziv ta buduvelnykiv* [Value attitude to professional activity as a factor of self-realization of future architects and builders]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies in Social and Political Psychology], 17 (20). – Kyiv, 309-316. (ukr)
4. *Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen* (2006). [Capabilities, creativity, talent: theory, methodology, research results]. Red. by V.O. Moliako, O.L. Muzyky. – Zhytomyr: Ruta Pbl. – 320 p. (ukr)
5. Klimov, E.A. (2004). *Psikhologiya professionalnogo samoopredeleniia* [Psychology of professional self-determination]. – Moscow: «Akademiya» Pbl. – 304 p. (rus)
6. Kon, I. S. (1984) *V poiskakh sebya: lichnost i eye samosoznaniye* [Looking for one's place in the world: Personality and its self-awareness]. – Moscow: Politizdat Publ. – 335 p. (rus)
7. Konopkin, O.A., Morosanova V. I. (1989). *Stilevye osobennosti samoregulyatsii deyatelnosti* [Style features of self-regulation activities]. *Voprosy psikhologii*, #5, 18-26 (rus).
8. Markova, A.K. (1996). *Psikhologiya professionalizma* [Psychology of professionalism]. - Moscow: MGF «Znaniye». — 308 p. (rus)
9. Mislavskiy, Yu. A. (1988). *Samoregulyatsiya i tvorcheskaya aktivnost lichnosti* [Self-regulation and creative activity of the personality]. *Voprosy psikhologii*, # 3, 71-78. (rus)
10. Osnitskiy, O.K. (2009). *Razvitiye samoregulyatsii na raznykh etapakh professionalnogo stanovleniya* [The development of self-regulation at different stages of professional

- becoming]. *Voprosy psikhologii*. - # 1, 3 – 12. (rus)
11. Platonov, K.K. (1972). *Problemy sposobnostey* [Problems of abilities]. – Moscow: Nauka Pbl. – 312 p. (rus)
 12. Teplov, B.M. (1985). *Izbrannyye psikhologicheskiye trudy : v 2 tomah*. [Selected psychological works: in 2 volumes.] – Moscow: Pedagogika Pbl. – Vol. 1. – 328 p. (rus)
 13. Shadrikov, V.D. (1982). *Problemy professionalnykh sposobnostey* [Problems of professional abilities]. *Psikhologicheskiy zhurnal*. – Vol. 3, # 5, 13-26. (rus)

Gorova O.O.

DYNAMICS OF THE OF VALUE REGULATION OF PROFESSIONAL ABILITIES IN ADOLESCENCE

Adolescence is a stage when the most important role in personal development the ability to self-regulation plays. The importance of value factors in the regulation intensively grows. Adolescence is a period not only personal but also professional self-determination. Therefore listed tendencies are evident in the analysis of professional abilities of youth.

Value mechanisms of the professional abilities in adolescence are analyzed in the article. The theoretical analysis of the abilities development in adolescence is made. Conscious self-regulation based on processes of value determination is regarded as the most important mechanism of the development of professional abilities.

The research is based on the assumption that the development of professional abilities of students undergoing vocational training will be determined by the social level of regulation, and the initial stages of work in a profession are characterized by a predominance in the value domain of activity values. Subjective values are related to professional experience and professional growth.

The results of empirical research confirm assumption about dominance of social, activity and subjective values at different stages of development of professional abilities in youth.

Keywords: *adolescence, values, self-regulation, value regulation, professional abilities.*

Горова Е.А.

ДИНАМИКА ЦЕННОСТНОЙ РЕГУЛЯЦИИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Юношеский возраст является этапом, когда важную роль в развитии личности играет способность к саморегуляции деятельности, в процессе которой интенсивно возрастает значение ценностных факторов. Поскольку юность является периодом не только личностного, но и профессионального самоопределения, указанные тенденции очевидны при анализе развития профессиональных способностей юношей.

В статье анализируются ценностные механизмы развития профессиональных способностей в юношеском возрасте. Осуществлен теоретический анализ проблемы развития способностей в юношеском возрасте. Важнейшим механизмом развития профессиональных способностей считается осознанная саморегуляция, основанная на процессах ценностного самоопределения. Результаты эмпирического исследования подтверждают предположение о преобладании социальных, деятельностных и субъектных ценностей на разных этапах развития профессиональных способностей юношей.

Ключевые слова: *юношеский возраст, ценности, саморегуляция, ценностная регуляция, профессиональные способности.*

ДЯЧЕНКО ВІКТОРІЯ АНАТОЛІВНА

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри екологічної психології та соціології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів

МУНАСИПОВА-МОТЯШ ІРИНА АНАТОЛІВНА

кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри екологічної психології та соціології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів

ДУБІНІНА ДІАНА ЕМІЛІВНА

викладач кафедри екологічної психології та соціології, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАДОВОЛЕНОСТІ ОБРАЗОМ ТІЛА У ЖІНОК

В статті висвітлюються питання взаємозв'язку психологічної безпеки та задоволеності образом тіла у жінок. В ході дослідження з'ясовано, що жінки, які задоволені образом власного тіла схильні більш позитивно ставитись та оцінювати себе, людей і навколишній світ взагалі. Демонструють більш високий рівень задоволеності життям, спрямовані на досягнення цілей. З'ясовано, що існує взаємозв'язок між задоволеністю образом власного тіла та психологічної безпекою: чим вище задоволеність своєю зовнішністю, тим безпечнішим відчувається світ, вище задоволеність життям, самоприйняття та самоцінність, емоційна стійкість та комфорт.

Ключові слова: *психологічна безпека, інформаційний вплив, образ тіла, задоволеність життям, психологічна захищеність, безпечна особистість, самооцінка, тілесність.*

Постановка наукової проблеми. Психологічну безпеку особистості в сучасній психологічній науці розглядають як багаторівневу динамічну систему, що визначає рівень захищеності психіки людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, усувати виникаючі зовнішні й внутрішні загрози і можливість збереження на досить стійкому дієздатному рівні [4]. В кожній конкретній ситуації людина вступає у взаємодію з об'єктами навколишнього світу, якщо вони видаються їй безпечними. Тому, почуття безпеки лежить в основі відносин особистості до подій, в тому числі, до себе, до інших, і до світу.

В умовах вдосконалення технологій масових комунікацій та інтенсивного розвитку інформаційних технологій люди все частіше опиняються під загрозою негативних впливів індустрії краси, що нав'язуються нереалістичні шаблони, стандарти і переконання в тому, що успіх безпосередньо залежить від зовнішнього вигляду. Це змушує сучасне суспільство пред'являти до своєї зовнішності все більшу кількість вимог, у зв'язку з чим зростає відсоток людей незадоволених власним фізичним «Я».

Позитивний образ тіла зумовлює впевненість в спілкуванні і почуття внутрішнього комфорту, негативний – здатний привести до соціальної відгородженості і тривожності індивіда та порушувати психологічну безпеку.

У зв'язку з цим актуальність дослідження психологічної безпеки особистості та образу власного тіла не викликає сумнівів, оскільки така постановка питання залишається ще маловивченою у сучасній психологічній науці, що зумовлює мету нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-теоретичних підходів до дослідження психологічної безпеки особистості показав, що сьогодні не існує загальноприйнятої дефініції досліджуваного психологічного явища. Загалом із поняттям «безпека» асоціюється стан та почуття перебування в безпеці, відсутність тривоги, упевненість, стабільність [10, с.117]. У психології частіше розглядається проблема психологічної безпеки. Так, під психологічною безпекою розуміють: повну захищеність свідомості від впливів (Т.І.Колесникова), здатність особистості зберігати стійкість та опірність деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам (І. Баєва); як можливість особистості зберегти свою цілісність і відчуття автентичного буття в умовах «аномальної реальності» (Г.Ю. Фоменко); як стан динамічного балансу відносин суб'єкта (до світу, до себе і до інших), який дозволяє суб'єкту зберігати цілісність, саморозвиватися, реалізовувати власні цілі і цінності в процесі життєдіяльності (Ю.К. Дуганова). Висвітлення феномену психологічної безпеки в наукових працях прослідковується з різних позицій. Психологічну безпеку можна розглядати і як процес, і як якість, і як стан, який проявляється на рівні суспільства. Зокрема, в працях таких науковців як Г. В. Грачов, В. А. Дмитрієвський, Т. І. Колесникова, С. П. Никаноров, С. К. Рошин, А. Н. Сухов розглядається психологічна безпека на рівні суспільства, І. А. Баєва, Т. С. Кабаченко, М. А. Котик розглядають психологічну безпеку на рівні середовища, І. В. Абаку-

мова, С. А. Богомаз, П. Н. Єрмаков, І. Б. Котова, В. А. Лабунська, А. В. Непомнящий – на рівні особистості.

Мета статті полягає у дослідженні зв'язків між формуванням психологічної безпеки та задоволеністю образом власного тіла, і життєвою задоволеністю у жінок.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання: 1) визначити рівень психологічної безпеки у жінок; 2) дослідити ступінь задоволеності образом власного тіла у жінок та з'ясувати індекс життєвої задоволеності; 3) установити наявність статистично значущих взаємозв'язків між параметрами психологічної безпеки жінок та задоволеності образом власного тіла і життєвої задоволеності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Психологічна безпека особистості являється інтегративним особистісним утворенням і проявляється на різних рівнях функціонування індивіда, як стан захищеності особистості від зовнішніх та внутрішніх загроз і забезпечується такою поведінкою, яка не потребує невинного ризику і направлена на конструктивне вирішення життєвих завдань [5].

В вивченні психологічної безпеки людини А.В.Молокоєдов виділяє декілька підходів: через вплив фізичного середовища, психологічного середовища та власне саму людину. При розгляді впливу фізичного середовища джерелами небезпеки для людини є техногенні впливи, природні катастрофи, несприятливі умови діяльності, наслідками яких є вплив на тіло, що позначається на фізичній цілісності та психосоматичному стані. При психологічних впливах джерелами небезпеки виступають політичні, соціально-економічні загрози, інформаційний вплив, маніпулювання, образи, погрози від інших, нестійкі соціальні зв'язки, де об'єктом впливу є людина, її психіка, свідомість, поведінка, результатом – функціональний і психологічний стан. Вивчення психологічної безпеки-небезпеки через людину (суб'єкта) джерелами небезпеки виступає сукупність індивідуально-психологічних і духовно-моральних особливостей особистості, ставлення до світу, себе та інших. Об'єктом безпеки або небезпеки є людина як об'єкт впливу, її психіка, свідомість, поведінка, результатом – психологічне здоров'я [3]. Одним з визначальних критеріїв безпеки є цілісність людини: фізична, психологічна, психічна (в тому числі і духовна).

Ю.Г. Дуганова зазначає, що одним з перспективних напрямків вивчення психологічної безпеки, являється саме «суб'єктний», згідно з яким людина є не об'єктом впливу, а суб'єктом, що взаємодіє з навколишнім світом. Саме людина виступає в якості активного, самостійного діяча, щодо забезпечення власної психологічної безпеки. Вона залежить від рівня особистісного розвитку, самосвідомості особистості, її уявлень, що обумовлює конструктивну самореалізацію, активне подолання індивідом деструктивних впливів навколишнього світу [2]. Гармонія з собою сприяє більш цілісній і адекватній відповіді на різного роду загрози, що є важливим фактором розвитку особистості і сприяє її психологічній безпеці [5].

Особистісна стійкість, опірність несприятливим впливам, активність в подоланні небезпечних ситуацій, дозволяють людині йти по шляху розвитку та самовдосконалення. Відповідно можна говорити про можливість і необхідність забезпечення безпеки з точки зору внутрішньої, особистісної регуляції [2]. Т.С.Пухарева вказує, що небезпеку для особистості можуть представляти власні особистісні якості (агресивність, конфліктність, ригідність, занижена самооцінка, схильність до невиправданого ризику, недисциплінованість, показана сміливість), спрямованість особистості, життєві цілі і способи їх досягнення (наприклад, криміналізація особистості). Тому, психологічну безпеку особистості бажано розглядати у зв'язку з конструктом психологічного благополуччя особистості і переживання нею свого майбутнього, яка може бути вивчена через такі аспекти, як психічне здоров'я, позитивні відносини з оточуючими, активність, прийняття всіх сторін своєї особистості, задоволеність, саморегуляцію [5].

Психологія безпеки специфічна по відношенню до різних галузей людської активності, тому важливим являється вивчення психологічної безпеки в контексті становлення задоволеності образом власного тіла.

Образ власного тіла – це поняття, яке включає сприйняття людиною власного тіла, чуттєве забарвлення цього сприйняття і те, як на її думку, оцінюють її оточуючі. В психології під образом тіла в загальному сенсі розуміють «складну комплексну єдність сприйняття, установок, оцінок, уявлень, пов'язаних з тілесною зовнішністю і з функціями тіла» [7]. Компонентами структури образу тіла є: 1) перцептивний, що відображає уявлення людини про її власну фізичну зовнішність; 2) оцінний, що включає в себе установки людини щодо свого тіла – цінність (ступінь задоволеності

або незадоволеності своїм тілом) і валентність (міра значущості тілесного образу для самооінки); 3) поведінковий, що відображає ступінь впливу сприйняття або відчуттів людини по відношенню до власного тіла на її поведінку [1;8].

Саме ступінь задоволеності своєю зовнішністю (оціночний компонент), найкращим чином визначає якість психологічного функціонування індивіда. Задоволеність образом власного тіла є компонентом самооінки, а незадоволеність, як правило, корелює із заниженою самооінкою. В подальшому ставлення до індивідуальних особливостей свого тіла є істотним компонентом складної структури самосвідомості і має величезний вплив на самоповагу і самореалізацію особистості в усіх сферах життя [9]. Жінки більш чутливі до розбіжностей реального й ідеального образів тіла. Тілесність жінки являє собою єдність біологічного, психічного, культурного і розвивається на основі особистісного ставлення до тіла. В індивідуальному житті ставлення жінки до себе в аспекті тілесності виконує функції інтеграції особистості, підтримки її ідентичності; творення себе і власного життя; регуляції поведінки і психологічного стану жінки; підтримки здоров'я; саморозуміння; самовираження; самопрезентації, комунікації і захисту. В дорослому віці це дає можливість свідомої регуляції сприйняття власного тіла [6].

Суспільство робить значний внесок в створення індивідуального образу тіла, який будується з урахуванням закріплених в культурі критеріїв. Образ тіла драматично впливає на повсякденну поведінку індивіда, або його настрій і думки, характер міжособистісних відносин і якість життя. Це особливо наочно показано в дослідженнях так званих «розладів прийому їжі» – нервової анорексії та нервової булемії, що значно порушує психологічну безпеку, де джерелом небезпеки являється сама людина [9].

Тому, психологічна безпека є найважливішою умовою повноцінного розвитку людини, збереження і зміцнення її фізичного і психічного здоров'я, що являється основою життєздатності, умовою життєвої успішності і гарантією благополуччя людини.

Методика та організація дослідження. Для здійснення емпіричного дослідження був складений набір методик, адекватний меті дослідження. Для визначення змістовних переживань задоволеності життям, психологічної безпеки жінок та задоволеності власним тілом, нами було запропоно-

вано такий комплекс діагностичних методик: «Шкала базових переконань» Р. Янов-Бульман в адаптації О. Кравцової, «Індекс життєвої задоволеності» в адаптації Н. В. Паніної, «Опитувальник образу власного тіла» Скугаревського О.О., Сивухи С.В.

Відповідно до мети і завдань дослідження нами було сформовано вибірку випробовуваних, що складається з жінок в період дорослості. Загальна кількість досліджуваних – 100 осіб, віком від 20 до 55 років. Дослідження включало в себе один діагностичний зріз.

Для діагностики ступеня задоволеності образом власного тіла жінок нами була застосована методика «Опитувальник образу власного тіла» Скугаревського О.О., Сивухи С.В. Оскільки методика направлена на визначення рівня незадоволеності образом власного тіла, то ступінь задоволеності – обернений показник. Аналіз отриманих результатів дозволяє константувати, що середній показник задоволеності образом власного тіла складає $5,57 \pm 2,26$ стевів, що відповідає помірному рівню невдоволеності зовнішністю.

Низький рівень незадоволеності образом власного тіла відмічається у 16% респонденток, що свідчить про адекватне ставлення до власного тіла і задоволеність зовнішністю. Дані досліджувані адекватно оцінюють власну зовнішність, визнаючи певні недоліки, вони не розцінюють їх надто критично, що допомагає їм бути реалістичними щодо власного образу тіла. Середній рівень незадоволеності образом власного тіла спостерігається у 52% респондентів, що свідчить про помірну задоволеність зовнішністю. Досліджувані досить критично оцінюють власне тіло. У 32% досліджуваних було виявлено високий рівень незадоволеності образом власного тіла, що свідчить про виражену незадоволеність зовнішністю. Можна припустити, що дані досліджувані знаходяться в групі ризику, оскільки гіперболізують власні наявні недоліки зовнішності, або ж приписують собі уявні.

Слід відзначити, що адекватне ставлення до образу власного тіла мають лише 16 % опитаних, решта, а це 84% - мають помірну і виражену незадоволеність зовнішністю. Дані результати можуть свідчити про властиву жінкам «нормативну незадоволеність» власним тілом, термін, запропонований зарубіжними психологами, який описує стан глобального неприйняття своєї зовнішності західним суспільством. Дж. К. Томпсон підкреслює, що поняття «нормативне незадоволення» зовнішністю не слід

вважати синонімом «безпечного незадоволення». Автор аргументує свою позицію тим, що джерелом «нормативного незадоволення» є надмірні нереалістичні стандарти зовнішньої привабливості, які дуже шкідливі і небезпечні своїми наслідками в спробах відповідати їм [7].

Для діагностики психологічної безпеки особистості був використаний опитувальник «Шкала базових переконань, Р. Янов-Бульман», в адаптації О. Кравцової. Аналіз отриманих результатів вказує, що загальне ставлення до прихильності навколишнього світу складає $4 \pm 0,9$ балів; загальне ставлення до усвідомленості світу, тобто контрольованості і справедливості подій, складає $3,8 \pm 0,6$ балів; загальне ставлення до цінності власного "Я" складає $3,9 \pm 0,7$ балів. Ці показники відповідають середньому рівню переконаності респонденток у трьох базових переконаннях, які разом складають відчуття безпеки. Таким чином, показники трьох базових переконань вище за середину, а отже відповідають нормі.

У 29% досліджуваних було виявлено низький рівень віри в те, що в світі більше добра, ніж зла, середній рівень переконаності в цьому мають 53% опитаних, переконані на високому рівні 18%. Низький рівень переконаності, що світ сповнений сенсу, мають 39% жінок, 55% переконані в цьому на середньому рівні, лише 6% мають високий рівень переконаності. Переконані в цінності власного "Я" на високому рівні 8% опитаних, середній рівень переконаності мають 66% жінок, 26% мають низький рівень, по цьому показнику.

Отже, показники впевненості за трьома категоріями базових переконань особистості відповідають середньому ступеню переживання опитаними психологічної безпеки.

Аналізуючи отримані дані, можна сказати, що для опитаних осіб характерний середній рівень переконаності по всім категоріям, окрім переконаності в справедливості світу (47% опитаних мають низький рівень). Найбільші показники високого рівня прояву спостерігаються по таких видах переконань, як прихильність світу (30% досліджуваних), цінність власного «Я» (25% респонденток) та контрольованість світу (20% жінок).

Найбільші показники низького рівня переконаності спостерігаються по таких категоріях переконань, як справедливість світу (47% респонденток), ступінь удачі (43% опитаних) та випадковість, як принцип розподілу подій (40% досліджуваних). Такі результати свідчать про те, що досліджу-

вані не вірять, що хороших і гідних людей супроводжує щастя та удача і вони отримують те, чого заслуговують в житті. Але в середньому, респондентки на високому і середньому рівні переконані у власній цінності та в тому, що якщо вживати запобіжних заходів, то власними вчинками можна запобігти нещастям та неприємностям.

Для діагностики загального психологічного стану людини, ступеню її психологічного комфорту і соціально-психологічної адаптованості, був використаний тест «Індекс життєвої задоволеності» (ІЖЗ), в адаптації Н. В. Паніної. Аналіз отриманих результатів вказує, що середній показник ІЖЗ складає $26,09 \pm 6,08$ балів, що відповідає середньому рівню задоволеності життям. Низький рівень задоволеності життям відмічається у 41% опитаних, середній у 27%. Високий рівень задоволеності життям властивий 32% респондентів, що свідчить про їх низький рівень емоційної напруженості, високу емоційну стійкість, низький рівень тривожності, психологічний комфорт, високий рівень задоволеності ситуацією і своєю роллю в ній.

Найбільш високий рівень задоволення у досліджуваній вибірці спостерігаються по таких сферах, як інтерес до життя (47% респондентів), послідовність в досягненні цілей (54% опитаних), позитивна оцінка себе і власних вчинків (53% жінок), загальний фон настрою (56% досліджуваних). Слід відзначити, що за показниками шкал домінують середній і високий рівні життєвої задоволеності, за інтегральним показником лише 32% та 27% жінок мають середній та високий рівні життєвої задоволеності відповідно.

Для виявлення взаємозв'язку між особливостями психологічної безпеки жінок та рівнем задоволеності їх образом власного тіла нами був використаний математико-статистичний коефіцієнт кореляції Пірсона, який дозволяє виявити статистичну значимість отриманих нами в ході психодіагностики інформаційних даних. Кореляційний аналіз задоволеності образом власного тіла з показниками психологічної безпеки виявив такі статистично значущі взаємозв'язки.

Виявлено прямий кореляційний зв'язок між задоволеністю образом власного тіла та: індексом життєвої задоволеності ($r = 0,534$ при $p \leq 0,01$); інтересом до життя ($r = 0,260$ при $p \leq 0,01$); послідовністю в досягненні цілей ($r = 0,347$ при $p \leq 0,01$); узгодженістю між поставленими і досягнутими

цілями ($r = 0,399$ при $p \leq 0,01$); позитивною оцінкою себе і власних вчинків ($r = 0,491$ при $p \leq 0,01$); загальним фоном настрою ($r = 0,360$ при $p \leq 0,01$). Таким чином, нами зазначаються кореляції високої статистичної значимості між індексом життєвої задоволеності (за всіма його шкалами) та між задоволеністю образом власного тіла. Тобто, чим вищі показники життєвої задоволеності тим вищий рівень задоволеності образом власного тіла. Такий взаємозв'язок можна пояснити тим, що жінки, які задоволені власною зовнішністю більшою мірою задоволені життям взагалі (а задоволеність зовнішністю виступає одним з компонентів задоволеності життям) і мають такі особливості ставлення до нього, як ентузіазм, оптимізм, рішучість, стійкість, спрямованість на досягнення цілей, високу самооцінку.

Задоволеність образом власного тіла має достовірний прямий кореляційний зв'язок з переконаннями в прихильності світу ($r = 0,230$ при $p \leq 0,05$); доброті людей ($r = 0,241$ при $p \leq 0,05$); справедливості ($r = 0,225$ при $p \leq 0,05$) та контрольованості світу ($r = 0,218$ при $p \leq 0,05$); ступені самоконтролю ($r = 0,258$ при $p \leq 0,05$) та успіху ($r = 0,221$ при $p \leq 0,05$); цінності власного «Я» ($r = 0,357$ при $p \leq 0,01$). Встановлено прямий кореляційний зв'язок високої значимості, між задоволеністю образом власного тіла та двома базовими переконаннями: в доброті світу ($r = 0,268$ при $p \leq 0,01$); в цінності власного "Я" ($r = 0,351$ при $p \leq 0,01$). Тобто для респонденток, що задоволені зовнішністю характерні позитивні переконання. Вони схильні в більшій мірі відчувати захищеність, довіру до оточуючого світу, його справедливості та свою цінність. Навколишнє середовище, незалежно від об'єктивних умов, здається їм більш безпечним. Жінки, що більшою мірою задоволені образом власного тіла схильні вище оцінювати себе як особистість вважати, що вони здатні впливати на події та ситуації які трапляються та краще контролювати себе, що їм більше щастить у житті. Причиною такого взаємозв'язку може бути соціальний стереотип, що успіх людини в житті визначається її зовнішнім виглядом. В сприйнятті людиною інших людей «гарне означає хороше». Дане явище в зарубіжній психології отримало назву «ефект привабливості». Привабливих людей в суспільстві оцінюють як більш чесних, пристосованих до життя, врівноважених, щасливих, успішних, комунікабельних, талановитих. Зовні привабливі люди мають більший особистий простір, частіше перемагають в суперечках, їм частіше довіряють секрети [7]. Образ тіла розвивається в результаті інтерна-

лізації соціальних оцінок, які суб'єкт отримує від соціуму. Оцінки оточуючих впливають на суб'єктивний характер сприйняття своєї зовнішності, а переконання людини і особливості її поведінки можуть впливати на характер зворотного зв'язку, одержуваного з боку оточуючих. Тут може мати місце феномен атрибутивної проєкції, коли індивід робить припущення, що інші сприймають його так, як він сприймає себе. Відповідно, особа яка незадоволена образом власного тіла відчуває себе менш успішною та більш вразливою до зовнішніх впливів.

Для встановлення статистично достовірних відмінностей між показниками психологічної безпеки у осіб з різним рівнем задоволеності образом власного тіла нами був застосований F критерій Фішера. В результаті якого було виявлено статистично-достовірні відмінності між жінками з різним рівнем задоволеності зовнішністю та індексом життєвої задоволеності ($F=20,25$ при $p \leq 0,01$), базовими переконаннями в доброті світу ($F=4,83$ при $p \leq 0,01$) та цінності власного "Я" ($F=7,58$ при $p \leq 0,01$). Жінки з більш високим рівнем задоволеності образом власного тіла схильні більш позитивно ставитись та оцінювати себе, людей і навколишній світ взагалі; мають вищі показники життєвої задоволеності та емоційного комфорту; більшою мірою спрямовані на досягнення цілей і подолання життєвих труднощів; мають вищу емоційну стійкість, ініціативність, соціальну сміливість. Таким чином, можна стверджувати, що існують достовірні відмінності між показниками психологічної безпеки у жінок з різним рівнем задоволеності образом власного тіла.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Резюмуючи викладене вище, варто акцентувати увагу на наступних положеннях. Проблема психологічної безпеки є досить актуальною для сьогодення, оскільки люди все частіше опиняються під загрозою негативних впливів, несприятливих умов різного характеру: техногенних, екологічних, інформаційних.

Показники психологічної безпеки дослідженої вибірки жінок знаходяться на середньому рівні. В цілому опитані жінки не схильні ризиковано діяти, наражаючись на небезпеку; мають задовільний психоемоційний стан; для них характерне помірне відчуття емоційного комфорту та переживання життєвої задоволеності; характерним для них є достатній рівень впевненості у трьох базових переконаннях особистості (ставлення до на-

вколишнього світу та до людей, цінність власного «Я», переконання, що світ сповнений сенсу), що складають почуття психологічної безпеки особистості.

Існує взаємозв'язок між задоволеністю образом власного тіла та психологічної безпекою, зокрема з таким її параметрами, як переконання в прихильності світу, доброті людей, справедливості, ступені самоконтролю, цінності власного «Я». Це дає підстави стверджувати, що жінки задоволені образом власного тіла схильні вище оцінювати себе як особистість, впливати на життєві події та ситуації, контролювати своє життя в порівнянні з жінками, які є незадоволеними образом власного тіла.

Встановлено, що високий рівень задоволеності образом власного тіла сприяє більш високому рівню життєвої задоволеності, адже задоволеність зовнішністю виступає одним з компонентів задоволеності життям, і мають такі особливості ставлення до нього, як ентузіазм, оптимізм, рішучість, стійкість, спрямованість на досягнення цілей, високу самооцінку.

Перспективою подальшої розробки проблеми може стати дослідження, спрямоване на вивчення і розвиток особистісних особливостей, що забезпечують психологічну безпеку жінок.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 399с.
2. Дуганова Ю. К. Личностные особенности молодых людей с разным представлением о психологической безопасности: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Ростов-на-Дону, 2014. 24 с. – URL: <http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-01/dissertaciya-lichnostnye-osobennosti-molodyh-lyudey-s-raznym-predstavleniem-o-psihologicheskoy-bezopasnosti>
3. Молокоедов А. В., Слободчиков И. М., Франц С. В. Психологическая безопасность личности. Основы комплексного анализа /А. В. Молокоедов, И. М. Слободчиков, С.В. Франц С.В. – М.: ООО «Левъ», 2017 – 160с.
4. Приходько І. І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методологія дослідження / І.І.Приходько // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – №4. – С.117-125.
5. Пухарева Т.С. Психологическая безопасность и ее роль в профессиональном развитии личности // Психолог. – 2016. – № 2. – С.9-19.
6. Рагозинская В.Г. Индивидуально-психологические особенности образа тела у мужчин и женщин молодого возраста // Клиническая и медицинская психология: исследование, обучение, практика: электрон. науч. журн. – 2017. – N 1 (15) [Электронный ресурс]. – URL: <http://medpsy.ru/climp>
7. Рамси Н., Харкорт Д. Психология внешности / Н. Рамси, Д. Харкорт. – СПб.:Питер, 2009. – 256с.

8. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: Издательство московского университета, 1983. – 288 с.
9. Фадеева К.О. Телесная осознанность в структуре самосознания личности // Научный аспект. – 2013 – №1.
10. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід / В.Т. Циба. – К.: МАУП, 2000. – 152с.

Spysok vykorystanykh dzherel

14. Berns R. Razvitiе Ja-koncepcii i vospitanie / R. Berns. – М.: Progress, 1986. – 399s.
15. Duganova Ju. K. Lichnostnye osobennosti molodyh ljudej s raznym predstavleniem o psihologicheskoj bezopasnosti: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk. Rostov-na-Donu, 2014. 24 s. – URL: <http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-01/dissertaciya-lichnostnye-osobennosti-molodyh-lyudey-s-raznym-predstavleniem-o-psihologicheskoy-bezopasnosti>
16. Molokoedov A. V., Slobodchikov I. M., Franc S. V. Psihologicheskaja bezopasnost' lichnosti. Osnovy kompleksnogo analiza /A. V. Molokoedov, I. M. Slobodchikov, S.V. Franc S.V. – М.: ООО «Lev#», 2017 – 160s.
17. Pryhod'ko I. I. Psihologichna bezpeka personalu ekstremal'nyh vydiv dijal'nosti: koncepcija, transformacijna model', metodologija doslidzhenja / I.I.Pryhod'ko // Aktual'ni problemy sociologii', psihologii', pedagogiky. – 2015. – №4. – S.117-125.
18. Puhareva T.S. Psihologicheskaja bezopasnost' i ee rol' v professional'nom razvitii lichnosti // Psiholog. – 2016. – № 2. – S.9-19.
19. Ragozinskaja V.G. Individual'no-psihologicheskie osobennosti obraza tela u muzhchin i zhenshin molodogo vozrasta // Klinicheskaja i medicinskaja psihologija: issledovanija, obuchenie, praktika: jelektron. nauch. zhurn. – 2017. – N 1 (15) [Jelektronnyj resurs]. – URL: <http://medpsy.ru/climp>.
20. Ramsi N., Harkort D. Psihologija vneshnosti / N. Ramsi, D. Harkort. – Spb.:Piter, 2009. – 256s.
21. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti / V.V. Stolin. – М.: Izdatel'stvo moskovskogo universiteta, 1983. – 288 s.
22. Fadeeva K.O. Telesnaja osoznanost' v strukture samosoznanija lichnosti // Nauchnyj aspekt. – 2013 – №1.
23. Cyba V.T. Sociologija osobystosti: systemnyj pidhid / V.T. Cyba. – К.: МАУП, 2000. – 152s.

Dyachenko V.A., Munasyпова-Motyash Irina Anatolijivna, Dubinina D. E.

RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL SAFETY AND SATISFACTION WITH WOMEN'S IMAGE OF A BODI

The article deals with the issues of the relationship between psychological safety and the satisfaction with the image of women's body. During the research it is established that women, with indicators of moderately expressed psychological safety are not inclined to act risky, being endangered, have satisfactory psycho emotional condition, the moderate feeling of emotional comfort and experience of vital satisfaction is characteristic for them.

It is investigated that in general women who are satisfied with their own body tend to be more positive and appreciate themselves, people and the world around them. They show higher level of satisfaction with life in comparison with women that have the low level of satisfaction with the image of a body, directed to achievement of the goals. It is revealed that women with a high level of satisfaction with the image of a body are inclined to value them-

selves higher as a person and to believe that they are able to influence events and situations that are occurring and to control themselves better.

It is found out that there is an interrelation between satisfaction with image of own body and psychological safety: the higher the satisfaction with its appearance, the safer the world feels, the higher satisfaction with life, self-acceptance and self-worth, emotional persistence and comfort is. Also, the relationship between satisfaction with the image of their own body and the index of vital satisfaction is revealed. The satisfaction with appearance acts as one of components of satisfaction with life, and has such features of attitude towards it as enthusiasm, optimism, determination, firmness, orientation on achievement of the goals, a high self-assessment that considerably increases the level of psychological safety.

Keywords: *Psychological safety, information influence, image of a body, satisfaction with life, psychological security, safe personality, self-assessment, corporality.*

Дяченко В.А., Мунасыпова-Мотяхи И.А., Дубинина Д. Э.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ОБРАЗОМ ТЕЛА ЖЕНЩИН

В статье освещаются вопросы взаимосвязи психологической безопасности и удовлетворенности образом тела у женщин. В ходе исследования выяснилось, что женщины, которые довольны образом собственного тела склонны более позитивно относиться и оценивать себя, людей и окружающий мир вообще. Демонстрируют более высокий уровень удовлетворенности жизнью, направленные на достижение целей. Выяснено, что существует взаимосвязь между удовлетворенностью образом собственного тела и психологической безопасностью: чем выше удовлетворенность своей внешностью, тем безопаснее чувствуется мир, выше удовлетворенность жизнью, самопринятие и самоценность, эмоциональная стойки и комфорт.

Ключевые слова: *психологическая безопасность, информационное воздействие, образ тела, удовлетворенность жизнью, психологическая защищенность, безопасная личность, самооценка, телесность.*

КАМЕНЮК ТЕТЯНА ДМИТРІВНА

кандидат педагогічних наук, директор Навчально-методичного центру психологічної служби системи освіти Вінницької області, старший науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, м. Вінниця

ЗМІСТ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНОЇ СИСТЕМИ ЗНАНЬ

У статті розкрито основні теоретичні засади, які є визначальними при розробці змісту освіти дітей з порушеннями розумового розвитку. Розкриваються особливості програмного забезпечення та корекційно-розвивальної спрямованості змісту навчання цієї категорії дітей. Представлена навчально-корекційна програма спрямована на формування соціальних умінь у взаємодії з оточенням і вміння пристосовуватися до навколишньої дійсності в силу своїх потенційних можливостей за умови використання просторової знаково-символічної системи знань. Запропоновано експериментально-апробовану навчально-корекційну програму послідовного введення просторових знаків і символів в залежності від їхнього рівня складності та типів засвоєння.

Ключові слова: *просторові знаки та символи, діти з порушеннями розумового розвитку, навчальні програми.*

Постановка наукової проблеми. Теперішні педагогічні зусилля в переважній мірі спрямовані на адаптації дітей з порушеннями розумового розвитку в соціальному середовищі. Важливе місце у цьому процесі набуває формування просторової знаково-символічної системи знань через послідовне системне вивчення просторових знаків та символів, що забезпечить становлення в дітей вміння користуватися ними, адекватно застосовувати у відповідних життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час розроблення змістового наповнення навчально-корекційної програми з формування просторової знаково-символічної системи знань (далі – ПЗССЗ) ми опиралися на програми розвитку для дітей з легкою розумовою відсталістю дошкільного віку [5] та для дітей з помірною розумовою відсталістю молодшого шкільного віку. Зокрема з розвитку мовлення дітей з помірною розумовою

відсталістю (О. Хайдарова, О. Блеч), дітей з розумовою відсталістю з використанням методики ТАН-Содерберг (В. Заремба, Н. Ліщук, Н. Морозова, Г. Блеч); з психо-соціального розвитку (Т. Жук, І. Брусенська, О. Чеботарьова, Н. Шеклунова). Було визначено, що навчальні програми мають різноманітне тематичне наповнення та складаються з різної кількості розділів. При розробці навчально-корекційної програми використані лише ті напрями, в межах яких ефективним було б вивчення ПЗССЗ, а саме: пізнавальний (сенсорно-пізнавальний) розвиток, мовленнєвий розвиток, емоційно-соціальний розвиток, статєва приналежність, також завдання із ознайомленням з основами здоров'я, пожежною безпекою, правилами дорожнього руху, безпекою в побуті, поведінкою з незнайомими людьми, безпекою на природі.

Мета статті. Представити оновлений зміст навчання для дітей з порушеннями розумового розвитку шляхом формування просторової знаково-символічної системи знань.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Враховуючи положення та принципи організації роботи з дітьми з порушеннями розумового розвитку була складена диференційована навчально-корекційна програма формування просторової знаково-символічної системи знань у дітей з помірною та тяжким ступенем порушення розумового розвитку (далі – ПТРВ) для 1-ої та 2-ої групи. Передбачалося, що програма для 1-ої групи містила в собі значно меншу кількість просторових знаків та символів, лише двох їхніх видів – предметні та предметно-просторові, оскільки до цієї групи були включені діти з меншими пізнавальними можливостями. Програма для 2-ої групи, крім вищезазначених, містила знаково-просторові та символічно-просторові знаки та символи.

Основна ідея змісту цієї програми полягає у набутті пізнавального та різних видів соціального досвіду, оволодіння навичками більш ефективного функціонування в предметно-просторовому середовищі шляхом оперування просторовими знаками та символами.

Теоретичним базисом стало положення про значення діяльності у розвитку людини (Л. Виготський [2]), про актуальні та потенційні рівні розвитку (зона актуального, найближчого та потенційного розвитку) (Л. Виготський), теорія про поетапність формування розумових дій

(П. Гальперін), теорія розвиваючого навчання (В. Давидов, Д. Ельконін, А. Зак, Н. Лисянкова), положення про соціальну ситуацію розвитку (Л. Виготський), теоретичні положення про особливості розвитку розумово відсталих дітей (Л. Виготський, Н. Стадненко), положення про особистісно зорієнтоване виховання (І. Бех). Аналіз психолого-педагогічних джерел показує, що найпродуктивнішим навчання є тоді, коли дитина не стільки накопичує нові знання, скільки набуті практично вміє застосовувати – навчання сприяє її загальному психічному розвитку.

Згідно з теорією Л. Виготського, психічні функції формуються в спільній діяльності з дорослим як зовнішні дії з наступною їх інтеріоризацією у внутрішній план. Тому основним механізмом корекції виступає організація відповідної практичної діяльності, яку дорослий спочатку виконує разом з дитиною. Далі самостійність дитини поступово збільшується. Дитина під керівництвом дорослого опановує діяльність, удосконалює її, автоматизує, привласнює й переводить у внутрішній план [2]. Відповідно, головним у розвитку є не присвоєння та засвоєння матеріалу, а ті зміни, які відбуваються під їх впливом в психіці та особистості дитини.

В основі навчально-корекційної програми покладено положення про поетапне формування розумових дій (П. Гальперін), згідно з яким головною умовою ефективного практичного застосування методу планомірного поетапного формування розумових дій та понять є не буквально відтворення певної абстрактної ситуації, а творче психологічне моделювання конкретної ситуації (навчання, інформаційний пошук, взаємодія). Успішність навчального процесу залежить від повноти та способу надання орієнтовної основи дій (системи умов і ознак, від яких залежить правильність виконання дій), а також від поетапного переходу від практичних дій з предметами, оперування образами, до дій у мовленні та свідомості. Як зазначали вітчизняні вчені В. Бондар, О. Гаврилов, В. Липа, М. Матвєєва, С. Миронова, М. Супрун, В. Синьов, О. Хохліна та ін. [1; 2; 4; 6; 7; 8] специфіка формування розумових дій у дітей з порушеним інтелектом полягає в сповільненості переходу від одного етапу на інший. Така дитина потребує більше часу для удосконалення практичної дії до такої міри, щоб її можна було перевести на рівень оперування образами. Нами також враховано те, що засвоєння понять дітьми з ПТРВ може бути недоступним, оскільки через вузькість інтелектуального простору втримується менша кіль-

кість дій.

Враховано, що організація розвиваючого навчання передбачає створення умов для оволодіння учнями прийомами розумової діяльності. Це не лише забезпечує новий рівень засвоєння, але й дає змогу ефективно застосовувати знання у практичних ситуаціях, що сприятиме соціалізації розумово відсталих дітей.

Нами також розглянуто положення про соціальну ситуацію розвитку як специфічне ставлення дітей до соціальної та предметної дійсності, адже незалежно від вікового періоду їх розвитку соціальна ситуація є визначальною, що обумовлює процес життєдіяльності. Внаслідок цього у дітей формуються нові риси особистості та розвиваються психічні новоутворення, що у свою чергу призводить до перебудови свідомості, до змін системи їхнього ставлення до довкілля, інших людей та до самих себе.

Відповідно психолого-педагогічної концепції особистісно зорієнтованого виховання (І. Бех), на якій базувалася навчально-корекційна програма, весь навчально-виховний та позанавчально-виховний процес спрямований на соціальний розвиток особистості, визнається гуманізм, який тісно пов'язується з вірою у потенційні можливості дитини, спрямований на стимулювання її активності. Від цього залежатиме ефективність процесу соціалізації особистості.

Ця програма розроблялася з урахуванням положення, згідно з яким процес засвоєння знань відбувається ефективніше, якщо в ньому реалізуються не тільки змістові, а й операційні міжпредметні зв'язки, адже повноцінне засвоєння знань можливе лише в тому випадку, якщо цей процес протікає на основі цілеспрямованого формування операційних структур розумової діяльності (В. Бондаря, Л. Вавіна, Л. Виготського, І. Єременка, В. Липи, М. Матвєєвої, Г. Мерсіянової, С. Миронової, В. Синьова, М. Супруна, О. Хохліної, Д. Шульженко) [2; 4; 6; 7; 8].

Передбачалося, що процес організації навчання має сприяти: усібичному розвитку дітей, що зменшуватиме їхню залежність від сторонньої допомоги; своєчасному виправленню порушення розвитку з метою попередження виникнення вторинних відхилень, які поглиблюють інвалідність; розширенню межі взаємодії дітей з навколишнім соціокультурним середовищем (формування соціального досвіду, навчання способам і прийомам соціальної взаємодії, які сприяють або полегшують процес активного при-

стосування до умов соціального середовища) [3].

Навчально-корекційній програмі формування ПЗССЗ у дітей з ПТРВ було дано скорочену назву “Я у системі просторових знаків і символів” та включено 36 соціально спрямованих тем, що були запропоновані для 2-ї вікової групи (1-а група – діти віком від 8 до 10 років) та 3-ої вікової групи (2-а група – діти 10-12 років). Загалом ця програма формувалася за тематичним принципом з поступовим ускладненням змісту та розширенням тематики на кожному етапі навчання, у межах якої відбувалася навчально-корекційна робота, а також було визначено послідовність вивчення просторових знаків і символів (див. табл. 1, табл. 2).

Таблиця 1

**Календарно-тематичне планування навчально-корекційної
програми «Я у системі просторових знаків і символів»
для дітей з ПТРВ (8-10 років)
(1 тема – 1 тиждень, 36 тижнів на рік)**

№	Тема	Дата	Примітка
		вересень	
1	Діти, вихователі і я – одна сім'я	1-ий тиждень	
2	Моя група (приміщення)	2-ий тиждень	
3	Моя група (обладнання)	3-ій тиждень	
4	Діти моєї групи	4-ий тиждень	
		жовтень	
5	Частини тіла	1-ий тиждень	
6	Догляд за тілом	2-ий тиждень	
7	Іграшки	3-ій тиждень	
8	Догляд за іграшками, місцем для гри (ігровою кімнатою, ігровим майданчиком)	4-ий тиждень	
		листопад	
9	Одяг	1-ий тиждень	
10	Взуття	2-ий тиждень	
11	Догляд за одягом та взуттям	3-ій тиждень	
12	Посуд	4-ий тиждень	
		грудень	
13	Правила поведінки та догляд за посудом	1-ий тиждень	
14	Їжа	2-ий тиждень	
15	Зима	3-ій тиждень	

№	Тема	Дата	Примітка
16	Новорічні свята	4-ий тиждень	
		січень	
17	Різдвяні свята	1-ий тиждень	
18	Зимові розваги	2-ий тиждень	
19	Тварини (кіт, собака)	3-ій тиждень	
20	Місце проживання, їжа та умови догляду за тваринами (котом і собакою)	4-ий тиждень	
		лютий	
21	Тварини (корова, кінь)	1-ий тиждень	
22	Місце проживання, їжа та умови догляду за тваринами (корова, кінь)	2-ий тиждень	
23	Птахи (курка, гуска)	3-ій тиждень	
24	Місце проживання, їжа та умови догляду за птахами (курка, гуска)	4-ий тиждень	
		березень	
25	Моя мама	1-ий тиждень	
26	Весна (квіти)	2-ий тиждень	
27	Весна (дерева)	3-ій тиждень	
28	Комахи	4-ий тиждень	
		квітень	
29	Свято Великодня	1-ий тиждень	
30	Дім, де я живу	2-ий тиждень	
31	Меблі	3-ій тиждень	
32	Побутові прилади (телефон, телевізор)	4-ий тиждень	
		травень	
33	Транспорт (машина, автомобіль, потяг)	1-ий тиждень	
34	Моя школа	2-ий тиждень	
35	Уроки ввічливості	3-ій тиждень	
36	Мої вихователі	4-ий тиждень	

Таблиця 2

**Календарно-тематичне планування навчально-корекційної програми
«Я у системі просторових знаків і символів» для дітей з ПТРВ (10-12 років)
(1 тема – 1 тиждень, 36 тижнів на рік)**

№	Тема	Дата	Примітка
		вересень	
1	Школа, де я вчуся і живу	1-ий тиждень	
2	Догляд за приміщеннями у школі	2-ий тиждень	
3	Уроки ввічливої поведінки у школі	3-ій тиждень	
4	Осінь. Погода восени	4-ий тиждень	
		жовтень	
5	Одяг. Місце зберігання. Засоби догляду за одягом	1-ий тиждень	
6	Свята восени: свято осені, свято ліхтарів, свято врожаю, Покрови Богородиці	2-ий тиждень	
7	Взуття. Місце зберігання. Засоби догляду за взуттям	3-ій тиждень	
8	Овочі. Збирання врожаю восени. Прибирання городу	4-ий тиждень	
		листопад	
9	Фрукти. Сад восени. Догляд за садом	1-ий тиждень	
10	Місце і способи зберігання овочів та фруктів. Готуємося до зими	2-ий тиждень	
11	Кухня. Посуд на кухні. Приготування їжі	3-ій тиждень	
12	Тварини й птахи восени	4-ий тиждень	
		грудень	
13	Зима. Погода взимку	1-ий тиждень	
14	Зимовий одяг і взуття. Місце зберігання і догляд за взуттям	2-ий тиждень	
15	Тварини і птахи взимку	3-ій тиждень	
16	Ми готуємося до Нового Року. Святкування Нового Року	4-ий тиждень	
		січень	
17	Різдвяні свята	1-ий тиждень	
18	Зимові ігри та розваги	2-ий тиждень	
19	Їжа. Умови зберігання продуктів харчування. Догляд за холодильником, коморою у якій зберігають продукти харчування	3-ій тиждень	
20	Способи приготування їжі. Накриваємо на стіл.	4-ий тиждень	

№	Тема	Дата	Примітка
	Правила поведінки за столом		
		лютий	
21	Магазини з продуктами харчування. Правила поведінки в магазині	1-ий тиждень	
22	Місто (село) де я живу. Адреса дому де я живу. Вулиці, будівлі в місті (селі). Способи орієнтування в місті (селі)	2-ий тиждень	
23	Дім де я живу. Назви кімнат, їх призначення, меблі у кімнатах. Правила догляду за кімнатами	3-ій тиждень	
24	Транспорт. Правила поведінки на дорозі	4-ий тиждень	
		березень	
25	Весна. Ознаки ранньої весни	1-ий тиждень	
26	Мамине (жіноче) свято	2-ий тиждень	
27	Квіти. Квіти ранньою весною. Квіти на підвіконні у вазоні. Правила догляду за квітами	3-ій тиждень	
28	Комахи. Правила поведінки з комахами	4-ий тиждень	
		квітень	
29	Ліс весною. Тварини і птахи весною	1-ий тиждень	
30	Незабаром свято Пасхи	2-ий тиждень	
31	Ознаки пізньої весни: погода, квіти, трави	3-ій тиждень	
32	Робота в саду і на городі	4-ий тиждень	
33	Професії (вихователь, вчитель, помічник вихователя (няня), прибиральниця, кухар). Інструментарій, зовнішній вигляд, правила поведінки	травень 1-ий тиждень	
34	Професії (продавець, перукар, лікар). Місце праці, інструментарій, зовнішній вигляд, правила поведінки	2-ий тиждень	
35	Незабаром літо. Ознаки літа. Літні розваги	3-ій тиждень	
36	Літній одяг та взуття. Правила догляду за літнім одягом	4-ий тиждень	

Змістовий компонент навчальних тем для дітей 10-12 років з ПТРВ був складнішим. Передбачалося, що вивчення кожної з тем має здійснюватися впродовж одного тижня, а тривалість їх вивчення передбачалася впродовж першого року навчання. Зміст програми охопив сферу соціальної компетенції, які застосовуються до різних соціальних інституцій (сім'я, школа, найближче оточення дитини, громадські місця).

Навчальний матеріал було підібрано відповідно до визначених нами 4-х рівнів складності, передбачалося, що кожен з запропонованих просторових знаків і символів має вивчатися у свій віковий період розвитку дитини з ПТРВ відповідно до рівня її потенційних можливостей [3].

У 2-ий віковий період навчання дітей з ПТРВ передбачало вивчення простіших за рівнем складності предметних і предметно-просторових знаків та символів, а також ознайомлення з окремими знаково-просторовими ЗСЗ, засвоєння яких відповідає потенційним можливостям дітей з ПТРВ цієї вікової групи (за аналізом результатів проведеного дослідження). У 3-ій віковий період – поруч з простішими знаково-просторовими зображеннями вивчалися більш складніші знаково-просторові та знаково-символьні знаково-символічні засоби. Ми припустили, що протягом кожного періоду навчання діти з ПТРВ повинні навчитися впізнавати, розпізнавати, співвідносити та називати ЗСЗ, а також вміти їх практично застосовувати.

Відповідно до рівнів складності ПЗС було підібрано картинки за змістом кожної з тем. Наприклад, до теми “Догляд за тілом”, яка пропонувалася для вивчення впродовж експерименту, підібрано 45 картинок з предметними зображеннями: 15 фотографій, 15 предметних кольорових малюнки, 15 предметних контурних малюнків. Картинки містили зображення предметів гігієни (рушничок, мило, зубна щітка, зубна паста, гребінець, носовичок, серветка); гігієнічної кімнати (раковина, душова кабінка, унітаз, ванна, смітник); предметних позначень гігієнічної кімнати, туалету).

Передбачалося, що 1-й рівень складності передбачав такі знання: знати назви зображень, представлених на фотографіях та предметних картинках та розуміти їхнє призначення; знати та уявляти умови, в яких застосовуються ті чи інші зображення (місце в класі, в закладі, в громадських місцях тощо); впізнавати фотографії та співвідносити їх з аналогічними; співвідносити фотографії з аналогічною життєвою ситуацією; впізнавати фотографію за назвою та називати її; впізнавати предметні картинки; знаходити таку саму предметну картинку; співвідносити предметну картинку з аналогічними фотографіями та життєвими ситуаціями; впізнавати предметні картинки за назвою та називати їх; вміти впізнавати, розпізнавати та співвідносити фотографії з предметними малюнками та аналогічними життєвими ситуаціями, застосовувати набутті знання на практиці.

Для вивчення цієї ж теми було підібрано також 30 картинок з предметно-просторовими зображеннями (сюжетних картинок із зображенням дітей, які виконують гігієнічні процедури (дівчинка/хлопчик миє руки/ноги; дівчинка/хлопчик вмиває обличчя, шию, вуха; дівчинка/хлопчик миє руки милом; дівчинка/хлопчик витирається рушничком, носовичком; дівчинка/хлопчик розчісує волосся; дівчинка сушить феном волосся; дівчинка/хлопчик чистить зуби, полощуть ротову порожнину; діти миють руки, ноги; діти вмиваються; діти витираються рушничками, носовичками; діти чистять зуби, полощуть ротову порожнину).

Вивчаючи матеріалу 2-го рівня складності діти з ПТРВ мають знати назви гігієнічних процедур, уміти впізнавати їх, співвідносити з фотографіями та предметними картинками; співвідносити з аналогічними ситуаціями, називати їх та застосовувати набуті знання на практиці; знати та уявляти умови, в яких застосовуються ці зображення (місце в класі, в закладі, в громадських місцях тощо). Також вони повинні вміти називати зображення на сюжетному малюнку та розуміти їхнє призначення; вміти впізнавати й розпізнавати сюжетні малюнки, співвідносити із фотографією чи предметною картинкою, з аналогічними ситуаціями, які зустрічаються в житті дитини.

3-ій рівень складності матеріалу передбачав використання фотографій, предметних та сюжетних малюнків із ПЗС (букви, цифри, графічні зображення слів тощо). Запропоновано букви (“Ч”, “Ж”); цифри (“1”, “2”, “3”, “4”, “5”); геометричні фігури (коло, трикутник); 20 слів (туалет, ванна, кімната, душ, рушник, шафа, мило, мильниця, стакан, полиця, дзеркало, зубна щітка, зубна паста, гребінець, носовичок, серветка, раковина, душева кабінка, унітаз, смітник, вмиватися, чистити зуби, розчісувати волосся); 6 табличок-позначення гігієнічної кімнати та туалету, 3 знаки-вказівники з позначенням туалету та місцем його розташування, 5 піктограм із зображенням предметів засобів гігієни (рушничок, мило, зубна щітка, зубна паста, гребінець, носовичок, серветка); гігієнічної кімнати (раковина, душева кабінка, унітаз, ванна, смітник) та 2 піктограми із зображенням дій (гігієнічних процедур: вмиватися, чистити зуби, розчісувати волосся, користуватися рушником і милом). Передбачалося, що з цими знаками та символами діти будуть зустрічатися у дошкільній, а тому їх знання матимуть постійне підкріплення. Також передбачалося формування знань назв гігієнічних процедур, вміння впізнавати, співвідносити їх з фотографіями, пред-

метними та сюжетними малюнками; співвідносити їх з аналогічними в приміщенні та поза його межами, в громадських місцях; знання та уявлення умов, в яких застосовуються ці зображення (місце в класі, в закладі, в громадських місцях тощо); вміння називати букви, цифри, геометричні фігури, слова, таблички-позначення, знаки-вказівники, піктограми та розуміти їх призначення; вміння впізнавати, розпізнавати та співвідносити їх з фотографіями, предметними та сюжетними малюнками, з аналогічними ситуаціями в оточенні.

Навчальний матеріал 4-ого рівня складності містив 10 знаково-символьних зображень: схеми, на яких зображені гігієнічні процедури: “алгоритм миття рук”, “алгоритм чищення зубів”, “як правильно замотувати мокре волосся рушником”, “місце знаходження туалету в громадському приміщенні” тощо. Показниками компетенції є знання назв гігієнічних процедур, уміння впізнавати, співвідносити їх з сюжетними малюнками та піктограмами; співвідносити їх з аналогічними в приміщенні та поза його межами в громадських місцях; знання та уявлення про умови, в яких застосовуються ці схеми (місце в закладі, в громадських місцях тощо). Також вони повинні вміти називати зміст зображення на схемі та розуміти його; впізнавати, розпізнавати схеми та співвідносити їх з сюжетними малюнками, піктограмами та аналогічними ситуаціями в оточенні.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Зміст експериментальної навчально-корекційної програми формування просторової знаково-символічної системи знань у дітей з помірним та тяжким ступенем порушення розумового розвитку, з огляду на недостатню узгодженість наявного змісту освіти з можливостями психофізичного розвитку, представляє такий обсяг знань та уявлень, що сприятиме всебічному розвитку дітей та зменшуватиме їхню залежність від сторонньої допомоги, а також розширить межі взаємодії дітей з навколишнім соціокультурним середовищем, що забезпечить створення умов для реалізації корекційно-педагогічної допомоги.

Список використаної літератури

1. Гаврилов О.В. Особливості розвитку психічних процесів дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія. Вип.ІІ. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. С.26.

2. Выготский Л.С. Психология развития человека. М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с.
3. Каменшук Т.Д. Особливості формування просторової знаково-символічної системи знань у дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю : дис. кандидата пед. наук: 13.00.03 / Каменшук Т.Д.. – К., 2018. – 275 с.
4. Липа В.А. Коррекционные цели в специальном обучении: монография / В.А.Липа. – Славянск: изд-во Б. И. Маторина, 2016. – 283 с.
5. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірно розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу: навчально-методичний посібник/авт.: О.В.Чеботарьова, Г.О.Блеч, І.В.Гладченко, С.В.Трикоз, А.В.Міненко та ін.: за наук. ред. О.В.Чеботарьової, І.В.Гладченко. К., ІСП НАПН України, 2016. 148 с.
6. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія: навч. посіб. за ред. С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. ун-т, інф-вид. відділ, 2004. 220 с.
7. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: в 2 ч. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Ч.1. 241 с., Ч.2. 223 с.
8. Супрун М.О. Окремі методологічні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень в галузі корекційної педагогіки. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. Вип. 2. К.: Науковий світ, 2001. С. 21–26.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. GavriloV O.V. OsoblivostI rozvitku psihichnih protsesiv dltey z pomirnoyu ta tyazhkoyu rozumovoyu vldstallstyu. VIsnik Kam'yanets-PodlIskogo natsIonalnogo unIversitetu ImenI Ivana OgIEnka. KorektsIyna pedagogIka I psihologIya. Vip.II. Kam'yanets-PodlIskiy: AksIoma, 2009. S.26.
2. Vyigotskiy L.S. PsihologIya razvitiya cheloveka. M.: Izd-vo Smyisl; Izd-vo Eksmo, 2005. 1136 s.
3. Kamenshuk T.D. OsoblivostI formuvannya prostorovoYi znakovo-simvolIchnoYi sistemi znan u dltey z pomirnoyu ta tyazhkoyu rozumovoyu vldstallstyu : dis. kandidata ped. nauk: 13.00.03 / Kamenshuk T.D.. – K., 2018. – 275 s.
4. Lipa V.A. Korrektsionnye tseli v spetsialnom obuchenii: monografiya / V.A.Lipa. – Slavyansk: izd-vo B. I. Matorina, 2016. – 283 s.
5. OsoblivostI psihologo-pedagogIchnogo suprovodu dltey z pomirnoyu rozumovoyu vldstallstyu v sistemI korektsIyno-rozvivalnogo navchannya spetsIalnogo zagalnoosvitnogo zakladu: navchalno-metodichniy posIbnik/avt.: O.V.Chebotarova, G.O.Blech, I.V.Gladchenko, S.V.Trikoz, A.V.MInenko ta In.: za nauk. red. O.V.ChebotarovoYi, I.V.Gladchenko. K., ISP NAPN UkraYini, 2016. 148 s.
6. Psihologo-pedagogIchnI osnovi korektsIynoYi roboti v spetsIalnIy shkoll. HrestomatIya: navch. posIb. za red. S.P. MironovoYi. Kam'yanets-PodlIskiy: Kam'yanets-PodlIskiy derzh. un-t, Inf-vid. vIddIl, 2004. 220 s.
7. Sinov V.M. KorektsIyna psihopedagogIka. OIlgofrenopedagogIka: v 2 ch. K.: NPU Im. M. P. Dragomanova, 2007. Ch.1. 241 s., Ch.2. 223 s.
8. Suprun M.O. OkremI metodologIchnI problemi suchasnih Istoriko-pedagogIchnih dosIldzhen v galuzI korektsIynoYi pedagogIki. Didaktichni ta sotsIalno-psihologIchnI aspekti korektsIynoYi roboti u spetsIalnIy shkoll: nauk.-metod. zb. Vip. 2. K.: Naukoviy svIt, 2001. S. 21–26.

Каменшчук Т.Д.

CONTENTS OF THE EXPERIMENTAL EDUCATIONAL AND CORRECTION PROGRAM OF FORMATION SPATIAL SIGN-SYMBOLIC SYSTEM OF KNOWLEDGE

The article reveals the main theoretical foundations that are decisive in the development of the content of education for children with intellectual disabilities. Discloses the features of the software for the correctional development of the educational content of this category of children. The training and correctional program is presented aimed at the formation of social skills in interaction with others and the ability to adapt to the surrounding reality due to their potential when using the spatial sign-symbolic system of knowledge. An experimental-approved educational and correctional program for the sequential input of spatial signs and symbols, depending on their level of complexity and types of learning, has been proposed. The training material was selected in accordance with our 4 levels of complexity, which was supposed that each of the proposed spatial signs and symbols should be studied in the age of development of a child with moderate and severe mental retardation in accordance with the level of its potential. In the second age period of study envisaged the study of the simpler level of complexity of subject and subject-space signs and symbols, as well as acquaintance with the individual sign and spatial signs and symbols, the assimilation of which corresponds to the potential of these children in this age group. In the next age period, along with simpler sign-spatial images, more sophisticated sign-spatial and symbolic means were studied.

Key words: *spatial signs and symbols, children with intellectual disabilities, educational programs.*

Каменчук Т.Д.

СОДЕРЖАНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНО УЧЕБНО-КОРРЕКЦИОННОЙ ПРОГРАММЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ЗНАКОВО-СИМВОЛИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ЗНАНИЙ

В статье раскрыты основные теоретические основы, которые являются определяющими при разработке содержания образования детей с нарушениями умственного развития. Раскрываются особенности программного обеспечения коррекционно-развивающей направленности содержания обучения этой категории детей. Представлена учебно-коррекционная программа направлена на формирование социальных умений во взаимодействии с окружающими и умение приспосабливаться к окружающей действительности в силу своих потенциальных возможностей при использовании пространственной знаково-символической системы знаний. Предложено экспериментально-апробированную учебно-коррекционную программу последовательного ввода пространственных знаков и символов в зависимости от их уровня сложности и типов усвоения.

Ключевые слова: *пространственные знаки и символы, дети с нарушениями умственного развития, учебные программы.*

КИРПЕНКО ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА

кандидат психологічних наук, молодший науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЗДОРОВ'Я ТА СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядаються проблеми взаємозв'язку фізичного здоров'я особистості та її суб'єктивного благополуччя. Проведено аналітичний аналіз сучасних досліджень в Україні та за кордоном. Вивчалися психологічні напрямки з проблеми дослідження здоров'я, здорового способу життя та суб'єктивного благополуччя особистості. Визначено, що в психології є багато підходів до розуміння цих категорій, але вони не є завершеними. Так, дослідження благополуччя з різних методологічних підстав закономірно призводять до невизначеності структури аспектів досліджуваного явища. Встановлено, що суб'єктивне благополуччя практично є віддзеркаленням психологічного здоров'я особистості, але ніяк не зводиться до нього.

Все більше свідчень того, що суб'єктивне благополуччя впливає на здоров'я людини та навпаки, здоров'я може впливати на суб'єктивне благополуччя. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про важливість врахування різних взаємовпливів даних феноменів. Триває розробка теоретичної моделі і базових гіпотез подальшого емпіричного дослідження.

Ключові слова: *особистість, здоров'я, здоровий спосіб життя, суб'єктивне благополуччя особистості, якість життя.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз наявної наукової літератури, присвяченої вивченню суб'єктивного благополуччя, показує, що дослідження в даному проблемному полі, охоплюють великий спектр життєдіяльності особистості. Так, у липні 2011 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, що закликає країни-члени ООН, оцінювати щастя (благополуччя) свого народу і використовувати його як орієнтир у політиці держави [3].

Розглядаючи суб'єктивне благополуччя через призму фундаментальних підходів, дослідники прагнуть до структурування і повного розкриття предикторів і детермінант даного явища. Однак, в даний час немає одноз-

начного розуміння як терміна благополуччя, так і внутрішніх чинників його становлення, що підтверджує не тільки складність, але і значимість даного психологічного явища.

В сучасному нестабільному, мінливому світі, складних соціоекологічних умовах проблема психологічного та фізичного здоров'я особистості виступає на передній план. Формується усвідомлення потреби у професійних психологах у всіх сферах життя. Суб'єктивне благополуччя тісно пов'язане і з соматичним здоров'ям, на що особливо акцентують увагу дослідники прикордонних областей наукового знання. Однією з головних методологічних проблем психології здоров'я є невизначеність теоретичних підстав. Короткий аналіз деяких підходів до категорії здоров'я вказує на складну детермінацію даного феномена і необхідності подальших міждисциплінарних досліджень, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми є виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується запропонована стаття.

Сучасні дослідження показують, що предметне поле психології здоров'я значно ширше, ніж тільки виконання безпосередньо дій пов'язаних зі здоров'ям та вдосконаленням людини. Воно включає аналіз соціальних відносин, стратегій поведінки, вивчення аттитюдів, переконань, цінностей, соціальних уявлень, що орієнтують, що направляють і виправдовують ті чи інші дії, пов'язані зі здоров'ям (так само як і з хворобою).

Концепція британських науковців (Біллінгтон, 1993) [10] базується на біопсихосоціальному підході до розуміння здоров'я та хвороби. Основною метою цього підходу є визнання впливу широкого кола біологічних, психологічних і соціальних факторів на стан здоров'я і хронічні захворювання. Ці важливі особливості часто розглядаються як детермінанти здоров'я (Dahlgren and Whitehead, 1991) [9], вони вважаються невід'ємною частиною оцінки і лікування хвороб (Andrasik, 2015) [8]. Серед зарубіжних досліджень психології здоров'я виділяють наступні теорії: теорія запланованої поведінки (ТПВ; Ajzen, 1991) [10], транстеоретична модель (Transtheoretical (TTM) Prochaska and Velicer, 1997, Armitage, 2010) [12], модель верифікації здоров'я (НВМ, Hochbaum, 1958, Janz and Becker, 1984) [12] тощо.

Аналіз наявної наукової літератури, присвяченої вивченню суб'єктивного благополуччя, показує, що дослідження в даному проблемному полі,

охоплюють великий спектр життєдіяльності особистості. Розглядаючи суб'єктивне благополуччя через призму фундаментальних підходів, дослідники прагнуть до структурування і повного розкриття предикторів і детермінант даного явища.

В даний час дослідники прагнуть визначити єдину структуру суб'єктивного благополуччя особистості, його фактори і вплив на життя, здоров'я і діяльність суб'єкта, в свою чергу, відзначаючи, що суб'єктивне благополуччя - це один з показників якості життя людини і суспільства. Основними передумовами суб'єктивного благополуччя є різні форми задоволеності - собою, соціальними взаємовідносинами, життям, діяльністю, повнотою самореалізації та ін. Задоволеність життям в тій чи іншій мірі пов'язана з самооцінкою рівня наближення ідеального життя до щастя. Праці зарубіжних вчених, присвячені проблемі благополуччя, засновані на двох основоположних підходах - гедоністичному і евдемоністичному, які мають між собою як різні, так і подібні положення. Джерелами даних фундаментальних підходів є роботи вчених в рамках античної філософії.

З точки зору гедоністичного підходу, структурою благополуччя є взаємозв'язок трьох компонентів: почуття задоволеності, приємних і неприємних емоцій, які, поєднуючись між собою, формують рівень суб'єктивного благополуччя особистості. З точки зору евдемонізму благополуччя і радість вивчали Аристотель, Вольтер, Фома Аквінський та інші, гедонізму - Джон Локк, Томас Гоббс та інші [5]. З позиції евдемоністичного підходу основним показником благополуччя є повнота самореалізації особистості в конкретних життєвих умовах. Прихильники даного підходу вважають, що не все, що приносить людині задоволення, підвищує рівень його суб'єктивного благополуччя [11].

Ґрунтуючись на принципах системного підходу, у вітчизняній психології суб'єктивне благополуччя вивчається в рамках суб'єктного та комплексного підходів, які дозволяють розглядати дане явище що включає одночасно і внутрішньоособистісні процеси і навколишню дійсність. Особистість розглядається як елемент складної системи. З позиції комплексного підходу суб'єктивне благополуччя у вітчизняній психології розглядається як багатовимірна модель, інтегруюча в собі компоненти гедоністичного і евдемоністичного підходів.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження

Поняття «благополуччя» вивчалось в психології, як і в більшості гуманітарних наук, в контексті аналізу таких концептів, як «щастя», «задоволеність життям» (Life Satisfaction), «якість життя» (Quality of Life), «суб'єктивне благополуччя» (Subjective Well-Being). В аксіології «благо» означає факт задоволення споконвічних потреб, історично початковий і підтверджений життєвим досвідом.

Дослідження благополуччя з різних методологічних підстав закономірно призводять до невизначеності структури аспектів досліджуваного явища. Узагальнюючи різні підходи до розуміння суб'єктивного благополуччя, можна виділити кілька ключових характеристик:

1) позитивність вимірювання благополуччя як наявність різних за інтенсивністю позитивних показників і переживань; 2) глобальність вимірювання - взаємозв'язок всіх аспектів життя людини (соціальних, біологічних, психологічних, фізичних); 3) пролонгування в часі, динамічність; 4) суб'єктивність як залежність переживання благополуччя від оцінки, відносин і особистого досвіду [2; 3; 4].

Суб'єктивне благополуччя визначають більш ширшу категорію феноменів, які полягають в емоційній реакції людей, їхньої задоволеності окремими сферами життя, а також в їх судженнях про якість життя в цілому. Складність однозначного тлумачення феномена, полягає в тому, що немає загального терміна. Нами виявлено неоднозначність співвідношення понять суб'єктивного і психологічного благополуччя. Ряд дослідників розглядає суб'єктивне благополуччя як складову психологічного, а інша частина, навпаки, розглядають психологічне благополуччя як складову суб'єктивного. І лише в окремих роботах дані поняття трактуються як синонімічні.

В даний час вважається, що поняття щастя або задоволеність життям - одні з найбільш важливих напрямків досліджень в області соціології, психології, економіки та державного управління. Показники задоволеності життям стали особливістю нинішнього політичного дискурсу і часто розглядаються в якості певної альтернативи показникам економічного зростання, так як в цілому мають більше спільного з життям реальних людей, ніж абстрактні економічні теорії.

Дослідники частіше розрізняють три варіанти (виду) суб'єктивного благополуччя - *фізичне, психологічне і соціальне*, що узгоджується з під-

ходами психологів до внутрішньої структури особистості, яка включає нерозривну єдність трьох іпостасей «Я». Так, в структурі особистості У. Джеймса виявляється три класи елементів: *фізичне «Я», соціальне «Я» і духовне «Я»*. Фізичне «Я» включає тілесну організацію і все матеріальне, чим володіє людина, а також найближче оточення. Втрата або «зміна» будь-якої частини фізичного «Я» веде до втрати «частини особистості». Структуру соціального «Я» складають ролі, норми і прагнення людини до суспільства. Духовне «Я» - це «повне об'єднання окремих станів свідомості, конкретно взятих духовних здібностей і властивостей» [1].

Функціональна структура суб'єктивного благополуччя також неоднозначна. Серед його функцій можна виділити, принаймні, чотири функції. В першу чергу, звичайно, це:

1) *адаптивна (або регулятивна) функція*. Вона полягає в регуляції внутрішнього самоставлення, самопочуття, а також взаємини з зовнішнім світом. Вони покращують адаптаційні можливості людини в соціумі, а також в сприйнятті себе і свого життя;

2) *функція управління когнітивними процесами*, які забезпечують адаптацію та інтеграцію особистості в соціумі;

3) *функція розвитку*, що забезпечує творчий рух як в сторону саморозвитку, так і в бік забезпечення зовнішніх умов для задоволення вищих потреб і приведення всієї системи до рівноваги;

4) *«поведінкова» функція*, яка полягає у виборі стратегій поведінки в залежності від локусу благополуччя і спрямованості особистості.

Огляд досліджень, таких як стать, освіта, міце проживання показав, що гендерний фактор сам по собі не вважається значущим у визначенні суб'єктивного благополуччя. При цьому, люди, які проживають в мегаполісах, менше задоволені життям, в порівнянні з жителями інших міських або сільських районів. Задоволеність життям сільських жителів вище, ніж у городян (Zaidi et al., 2009; Fernandez & Kulik, 1981). В різних дослідженнях зв'язок освіти з благополуччям виявився неоднозначним. Так був виявлений як негативний зв'язок (Fernandez & Kulik, 1981) так і позитивний, хоча і мало впливав на суб'єктивне благополуччя (Pinquart & Sørensen, 2000). Деякі дослідження взагалі не виявили залежності щастя від освіти (Cid et al., 2007; Kudo et. Al., 2007) [9; 11; 12].

Люди, які перебувають у шлюбі і проживають разом, оцінюють своє суб'єктивне благополуччя вище, ніж ті, хто живе один (Chen & Short, 2008; De Jong Gierveld et al., 2012; Gaymu & Springer, 2010; Polverini & Lamura, 2005; Takashi, 2011). При цьому для жінок сімейний статус виявляється більш значущим фактором благополуччя, ніж для чоловіків (Takashi, 2011) [10; 12].

Безсумнівно, суб'єктивне благополуччя пов'язано з психологічним і соціальним здоров'ям людини, його вірою, надією, оптимізмом і, звичайно, упевненістю в завтрашньому дні. Воно є тим середовищем, що забезпечує все необхідне для повноцінного існування особистості, її внутрішньої сили і оптимістичного настрою.

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, *здоров'я* - «стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів» [Статут ВООЗ, 1946].

Приблизно 2500 років тому ще Гіппократ вчив, що стан здоров'я є доказом того, що людина досягла стану гармонії як всередині себе, так і зі своїм оточенням, і все, що впливає на мозок, впливає і на тіло. У V столітті до н.е. Перікл говорив, що «здоров'я - це стан морального, психічного та фізичного благополуччя, яке дає людині можливість стійко і не втрачаючи самовладання переносити будь-які життєві негаразди».

На думку більшості вчених, фізичне здоров'я людини на 50% залежить від способу життя, на 20% від екологічних факторів, ще на 20% від генетичних особливостей і на 8- 10% - від розвитку медицини. Отже, наше здоров'я - це і здоровий спосіб життя, і сприятливе середовище проживання, раціональне харчування з умовою забезпечення безпеки харчових продуктів і води.

Суб'єктивне благополуччя практично є віддзеркаленням психологічного здоров'я особистості, але ніяк не зводиться до нього. Інакше кажучи, воно є «нормальне» або оптимальний стан «чистоти» внутрішнього середовища, відносного комфорту, перебуваючи в якому індивід здатний реалізувати себе, свої цілі і вирішувати повсякденні завдання. Суб'єктивне благополуччя тісно пов'язане і з соматичним здоров'ям, на що особливо акцентують увагу дослідники прикордонних областей наукового знання. Воно виводиться з цілком об'єктивного посилю про тісний зв'язок психіч-

них станів і соматичного середовища. Передбачається наявність психологічних підстав всіх або майже всіх захворювань.

Дослідження доказують, що здоров'я - одна з найбільш значущих детермінант суб'єктивного благополуччя особистості (Borg et al., 2006; Chen & Short, 2008; Larson, 1978), особливо - для літніх осіб з обмеженими можливостями (Borg et al., 2006; Borg et al., 2008). При цьому, вказується на позитивний вплив фізичної активності та здорового способу життя на суб'єктивне благополуччя (Wallace, 2008).

Визначено і зворотній зв'язок: суб'єктивне благополуччя впливає на здоров'я. Виникає проблема складності вивчення ефектів в кожному напрямку. Коли ми розглядаємо різні дослідження, ми знаходимо докази зв'язку між погіршенням здоров'я і зниженням суб'єктивного благополуччя особистості. Наприклад, Біндер і Коад (Binder and Coad, 2013) вивчили більше 100 000 чоловік в рамках британського опитування домогосподарств. У цьому дослідженні зниження здоров'я, таке як інсульт і рак, передбачали більш низький показник SWB (суб'єктивного благополуччя особистості).

Порушення чинного суб'єктивного благополуччя особистості, завдяки своєму впливу на фізіологічні процеси і, отже, на індивідуальне і суспільне здоров'я, створює величезне фізичне і фінансове навантаження для людей і суспільства. Все більше свідчень того, що суб'єктивне благополуччя особистості впливає на здоров'я та інші громадські результати, спонукало Організацію Об'єднаних Націй заснувати Міжнародний день щастя, щоб підкреслити важливість соціального SWB як ключової мети державної політики (Diener and Tay, 2012; The United Nations, 2013).

Висновки. Визначено, що міра переживання щастя і суб'єктивного благополуччя в більшому ступені залежить від особистості, ніж від випадковості і об'єктивних умов життя; також велике значення мають такі залежні від нас самих фактори, як характеристики міжособистісних відносин, цілі, цінності і світогляд. Переживання благополуччя в значній мірі обумовлено особливостями ставлення особистості до себе, навколишнього світу в цілому і його окремих сторін. Всі зовнішні чинники благополуччя при будь-яких об'єктивних характеристиках не можуть діяти на переживання благополуччя безпосередньо, але тільки через суб'єктивне сприйняття і суб'єктивну оцінку, які обумовлені особливостями всіх сфер особистості.

Встановлено, що в психології здоров'я існує багато теорій та підходів, які мають ряд методологічних та дослідницьких проблем. Цінність здоров'я людини не потребує доказу, проте установки людей на збереження здоров'я не відповідають знанням людей про здоров'я загалом. За існуючими уявленнями проблема здоров'я розглядається в основному як медична проблема. Таким чином, психологічним механізмом формування ставлення особистості до власного здоров'я як цінності є виявлення і розв'язання суперечності між ініціюємою цінністю і реальною поведінкою. Громадська думка, що формується школою і сім'єю, сприяє отриманню науково обґрунтованої інформації, розширює уявлення про здоров'я та здоровий спосіб життя і робить більш значущою цінність здоров'я.

Виявлено прямий та зворотній зв'язок між здоров'ям та суб'єктивним благополуччям обистості. При цьому необхідно розуміти, що суб'єктивне благополуччя - це не переживання абсолютного щастя або задоволеності всього і всім, це, скоріше, стан динамічної рівноваги, що досягається різноспрямованими переживаннями задоволеності в різних сферах життєдіяльності, коли на рівні стану незадоволеність однією сферою компенсується задоволеністю в іншій, а на рівні внутрішньої динаміки, незадоволеність створює певну зону напруги, яка стає рушійною силою розвитку, а задоволеність - зону дозволу.

Потенціал психології здоров'я можна використовувати не тільки у співпраці з охороною здоров'я, а також у співпраці з соціологами, дослідниками в області здоров'я та інтегрувати цю інформацію з ціллю покращення психологічного благополуччя суспільства, використовуючи психологічні підходи для збільшення тривалості життя та покращення здоров'я суспільства. Задля того, аби ефективність теоретичних та прикладних розробок збільшилась, необхідно подолати труднощі методологічного характеру, розвинути теоретичні основи та посилити зв'язок психології із медициною. Визначені основні поняття дослідження, триває розробка теоретичної моделі і базових гіпотез подальшого емпіричного дослідження взаємовпливу здоров'я та суб'єктивного благополуччя обистості.

Список використаних джерел

1. Васильєва О. С., Филатов Ф. Р. Психология здоровья человека. - М. : Академия, 2001. - С. 90-120.

2. Залевский Г. В., Кузьмина Ю. В. Некоторые проблемы психологии здоровья и здорового образа жизни / Г.В. Залевский, Ю.В. Кузьмина (Томск) // КиберЛенинка. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-psiologii-zdorovya-i-zdorovogo-obraza-zhizni>
3. Кирпенко Т.М. Проблема здоров'я та здорового способу життя в сучасних психологічних дослідженнях / Т.М. Кирпенко // Актуальні проблеми психології : Збірник наук. праць Ін-ту психології імені Г.С.Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. – Том VII. Екологічна психологія. – Вип. 46. – С. 57–66.
4. Мартинсоне К., Фреймане Г., Колесникова Е. Психология здоровья в Латвии в контексте современных европейских исследований // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2014. – N 5(28) - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mprj.ru>
5. Римские стоики : Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий : [Сборник : Перевод / Вступ. ст., сост., подгот. текста В. В. Сапова]. - М. : Республика, 1995. - 462,[1] с.; 22 см. - (Библиотека этической мысли).
6. Семенова Т.В. Субъективное благополучие как аспект счастья // Наука вчера, сегодня, завтра: сб. ст. по матер. XXIII междунар. науч.-практ. конф. № 4(20). – Новосибирск: СибАК, 2015.
7. Шамионов Р. М. Психология субъективного благополучия личности / Шамионов Р. М. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2004. – с. 53 180.
8. Andrasik, F, Goodie, JL, Peterson, AL (eds) Biopsychosocial Assessment in Clinical Health Psychology. London: Guilford Press. Google Scholar. – 2015.
9. Charlotte Emma Hilton, Lynne Halley Johnston, Health psychology: It's not what you do, it's the way that you do it // August 2, 2017 Research Article <https://doi.org/10.1177/2055102917714910>
10. Ogden, J Celebrating variability and a call to limit systematization: The example of the behaviour change technique taxonomy and the behaviour change wheel. Health Psychology Review. – 2017. - Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/17437199.2016.1190291>
11. Ryff C.D. Psychological well-being in adult life. // Current Directions in Psychological Science, 1995. - 4, – P. 99—104
12. Self-compassion and physical health: Exploring the roles of perceived stress and health-promoting behaviors / Kristin J Homan, Fuschia M Sirois, // First Published // Health Psychology Open //Sept. 14, 2017. - Research Article <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2055102917729542>
13. Wilson J.S. Profinite groups. - 1997. - 284 pp.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Vasil'eva O. S., Filatov F. R. Psihologiya zdorov'ya cheloveka. - M. : Akademiya, 2001. – S. 90-120.
2. Zalevskij G. V., Kuz'mina YU. V. Nekotorye problemy psihologii zdorov'ya i zdorovogo obraza zhizni / G.V. Zalevskij, YU.V. Kuz'mina (Tomsk) // KiberLeninka. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-psiologii-zdorovya-i-zdorovogo-obraza-zhizni>
3. Кирпенко Т.М. Проблема здоров'я та здорового способу життя в сучасних психологічних дослідженнях / Т.М. Кирпенко // Актуальні проблеми психології : Збірник

- nauk. prac' In-tu psihologii imeni G.S.Kostyuka NAPN Ukraïni / Za red. S.D. Maksimenka. – K. : Institut psihologii imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukraïni, 2018. – Tom VII. Ekologichna psihologiya. – Vip. 46. – S. 57–66.
4. Martinsone K., Frejmane G., Kolesnikova E. Psihologiya zdorov'ya v Latvii v kontekste sovremennyh evropejskikh issledovanij // Medicinskaya psihologiya v Rossii: elektron. nauch. zhurn. – 2014. – N 5(28) - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://mprj.ru>
 5. Rimskie stoiki : Seneka, Epiktet, Mark Avrelij : [Sbornik : Perevod / Vstup. st., sost., podgot. teksta V. V. Sapova]. – M. : Respublika, 1995. – 462,[1] s.; 22 sm. - (Biblioteka eticheskoy mysli).
 6. Semenova T.V. Sub"ektivnoe blagopoluchie kak aspekt schast'ya // Nauka vchera, segodnya, zavtra: sb. st. po mater. XXIII mezhdunar. nauch.-prakt. konf. № 4(20). – Novosibirsk: SibAK, 2015.
 7. SHamionov R. M. Psihologiya sub"ektivnogo blagopoluchiya lichnosti / SHamionov R. M. Saratov : Izd-vo Sarat. un-ta, 2004. – s. 53 180.
 8. Andrasik, F, Goodie, JL, Peterson, AL (eds) Biopsychosocial Assessment in Clinical Health Psychology. London: Guilford Press. Google Scholar. – 2015.
 9. Charlotte Emma Hilton, Lynne Halley Johnston, Health psychology: It's not what you do, it's the way that you do it // August 2, 2017 Research Article <https://doi.org/10.1177/2055102917714910>
 10. Ogden, J Celebrating variability and a call to limit systematization: The example of the behaviour change technique taxonomy and the behaviour change wheel. Health Psychology Review. – 2017. - Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/17437199.2016.1190291>
 11. Ryff C.D. Psychological well-being in adult life. // Current Directions in Psychological Science, 1995. - 4, — P. 99—104
 12. Self-compassion and physical health: Exploring the roles of perceived stress and health-promoting behaviors / Kristin J Homan, Fuschia M Sirois, // First Published // Health Psychology Open //Sept. 14, 2017. - Research Article <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2055102917729542>
 13. Wilson J.S. Profinite groups. - 1997. - 284 pp.

Kyrpenko T.M.

THE CURRENT STATE AND PROSPECTS OF STUDYING THE RELATIONSHIP OF HEALTH AND SUBJECTIVE WELL-BEING OF PERSONALITY

The article discusses the problems of the relationship of the physical health of a person and his subjective well-being. The relevance of the research topic is substantiated. An analysis of current research in Ukraine and abroad was carried out. The psychological directions were studied on the problem of researching the health, healthy lifestyle and subjective well-being of the individual. It is determined that in psychology there are many approaches to understanding these categories, but they are not complete. Studies of well-being from various methodological grounds naturally lead to uncertainty in the structure of aspects of the phenomenon being studied. It has been established that subjective well-being is practically a reflection of the psychological health of an individual, but does not boil down to it at all.

Studies on health-promoting behaviors are also becoming important now. There is increasing evidence that subjective well-being affects human health and vice versa, health can affect subjective well-being. On the basis of the analysis made, it was concluded that it is im-

portant to take into account the various interactions of these phenomena. The development of a theoretical model and basic hypotheses for further empirical research continues.

It has been established that in the psychology of health there are many theories and approaches that have a number of methodological and research problems. The prospect of further research is to overcome the difficulties of a methodological nature, the development of theoretical foundations and strengthening the connection of psychology with medicine and related sciences.

Keywords: *personality, health, healthy lifestyle, subjective well-being of the person, quality of life*

Кирпенко Т.М.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ ЗДОРОВЬЯ И СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются проблемы взаимосвязи физического здоровья личности и ее субъективного благополучия. Проведен аналитический анализ современных исследований в Украине и за рубежом. Изучались психологические направления по проблеме исследования здоровья, здорового образа жизни и субъективного благополучия личности. Определено, что в психологии есть много подходов к пониманию этих категорий, но они не являются завершенными. Так, исследования благополучия с различных методологических оснований закономерно приводят к неопределенности структуры аспектов изучаемого явления. Установлено, что субъективное благополучие практически является отражением психологического здоровья личности, но никак не сводится к нему.

Все больше свидетельств того, что субъективное благополучие влияет на здоровье человека и наоборот, здоровье может влиять на субъективное благополучие. На основе проведенного анализа сделан вывод о важности учета различных взаимовлияний данных феноменов. Продолжается разработка теоретической модели и базовых гипотез дальнейшего эмпирического исследования.

Ключевые слова: *личность, здоровье, здоровый образ жизни, субъективное благополучие личности, качество жизни.*

КУЛІКОВА АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

здобувач Інститута психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, старший викладач кафедри практичної психології Маріупольський державний університет

**ТИМЧАСОВА ІНВАЛІДНІСТЬ
(ПЕРЕЛОМ РУКИ АБО НОГИ, 9-12 МІС.РЕАБІЛІТАЦІЇ)
ЯК ФАКТОР ЗМІНИ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ «Я-ОБРАЗУ»**

У статті представлено теоретичний та емпіричний аналіз того, як саме змінюються компоненти «Я-образу» особистості, попадаючи у складні життєві обставини, а саме у осіб, які отримали тимчасову інвалідність (перелом руки або ноги, 9-12 міс. реабілітації). Тимчасова непрацездатність (інвалідність) – це непрацездатність особи внаслідок захворювання, травми або з інших причин, що не залежить від факту втрати працездатності (пологи, карантин, догляд за хворим тощо), яка має тимчасовий зворотний характер під впливом лікування та реабілітаційних заходів. І саме це визначення свідчить про наявність зовнішніх факторів зміни способу життя та певних внутрішніх змін по структурним компонентам «Я-образу».

Ключові слова: «Я-образ», тимчасова інвалідність, компоненти, когнітивний, емоційно-оціночний, поведінковий, трансформація, зміна, складні життєві обставини, структура.

Постановка наукової проблеми. В даний час концепція інвалідності спирається на культурно-історичну теорію розвитку психіки, що якісно змінило стереотипні уявлення про закономірності і механізми функціонування тілесного «Я». Тіло завжди наділене не тільки особистісним, а й культурним змістом і значенням, воно виступає центральним компонентом особистісної ідентичності і одним з основних способів прояву особистісних якостей і характеристик в соціальній взаємодії і спілкуванні. Тілесне «Я» є одним з елементів «Я-образу», тому необхідно для початку виявити класичні структурні компоненти «Я-образу». Якщо взяти за основу структуралістичну теорію, то «Я-образ» має три структурні компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий (У. Джемс, Ч.Х. Кулі, Дж.Г. Мід) [13]. І кожен з цих компонентів має особливу наповненість та дуже динамічну основу, що дозволяє припустити тезу про те, що вони будуть змінюватися під впливом складних або кризисних життєвих обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен «Я-образу» та його структурних компонентів розкривається у концепціях та підходах таких авторів як Б.Г. Ананьєва, Г.О. Бала, Р. Бернса, І.С. Кона, ДЖ. Кулі, М.І. Лісіної, С.Д. Максименко, Дж. Міда, В.В. Століна, З. Фрейда, І.І. Чеснокова, К.Г. Юнга [1,4,6,7,9,16]. Проблемою впливу складних життєвих обставин на особистість займалися О.Ф. Бондаренко, Ф.Ю. Василюк, О.Л. Вернік, О.О. Вовчик-Блакітна, Р. Лазарус, Д.А. Леонт'єв, О. В. Матвієнко, К. Муздибаєв, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб [2,8,10].

Проблеми інвалідності вивчалися з точки зору різних філософських підходів зарубіжними вченими: з позицій феноменологічного підходу проблему нетиповість, інаковості інваліда досліджують П. Бергер, Т. Лукман, К. Вольф [3, 5]; екзистенційний підхід представлений працями Хосе Ортега-і-Гассета, М. Хайдеггера, К. Ясперса [14,15]; антропософській підхід реалізований в роботах Р. Штейнера і Б. Лівехуда [12], які вивчають проблему інтеграції в суспільство дітей з обмеженими можливостями і що запропонували унікальний варіант моделі соціалізації інваліда в суспільний простір та інші.

Мета статті – виявити психологічні особливості змін компонентів «Я-образу» у осіб з тимчасовою інвалідністю. Для досягнення поставленої мети, нами було проведено емпіричне дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Теоретичною основою нашого дослідження стала класична структурна модель компонентів «Я-образу»: когнітивний, як сукупність уявлень про себе, про свої якості, здібності, зовнішність, тощо; емоційно-ціннісний – афективна оцінка уявлень про себе, а саме самоповага, себелюбність, самоприниження; поведінковий – потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть викликатися «Я-образом» і самооцінкою.

Для виявлення особливостей кожного компоненту, нами були підібрані методики для їх розкриття, представлені у таблиці 1.

Методики для дослідження «Я-образу»

№	Компоненти «Я-образу»	Методика
1.	Когнітивний	1. Тест - опитувальник МІС В.В. Століна, С.Р. Пантілєєва. 2. Методики М. Куна «Хто Я?»
2.	Емоційно-оціночний	1. Методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка. 2. Методика вимірювання самооцінки Дембо-Рубінштейн.
3.	Поведінковий	1. Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда 2. Тест міжособистісних відносин Т. Лірі (модифікація Л.Н. Собчик)

У дослідженні приймали участь особи з тимчасовою інвалідністю (зламана рука або нога, 9 – 12 міс. реабілітації) у складі 35 осіб, з них 20 чоловіків та 15-жінок віком від 38 до 50 років включно.

На першому етапі емпіричного дослідження нами було визначено когнітивну складову «Я-образу» за тестом - опитувальником МІС В.В. Століна, С.Р. Пантілєєва та методики М. Куна «Хто Я?».

Результати дослідження показали, що в групі осіб з тимчасовою інвалідністю (перелом руки або ноги, 9-12 міс.реабілітації) **найбільш високими** є показники по шкалам:

- «замкнутість» (91,5%), що свідчить про виражену захисну поведінку особистості, бажання відповідати загальноприйнятим нормам поведінки і взаємин з оточуючими людьми;

- «самоприв'язаності» (80%), що відображають високу ригідність «Я», прагнення зберегти в незмінному вигляді свої якості, вимоги до себе, високий рівень особистісної тривожності, схильність сприймати навколишній світ як загрозливий самооцінці;

- «внутрішній конфлікт» (88,6%), що відповідає особам, у яких переважає негативний фон ставлення до себе, вони знаходяться в стані постійного контролю над своїм «Я», прагнуть до глибокої оцінки всього, що від-

бувається в її внутрішньому світі, відрізняється високими вимогами до себе, що нерідко призводить до конфлікту між «Я-реальним» і «Я-ідеальним».

В той же час для них характерні **низькі показники** за такими шкалами як:

- «самоприйняття» (80%) що вказує на загальний негативний фон сприйняття себе, на схильність сприймати себе надто критично;

- «відображене самоставлення» (74,3%) вказує на те, що людина ставиться до себе як до нездатної викликати повагу у оточуючих, що викликає у інших людей осуд.

А такі показники, як «відображенне самоставлення» (74,3%), «само-впевненість» (72%), «самокерівництво» (68,5%), «самоцінність» (77%), «самовпевненість» (72%), «самозвинуваченням» (70%) мають середній рівень вираженості. Дані представлені у діаграмі 1.

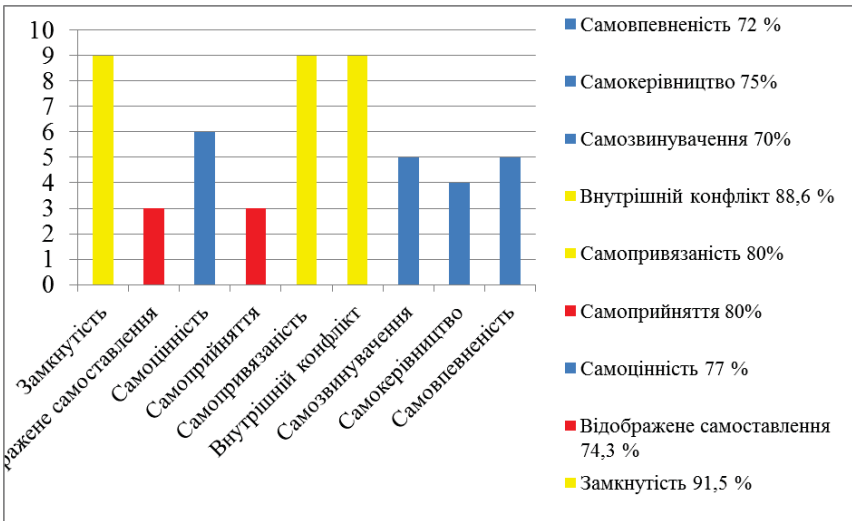

Рис 1 «Результати дослідження за тестом - опитувальником самовідношення В.В. Століна, С.Р. Пантілєєва у % за високими, середніми та низькими показниками у осіб з тимчасовою інвалідністю (9-12 міс. реабілітації, зламана рука або нога).

За методикою М. Куна «Хто Я?», не зважаючи на чітку інструкцію дана експериментальна група не змогли в повній мірі її виконати. У середньому з 20 запропонованих було визначено лише 7 «образів Я».

Окрім цього, з'являються специфічні негативні конструкти у системі «образів Я», які пов'язані з параметрами у попередній методиці. У осіб з тимчасовою інвалідністю – «Я-інвалід», «Я-безпомічна(ний)», «Я-обуза», «Я-жалюгідна (ний)». Співвідношення цих показників представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

**Співвідношення показників за тестом - опитувальником
самовідношення В.В. Століна, С.Р. Пантілєсва
та методикою М. Куна «Хто Я?»**

№	Показники самовідношення	Специфічні конструкти образу Я у осіб з тимчасовою інвалідністю
1.	Високий рівень за шкалою «замкнутість»	
2.	Високий рівень за шкалою «самоприв'язаність»	«Я-інвалід»
3.	Високий рівень за шкалою «внутрішній конфлікт»	
4.	Низький рівень за шкалою «самоприйняттям»	«Я-жалюгідна (ний)»
5.	Низький рівень за шкалою «самоцінність»	«Я-безпомічна(ний)»
6.	Низький рівень за шкалою «відображення самоставлення»	«Я-обуза»

У осіб з тимчасовою інвалідністю (перелом руки або ноги, 9-12 міс. реабілітації) наявність образу «Я-жінка/Я-чоловік» присутні у 43 %. Це може бути пов'язано із тим, що у 43% досліджуваних була зламана саме рука, а у 67 % пошкоджена нога, таким чином у досліджуваних ускладнена сексуальна функція і образ чоловіка або жінки стає непотрібним.

На другому етапі здійснено аналіз показників за допомогою методики виміру самооцінки за Дембо-Рубінштейн та методики діагностики психічних складових (Г. Айзенка) для визначення емоційно-оціночного компонента.

Рівень самооцінки невід’ємно впливає на стан особистості в цілому. І нами було проведено методичку діагностики психічних станів особистості (Г. Айзенка). Результати представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Високі показники вираженості шкал за методикою діагностики психічних станів у осіб з тимчасовою інвалідністю (Г. Айзенк)

Група	Шкали			
	Тривожність	Фрустрація	Ригідність	Агресивність
тимчасова інвалідність (перелом руки або ноги; 9-12 міс. реабілітації)	86%	71%	86%	83%

За методикою Г. Айзенка, жінки та чоловіки, які є тимчасово інвалідами (перелом руки або ноги; 9-12 міс. реабілітації) мають високий рівень тривожності, низьку самооцінку, бажання уникнення невдач, сильно виражена ригідність, що свідчить про протипоказання щодо зміни місця роботи, змінення у сім’ї, та високий рівень агресивності, нестриманості у взаємодії з людьми.

Можна припустити, що основним фактором, впливаючим на такі результати було те, що особи з тимчасовою інвалідністю опитувались через 7-12 днів після попадання у складну життєву ситуацію.

Емоційно-оціночний блок «Я-образу» включає не тільки емоційну складову, але й безпосередньо самооцінку, тому наступний підетап спрямований на виявлення її рівня у осіб з тимчасовою інвалідністю (зламана нога або рука, 9-12 міс. реабілітації). У зв’язку із тим, що після попадання у складну життєву обставину, людина знаходиться у афективному психічному стані і саме це може впливати рівень самооцінки особистості. За рівнем самооцінки групи досліджуваних показали результати, які відображені у діаграмі 2.

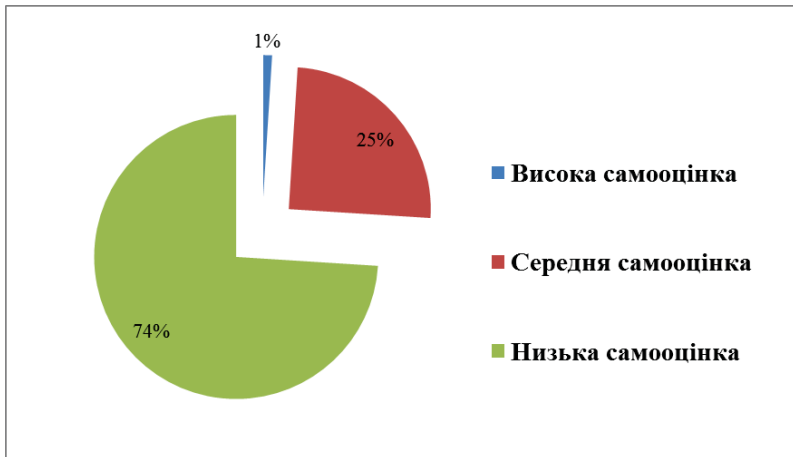

Рис.2 Рівень самооцінки у осіб з тимчасовою інвалідністю (зламана рука або нога, 9-12 міс. реабілітації)

На третьому етапі нашого дослідження є здійснення аналізу показників за допомогою методики діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс та Р. Даймонда) та тесту Т. Лірі для виявлення особливостей зміни поведінкового компонента «Я-образу» у осіб з тимчасовою інвалідністю (зламана нога або рука, 9-12 міс. реабілітації).

У групі з тимчасовою інвалідністю (9-12 міс реабілітації, зламана нога або рука) найбільш виражені такі показники за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс та Р. Даймонда), як «дезадаптивність» - 88%, «неприйняття інших» - 83% та «емоційний дискомфорт» - 83%. Дані за усіма шкалами методики відображені у таблиці 4.

За даними цього етапу дослідження можна зробити висновок, що у досліджуваній групі, які мають тимчасову інвалідність (перелом руки або ноги; 9-12 міс. реабілітації), найбільш порушена адаптивність. Шкала дезадаптивності має самі високі показники – 88%, що свідчить про дисгармонію в сфері прийняття рішення, які є результатом постійних неуспішних спроб індивіда реалізувати мету або наявності двох і більше рівнозначних цілей, неспроможність пристосуватись до змін нового життя. А також, як наслідок виражені «емоційний дискомфорт» – 83%, що свідчить про невідзначеність в емоційному відношенні (невпевненість, пригніченість, млявість і т.п.) до навколишньої соціальної дійсності. Та 83% за шкалою «не-

прийняття інших», що говорить про відсутність потреби особистості в спілкуванні, взаємодії, спільної діяльності з іншими.

Таблиця 4

**Показниками методики соціально-психологічної адаптації
К. Роджерса і Р. Даймонда для осіб з тимчасовою інвалідністю
(зламана рука або нога, 9- 12 міс. реабілітації)**

№	Категорія клієнтів	Шкали, у %													
		Адаптивність	Деадаптивн.	Прийняття себе	Неприйняття себе	Прийняття інших	Неприйняття інших	Емоц.комфорт	Емоц. дискомфорт	Внут. контроль	Зовніш. контр.	Домінування	Ведомість	Ескапізм (уход від проблем)	
1.	Респонденти з тимчасовою інвалідністю	12	88	26	74	17	83	17	83	43	57	20	80	70	

За методикою Т. Лірі, яка виявляє типи відношення до оточуючих та різницю між Я-актуальним та Я-ідеальним було виявлено, що особи з тимчасовою інвалідністю (зламана рука або нога, 9- 12 міс. реабілітації) мають велику розбіжність між «Я-актуальним» та «Я-ідеальним» (простежується у 85%), що свідчить про те, що людина незадоволена собою, не приймає себе, свого «Я-образу» та «образу Ситуації».

Також на цьому етапі за методикою Т. Лірі, ми виявляли типи відношення до оточуючих, де 0-7 низький показник вираженості, 8-12 – середній показник та 13-16 високий показник шкал. Дані відображені у діаграмі 3.

Можна побачити за діаграмою, що у осіб з тимчасовою інвалідністю домінуючими типами відношення до оточуючих – це агресивний, жорсткий і ворожий до інших, різкий, агресивність може доходити до асоціальної поведінки та підозрілий тип, що свідчить про відчуженість по відношенню до ворожого і злобного світу, образливий, схильний до сумніву в усьому, злопам'ятний, постійно на всіх скаржитися, всім незадоволений (шизоїдний тип характеру). Також егоїстичний тип, що свідчить про егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва.

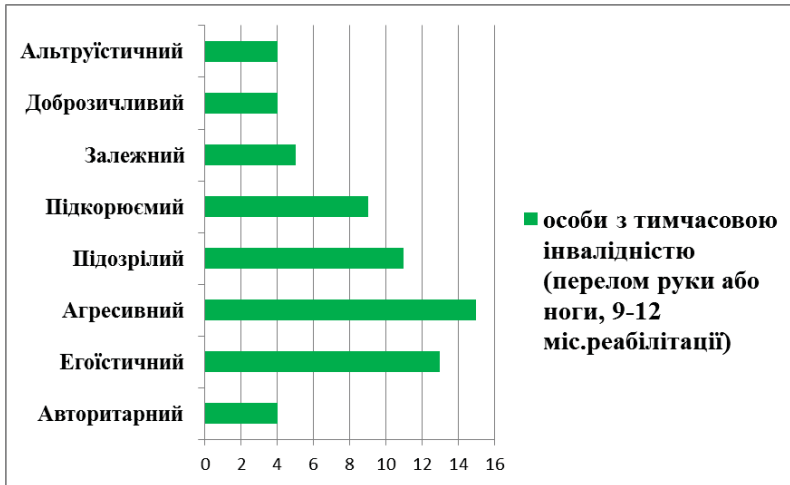

Рис.3 Типи відношення до оточуючих у осіб з тимчасово інвалідністю (перелом руки або ноги, 9-12 міс. реабілітації)

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Тимчасова інвалідність (перелом ноги або руки, 9-12 міс. реабілітації), як складна життєва обставина, змінює компоненти «Я-образу» у особистості.

В результаті нашого емпіричного дослідження було виявлено, що когнітивна складова у осіб з тимчасовою інвалідністю змінюється у формуванні до себе негативного ставлення: «замкнутість», «самоприв'язаність», «внутрішній конфлікт». Також змінюється кількісна характеристика «образів Я» та з'являються специфічні руйнівні конструкти.

Емоційно-оціночний компонент виражається у через міру негативному емоційному стані та вираженою низькою самооцінкою. Мають високий рівень тривожності, бажання уникнення невдач, сильно виражена ригідність, що свідчить про протипоказання щодо зміни місця роботи, змінення у сім'ї, та високий рівень агресивності, нестриманості у взаємодії з людьми. Можна припустити, що основним фактором, впливаючим на такі результати було те, що особи з тимчасовою інвалідністю опитувались через 7-12 днів після попадання у складну життєву ситуацію.

Поведінковий компонент виражається у порушеній адаптивності та неприйнятті інших. Домінуючими типами відношення до оточуючих є агресивний та егоїстичний тип. Також велика розбіжність між «Я-

актуальним» та «Я-ідеальним», що свідчить про те, що людина незадоволена собою, не приймає себе, свого «Я-образу» та «образу Ситуації».

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс – М. : Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Бергер П.Л. Социальное конструирование реальности [Текст]: Трактат по социологии знания / П.Л. Бергер, Т. Лукман; перевод с англ. Е. Руткевич – М.: Медиум, 1995. – 323с.
3. Вернік О.Л. Життєдіяльність як проблема екологічної психології // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 7. Екологічна психологія. Випуск 36. – 2014. – С. 93-102
4. Гуменюк О. Структурно-функціональне взаємодоповнення складових Я-концепції людини / О. Гуменюк // Соціальна психологія. – 2005. – № 5. – С. 68.
5. Джемс У. Психологія / У. Джемс; под ред. Л.А. Петровской. – М.: Педагогика, 1991. – 368 с
6. Кірсєва У. Психологічний аналіз Я-концепції у контексті самосвідомості / У. Кірсєва // Психологія і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 122.
7. Кірсєва У. Теоретичні підходи до психологічного вивчення Я-концепції / У. Кірсєва // Психологія і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 113.
8. Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – 675 с.
9. Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – С.34-42.
10. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д. Максименка, С.Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. / Швалб Ю.М. Психологічна структура складних життєвих обставин – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. – С. 19-39]
11. Постанова кабінету міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 573, Київ «про затвердження загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» {із змінами, внесеними згідно з постановами км № 495 від 17.07.2015, № 528 від 19.07.2017, № 43 від 23.01.2019}
12. Психологія особистості: Хрестоматія: Навч. посіб./ О.Б. Мельничук, Р.Ф. Пасічник, Л.М. Вольнова та ін. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 82-95
13. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії в сучасній соціології: Навчальний посібник./ М. Соболевська – К.: Дух і літері, 2010. – 164 с.
14. Соболевська Т. В. Аналіз сумісних понять «Я-концепції» / Т.В. Соболевська // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – К.: Український центр духовної культури, 2009. – Вип. 85. – С. 125-136.
15. Тези звітної наукової конференції філософського факультету за 2014 рік / Відп. за випуск Л. Рижак. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С.33-36.
16. Фрейд З. Психологія бессознательного : сб. произведений / З. Фрейд; сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М. Г. Ярошевский. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Berns R. Razvitie Ja-koncepcii i vospitanie / R. Berns – M. : Progress, 1986. – 422 s.
2. Berger P.L. Social'noe konstruirovanie real'nosti [Tekst]: Traktat po sociologii znaniya / P.L. Berger, T. Lukman: perevod s angl. E. Rutkevich – M.: Medium, 1995. – 323s.
3. Vernik O.L. Zhiznedejatel'nost' kak problema jekologicheskoy psihologii // Aktual'ni problemi psihologii. Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïni. Tom 7. Ekologichna psihologija. Vipusk 36. – 2014. – S. 93-102
4. Gumenjuk O. Strukturno-funkcional'ne vzaemodopovnennja skladovih Ja-koncepcii ljudini / O. Gumenjuk // Social'na psihologija. – 2005. – № 5. – S. 68.
5. Dzhehms U. Psihologija / U. Dzhehms; pod red. L.A. Petrovskoj. – M.: Pedagogika, 1991. – 368 s
6. Kireeva U. Psihologichnij analiz Ja-koncepcii u konteksti samosvidomosti / U. Kireeva // Psihologija i suspil'stvo. – 2010. – № 1. – S. 122.
7. Kireeva U. Teoretichni pidhodi do psihologichnogo vivchennja Ja-koncepcii / U. Kireeva // Psihologija i suspil'stvo. – 2010. – № 4. – С. 113.
8. Lichnostnyj potencial: struktura i diagnostika / Pod red. D.A. Leont'eva. – M.: Smysl, 2011. – 675 s.
9. Osobistist' v umovah krizovih viklikiv suchasnosti: Materiali metodologichnogo seminaru NAPN Ukraïni (24 bereznja 2016 roku) / Za red. akademika NAPN Ukraïni S.D. Maksimenka. – K., 2016. – S.34-42.
10. Osobistist' jak sub'ekt podolannja krizovih situacij: psihologichna teorija i praktika: monografija / za red. S. D. Maksimenka, S.B. Kuzikovoï, V. L. Zlivkova. / Shvalb Ju.M. Psihologichna struktura skladnih zhittevih obstavin – Sumi : Vid-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2017. – S. 19-39]
11. Postanova kabinetu ministriv Ukraïni vid 1 serpnja 2013 r. № 573, Kiïv «pro zatverdzhennja zagal'nogo polozhennja pro centr social'nih sluzhb dlja sim'ri, ditej ta molodi» {iz zminami, vnesenimi zgïdno z postanovami km № 495 vid 17.07.2015 , № 528 vid 19.07.2017, № 43 vid 23.01.2019}
12. Psihologija osobistosti: Hrestomatija: Navch. posib./ O.B. Mel'nichuk, R.F. Pasichnjak, L.M. Vol'nova ta in. – K.: . NPU imeni M.P.Dragomanova, 2009. – S. 82-95
13. Sobolevs'ka M. Neofunkcionalists'ki ta poststrukturalists'ki teorii v suchasnij sociologii: Navchal'nij posibnik./ M. Sobolevs'ka – K.: Duh i literi, 2010. – 164 s.
14. Sobol' T. V. Analiz sumicnih ponjat' «Ja-koncepcii» / T.V. Sobol' // Mul'tiversum. Filososf'skij al'manah: Zb. nauk. prac'. – K. : Ukraïns'kij centr duhovnoï kul'turi, 2009. – Vip. 85. – S. 125-136.
15. Tezi zvitnoï naukovoi konferencii filososf'skogo fakul'tetu za 2014 rik / Vidp. za vipusk L. Rizhak. – L'viv: Vidavnichij centr LNU imeni Ivana Franka, 2015. – S.33-36
16. Frejd S. Psihologija besoznatel'nogo : sb. proizvedenij / Z. Frejd; sost., nauch. red., avt. vstup. st. M. G. Jaroshevskij. – M. : Prosveshhenie, 1990. – 448 s.

Kulikova A.O.

TEMPORARY DISABILITY (HANDS OR HUNTS, 9-12 MONTH OF REHABILITATION) AS A FACTOR OF CHANGES STRUCTURAL COMPONENTS «SELF-IMAGE»

The article presents a theoretical and empirical analysis of how the components of the «self-image» of the individual change in difficult life situations, namely, those who have received temporary disability (fracture of the hand or leg, 9-12 months of rehabilitation). Tem-

porary incapacity (disability) is a person's disability due to illness, injury or other reasons that does not depend on the fact of disability (childbirth, quarantine, care of a sick person, etc.), which has a temporary reversible nature under the influence of treatment and rehabilitation measures. Time concept of disability is based on the cultural-historical theory of development of the psyche, which qualitatively changed the stereotyped ideas about the regularities and mechanisms of the functioning of the physical «I». Body «I» is one of the elements of «self-image», therefore, it is necessary to first discover the classical structural components of the «self-image». If we take as a basis the structuralist theory, then the «self-image» has three structural components: cognitive, as a set of ideas about oneself, about their qualities, abilities, appearance, etc.; emotional-value-affective assessment of self-concept, namely self-esteem, self-love, self-humiliation; behavioral - a potential behavioral reaction, that is, those concrete actions that can be caused by the self-esteem. And each of these components has a special fullness and a very dynamic basis, which allows to assume the thesis that they will change under the influence of difficult or crisis life circumstances. And each of these components has a special fullness and a very dynamic basis, which allows to assume the thesis that they will change under the influence of difficult or crisis life circumstances.

Key words: *«self-image», temporary disability, components, cognitive, emotional-appraisal, behavioral, transformation, change, complex life circumstances, structure.*

Кулікова А.О.

ТИМЧАСОВА ИНВАЛІДНІСТЬ (ПЕРЕЛОМ РУКИ АБО НОГИ, 9-12 МІС.РЕАБІЛІТАЦІЇ) ЯК ФАКТОР ЗМІНИ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ «Я-ОБРАЗУ»

В статье представлены теоретический и эмпирический анализ того, как меняются компоненты «Я-образа» личности, попадая в сложные жизненные обстоятельства, а именно у лиц, получивших временную инвалидность (перелом руки или ноги, 9-12 мес. реабилитации). Временная нетрудоспособность (инвалидность) – это нетрудоспособность лица вследствие заболевания, травмы или по другим причинам, не зависящим от факта утраты трудоспособности (роды, карантин, уход за больным и т.д.), которая имеет временный обратный характер под влиянием лечения и реабилитационных мероприятий. И именно это определение свидетельствует о наличии внешних факторов изменения образа жизни и определенных внутренних изменений по структурным компонентам «Я-образа».

Ключевые слова: *«Я-образ», временная инвалидность, компоненты, когнитивный, эмоционально-оценочный, поведенческий, трансформация, изменение, сложные жизненные обстоятельства, структура.*

МИРОНЕНКО ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків*

СУБ'ЄКТИВНИЙ ЗВ'ЯЗОК З ПРИРОДОЮ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається вплив суб'єктивного зв'язку з природою на психологічне благополуччя особистості. Психологічне благополуччя аналізується через показники суб'єктивного благополуччя, задоволеність життям та почуття зв'язаності (когерентності). Емпіричне дослідження демонструє позитивний зв'язок між показниками близькості із природою та суб'єктивним благополуччям особистості, а також із задоволеністю життям та почуттям зв'язаності. Вираженими виявились кореляції між показниками близькості із природою та почуттям зв'язаності, особливо з такою його складовою як емоційне усвідомлення того, що життя має сенс. Так як отримані результати не співпадають із частиною попередніх досліджень інших авторів, важливо провести аналогічні дослідження на вибірках з іншими соціальними та віковими характеристиками.

Ключові слова: *суб'єктивний зв'язок з природою, близькість до природи, суб'єктивне благополуччя, психологічне благополуччя, психологічне здоров'я, когерентність.*

З кожним роком проблема негативного антропогенного впливу на екосистему планети загострюється, через це все більш актуальним стає пошук шляхів її подолання. Разом з впливом на фізичне здоров'я, екологічні зміни позначаються на психологічному здоров'ї людини. В останні роки дослідники активно вивчають вплив близькості з природою на психологічне благополуччя особистості, зростає кількість досліджень, що підтверджують позитивний вплив близькості людини з природою на її благополуччя [2; 4; 10; 12; 13; 16]. Однак зараз ця тема вивчається переважно західними дослідниками, тож результати відображають ситуацію у країнах з високим рівнем життя. В Україні та країнах пострадянського простору дана тема привертає менше уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поняття «психологічне благополуччя» почало активно розроблятися після виходу книги Н. Бредберна «Структура психологічного благополуччя» у 70-х роках минулого століття. Склалися два основні підходи до ро-

зуміння цього поняття, які спираються на античні уявлення про щастя: гедоністичний та евдемоністичний. У межах гедоністичного напрямку психологічне благополуччя досліджували Д. Канеман, Н. Бредберн, Е. Дінер та ін. В евдемоністичному ключі проводили свої дослідження А. Уотерман, К. Ріфф, Б. Сінгер, А. Макгрегор та ін.

У традиції екопсихології проблема психологічного здоров'я розглядається в контексті відносин людини із природним світом. Фактором психологічного благополуччя в цьому ракурсі виступає переживання своєї єдності/близькості із природним оточенням, екологічна ідентичність [4].

На даний момент проведено ряд досліджень, що підтверджують позитивний вплив близькості з природою на психологічне благополуччя людини. Західними дослідниками виявлено, що почуття зв'язаності з природою має відновлюючий ефект на емоційний і психологічний стан людини (Т. Хартіг із співавторами), знижує рівень тривоги і почуття безпорадності (П. Мартін і Е. Браймер). Е.Нісбет і Дж.Зеленські в своїх роботах підтверджують наявність зв'язку між близькістю до природи і психологічним благополуччям, щастям [2]. Разом з цим дослідження вітчизняних науковців показали різний результат: дослідження І.В. Кряж і Т.А. Сінюгіної демонструє відсутність взаємозв'язку між близькістю до природи і суб'єктивним благополуччям [5], а дослідження Н.В. Гранкіної-Сазонової виявило позитивний вплив почуття зв'язаності з природою на показники психологічного благополуччя і життєстійкості особистості [2]. При цьому важливо зазначити, що в дослідженні І.В. Кряж і Т.А. Сінюгіної благополуччя розглядалось в гедоністичному ключі, а в дослідженні Н.В. Гранкіної-Сазонової – в евдемоністичному. Ці результати підтверджують необхідність проведення більшої кількості досліджень для вивчення взаємозв'язку почуття зв'язаності з природою та психологічного благополуччя людини, характерного для жителів України.

В нашому дослідженні психологічне здоров'я розглядається в гедоністичному ключі через показники суб'єктивного благополуччя, задоволеності життям, почуття зв'язаності (когерентності) та суб'єктивної вітальності.

Метою нашого дослідження було вивчення зв'язку близькості з природою з показниками психологічного благополуччя особистості.

Для дослідження були використані наступні методи:

• «Шкала зв'язку із природою NRS» Е. Нісбет, Дж. Зеленські, С. Мерфі в адаптації І.В. Кряж вивчає три аспекти суб'єктивного зв'язку з природою: емоційний (ідентифікація з природою), когнітивний (прийняття екологічної перспективи – екологічна суб'єктивність) та фізичний (базується на індивідуальному досвіді взаємодії з природою);

• Графічна шкала «Включення природи в «Я»» У. Шульца дозволяє оцінити ступінь включення особистістю природи у власне «Я»;

• «Шкала суб'єктивного благополуччя» Г. Перуе-Баду в адаптації М.В. Соколової відображає емоційний компонент суб'єктивного благополуччя;

• «Шкала задоволеності життям» Е. Дінера в адаптації Д.А. Леонтьєва відображає когнітивний компонент суб'єктивного благополуччя;

• «Шкала почуття зв'язності» А. Антоновського вимірює три компоненти почуття зв'язності: усвідомленість, керованість та збагненність;

• «Шкала суб'єктивної диспозиційної вітальності (Vt-d)» оцінює характерний для людини рівень вітальності (вітальність як риса особистості).

Вибірку склали 124 студенти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, що навчаються за різними спеціальностями, з них 106 жінок і 18 чоловіків в віці від 17 до 47 років.

Для статистичної обробки даних була використана програма Statsoft Statistica v7.0.61.0, з допомогою якої був проведений кореляційний аналіз методом Спірмена.

Результати дослідження

Отримані кореляційні зв'язки представлені в таблиці 1. Виявлено прямий значущий зв'язок між близькістю до природи та такими показниками психологічного благополуччя як суб'єктивне благополуччя ($r = 0,27$), задоволеність життям ($r = 0,22$) та почуття зв'язаності (когерентності) ($r = 0,34$). Разом з цим цікавим є той факт, що аналіз показав відсутність значущих кореляцій між показниками суб'єктивного благополуччя та включенням природи в «Я» ($r = 0,12$), хоча між включенням природи в «Я» та почуттям зв'язності є значущий позитивний зв'язок ($r = 0,35$). Очікувано підтверджено тісний взаємозв'язок між близькістю до природи та включенням природи в «Я» ($r = 0,57$).

Інтеркореляції основних показників

	Близькість до природи	Суб'єктивне благополуччя	Почуття зв'язності	Задоволеність життям	Включення природи в «Я»
Близькість до природи		0,27	0,34	0,22	0,57
Суб'єктивне благополуччя	0,27		0,64	0,51	
Почуття зв'язності	0,34	0,64		0,44	0,35
Задоволеність життям	0,22	0,51	0,44		
Включення природи в «Я»	0,57		0,35		

Примітка: відображені тільки значущі зв'язки при $p < 0,05$

Загальний показник NRS вимірює емоційний, пізнавальний і фізичний зв'язок з природою за трьома субшкалами:

- шкала ідентифікації з природою – вимірює ідентифікацію з природою, відображаючи почуття та думки про особистий зв'язок з природою;
- шкала екологічної суб'єктності (в оригіналі – The Perspective Subscale – готовності оцінювати дії людей з точки зору їх значимості для світу природи) – вимірює пов'язаний з природою світогляд, відчуття суб'єктності (відповідальності) щодо індивідуальних дій людини та їх впливу на всі живі істоти;
- шкала досвіду взаємодії з природою – вимірює дружні відносини зі світом природи, рівень комфорту під час перебування у природному середовищі або ж відсутність бажання взаємодіяти з природою.

Аналіз кореляцій досліджуваних показників з окремими шкалами NRS показав, що найчастіше зв'язок простежується зі шкалою «ідентифікація з природою», яка відображає емоційний аспект суб'єктивного зв'язку з природою (табл. 2). Саме ця шкала має прямий значущий зв'язок між близькістю до природи та такими показниками психологічного благополуччя як суб'єктивне благополуччя ($r = 0,37$), почуття зв'язаності ($r = 0,38$),

задоволеність життям ($r = 0,27$) та довіра ($r = 0,47$). Інші шкали не показують такого зв'язку.

Таблиця 2

Кореляції досліджуваних показників з окремими шкалами NRS

	Загальний показник	Шкала ідентифікації з природою	Шкала екологічної суб'єктивності	Шкала досвіду взаємодії з природою
Суб'єктивне благополуччя	0,27	0,37		
Почуття зв'язності	0,34	0,38		0,27
- розуміння (збагненність)				
- керованість	0,28	0,30		
- осмисленість	0,48	0,53		0,34
Задоволеність життям	0,22	0,27		
Довіра		0,47		
- довіра до світу				
- довіра до інших людей		0,45		
- довіра до себе				
Включення природи в «Я»	0,57	0,54		0,36

Примітка: відображені тільки значущі зв'язки при $p < 0,05$

Слід зазначити, що схожі результати були отримані в дослідженні Н.В. Гранкіної-Сазонової [2], де зв'язок між близькістю до природи та показниками психологічного благополуччя найчастіше простежувався з балами питання номер 2, яке звучить наступним чином: «Мій зв'язок з природою і навколишнім середовищем – це частина моєї духовності» (була використана експрес-версія NRS). Тож можна зробити висновок, що саме емоційний аспект близькості з природою має позитивний зв'язок з психологічним благополуччям особистості.

Висновки і перспективи подальшого дослідження

Наше дослідження виявило позитивний зв'язок між близькістю до природи та психологічним благополуччям особистості, а саме такими його показниками як суб'єктивне благополуччя, почуття зв'язності та задоволеність життям. Вираженими виявились кореляції між показниками близькості із природою та почуттям зв'язності, особливо з такою його складовою, як емоційне усвідомлення того, що життя має сенс. Також виявлено значущий зв'язок між емоційним аспектом близькості до природи та довірою.

Так як отримані результати не повністю співпадають з результатами попередніх досліджень щодо зв'язку близькості до природи та суб'єктивного благополуччя, важливо провести аналогічні дослідження на вибірках з іншими соціальними та віковими характеристиками.

Список використаних джерел:

1. Андронникова О.О. Психологическое благополучие и здоровье как актуальная потребность современного человека в рамках девиктимизации / Андронникова О.О., Ветерок Е.В. // Вестник Кемеровского государственного университета – 2016. – No1 – с.72-76.
2. Гранкіна-Сазонова Н.В. Близькість до природи як фактор психологічного благополуччя особистості / Гранкіна-Сазонова Н.В. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія» – 2016. – №64. – С. 20-25.
3. Кряж И. В. Отношение к природе в системе базовых ценностей субъекта / Кряж И.В. / Наукові студії з соціальної та політичної психології : зб. наук. праць / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.] – К. : Міленіум, 2010. – Вип. 24(27). –С. 156-168.
4. Кряж И. В. Суб'єктивна близькість із природою як чинник психологічного здоров'я особистості / І.В. Кряж // Психологія і особистість. – 2016. – №1 (9). – С. 43-52.
5. Кряж И.В. Экологические аспекты проблемы психологического здоровья / Кряж И.В., Синюгина Т.А. // Социальная психология здоровья и современные информационные технологии – Сборник научных статей I Международной научно-практической конференции. – Брест, БрГУ им.А.С.Пушкина – 2015г. – Ч.1. – с.16-25.
6. Рубанова Е.Ю. Теоретические аспекты качества жизни в контексте психологии здоровья / Рубанова Е.Ю. // Электронное научное издание«Ученые заметки ТОГУ» – 2014. – Т. 5 – No 3. – С. 108 – 115.
7. Созонов А.Е. Гедонистический и эвдемонистический подходы к проблеме психологического благополучия / А.Е. Созонов // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 105-114.
8. Шевеленкова Т.Д. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследований) / Шевеленкова Т.Д., Фесенко П.П. // Психологическая диагностика. – 2005. – No3. – С. 95-123.
9. Dietz T. Environmental values / Thomas Dietz, Amy Fitzgerald, Rachael Shwom // Annual Reviews Environment and Resources. – 2005. – Vol. 30. – P. 335-372.
10. Gerofsky, Priscilla R. and Gerofsky, Priscilla R., “The Relationship between Nature Relatedness, Trait Emotional Intelligence and WellBeing” (2016). Undergraduate Honors Theses. 28.
11. Hartig, T. Restorative Effects of Natural Environment Experiences / Terry Hartig, Marlis Mang, Gary W. Evans // Environment and Behavior. –1991. – Vol. 23 – No. 1. – P. 3-26.
12. Martyn, P. The relationship between nature relatedness and anxiety/ Patricia Martyn, Eric Brymer // Journal of Health Psychology. – 2014. – Vol.4. – P. 34-42.
13. Nisbet, E. K. Happiness is in our nature: Exploring nature relatedness as a contributor to subjective well-being / Elizabeth K. Nisbet, John M.Zelenski, Steven A. Murphy // Journal of Happiness Studies. – 2011. – Vol. 12. –No 2. – P. 303-322.
14. Nisbet, E. K. The nature relatedness scale: linking individuals' connection with nature to environmental concern and behavior / Elizabeth K. Nisbet, John M. Zelenski, Steven A. Murphy // Environment & Behavior. – 2009. –Vol. 41. – No 5. – P. 715-740.

15. Schultz, W. P. The structure of environmental concern: concern for self, other people and the biosphere / P. Wesley Schultz // *Journal of Environmental Psychology*. – 2001. – Vol.21. – N4. – P.327-339.
16. Zelenski J. M. Happiness and feeling connected: The distinct role of nature relatedness / John M. Zelenski, Elizabeth K. Nisbet // *Environment and Behavior*. – 2014. – Vol. 46. – No. 1. – P. 3-23.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Andronnikova O.O. Psihologicheskoe blagopoluchie i zdorov'e kak aktual'naja potrebnost' sovremenogo cheloveka v ramkah deviktimizacii / Andronnikova O.O., Veterok E.V. // *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta* – 2016. – No1 – s.72-76.
2. Grankina-Sazonova N.V. Bliz'kist' do prirodi jak faktor psihologichnogo blagopoluchchja osobistosti / Grankina-Sazonova N.V. // *Visnik Harkiv'skogo nacional'nogo universitetu imeni V. N. Karazina. Serija «Psihologija»* – 2016. – №64. – S. 20-25.
3. Krjazzh I. V. Otnoshenie k prirode v sisteme bazovyh cennostej sub'ekta / Krjazzh I. V. // *Naukovi studii z social'noï ta politichnoï psihologii* : zb. nauk. prac' / APN Ukraïni, In-t social'noï ta politichnoï psihologii ; [redkol.: S. D. Maksimenko, M. M. Sljusarev'skij ta in.] – K. : Milenium, 2010. – Vip. 24(27). –S. 156-168.
4. Krjazzh I. V. Sub'ektivna bliz'kist' iz priroduju jak chinnik psihologichnogo zdorov'ja osobistosti / I.V. Krjazzh // *Psihologija i osobistist'*. – 2016. – №1 (9). – S. 43-52.
5. Krjazzh I.V. Jekologicheskie aspekty problemy psihologicheskogo zdorov'ja / Krjazzh I.V, Sinjugina T.A. // *Social'naja psihologija zdorov'ja i sovremennye informacionnye tehnologii* – bornik nauchnyh stajej I Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii. – Brest, BrGU im.A.S.Pushkina – 2015g. – Ch.1. – s.16-25.
6. Rubanova E.Ju. Teoreticheskie aspekty kachestva zhizni v kontekste psihologii zdorov'ja / Rubanova E.Ju. // *Jelektronnoe nauchnoe izdanie«Uchenye zametki TOGU»* – 2014. – T. 5 – No 3. – S. 108 – 115.
7. Sozonov A.E. Gedonisticheskij i jevdemonisticheskij podhody k probleme psihologicheskogo blagopoluchhja / A.E. Sozonov // *Voprosy psihologii*. – 2006. – № 4. – S. 105-114.
8. Shevelenkova T.D. Psihologicheskoe blagopoluchie lichnosti (obzor osnovnyh koncepcij i metodika issledovanij) / Shevelenkova T.D., Fesenko P.P. // *Psihologicheskaja diagnostika*. – 2005. – No3. – S. 95-123.
9. Dietz T. Environmental values / Thomas Dietz, Amy Fitzgerald, Rachael Shwom // *Annual Reviews Environment and Resources*. – 2005. – Vol. 30. – P. 335–10. Gerofsky, Priscilla R. and Gerofsky, Priscilla R., “The Relationship between Nature Relatedness, Trait Emotional Intelligence and WellBeing” (2016). Undergraduate Honors Theses. 28.
11. Hartig, T. Restorative Effects of Natural Environment Experiences / Terry Hartig, Marlis Mang, Gary W. Evans // *Environment and Behavior*. –1991. – Vol. 23 – No. 1. – P. 3-26.
12. Martyn, P. The relationship between nature relatedness and anxiety/ Patricia Martyn, Eric Brymer // *Journal of Health Psychology*. – 2014. – Vol.4. – P. 34-42.
13. Nisbet, E. K. Happiness is in our nature: Exploring nature relatedness as a contributor to subjective well-being / Elizabeth K. Nisbet, John M.Zelenski, Steven A. Murphy // *Journal of Happiness Studies*. – 2011. – Vol. 12. –No 2. – P. 303-322.
14. Nisbet, E. K. The nature relatedness scale: linking individuals' connection with nature to environmental concern and behavior / Elizabeth K. Nisbet, John M. Zelenski, Steven A. Murphy // *Environment & Behavior*. – 2009. –Vol. 41. – No 5. – P. 715-740.

15. Schultz, W. P. The structure of environmental concern: concern for self, other people and the biosphere / P. Wesley Schultz // Journal of Environmental Psychology. – 2001. – Vol.21. – N4. – P.327-339.
16. Zelenski J. M. Happiness and feeling connected: The distinct role of nature relatedness / John M. Zelenski, Elizabeth K. Nisbet // Environment and Behavior. – 2014. – Vol. 46. – No. 1. – P. 3-23.

Myronenko O.M.

SUBJECTIVE CONNECTION WITH NATURE AS A FACTOR OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF PERSON

Every year the problem of negative human-induced impact on the planet ecosystem is aggravated, along with the impact on physical health, environmental changes affect the psychological health of a man. In recent years, researchers have been actively studying the influence of connectedness to nature on psychological well-being of individual (T. Hartig, E. Nisbet, J. Zelenski, and others), there is a growing number of researches confirming positive impact of relatedness to nature on well-being. However, this topic is now mainly studied by Western researchers, and the results reflect the situation in countries with a high standard of living. In Ukraine and countries of the post-Soviet space, this topic attracts less attention.

To study the relationship of connectedness to nature and psychological well-being, we conducted a research, the sample was based on 124 students, among them 106 women and 18 men aged 17 to 47 years. The results of the research show a positive relationship between the indicators of connectedness to nature and subjective well-being of a person, also with life satisfaction and sense of connectivity. There were apparent correlations between the indicators of connectedness to nature and sense of coherence, especially with its component, emotional awareness of the fact that life makes sense. Since the results do not coincide with the part of previous researches by other authors, it is important to conduct similar studies on samples with other social and age characteristics.

Key words: *nature connectedness, nature relatedness, subjective well-being, psychological well-being, psychological health, sense of coherence.*

Мироненко О.Н.

СУБЪЕКТИВНАЯ СВЯЗЬ С ПРИРОДОЙ КАК ФАКТОР ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматривается влияние субъективной связи с природой на психологическое благополучие личности. Психологическое благополучие анализируется по показателям субъективного благополучия, удовлетворенности жизнью и чувства связанности (когерентности). Эмпирическое исследование демонстрирует положительную связь между показателями близости с природой и субъективным благополучием личности, а также с удовлетворенностью жизнью и чувством связанности. Выраженными оказались корреляции между показателями близости с природой и чувством связанности, особенно с такой его составляющей как эмоциональное осознание того, что жизнь имеет смысл. Так как полученные результаты не совпадают с частью предыдущих исследований других авторов, важно провести аналогичные исследования на выборках с другими социальными и возрастными характеристиками.

Ключевые слова: *субъективная связь с природой, близость с природой, субъективное благополучие, психологическое благополучие, психологическое здоровье, когерентность.*

МУСІЯКА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

**І.О. СІКОРСЬКИЙ: ПЕРША ВІТЧИЗНЯНА КОНЦЕПЦІЯ
ОСОБИСТІСНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ НАВЧАННЯ
(ЕКОЛОГО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

У статті уперше здійснено реконструкцію концепції особистісної детермінації навчання видатного вітчизняного ученого І.О. Сікорського. Окреслено напрями дослідження проблеми детермінації у сучасній вітчизняній психології. Здійснено аналіз історіогенези розробки І.О. Сікорським проблеми особистісної детермінації навчання. Констатовано, що учений перший у вітчизняному психологічному просторі розкрив проблему особистісної детермінації навчання і увів у сенсове поле поняттєву єдність «особисті чинники». Здійснена концептуальна характеристика проблеми особистісної детермінації навчання І.О. Сікорського у проекції «особистих чинників». Акцентовано на взаємозалежній єдності у концепції двох магістральних площин – особистісної детермінації і екології особистісного становлення школяра – у спектрах: «охорона сил посеред учіння», «здоров'язбереження посеред розумової праці», «розвиток і охорона почуттів», «симетричний розвиток душевних здібностей».

Ключові слова: *особистість, детермінація, особистісна детермінація, особисті фактори, навчання.*

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Проблема екологічного особистісного розвитку є особливо значущою у час суспільних і освітніх трансформаційних змін. У сучасних реаліях парадигма «екологічність як цінність та принцип організації життєвого простору особистості» набуває рангу пріоритетності [10]. Здійснюються різновекторні наукові розвідки системи «особистість – освітній простір»: її організація за моделлю «школа – парк» як шлях до екосистеми освіти [3]; феномен репетиторства у сучасному освітньому середовищі та побудова репетиторської взаємодії [1]; теоретико-методологічний аналіз різних систем освіти у контексті культурно-психологічних витоків форм освіти [15] й ін. При цьому стрімко зростає необхідність продуктивного розв'язку проблеми детермінації та самодетермінації, результативною якої є розвиток і саморозвиток ефективної особистості у освітньому і суспільному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних досліджень різноманітних аспектів детермінації вирізняється своєю системністю, креативністю та масштабністю дослідження наукового колективу лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка під керівництвом Ю.М. Швалба. Уперше у процесі розробки проблеми «еколого-психологічних чинників якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства» була досліджена детермінантна система у єдності спектру детермінант: середовищних, соціально-психологічних, індивідних і особистісних детермінант якості життя особистості (Ю.М. Швалб, О.Л. Вернік, О.М. Гарнець, О.С. Килимник, К.В. Костюкова, А.М. Львовичкіна, О.В. Матвієнко, О.В. Рудоміно-Дусятська) [5]. У педагогічній та віковій психології нами здійснено вивчення особистісних детермінант навчальних досягнень учнів, зокрема: творчого мислення; особливостей фрустрації потреби досягнення успіху й ін. [8; 9].

Ефективність здійснення сучасних трансформаційних процесів з необхідністю вимагає також включення у простір сучасного знання самотутніх надбань вітчизняної психологічної спадщини, значна частина якої і донині залишається не актуалізованою. При цьому зазначимо, що перша чверть ХХІ ст. відзначається зростаючою увагою вітчизняних учених до наукової спадщини І.О. Сікорського. Так, висвітлені: проблема становлення особистісної ефективності школяра у психологічній системі І.О. Сікорського [4]; внесок І.О. Сікорського у розвиток педагогічної та вікової психології [2]; характеристика І.О. Сікорським шкільної неуспішності [6]; особливості концептуального взаємозв'язку положень І.О. Сікорського з сучасними теоріями обдарованості [7].

Водночас поза контекстом наукових розвідок залишається розгляд проблеми особистісної детермінації навчання, розробку якої саме І.О. Сікорський уперше здійснив у вітчизняній психології.

Мета статті – здійснити уперше реконструкцію концепції особистісної детермінації навчання видатного вітчизняного ученого І.О. Сікорського.

Виклад основного матеріалу. Історіогенеза розробки І.О. Сікорським проблеми особистісної детермінації навчання засвідчує, що первинний контур її репрезентації був здійснений ученим у визначній його праці дитячої психології, а саме – «Виховання у віці першого дитинства»

тва», яка вийшла окремим друком у 1884 році. Вже у наступному, 1885 році, ця праця виходить у Франції у відомому психологічному часописі *Revue philosophique de la France et de l'étranger* [11].

Здійснений теоретико-методологічний аналіз наукової спадщини І.О. Сікорського переконливо свідчить про те, що саме в цей період бере початок дослідницька стратегія вченого, сенсотвірним стрижнем якої є дві центровані проблеми. З одного боку, це проблема детермінації психічного розвитку зростаючої особистості, а з іншого – проблема, у сучасному звучанні, екологічного особистісного становлення дитини у різних системах «виховної діяльності». Ці дві площини у своїй взаємозалежній єдності є магістральними для психологічної системи І.О. Сікорського, незалежно від того чи того спектру, який учений робить предметом свого розгляду. Так, у квітні 1884 року в передмові до першого видання праці «Виховання у віці першого дитинства» учений так окреслив детермінантну проекцію розгляду: «Автор запропонованої праці зробив спробу простежити найголовніші фази нервово-психічного розвитку дитини у віці першого дитинства і *ви-значити умови, що сприяють цьому розвитку або можуть уповільнити його*» (курсив наш. – Н.М.) [11, с. 3]. При цьому принципово важливим є розкриття проблеми екологічності особистісного становлення, яку І.О. Сікорський вбачає у векторі упередження, запобігання деструкції. У тому ж, 1884 році, учений зазначає в передмові: «Додана невелика стаття, що є зведенням найголовніших факторів, які стосуються зв'язку між характером дитини і умовами її народження. Факти ці складають підставу того, що можна було б назвати *упереджувальною* або профілактичною гігієною» [11, с. 3].

І.О. Сікорський уперше концептуально репрезентував проблему особистісної детермінації навчання у праці «Про розумовий і моральний розвиток учнів у середній школі у зв'язку зі здоров'язбереженням», яка спочатку була опублікована у 1901 році у журналі «Питання Нервово-Психічної Медицини» [12] і у тому ж році – окремим виданням «Про розумовий і моральний розвиток учнів у середній школі у зв'язку зі здоров'язбереженням» [13]. Згодом учений трансформує свій задум у книгу «Психологічні основи Виховання і Навчання» [14], у якій вказана вище праця склала другу її частину – «Психологічні основи навчання». Про значущість цієї книги свідчить те, що у 1909 році вона мала вже третє, допов-

нене видання. Отже, на початку ХХ ст., а саме – у 1901 році – учений репрезентує вперше архітектуру концепції особистісної детермінації навчання. Прикметно, що саме в цей період уперше у вітчизняному психологічному просторі І.О. Сікорський піднімає проблему «чинників школи і виховання», – означуючи їх як «особисті чинники».

Чому І.О. Сікорський вважав за необхідне поставити проблему особистісної детермінації у освітньому просторі, яку до нього ніхто не піднімав? У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на аналіз самим ученим змістової та інституційної характеристики сучасного йому освітнього середовища. Майже 120 років тому І.О. Сікорський акцентував: «Вимоги життя і широкий розвиток наук створили зовсім нові умови для сучасної середньої школи» [14, с. 41]. Він з уболіванням говорить про шкільні негаразди: «Це надмірні вимоги, що ставляться нашими сучасними програмами середньої школи. Зло, проте, полягає не в одному розширенні програм: з'явилися нові розділи знань, зросли до надзвичайної міри потреба і необхідність у мовознавстві, програми виявилися значно менш координованими і узгодженими, ніж були раніше. Навчання у середній школі стало все більше і більше набувати характеру простого викладання наук за участю багатьох спеціалістів, а *найголовніша мета середньої школи – всебічний розвиток душевних здібностей* – відступила на другий план» (курсив наш. – Н.М.) [14, с. 42].

І.О. Сікорський окреслює складнощі іншого важливого спектру – здоров'язбереження у шкільному середовищі: «У той же час школа почала поступово втрачати традиційні здоров'язбережувальні звичаї:

- з'явилася надмірна концентрація учбових годин,
- знехтувані основні вимоги, що стосуються руху і їжі зростаючого організму,
- послаблене значення ігор та естетичних занять,
- і саме навчання виродилося зі свого високо-педагогічного – *ex`ore excellentissimi magistri* в сучасне – *ex libro*.

При таких умовах стало неминучим виникнення великого зла сучасної школи – *втоми* навчаючого і того, хто вчиться» [14, с. 42].

Нами дещо змінена просторова організація тексту з метою унаочнити ті спектри здоров'язбереження, які учений вважав важливими і такими, що несуть деструкцію екологічності шкільного середовища.

У сенсі вищеокресленого стану і проблем середньої школи, учений ставить перед собою мету «наукового обґрунтування найголовніших завдань середньої школи». Що це був на той час інноваційний підхід до розв'язку освітніх проблем свідчить його акцентування на тому, що «спроба наукового обґрунтування» цих завдань буде ґрунтуватися на «новітній психології і нервово-психічній гігієні» і дасть змогу «накреслити і нові шляхи у завданнях виховання і у проблемах здоров'язбереження». Ось як логічно струнко І.О. Сікорський обґрунтував своє завдання: «Але, по нашому крайньому розумінню, для *сприяння успіхам* педагогічної справи видається суттєво необхідною спроба наукового обґрунтування найголовніших завдань середньої школи з точки зору новітньої психології та нервово-психічної гігієни. Ця точка зору не лише допоможе висвітлити деякі сторони віковичного педагогічного емпіризму, але вона здатна, також, *накреслити і нові шляхи щодо завдань виховання і у проблемах здоров'язбереження учнів*» (курсив наш. – Н.М.) [14, с. 42]. Тобто, учений не лише відчуває необхідність здійснення аналізу гострих проблем сучасної йому школи, але й чітко визначає для себе інноваційну стратегію – пошук нових шляхів їх розв'язку.

У цьому сенсі принципово інноваційним є означення ученим завдань середньої школи і цим самим він виходить на проєкцію проблеми цілепокладання. У контексті проблеми особистісної детермінації навчання важливо з'ясувати підхід І.О. Сікорського до проблеми цілепокладання. Зазначимо, що ця проблема є і нині не лише однією із кардинальних освітніх проблем, але і складає теоретико-методологічне підґрунтя сучасної педагогічної та вікової психології, у розв'язок якої вніс свій значущий внесок вітчизняний психолог Ю.М. Швалб [15; 16].

Отже, за І.О. Сікорським: «Основне завдання середньої школи добре передається словами *виховуюче навчання*. Таке навчання розраховане не лише на повідомлення знань, але і на розвиток самих здібностей. Якщо до цього ми приєднаємо ще *охорону сил посеред учіння*, або посеред розумової праці, то поняття про істинні завдання середньої школи стане повним» [14, с. 42].

Як видно з наведеного вище, означення І.О. Сікорським основних завдань середньої школи є однією з самобутніх відповідей навіть на сучасне різновекторне їх розуміння. Він однозначно окреслює у цих завданнях

місце знаннєвого аспекту – «не лише». Водночас включення до трьох основних завдань школи – розвиток здібностей школяра і охорону сил школяра у процесі учіння – це пряме постулювання екологічно зберігаючого навчання – є значущим і необхідним для сучасного освітнього простору.

Наступна площина розгляду означена І.О. Сікорським – «фактори школи і виховання» – саме у цьому контексті вчений уперше піднімає питання особистісної детермінації навчання: «найважливіше завдання шкільного життя – навчання зумовлюється трьома складовими частинами: з боку навчаючого це – він сам, його особистість і його діяльність або *виховуюче навчання*, з боку учня – *наслідування і засвоєння*. Обидва особисті чинники повинні бути діяльними, інакше навчання суттєво знижується. Якщо з одного боку справедливо, що необхідні зусилля учня, то з іншого боку, особистість і діяльність викладача мають ще більше значення» [14, с. 42–43]. Прикметно, що детермінантність, зумовленість навчання І.О. Сікорський однозначно вбачає у особистісній проєкції, увівши у контекст розгляду поняттєву єдність «особисті чинники».

Інтегральною рисою обох «особистих чинників» учений вважає діяльнісну; до того ж домінантним чинником, який «має ще більше значення», він беззаперечно вважає особистість і діяльність навчаючого, викладача, при цьому підкреслюючи як стрижневу ідею здійснення ним «виховуючого навчання». Другий «особистий чинник» – учень, який теж, за визначенням ученого, «має бути діяльним». І хоча визначальними рисами діяльності учня, на думку І.О. Сікорського, є «наслідування і засвоєння», учений як істотну ознаку виокремлює активність – «необхідні зусилля учня».

«Учитель» і «Учень» – так лаконічно учений називає розділи, у яких він дає характеристику обом «особистим чинникам». Здійснюючи аналіз шкільного середовища, І.О. Сікорський звертає увагу читача на те, що у його підґрунті лежить власна практична діяльність. Ще двадцять років до того, «у вісімдесятих роках, – зазначає учений, – автор цих рядків був чиновником особливих доручень при Головному Начальнику Військово-учбових закладів, відомому педагогу М.В. Ісакові» і здійснював, за його висловом, «педагогічні екскурсії і спостереження» [14, с. 43]. При співставленні текстів обох праць 1901 і 1909 рр., у яких І.О. Сікорський розкрив проблему особистісної детермінації навчання [13; 14], у праці «Про розумовий і моральний розвиток учнів у середній школі у зв'язку зі здо-

ров'язбереженням» нами було знайдене ще одне підтвердження участі ученого у розробці кардинальних освітніх проблем. У 1901 році він написав: ««Вихід із сучасного ненормального положення педагогічної справи у середній школі можливий за допомогою всебічних заходів, над розробкою яких працювала створена в 1900 році, під керівництвом Міністра Народної Освіти, Компетентна Комісія. Автор цих рядків мав високу честь брати участь у Комісії» [13 с. 2]. Це є свідченням визнання освітянським загалом І.О. Сікорського як ученого і фахівця у питаннях освіти і виховання.

Характеристика учителя як «чинника школи і виховання» є єдиною у своїй своєрідності у просторі педагогічної та вікової психології за сутнісними ознаками діяльності вчителя. У процесі її аналізу стрижнем розгляду І.О. Сікорський робить не знаннєвий аспект, не «вчитель – дидакт», а «вчитель – фасилітатор», у сучасному термінологічному звучанні, який психологічно витончено вибудовує свою взаємодію з учнем, «угадує душевний стан і думки учнів» [14, с. 43]. Аргументуючи які питання він першочергово повинен з'ясувати, І.О. Сікорський підкреслює, що вчитель є «головний психологічний фактор школи, як живе знаряддя виховання» [14, с. 46]. І школа для ученого – не стільки інституційний заклад, а – простір, сповнений життєдіяльності. І тому І.О. Сікорський часто вживає концепти «шкільне життя», «учбове життя».

Прикметно, що визначаючи як одне з найголовніших завдань середньої школи – «охорону сил посеред учіння» – І.О. Сікорський першим піднімає проблему екології особистісного становлення школяра у освітньому середовищі. Учений системно окреслює спектри екологічного статусу зростаючої особистості у проекції «особистих чинників» – «здоров'язбереження посеред розумової праці», «розвиток і охорона почуттів», «симетричний розвиток душевних здібностей», що вимагає окремого розгляду.

Висновки. Теоретико-методологічний аналіз наукової спадщини І.О. Сікорського дав нам підстави дійти висновку про те, що на межі XIX та XX століть вченим була створена перша у вітчизняному психологічному просторі самобутня концепція особистісної детермінації навчання. Нами здійснена уперше реконструкція цієї концепції, яка репрезентована у статті. Висвітлена історіогенеза розробки І.О. Сікорським проблеми особистісної детермінації навчання, а також витоки її дослідження. Акцентовано на тому, що учений перший увів у сенсове поле концептуального розгляду

проблеми особистісної детермінації навчання поняттєву єдність «особисті чинники». З'ясовано, що ключовою ознакою архітектоніки концепції особистісної детермінації є взаємозалежна єдність двох магістральних площин: особистісної детермінації і екології особистісного становлення школяра у процесі навчальної діяльності.

Перспективи подальшого дослідження полягатимуть у змістово-структурній характеристиці «особистих чинників» у екологічному вимірі розробленої І.О. Сікорським концепції особистісної детермінації навчання.

Список використаних джерел

1. Вернік О. Л. Психологічні аспекти репетиторства. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VIII : Психологічна теорія і технологія навчання. Вип. 10. Київ, 2019. С. 75–92.
2. Гаврилкова К. В. Видатний внесок І. О. Сікорського у розвиток вікової та педагогічної психології. Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку : колективна монографія [В.В. Турбан, Л. З. Сердюк, Ю. Т. Рождественський та ін.] ; за ред. В. В. Турбан. Київ-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. С. 247–262.
3. Гергей Т. На пути к экосистеме образования – некоторые психологические и педагогические аспекты. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VIII : Психологічна теорія і технологія навчання. Вип. 10. Київ, 2019. С. 105–123.
4. Дригус М. Т. Проблема становлення особистісної ефективності школяра у психологічній системі І.О. Сікорського. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 41. Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2018. С. 90–101.
5. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства : колективна монографія / за наук. ред. Ю. М. Швалба. Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2013. 208 с.
6. Кондратенко Л. О. Психологія первинної шкільної неуспішності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 488 с.
7. Мазяр О. В. Особливості концептуального взаємозв'язку положень І. О. Сікорського з сучасними теоріями обдарованості. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том XII : Психологія творчості. Вип. 16. Київ : Видавництво «Фенікс», 2013. С. 225–231.
8. Мусяяка Н. І. Розвиток творчого мислення як особистісної детермінанти навчальних досягнень молодших школярів. Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Вип. 41. Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2018. С. 205–217. <https://doi:10.32626/2227-6246.2018-41.205-217>
9. Мусяяка Н. І. Макрогенеза фрустрації потреби досягнення успіху як особистісної детермінанти навчальних досягнень учнів. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана

- Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 45. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. С. 296–317. DOI 10.32626/2227-6246.2019-45.296-317
10. Сучасні проблеми екологічної психології : екологічна парадигма сучасного образу життя і світу : XV Міжнародна науково-практична конференція (17 – 18 травня 2019 року, Харків). Харків, 2019. 14 с.
 11. Сикорский И. А. Воспитание в возрасте первого детства. Сборник научно-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены : в 5 кн. Книга вторая. Статьи по вопросам воспитания. Киев, 1899. С.1–134.
 12. Сикорский И. А. Об умственном и нравственном развитии учащихся с в средней школе в связи с здравоохранением. Вопросы нервно-психической медицины. Т. VI. Киев, 1901. С. 103–138.
 13. Сикорский И. А. Об умственном и нравственном развитии учащихся с в средней школе в связи с здравоохранением. Психологические основы Воспитания и Обучения. Киев, 1901. 36 с.
 14. Сикорский И. А. Психологические основы Воспитания и Обучения. Киев, 1909. 112 с.
 15. Швалб Ю. М. Культурно-психологічні витоки форм освіти. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VIII : Психологічна теорія і технологія навчання. Вип. 10. Київ, 2019. С. 313–325.
 16. Швалб Ю. М. Психологические модели целеполагания. Киев : Стилос, 1997. 238 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Vernik O. L. Psykholohichni aspekty repetytorstva. Aktualni problemy psykholohii : Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom VIII : Psykholohichna teoriia i tekhnolohiia navchannia. Vyp. 10. Kyiv : Talkom, 2019. S. 75–92.
2. Havrylkova K. V. Vydatsnyi vnesok I. O. Sikorskoho u rozvytok vikovoї ta pedahohichnoi psykholohii. Stanovlennia psykholohichnoi dumky v Ukraini: providni idei ta istoriia rozvytku : kolektyvna monohrafiia [V.V. Turban, L. Z. Serdiuk, Yu. T. Rozhdstvenskyi ta in.] ; za red. V. V. Turban. Kyiv – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2014. S. 247– 262.
3. Gergej T. Na puti k jekosisteme obrazovaniia – nekotorye psihologicheskie i pedagogicheskie aspekty. Aktual'ni problemi psihologii : Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraini. Tom VIII : Psihologichna teoriia i tehnologija navchannja. Vip. 10. Kiiv : Talkom, 2019. S. 105–123.
4. Dryhus M.T. Problema stanovlennia osobystisnoi efektyvnosti shkoliara u psykholohichnij systemi I.O. Sikorskoho. Problemy suchasnoj psykholohii : zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufrijevoi. Vyp. 41. Kam'ianets-Podil'skyi : Aksioma, 2018. S. 90–101.
5. Ekoloho-psykholohichni chynnyky yakosti zhyttia v umovakh rozvytku suchasnoho suspilstva : kolektyvna monohrafiia / za nauk. red. Yu. M. Shvalba. Kirovohrad : «Imeks-LTD», 2013. 208 s.
6. Kondratenko L.O. Psykholohiia pervynnoi shkilnoi neuspishnosti : monohrafiia. Chernihiv : Desna Polihraf, 2017. 488 s.
7. Maziar O. V. Osoblyvosti kontseptualnoho vzaïmozv'iazku polozhen I. O. Sikorskoho z suchasnymy teoriïamy obdarovanosti. Aktualni problemy psykholohii : Zbirnyk nau-

- kovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom XII : Psykholohiia tvorchoosti. Vyp. 16. Kyiv : Vydavnytstvo «Feniks», 2013. S. 225–231.
8. Musiiaka N.I. Rozvytok tvorchoho myslennia yak osobystisnoi determinanty navchalnykh dosiahnen molodshykh shkoliariv. Problemy suchasnoi psykholohii : Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni I. Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Vyp. 41. Kam'ianets-Podil'skyi : Aksioma, 2018. S. 205–217. [https://doi:10.32626/2227-6246.2018-41.205-217](https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-41.205-217)
 9. Musiiaka N.I. Makroheneza frustratsii potreby dosiahnennia uspiyku yak osobystisnoi determinanty navchalnykh dosiahnen uchniv. Problemy suchasnoi psykholohii : zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufriievoi. Vyp. 45. Kam'ianets-Podil'skyi : Aksioma, 2019. S. 296–317. DOI 10.32626/2227-6246.2019-45.296-317
 10. Suchasni problemy ekolohichnoi psykholohii : ekolohichna paradyhma suchasnoho obrazu zhyttia i svitu : XV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (17 – 18 travnia 2019 roku, Kharkiv). Kharkiv, 2019. 14 c.
 11. Sikorskij I. A. Vospitanie v vozraste pchervogo detstva. Sbornik nauchno-lit. statej po voprosam obshhestvennoj psihologii, vospitanija i nervno-psihicheskoi gigieny : v 5 kn. Kniga vtoraja. Stat'i po voprosam vospitanija. Kiev, 1899. S.1–34.
 12. Sikorskij I. A. Ob umstvennom i npravstvennom razvitii uchashhihsja s v srednej shkole v svjazi s zdravoohraneniem. Voprosy nervno-psihicheskoi medicyny. T. 6. Kiev, 1901. S. 103–138.
 13. Sikorskij I. A. Ob umstvennom i npravstvennom razvitii uchashhihsja s v srednej shkole v svjazi s zdravoohraneniem. Psihologicheskie osnovy Vospitanija i Obuchenija. Kiev, 1901. 36 s.
 14. Sikorskij I. A. Psihologicheskie osnovy Vospitanija i Obuchenija. Kiev, 1909. 112 s.
 15. Shvalb Yu. M. Kulturno-psykholohichni vytoky form osvity. Aktualni problemy psykholohii : Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom VIII : Psykholohichna teoriia i tekhnolohiia navchannia. Vyp. 10. Kyiv, 2019. S. 313–325.
 16. Shvalb Ju. M. Psihologicheskie modeli celepolaganija. Kiev : Stilos, 1997. 238 s.

Musiiaka N.

I.O. SIKORSKYI: THE FIRST NATIONAL CONCEPT OF PERSONAL DETERMINATION FOR LEARNING (ECOLOGICAL-PSYCHOLOGICAL ASPECT)

The article reconstructs, for the first time, the concept of personal determination for learning proposed by the outstanding national scientist I.O. Sikorsky. The research fields for the concept of determination in the modern national psychology are outlined. The historical development of personal determination in I.O. Sikorskyi's works is analyzed. The article states that the scientist was the first researcher in the national psychological science who revealed the problem of personal determination and introduced its conceptual unity with "personal factors". The idea of personal determination proposed by I.O. Sikorskyi in its projection on "personal factors" is characterized and generalized. The interdependent unity of two following main planes is emphasized: personal determination and the ecology of pupils' personal formation, which includes "health preservation during mental work", "development and protection of feelings", "the symmetrical development of psychic forces".

Key words: *personality, determination, personal determination, personal factors, learning.*

Мусяка Н.И.

**И.А. СИКОРСКИЙ: ПЕРВАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ
ЛИЧНОСТНОЙ ДЕТЕРМИНАЦИИ ОБУЧЕНИЯ
(ЭКОЛОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)**

В статье впервые осуществлена реконструкция концепции личностной детерминации обучения выдающегося отечественного ученого И.А. Сикорского. Определены направления исследования проблемы детерминации в современной отечественной психологии. Осуществлен анализ историогенезиса разработки И.А. Сикорским проблемы личностной детерминации обучения. Констатировано, что ученый первый в отечественном психологическом пространстве раскрыл проблему личностной детерминации обучения и включил в смысловое поле понятийное единство «личные факторы». Осуществлена концептуальная характеристика проблемы личностной детерминации обучения И.А. Сикорского в проекции «личных факторов». Акцентировано на взаимосвязи в концепции единства двух магистральных плоскостей – личностной детерминации и экологии личностного становления школьника – в спектрах: «охранение сил среди учения», «здоровоохранение среди умственного труда», «развитие и охранение чувства», «симметрическое развитие душевных способностей».

Ключевые слова: *личность, детерминация, личностная детерминация, личные факторы, обучение.*

ПАВЛЕНКО ГАННА ВОЛОДИМИРІВНА

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з психології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м Харків

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК РЕСУРС ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ

У статті викладено дані теоретико-емпіричного дослідження проблеми взаємозв'язку толерантності до невизначеності та психологічного благополуччя. Емпіричне дослідження виконано на вибірці студентів ХНУ імені В.Н. Каразіна (N = 55, середній вік = 20 років). На основі аналізу емпіричних даних було висвітлено, що стан психологічного благополуччя прямо пов'язаний з особистісною характеристикою – толерантністю до невизначеності, яка виступає ресурсом для досягнення та збереження відчуття психологічного благополуччя.

Ключові слова: *психологічне благополуччя, толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, міжособистісна інтолерантність до невизначеності, невизначеність, ресурс.*

Постановка наукової проблеми. У наш час можна констатувати невичерпний дослідницький інтерес до проблеми психологічного здоров'я та благополуччя особистості. Для сучасної психології питання збереження психологічного благополуччя та вивчення чинників його досягнення є одним із центральних. Це зумовлено тим, що в наш час постійних трансформацій суспільного життя, великої кількості соціальних змін, криз людина потрапляє в ситуацію невизначеності, яка найчастіше виступає як фактор стресу, фрустрації й може призводити до порушення психологічного здоров'я та благополуччя. Тому актуальним і необхідним є пошук та вивчення особистісних характеристик, які виступають у ролі ресурсів особистості та дозволяють досягати й підтримувати психологічне благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічного благополуччя викликала великий інтерес у дослідників (Н. Бредберн, К. Ріфф, Е. Дінер, А.А. Кронік, І.В. Дубовіна, А.В. Вороніна, П.П. Фесенко, Т.Д. Шевеленкова та ін.) і багато хто вивчав чинники, які впливають на формування психологічного благополуччя. На сьогоднішній час психологічне благополуччя прийнято розглядати з позиції двох підходів: гедоністичного та евдемоністичного, а також у рамках визначення структурних

компонентів благополуччя. У науковий світ психології поняття «психологічне благополуччя» було введено Н. Бредберном, який розглядав стан психологічного благополуччя через відчуття щастя/нещастя, а також через суб'єктивний рівень відчуття задоволеності/незадоволеності особистим життям. К. Ріфф найбільш повно розкрила поняття психологічного благополуччя з точки зору вершини потенційних можливостей людини та описала його як базовий суб'єктивний конструкт, який відображає сприйняття та оцінку особистого функціонування. У загальному вигляді, психологічне благополуччя слід розглядати як цілісний психологічний феномен, в основу якого закладено принцип активності та гнучкості мислення, прагнення до стійкої позитивної (психічної) рівноваги, а також сукупність суб'єктивних переживань особистості з приводу оцінки навколишнього світу та свого місця в ньому.

Слід зазначити, що постійні зміни та кризи іноді приводять людину до відчуття невизначеності, невпевненості, страху, відсутності стану психологічного благополуччя. У дослідженнях питання невизначеності зосереджені фундаментальні інтереси філософії, економіки, менеджменту, психології та інших наук. В англійській мові для поняття «невизначеність» використовують термін «uncertainty», який позначає ситуацію, яка пов'язана з недосконалою або частково невідомою інформацією. У філософії поняття невизначеності вивчають у рамках онтологічного та гносеологічного аспектів (О.С. Борщов, І.Р. Пригожин, М.Хайдегер та ін.). Також в останні роки знов зростає інтерес психологів до проблеми невизначеності (Є. П. Белінська, В.П. Зінченко, Т.В. Корнілова, О.Т. Соколова, Д.О. Леонтьєв, О.О. Федоров та ін.). Так, S. Budner ситуацію невизначеності розглядає через ознаки новизни, складності та суперечливості. Г.М. Андрєєва вважає, що невизначеність – це, перш за все, соціальна нестабільність, яка висуває підвищені вимоги до людини з позиції активності [1, с. 78]. В рамках психології прийняття рішень (Т.В. Корнілова, Ю. Козелецький та ін.) невизначеність трактують у контексті наявності / відсутності інформації про альтернативи вибору та його результатів. Досліджують стан невизначеності у творчості (Н.Ю. Белова та інші), механізми подолання невизначеності (О.П. Белінська, І.М. Леонов), толерантність до невизначеності (І.М. Леонов, О.Ю. Зотова та ін.). У дослідженнях відзначається, що невизначеність виступає в якості характеристики сучасної

реальності, роль якої в майбутньому буде тільки зростати. Саме тому на передній план виходить завдання з вивчення та формування особистісних характеристик, що сприяють подоланню ситуацій невизначеності та виходу з них.

Існують певні своєрідні системи, які утворені в основному не природними характеристиками, а особистісними якостями, і які дозволяють досягати та зберігати деякий рівень благополуччя. Серед особистісних характеристик благополуччя прийнято виділяти: самоприйняття, наявність цілей та прагнення до особистісного зростання, відкритість новому досвіду, адаптацію до швидкозмінних умов життя тощо.

Приступаючи до емпіричного дослідження феномену психологічного благополуччя, ми припустили, що людина, перебуваючи в ситуації невизначеності, по-різному переживає та реагує на неї. У психологічній науці ставлення людини до невизначеності, її суб'єктивна оцінка і реакції на ситуацію прийнято позначати як толерантність до невизначеності (М.М. Юртаєва, О.Г. Луковицька та ін.).

Поняття «толерантність до невизначеності» і «інтолерантність до невизначеності» були введені у психологічну науку в середині 20-го століття. Вперше терміни вживаються в роботах Е. Френкель-Брунвік у рамках вивчення авторитаризму (Т. Адорно та ін.). Вивченню проблеми толерантності у вітчизняних та зарубіжних психологічних дослідженнях присвячені роботи Е. Frenkel-Brunswik, K.S. Budner, A.P. MacDonald, R.W. Norton, А.І. Гусєва, Н.І. Петрова, О.Г. Луковицької, М.М. Юртаєвої; К. Стойчевої та інших.

У психологічній науці існують дослідження, присвячені вивченню змісту та структури конструкту «толерантність до невизначеності» (Е. Frenkel-Brunswik, K.S. Budner, S. Bochner). Багатьма авторами толерантність до невизначеності розглядається як психологічна риса особистості (А.Р. MacDonald, R.W. Norton, В.Т. Hazen) та як динамічна характеристика особистості (D.L. McCollum, M.S. Lane, K. Klenke). Д. МакЛейн розглядав толерантність до невизначеності як рису, діапазон реакцій, від відкидання до привабливості, у разі сприйняття невідомих, складних, динамічно невизначених ситуацій або таких, що мають суперечливі інтерпретації стимулів [7, с.184]. З точки зору російських психологів (О.М. Львова, О.В. Мітіна, О.І. Шлягіна) бути толерантною людиною означає вважати за можливе та

визнавати існування невизначеності в нашому сучасному мінливому світу та в нашій власній поведінці [6]. К. Стойчева вважає, що введення терміна «толерантність до невизначеності» викликане необхідністю пояснення особливостей поведінки особистості в невизначених, багатозначних ситуаціях, зокрема – готовності особистості приймати ці ситуації або уникати їх [10, с. 183]. О.Г. Луковицька пропонує погляд на толерантність до невизначеності як соціально-психологічну установку з її трикомпонентною структурою, оскільки вона містить у собі оцінювання невизначеності, емоційне реагування і певне поведінкове реагування [5]. Д.О. Леонт'єв розглядає конструкт «толерантність до невизначеності» як фундаментальний психологічний ресурс особистості, який допомагає зробити вибір певних стратегій оволодіння складними життєвими ситуаціями [8]. А.В. Карпов відносить толерантність до невизначеності до інтегральних здібностей, які розташовані між загальними та спеціальними, включаючи також до цієї групи здатності до цілепокладання, прогнозування, прийняття рішень і самоконтролю [3, с. 85]. Визначається поєднання когнітивних здатностей до зняття невизначеності та емоційної тенденції до сприйняття невизначених ситуацій як, хоча і важких, але не психотравмуючих [3, с. 562]. Таким чином, А.В. Карпов додає в конструкт толерантності до невизначеності здатність до зняття цієї невизначеності.

Загалом, толерантність до невизначеності розглядається як особистісна характеристика, яка дозволяє зберігати психічну рівновагу у складних ситуаціях і тим самим позитивно пов'язується з феноменом психологічного благополуччя.

У зв'язку з цим, *метою* нашого дослідження стало вивчення взаємозв'язку толерантності до невизначеності із компонентами психологічного благополуччя.

Вклад основного матеріалу дослідження. В емпіричному дослідженні взяло участь 55 респондентів, середній вік яких склав 20 років (студенти ХНУ імені В. Н. Каразіна). Для оцінки психологічного благополуччя використовувався опитувальник К. Ріфф «Шкала психологічного благополуччя». Багатовимірна модель К. Ріфф приймається багатьма дослідниками, а розроблена нею методика вимірювання психологічного благополуччя активно використовується в дослідницькій практиці багатьох країн. Опитувальник складається з 6 шкал: «Автономія» (здатність людини

до самостійності, незалежності та свободи у випадку прийняття рішень), «Управління середовищем» (ефективне використання навколишніх умов та задоволення потреб), «Позитивні відносини з іншими» (вміння створювати близькі, довірчі відносини з оточуючими людьми), «Особистісне зростання» (безперестанний розвиток свого особистісного потенціалу), «Мета в житті» (наявність мети та сенсу в житті), «Самоприйняття» (оцінка та приймання себе). Крім показників, за кожною шкалою визначається і загальний індекс психологічного благополуччя.

Для діагностування толерантності до невизначеності нами використувався новий опитувальник толерантності-інтолерантності до невизначеності Т.В. Корнілової [4]. Опитувальник складається із трьох шкал: шкали толерантності до невизначеності (ТН), шкали інтолерантності до невизначеності (ІТН) та шкали міжособистісної інтолерантності до невизначеності (МІТН). Шкала ТН та ІТН характеризують різні аспекти здатності регулювати та переборювати невизначеність. Шкала ТН інтерпретується як «прагнення індивіда до змін, новизни та оригінальності, готовність йти унікальними шляхами і віддавати перевагу більш складним завданням, мати можливість самостійності та виходу за рамки прийнятих обмежень» [4]. Шкала ІТН навпаки – характеризує людину, яка прагне до ясності, не приймає невизначеності, є схильною до нормативності та неприйняття варіабельності й оригінальності, людину з відчуттям тривоги у зв'язку з невизначеністю [4]. МІТН характеризується прагненням до ясності та контролю в міжособистісних відносинах, дискомфортом у разі невизначеності відносин з оточуючими людьми (деяка статичність у відносинах).

Обробка даних здійснювалася за допомогою статистичної програми SPSS v. 16.0.

Для вивчення взаємозв'язку між компонентами психологічного благополуччя та толерантністю до невизначеності був використаний кореляційний аналіз за методом К. Пірсона. Аналіз кореляційної матриці дозволив виявити статистичні значущі взаємозв'язки (таблиця 1).

З даних, представлених у таблиці, видно, що практично з усіма компонентами методики «Психологічне благополуччя» існує значний кореляційний зв'язок зі шкалою «Толерантність до невизначеності». Встановлено наявність прямого статистично значущого взаємозв'язку між шкалою ТН та шкалою «Автономія» (0,337), яка свідчить про те, що людина, здатна до

самостійного регулювання своєї поведінки та прийняття рішень. Взаємозв'язок між шкалами дає можливість вважати, що добре розвинена толерантність до невизначеності та автономія людини, взаємодоповнюють одна одну та в ситуації невизначеності сприяють збереженню високого рівня психологічного благополуччя.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між компонентами ПБ та ТН

Компоненти ПБ** / Компоненти ТН**	ТН	ІТН	МІТН
ПБ	,344*	,021	-,262
Автономія	,337*	-,142	-,171
Управління середовищем	,286*	,250	-,249
Позитивні відносини з іншими	-,012	-,029	-,258
Особистісне зростання	,272*	-,029	-,068
Мета в житті	,160	,063	-,257
Самоприйняття	,266*	-,011	-,024

* кореляція є значущою при $p < 0.05$

** ПБ – психологічне благополуччя; ТН – толерантність до невизначеності

Далі слід відзначити наявність значного кореляційного зв'язку між шкалою ТН і шкалою «Управління середовищем». Ці шкали також є взаємодоповнюючими одна одну, тому що людина, яка ефективно використовує можливості, що надаються, та самостійно створює сприятливі умови для досягнення своїх особистих цілей, готова до змін навколишнього середовища і до його перетворення. Саме тому така особистість здатна мати високий рівень психологічного благополуччя і в умовах невизначеності зберігає його на належному рівні.

Людина з високими балами за шкалою «Особистісне зростання» характеризується як особистість, що є відкритою до нового досвіду, з потребою в реалізації свого потенціалу. Тому, потрапляючи в ситуації невизначеності, така людина не буде відчувати почуття страху, невпевненості у власних силах, відчуття неблагополуччя – навпаки, вона розцінює цю ситуацію як можливість для власної самореалізації, особистісного розвитку та якісних трансформацій. Високий рівень толерантності до невизначенос-

ті підтверджує можливість людини розвиватися, її здатність до зміни власних стратегій, поглядів і відкритість до нового.

Таким чином, наявний значущий взаємозв'язок між шкалами ТН і «Особистісне зростання» (0,272) слід розглядати як задовільне відношення до невизначеності та прийняття цієї невизначеності як ситуації для реалізації своїх можливостей. Також ми бачимо, що встановлено взаємозв'язок між ТН і шкалою «Самоприйняття» (0,266). Таким чином, людина, якої притаманні позитивне ставлення до себе, адекватна оцінка своїх позитивних і негативних сторін та вміння ними скористатися в різних ситуаціях з легкістю приймає зміни в суспільстві, допускає невизначеність та самостійно вирішує яким чином подолати невизначеність.

Слід зазначити, що толерантність до невизначеності позитивно корелює із загальним рівнем психологічного благополуччя (0,344). Отриманий результат підтверджує наше припущення про те, що толерантність до невизначеності є одним із ресурсів досягнення та підтримки психологічного благополуччя. З цього випливає висновок, що така особистісна якість, як толерантність до невизначеності, мобілізує готовність людини до рішень та дій в мінливих умовах навколишнього світу и, таким чином, сприяє збереженню стабільності психічного стану людини, позитивно впливаючи на рівень її психологічного благополуччя. Статистично значущих кореляційних зв'язків між ТН і шкалами «Позитивні відносини з іншими» (-0,012) та «Мета в житті» (0,160) виявлено не було. Такі ж результати були відзначені і в дослідженні Т.С. Вотінцева, В.Р. Петренка [2, с.148], які констатували, що для даної вибірки значущі кореляційні зв'язки виявлені не були. Також не було виявлено кореляційних зв'язків між ІТН і МІТН, таким чином, можна позначити, що інтолерантність до невизначеності та міжособистісна інтолерантність до невизначеності не справляє якогось впливу на відчуття психологічного благополуччя на даній вибірці досліджуваних. Але на наш погляд, для більш детальнішого аналізу, виявленню тенденцій та формуванню глибоких висновків, слід використовувати не тільки кореляційний аналіз, а, наприклад, регресійний, який дозволить дослідити вид залежності та можливо дозволить виявити приховані залежності між характеристиками.

Нами було висунуто припущення, що толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності та міжособистісна інтолерантність до невизначеності можуть виступати предикторами психологічного благо-

получчя. Для виявлення неявних (завуальованих) зв'язків між даними спостережень ми використовували регресійний аналіз, який дозволяє виявити приховані залежності. Загальний показник ПБ та його шкали (за методикою К.Ріфф) були включені до аналізу як залежні змінні, показники ТН, ІТН, МІТН – незалежні змінні. Лінійний регресійний аналіз методом покрокового відбору дозволив з'ясувати, що тільки толерантність до невизначеності являє собою специфічний предиктор психологічного благополуччя студентів (таблиця 2). Дана модель пояснює більш 41% дисперсії (при $p < 0,02$), що дозволяє далі інтерпретувати дані.

Таблиця 2

Результати лінійної регресії для виявлення предикторів ПБ

Змінна*	R 2	β	t - статистика
ТН	0,413	0,315	2,451
ІТН		0,050	0,389
МІТН		-0,233	-1,789

* ТН – толерантність до невизначеності; ІТН – інтолерантність до невизначеності; МІТН – міжособистісна інтолерантність до невизначеності.

Завдяки проведеному аналізу було встановлено, що змінна толерантність до невизначеності виступає предиктором психологічного благополуччя та показує, що психологічне благополуччя студентів залежить від їх здатності приймати умови невизначеності та продуктивно функціонувати в них, самостійно контролювати своє життя, приймати різні рішення і не діяти за шаблоном. Варто зазначити, що в результаті регресійного аналізу змінні ІТН і МІТН були виключені з моделі, що свідчить про відсутність їх впливу на психологічне благополуччя особистості. Однак розгляд їх динаміки дозволяє зрозуміти причини виключення з регресійної моделі. Незважаючи на вплив ТН на психологічне благополуччя, змінна ІТН ніяк не пов'язана з психологічним благополуччям, так як ці дві змінні не є двома полюсами одної властивості, а виступають в якості незалежних характеристик.

Вивчення регресійних моделей показало мінливість предикторів психологічного благополуччя при різних поєднаннях. Так, при виключенні змінної ІТН, ТН та МІТН залишилися в такій же позиції з психологічним благополуччям (ТН $\beta = 0,318$; МІТН $\beta = -0,224$), а при виключенні змінної ТН, МІТН стає предиктором психологічного благополуччя ($\beta = -0,273$). Та-

ким чином, толерантність до невизначеності сприяє підтримці психологічного благополуччя та нівелює вплив на нього міжособистісної інтолерантності до невизначеності. МІТН як предиктор психологічного благополуччя ($\beta = -0,273$) свідчить про те, що людина з низьким рівнем психологічного благополуччя більшою мірою прагне до ясності та контролю в міжособистісних відносинах, коли людині притаманний високий рівень психологічного благополуччя, вона не відчуває явного дискомфорту в разі невизначеності відносин з оточуючими людьми. Змінна ІТН при будь-якому поєднанні змінних виключалася з моделі, що свідчить про відсутність глобального впливу інтолерантності до невизначеності на стан психологічного благополуччя у студентів. Проведене дослідження дозволило встановити предиктор психологічного благополуччя студентів, яким стала толерантність до невизначеності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У широкому сенсі поняття толерантності до невизначеності трактують як стійку особистісну характеристику, яка визначає ставлення людини до невизначеності, складних ситуацій та показує спосіб реагування на невизначеність, а також готовність людини приймати рішення, щодо яких вона відчуває почуття невпевненості (рішення з часткою суб'єктивного ризику).

За нашими результатами, досягнення та збереження стану психологічного благополуччя досягається завдяки високому рівню толерантності до невизначеності. Особистість, якій притаманна висока вираженість вказаного ресурсу (толерантність до невизначеності) здатна змінюватися, трансформуватися, задовольняти свої потреби у швидкоплинних умовах навколишнього світу. Така особистість є відкритою до нового досвіду, здатною швидко змінювати свої поведінкові установки. Кореляційний та регресійний аналіз показав відсутність впливу інтолерантності до невизначеності на рівень психологічного благополуччя, тому слід відзначити, що стан психологічного неблагополуччя не пов'язаний з інтолерантністю до невизначеності, але пов'язаний з міжособистісною інтолерантністю до невизначеності.

У раніше проведеному нашому дослідженні [9, с. 236] було відзначено, що такі особистісні фактори, як когерентність, життєстійкість та довіра мають позитивний вплив та виступають ресурсом для досягнення та збереження відчуття психологічного благополуччя особистості. Завдяки ре-

зультатам актуального проведеного дослідження слід додати, що толерантність до невизначеності також виступає фундаментальним ресурсом, який сприяє досягненню та збереженню відчуття психологічного благополуччя в умовах невизначеності й допомагає людині адекватно справлятися з невизначеністю світу.

Перспективою подальших досліджень є пошук стратегій та способів подолання невизначеності й підвищення рівня психологічного благополуччя, а також вивчення взаємозв'язку між психологічним благополуччям та особистісними характеристиками людини.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений [Электронный ресурс] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 290 с. – Режим доступа: http://elibrary.bsu.az/books_163/N_5.pdf
2. Вотинцева Т.С., Петренко В.Р. Взаимосвязь уровня толерантности к неопределенности и психологического благополучия личности [Электронный ресурс] / Татьяна Сергеевна Вотинцева, Виктория Романовна Петренко // Журнал Педагогика и психология образования. – 2016. – с.145-149. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-urovnya-tolerantnosti-i-psihologicheskogo-blagopoluchiya-lichnosti>
3. Карпов А.В. Психология менеджмента: учеб. пособие [Электронный ресурс] / А.В. Карпов. – М.: Гардарики, 2005. – 584 с. – Режим доступа: <http://spb100.narod.ru/new/psihologiya/karpov.pdf>
4. Корнилова Т.В. Новый опросник толерантности-интолерантности к неопределенности / Т.В. Корнилова // Психологический журнал – М.: РАН – 2010. – Т.31, № 1. – с. 74-86.
5. Луковицкая Е.Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности: автореф. дис.на соискание уч.степени канд. психол. наук: спец.19.00.05 «Социальная психология» / Е.Г. Луковицкая. – СПб., 1998.– 34 с.
6. Львова Е.Н. Личностные предикторы совладающего поведения в ситуации неопределенности [Электронный ресурс] / Е. Н. Львова, О. В. Митина, Е. И. Шлягина // Психологические исследования. – 2015. – Т. 8, № 40. – Режим доступа : <http://psystudy.ru>
7. Маклейн Д.Л. МСТАТ-я: новая мера индивидуальной толерантности к неопределенности / Д.Л. Маклейн // Образовательные и психологические измерения. – 1993. – №53(1). С. 183-189.
8. Омельченко Л.М. Вплив ситуації невизначеності на процес соціалізації сучасної української молоді [Електронний ресурс] / Л. М. Омельченко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. – 2015. – Вип. 230. – С. 282-288. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nv nau_ped_2015_230_45
9. Павленко Г.В. Особистісні диспозиції як чинник психологічного благополуччя особистості в контексті невизначеності [Електронний ресурс] / Г.В. Павленко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені

Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка». – 2018. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 45. – с. 230-239.

10. Стойчева К. Толерантність к неопределенности, креативность и личность / К. Стойчева // Болгарский журнал психологии (SEERCP 2009, Материалы конференции, Часть вторая) 2010,. Вып.1-4. С. 178-188.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Andreeva, H.M. (2001). *Sotsyalnaia psikhohohyia. [Social Psychology]* M.: Aspekt Press. Retrieved from: http://elibrary.bsu.az/books_163/N_5.pdf [in Russian]
2. Votyntseva, T.S., & Petrenko, V.R. (2016). Vzaymosviaz urovnia tolerantnosti k neopredelennosti y psikhohohyeheskoho blahopoluchyia lychnosti [The relationship of tolerance to uncertainty and psychological well-being of the individual] *Zhurnal Pedagogika i psikhohohyia obrazovaniya – Journal of Pedagogy and Psychology of Education* – 2016. – с.145-149. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-urovnya-tolerantnosti-k-neopredelennosti-i-psihologicheskogo-blagopoluchyia-lichnosti> [in Russian]
3. Karpov, A.V. (2005). *Psikhohohyia menedzhmenta [Management Psychology]*. M. Retrieved from: <http://cyberleninka.ru/article/n/tolerantnost-kneopredelennosti> [in Russian]
4. Korniylova, T.V. (2009). Novi oprosnyk tolerantnosti-yntolerantnosti k neopredelennosti [New Questionnaire of Tolerance-Intolerance to Uncertainty]. *Psihologicheskii zhurnal – Psychological Journal, Vol. 31, 1. – p. 74-86* [in Russian].
5. Lukovytskaia, E.H. (1998). Sotsyalno-psikhohohyeheskoe znachenye tolerantnosti k neopredelennosti [Socio-psychological significance of tolerance for uncertainty]. *Extended abstract of candidate's thesis. Sbp* [in Russian].
6. Lvova, E.N. (2015). Lychnostnye predyktory sovladaiushcheho povedeniya v sytuatsyy neopredelennosti [Personal predictors of coping behavior in a situation of uncertainty] *Psikhohohyeheskye yssledovaniya – Psychological research, Vol. 8, 40*. Retrieved from: <http://psystudy.ru> [in Russian].
7. Maklein, D.L. (1993) MSTAT-ya: novaia mera yndyvydualnoi tolerantnosti k neopredelennosti [MSTAT-I: a new measure of individual tolerance for uncertainty]. *Obrazovatelnye i psikhohohyeheskye yzmereniya – Educational and psychological measurements, Vol. 53 (1). p. 183-189* [in Russian].
8. Omelchenko, L.M. (2015). Vplyv sytuatsii nevyznachenosti na protses sotsializatsii suchasnoi ukrainskoi molodi [The influence of the situation of uncertainty on the process of socialization of modern Ukrainian youth]. *Naukoviy vIsnik – Scientific Bulletin, Vol. 230. – p. 282-288*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2015_230_45 [in Ukrainian].
9. Pavlenko, H.V. (2018). Osobystisni dyspozytsii yak chynnyk psikhohohichnoho blahopoluchchia osobystosti v konteksti nevyznachenosti [Personality dispositions as a factor in the psychological well-being of the individual in the context of uncertainty] *Zhytomyr: Zbirnyk naukovykh prats – Zhytomyr: collection of scientific papers, Vol. 45. – p. 230-239* [in Ukrainian].
10. Stoicheva, K. (2010). Tolerantnost k neopredelennosti, kreatyvnost y lychnost [Tolerance for uncertainty, creativity and personality]. *Bolharskyi zhurnal psikhohohyehy – Bulgarian Journal of Psychology, Vol.1-4, p. 178-188* [in Russian].

H. Pavlenko

**TOLERANCE TO UNCERTAINTY AS A RESOURCE OF
PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF STUDENTS**

The article presents the data of the theoretical-empirical research of the relationship between tolerance to uncertainty and psychological well-being. An empirical study was carried out among students of VN. Karazin Kharkiv National University. Correlation and regression analysis were used to analyze the data. Based on the analysis of empirical data, it was highlighted that the state of psychological well-being is directly related to a personal characteristic - tolerance to uncertainty, which serves as a resource for achieving and maintaining a sense of psychological well-being. Linear regression analysis using the method of step-by-step selection revealed that only tolerance for uncertainty is a specific predictor of students' psychological well-being. Correlation and regression analysis showed no influence of intolerance to uncertainty on the level of psychological well-being. The study of regression models showed the variability of predictors of psychological well-being in various combinations. The prospect of further research is to find strategies and ways to overcome uncertainty and increase the level of psychological well-being.

Key words: *psychological well-being, tolerance to uncertainty, intolerance to uncertainty, interpersonal intolerance to uncertainty, uncertainty, resource.*

Павленко А.В.

**ТОЛЕРАНТНОСТЬ К НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ КАК РЕСУРС
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ СТУДЕНТОВ**

В статье изложены данные теоретико-эмпирического исследования проблемы взаимосвязи толерантности к неопределенности и психологического благополучия студентов. Эмпирическое исследование было выполнено на выборке студентов ХНУ имени В.Н. Каразина (N = 55, средний возраст = 20 лет). На основе анализа эмпирических данных было определено, что состояние психологического благополучия студентов напрямую связано с их личностной характеристикой – толерантностью к неопределенности, которая выступает ресурсом для достижения и сохранения состояния психологического благополучия.

Ключевые слова: *психологическое благополучие, толерантность к неопределенности, интолерантность к неопределенности, межличностная интолерантность к неопределенности, неопределенность, ресурс.*

ПАВЛЕНКО ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

науковий кореспондент лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка, м. Київ

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДОСВІДУ У ФОРМУВАННІ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглянуто дослідження способів інтерпретації досвіду особистістю, що знаходиться у ситуації невизначеності та виявлення їх зв'язку із процесом формування перспективи особистості. Виявлено взаємозв'язок між способом інтерпретації досвіду та побудовою майбутнього та створено його типологію. Виявлено чотири типи взаємозв'язку: ігнорування досвіду при побудові майбутнього, ідеалізація досвіду при побудові перспективи, застрягання у досвіді, рефлексивно-аналітичний тип взаємозв'язку. Узгоджена, диференційована, оптимістична та реалістична перспектива будується особистістю при рефлексивно-аналітичному зв'язку досвіду та перспективи. Проаналізовано основні типи взаємозв'язку для респондентів пов'язаних з АТО. Виявлено, що знаходження у ситуації невизначеності чи складній життєвій ситуації сприяє виокремленню окремих компонентів досвіду та перспективи, що ускладнює формування узгодженої перспективи. Виявлено, що для бійців АТО найбільш характерні застрягання у досвіді та його ідеалізація, для переселенців (ВПО) – ідеалізація досвіду, для мешканців сірих зон – ігнорування досвіду. Тобто тип інтерпретації особистістю власного досвіду та теперішня ситуація впливають на формування особистістю власної перспективи.

Ключові слова: *життєвий досвід, життєва перспектива, компоненти досвіду, ситуація невизначеності, типологія взаємозв'язку досвіду та перспективи.*

Постановка проблеми. Складні соціально-політичні перетворення, що відбуваються у нашій державі та світі вимагають від людини вміння орієнтуватися в часовому просторі власного життя. Життєві ситуації особистості стають все більш невизначеними та постійно змінними, в цій ситуації на перший план виходить проблематика життя особистості у єдності його минулого, теперішнього та майбутнього. Проте питання про те, якою саме є роль життєвого досвіду у формуванні людиною перспективи власного життя, і якими є механізми впливу досвіду людини на формуванні нею узгодженої, позитивної та реалістичної перспективи власного життя, ще й досі не є достатньо розробленими в психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміти та інтерпретувати власний досвід людина може тільки в певному життєвому середовищі. На думку дослідників (В.А. Аверін, Л.С. Виготський, Н.В. Чепелева), ступінь розуміння свого особистого досвіду залежить від віку та особистісних особливостей людини. Науковці зазначають, що здатність людини до інтеграції особистого досвіду зумовлена рівнем її когнітивної та емоційної сфери. Разом з цим події та їх характер визначаються тим рівнем розуміння, якого надає їм сам суб'єкт. Якщо осмислення реальності скеровується впливом неефективних психологічних захисних механізмів, то воно може спричинити емоційні порушення та призвести до неадаптивним формам поведінки.

Інтерпретація життєвого досвіду є суб'єктивним процесом тлумачення подій в особистісному та соціально-культурному контекстах. Широта розуміння та інтерпретація досвіду ведуть до створення власного внутрішнього світу особистості, власної реальності, забезпечує повноцінне становлення особистості [1].

Як зазначає відомий сучасний науковець Ю. М. Швалб, розуміння власного досвіду – це інтеграція у свідомості чотирьох компонентів особистісної складової індивідуального досвіду (ситуації, дії, переживання, сенсу), що надає цьому конструктові форму особистісного міфа [5].

Широта розуміння та інтерпретація особистісного досвіду ведуть до створення власного внутрішнього світу особистості, її картини світу, що забезпечує повноцінне становлення особистості, та прийняття нею позиції суб'єкта власного життя [4].

Сучасний поворот до аналізу унікального досвіду людини, пошук теоретичної бази та методологічних підстав досліджень життєвого досвіду народжує способи його психологічного дослідження. Одним з таких підходів є нарративний підхід, провідними дослідниками, нарративної психології є М. Вайт, Д. Епстон, Дж. Брунер, В. Лабов, Дж. Валецький, Н.В. Чепелева, М.М. Бахтін, В. Пропп [3].

На думку видатного українського дослідника Н.В. Чепелевої особистий досвід людини відображається в нарративній саморозповіді, в якій символічно поєднані явища об'єктивної дійсності та смисли суб'єктивного буття людини, які стають підґрунтям для побудови несуперечливої картини власного життя та майбутнього [2].

Метою статті є аналіз способів інтерпретації досвіду особистістю, що знаходиться у ситуації невизначеності та виявлення їх зв'язку із процесом формування власної перспективи особистості.

Виклад основного матеріалу.

В нашому дослідженні прийняли участь 187 осіб. Вік респондентів від 18 до 61 року, тобто вибірка представлена дорослим віком. За ступенем невизначеності теперішньої ситуації життєдіяльності особистості та включеності до ситуації АТО нами були виділені наступні групи: бійці АТО – військовослужбовці (26 респондентів), що проходять службу у зоні АТО; ВПО – переселенці (31 респондент), що мають офіційний статус; мешканці прикордонних із зоною АТО територій (47 респондентів); мешканці стабільних територій (73 респонденти), ця група була контрольною для нашого дослідження.

На рисунці 1 представлена модель дослідження на основі якої будувалось експериментальне дослідження.

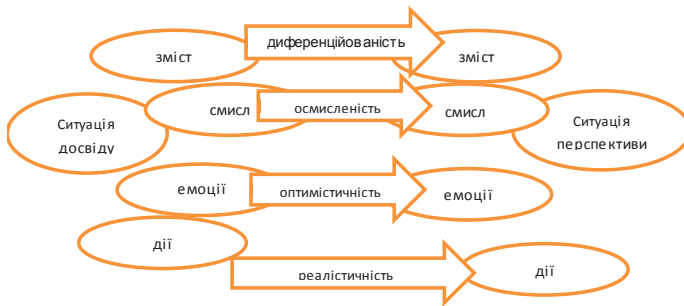

Рис 1. Структурно функціональна модель дослідження.

На першому етапі було розглянуто суб'єктивний зміст поняття життєвого досвіду, виявлені структурні компоненти досвіду, які є найбільш значущими для особистості.

За допомогою методів математичної статистики збудовано факторну модель життєвого досвіду для загальної вибірки, та для кожної окремої групи. В результаті теоретичного аналізу та проведення факторного аналізу нами була створена наступна модель структурно-динамічної організації досвіду до якої входять змістовний, емоційно-переживальний, когнітивний (смысловий) та прагматично-практичний компоненти досвіду, що підтвердило нашу теоретичну модель.

Здійснено аналіз значення та представленості цих параметрів у свідомості особистості. За допомогою факторного аналізу виокремлено найбільш значимі для представників кожної із груп компоненти життєвого досвіду. Домінантним виявився змістовий, а найслабшим – раціонально-практичний компонент.

Таблиця 1

Розподіл дисперсій факторної структури за компонентами життєвого досвіду для представників різних груп.

Група	Компоненти							
	Змістовий		Смисловий		Емоційно-переживальний		Прагматично-практичний	
	Фактор	Дисп.	Фактор	Дисп.	Фактор	Дисп.	Фактор	Дисп.
АТО	«Спустошено-сірий»	25,62%	«Непотрібно-безсислений»	27,41%	«Неприсмно-важкий»	15,29%	«Мінливий»	10,46%
ВПО	«Легкий»	12,65%	«Непотрібно-звільнюючий»	13,00%	«Неприсмно-темний»	27,17%	«Мінливо-навчаючий»	25,88%
М.прик.орд.тер.	«Спустошено-звужений»	19,38%	«Непотрібно-безсислений»	17,66%	«Неприсмно-важкий»	18,67%	«Звільняюче-мінливий»	12,42%
Загалом пов'яз з АТО	«Порожньо-збіділий»	23,27%	«Неусвідомлювано-незрозумілий»	18,65%	«Жорстко-темний»	15,08%	«Непотрібно-нікчемний»	14,05%

Окремо проаналізувавши кожен із виявлених компонентів досвіду ми зробили наступні висновки по кожній окремій групі нашої вибірки.

Для групи військові АТО на перший план виходять такі компоненти досвіду, як смисловий та прагматично-практичний. Для цієї групи єдиної із усієї вибірки існує зворотній зв'язок між досвідом та перспективою, тобто в залежності від обраної перспективи структурується досвід особистості. Час, який є пріоритетним для цієї групи – це сьогодні.

Друга група – переселенці, тобто особи, які були вимушені залишити місце свого постійного проживання у зв'язку із військовим конфліктом на сході України та окупацією автономної республіки Крим. Для цієї групи на перший план виходять емоційно-переживальний та смислові компоненти досвіду. Досвід та перспектива особистості мають прямий зв'язок. Найчастіше пріоритетним часом є минуле.

Третя група – мешканці прикордонних із зоною АТО територій. Це мешканці міст Маріуполь, Слов'янськ та так званих «сірих зон». Для цієї групи на перший план також виходить смисловий компонент, велике зна-

чення має змістовний компонент. Зв'язок між досвідом та перспективою є прямий. Час, якому надається перевага – теперішнє та майбутнє.

Четверта група – мешканці стабільних регіонів України. Ця група переважно складається із мешканців Харкова, Дніпра, Києва та інших міст України які знаходяться на відстані від безпосередніх бойових дій, що відбуваються на сході країни. Ця група була контрольною групою для нашого дослідження. Для представників цієї групи великого значення набуває змістовий компонент, важливим є також прагматично-практичний компонент. Час, якому надається перевага – майбутнє та теперішнє.

На підставі отриманих даних ми виділили 4 види структури досвіду:

- основний компонент – когнітивний чи смисловий. В цьому випадку при побудові перспективи майбутнього цей компонент стає основою для формування власного «Хочу» та переходить у мотивацію індивіда;
- основний компонент – прагматично-практичний. В цьому випадку при побудові перспективи майбутнього цей компонент стає основою для формування власної ресурсності індивіда, тобто формування власного «Можу»;
- основний компонент – емоційно-переживальний. В цьому випадку при побудові перспективи майбутнього цей компонент стає основою для формування власного «Буду», тобто формує емоційну готовність індивіда до майбутнього;
- збалансований досвід. Всі компоненти в структурі досвіду є усвідомленими та збалансованими.

Слід зазначити, що накопичення, зберігання та трансформація досвіду відбувається у формі опису ситуації, тобто змістовного його компонента, проте в структурі одиниці досвіду особистості завжди є присутні всі ці компоненти, інакше подія чи ситуація, яка відбулася на життєвому шляху особистості не увійде до її життєвого досвіду і залишиться на рівні пам'яті індивіда. Тоді людина буде пам'ятати цю подію, проте вона не увійде до її життєвого досвіду.

В процесі життя особистості відбуваються зміни, що можуть привести до депривації будь якого з цих компонентів у структурі життєвого досвіду. Що відображається у неспроможності побудувати власну реалістичну, оптимістичну, диференційовану та узгоджену перспективу.

Таким чином нами було виділено чотири основні типи ставлення особистості до свого життєвого досвіду: ідеалізація досвіду (досвід стає основою при формуванні перспективи, не враховується теперішня та бажана майбутня ситуації), ігнорування досвіду (досвід не враховується при побудові перспективи особистості), застрягання у минулому досвіді (перспектива не будується взагалі, ситуація минулого не закінчується), трансформація минулого досвіду (досвід враховується при побудові перспективи особистості, через аналіз теперішньої та майбутньої ситуації). На підставі отриманої типології нами було складено авторський опитувальник для визначення типу інтерпретації досвіду.

В таблиці 2.3.1 представлений зв'язок між досвідом та перспективою особистості для учасників проведеного дослідження.

Зв'язок між досвідом та перспективою особистості для респондентів.

Таблиця 2.3.1

Група	Ідеалізація досвіду в перспективі	Ігнорування досвіду в перспективі	Застрягання у минулому досвіді	Рефлексивно-аналітичний тип
Загальний масив	30,61% (45)	36,73% (54)	7,8% (10)	25,85% (38)
Чоловіки	30,00% (12)	35,00% (13)	19,5% (6)	22,5% (9)
Жінки	30,84% (33)	38,31% (41)	3,7% (4)	27,1% (29)
Військові АТО	30,77% (8)	23,08% (6)	26,92% (7)	19,23% (5)
ВПО	48,00% (12)	32,00% (8)	4,0% (1)	16,00% (4)
Мешканці прикордонних із зоною АТО територій	28,91% (17)	40,68% (24)	3,18% (2)	27,23% (16)
Мешканці стабільних територій	18,52% (5)	40,74% (11)	-	40,74% (11)

Згідно із отриманими даними, ми можемо констатувати, найвищі показники у групі застрягання у минулому (27%) ми отримали для групи «Військові АТО», це може бути пов'язано з тим, що вони на момент опитування знаходились на військовій службі безпосередньо у регіоні, де ведуться бойові дії. Тобто для збереження власного життя та здоров'я вони «не виходять» з теперішньої ситуації активних бойових дій, відповідно побудова життєвої перспективи в цей момент не відбувається. У поперед-

ньому дослідженні нами було встановлено, що саме для представників цієї групи емоційний компонент досвіду є найважливішим серед інших груп.

Для представників групи «ВПО» найбільше характерним типом взаємозв'язку перспективи та життєвого досвіду є ідеалізація досвіду (48%), що може бути пов'язане із прагненням відновити минуле та зберегти смисли, які є важливими для особистості. Для представників цієї групи найважливішою структурною одиницею досвіду найчастіше виявляється саме смисловий компонент.

Представники групи «Мешканці прикордонних із зоною АТО територій» частіше потрапляють до такого типу взаємозв'язку перспективи та досвіду, як ігнорування досвіду в перспективі (41%). Це може бути пов'язано із ситуацією невизначеності в яку вони потрапили. Для представників цієї групи найважливішим компонентом досвіду стають смисловий та змістовний компоненти.

Для представників групи «Мешканці стабільних регіонів» КГ найбільше характерні такі типи взаємозв'язку досвіду з перспективою, як ігнорування досвіду (41%) та рефлексивно-аналітичний тип взаємозв'язку досвіду та перспективи (41%). За допомогою семантичного диференціалу нами було встановлено, що для представників цієї групи найбільш важливим є змістовий та прагматично-практичний компоненти досвіду.

Таким чином, виявлені нами в ході теоретичного та експериментального аналізу даної психологічної проблематики, компоненти життєвого досвіду особистості задають структурування та організацію досвіду у свідомості індивіда та впливають на формування особистісної життєвої перспективи.

При переважанні у життєвому досвіді емоційно-переживального компонента особистість концентрується на своїх позитивних чи негативних переживаннях, які пов'язані з її минулим досвідом взагалі, якоюсь подією чи ситуацією, яка мала місто у її минулому. Проте переживаючи ситуацію знову і знову людина «застрягає в минулому». При цьому вона практично закриває для себе можливість побудови узгодженої перспективи, що пов'язано із тим що досвід особистості стає для неї зверх-цінністю.

У випадку, коли основним компонентом життєвого досвіду особистості стає змістовий компонент, тобто сфери та ситуації, що відбулися у минулому, людина переносить їх не рефлексуючи у своє майбутнє. Треба зазначити, що така організація життєвого досвіду є найбільш поширеною,

що пов'язано із культурним та соціальним заохоченням розвитку саме такого досвіду. Проте у цьому випадку людина, формуючи свою перспективу, виходить із подій та ситуацій минулого, без врахування змін, що відбуваються у сьогоднішні. Це призводить до численних помилок при використанні минулого досвіду. Найчастіше особистість у цьому випадку приходить до думки про те, що її досвід не є корисним, та перестає враховувати його при побудові перспективи майбутнього.

Організація життєвого досвіду в якому ведучим компонентом стають смисли особистості при побудові власного майбутнього реалізується через намагання відтворити ці смисли у власному майбутньому. Проте у наш час перед особистістю стає задача розрізнення власних смислів та смислів «привласнених» (чи, точніше, «нав'язаних»), які повсякчасно транслюються через інформаційне, соціальне та культурне середовище. Розрізнення власних та нав'язаних смислів утворює складну особистісну задачу, що стає перед особистістю у ситуації побудови нею власного життєвого шляху. До того ж перенесення смислів із минулого без відповідної їх інтерпретації та аналізу змін, що відбулися в теперішній ситуації призводять до ідеалізації власного досвіду та спроб без відповідної інтерпретації перенести минулі частини життя, що мали смисли до майбутнього.

Прагматично-практичний компонент досвіду відповідає за діяльну сторону нашого досвіду, тобто фраза про «перейняття досвіду» стосується саме цього компонента і тільки цей компонент досвіду ми можемо безпосередньо передати в процесі навчання тощо. Проте на питання про те в яких ситуаціях ті чи інші дії є доречними і які смисли вкладаються у ці дії без врахування інших компонентів досвіду відповісти неможливо.

Таким чином тільки за допомогою аналізу та розумінню зв'язку між цими компонентами ми маємо змогу побудувати узгоджену, диференційовану, реалістичну, особистісну та позитивну перспективу власного життя.

За результатами дослідження нами була створена типологія взаємозв'язку інтерпретації життєвого досвіду та перспективи особистості.

В таблиці 3.1.1 представлені 4 типи інтерпретації життєвого досвіду та їх вплив на становлення перспективи особистості.

Типологія впливу інтерпретації життєвого досвіду на перспективу особистості

Тип інтерпретації досвіду	Провідний/депривований компонент досвіду	Зв'язок із життєвою перспективою
Ігнорування досвіду минулого	Депривується / ідеалізується прагматично-практичний компонент	Будується без урахування досвіду
Ідеалізація досвіду минулого	Смисловий компонент провідний	Будується через пряме перенесення смислів та подій із минулого в майбутнє
Застрявання у минулому досвіді	Емоційно-переживальний комп. провідний	Не будується. Застрягання у минулому, яке переживається як теперішнє
Рефлексивно-аналітичний тип інтерпретації досвіду	Врахування всіх компонентів	Будується узгоджена перспектива

Таким чином результатами дослідження нами були виділити основні типи ставлення особистості до свого життєвого досвіду:

- Ідеалізація досвіду, тобто людина «застигає» у власному минулому та намагається відтворити його у своєму майбутньому. Це пов'язано із ідеалізацією смислів, які людина вкладає у власне життя. Проте у цьому випадку не приймаються зміни, які відбулись із самою людиною та світом, тобто відсутній аналіз теперішньої ситуації, а ідеалом, який стає основою для побудови перспективи є минула ситуація, яку людина намагається відтворити у майбутньому. У цьому випадку людина концентрується на власних смислах.

- Ігнорування минулого, тобто при побудові перспективи майбутнього досвід не враховується. Та бажане майбутнє формується особистістю без врахування власних ресурсів («можу»). Депривується змістовний компонент минулого. Чи навпаки змістовний компонент оцінюється як позитивний і людина в такому випадку перестає орієнтуватись на власні «Можу» бо вона починає вважати, що «може все».

- Застрявання у власному минулому, у цьому випадку емоційно людина знаходиться та переживає ситуацію минулого як наявну. Тобто сьогодення та майбутнє втрачають для неї свій сенс. Таким чином перспектива перестає будуватись та враховуватись. Особистість у цьому випадку концентрується на власному стані.

- Рефлексивно-аналітичне (задачне) ставлення до досвіду, тобто при формуванні власної перспективи досвід враховується, проте не переноситься в чистому виді у перспективу, а трансформується через аналіз минулої, теперішньої та майбутньої ситуації тобто враховується «хочу», «можу» та «буду» особистості. Тобто людина використовуючи власний досвід насамперед відповідає собі на питання про те, яку задачу вона буде вирішувати. Далі вона проводить рефлексивний аналіз власного досвіду, що до вирішення подібних завдань та аналіз теперішньої ситуації. Тобто у саме цьому випадку особистість стає у позицію суб'єкта власної життєдіяльності, та в неї формується рефлексивно-аналітичний спосіб ставлення до власного життя.

Слід зауважити, що при застряганні у минулому досвіді, тобто ідеалізації чи ігноруванні емоційного компонента досвіду, рух по життєвому шляху особистості зупиняється і особистість може перебувати у стані «психологічної смерті» чи депресивному стані. Цей стан характерний для особистості, яка переживає гостру кризову ситуацію на початковій стадії, проте знаходження у цьому стані тривалий час є руйнівним для особистості. Тому особистість у такому стані потребує психотерапевтичної допомоги.

Висновки. В ході теоретичного та практичного опрацювання проблематики інтерпретації досвіду особистістю та його взаємозв'язку із формуванням перспективи власного життя, нами була створена наступна типологія взаємозв'язку: побудова перспективи з ігноруванням досвіду; побудова перспективи через ідеалізацію досвіду; застрягання у досвіді; рефлексивно-аналітичний тип взаємозв'язку досвіду та перспективи. Для побудови узгодженої, реалістичної, диференційованої та оптимістичної перспективи є оптимальним використання рефлексивно-аналітичного типу, який пов'язаний із аналізом кожного з компонентів досвіду та перспективи особистості. Тип взаємозв'язку досвіду та перспективи залежить від способу інтерпретації досвіду та наявної ситуації особистості. Було виявлено, що в ситуації невизначеності деякі компоненти досвіду та перспективи депривуються чи стають провідним, що призводить до побудови неузгодженої перспективи. Так для Бійців АТО характерний такий тип взаємозв'язку досвіду та перспективи, як ідеалізація досвіду та застрягання у досвіді; для ВПО – ідеалізація досвіду; для мешканців прикордонних із зоною Ато те-

риторій – ігнорування досвіду; мешканців стабільних територій – ігнорування та рефлексивно-аналітичний тип.

Перспектива подальшого дослідження полягає у розробці програми психологічно ї роботи спрямованої на досягнення рефлексивно-аналітичного типу взаємодії життєвого досвіду та особистісної перспективи у життєдіяльності респондентів, тобто трансформації досвіду та його узгодження із задачами сьогодення та майбутнього.

Список використаних джерел

1. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія / Т.М. Титаренко, О.М. Кочубейник, К.О. Черемних // Монографія. – К. : Міленіум, 2014. – 206 с.
2. Чепелева Н. В. Розуміння та інтерпретація особистісного досвіду в контексті психологічної герменевтики / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми сучасної української психології. / За ред. академіка С.Д. Максименка – К.: Нора-Друк, 2003. – Вип. 23. – С. 15-24.
3. Чепелева Н.В. Социокультурные факторы понимания и интерпретации личного опыта // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н.В.Чепеле-вої. – Т.2, вин. 3. – К.: Міленіум, 2005. – С 6 - 13.
4. Швалб Ю. М. Психологические формы фиксации жизненного опыта /Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Міленіум, 2005. – Т. 2. – Вип. 3. – С. 14-21.
5. Швалб Ю.М. Психологічна структура складних життєвих обставин / Ю.М. Швалб // Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. – С. 19-39.

References

1. Tytarenko T. M. Psykholohichni praktyky konstruiuvannya zhyttia v umovakh post-modernoї sotsialnosti: monohrafiia / T.M. Tytarenko, O.M. Kochubeinyk, K.O. Cheremnykh // Monohrafiia. – K. : Milenium, 2014. – 206 s.
2. Chepelieva N. V. Rozuminnia ta interpretatsiia osobystisnoho dosvidu v konteksti psykholohichnoi hermenevtyky / N.V. Chepelieva // Aktualni problemy suchasnoi ukrainskoi psykholohii. / Za red. akademika S.D. Maksymenka – K.: Nora-Druk, 2003. – Vyp. 23. – S. 15-24.
3. Chepeleva N.V. Sotsyokulturnye faktory ponymaniya y unterpretatsyy lychnoho opyta // Aktualni problemy psykholohii: Psykholohichna hermenevtyka / Za red. N.V.Chepelie-voi. – T.2, vyn. 3. – K.: Milenium, 2005. – S 6 - 13.
4. Shvalb Yu. M. Psykholohycheskye formy fyksatsyy zhyznennoho opyta /Yu. M. Shvalb // Aktualni problemy psykholohii: Psykholohichna hermenevtyka / Za red. N. V. Chepelevoi. – K. : Milenium, 2005. – T. 2. – Vyp. 3. – S. 14-21.
5. Shvalb Yu.M. Psykholohichna struktura skladnykh zhyttievyykh obstavyn / Yu.M. Shvalb // Osobystist yak sub'iekt podolannya kryzovykh sytuatsii: psykholohichna teoriia i praktyka : monohrafiia / za red. S. D. Maksymenka, S. B. Kuzikovoi, V. L. Zlyvkova. – Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2017. – S. 19-39.

Павленко О. В.

INTERPRETATION OF EXPERIENCE IN FORMATION OF PERSPECTIVES OF PERSONALITY

The article deals with the study of the ways of interpreting the experience of a person in a situation of uncertainty and revealing their connection with the process of forming the personality perspective. The significance of the interpreter's interpretation of the formation of the picture of the personality of the world is expressed. The relationship between the way of interpreting the experience and the construction of the future has been revealed and its typology created. Four types of interconnections have been identified: ignoring of experience in building the future, idealization of experience in constructing a perspective, stuck in experience, reflexive-analytical type of interconnection. It is proved that when the experience is taught, the pragmatically-practical component of the experience is de-fragmented or idealized, while ideactization is semantic, with an interruption it is emotional-experiencing. A coordinated, differentiated, optimistic and realistic perspective is constructed by the personality in the reflexive-analytical connection of experience and perspective. The types of interconnections for respondents related to ATO are analyzed. It was found that finding in a situation of uncertainty or a difficult life situation contributes to the separation of certain components of experience and perspectives, which complicates the formation of a coherent perspective. It is revealed that the ATO fighters are the most typical jug in the experiment and its idealization, for migrants - the idealization of experience, for the inhabitants of gray zones - ignoring the experience.

Key words: *life experience, life perspective, components of experience, situation of uncertainty, typology of interconnection of experience and perspectives.*

Павленко О.В.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОПЫТА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРСПЕКТИВЫ ЛИЧНОСТИ

В статье рассмотрено исследование способов интерпретации опыта личностью, которая находится в ситуации неопределенности, и выявления их связи с процессом формирования перспективы личности. Обнаружена взаимосвязь между способом интерпретации опыта и способом построением пограммы будущего и создана их типология. Обнаружены четыре типа взаимосвязи: игнорирование опыта при построении перспективы, идеализация опыта при построении перспективы, застревание, в опыте, рефлексивно-аналитический тип взаимосвязи. Согласованная, дифференцированная, оптимистичная и реалистичная перспектива строится личностью при рефлексивно-аналитической связи опыта и перспективы. Проанализированы основе типы взаимосвязи для респондентов связанных из АТО. Обнаружено, что нахождение в ситуации неопределенности или сложной жизненной ситуации способствует идеализации или депривации отдельных компонентов опыта и перспективы, что усложняет формирование согласованной перспективы. Обнаружено, что для бойцов АТО наиболее характерно застревание в опыте и его идеализация, для переселенцев (ВПО) – идеализация опыта, для обитателей серых зон – игнорирования опыта. Таким образом тип интерпретации опыта личности и настоящая ее ситуация влияют на формирование ее собственных перспектив.

Ключевые слова: *жизненный опыт, жизненная перспектива, компоненты опыта, ситуация неопределенности, типология взаимосвязи опыта и перспективы.*

ПАРТЕНАДЗЕ ОКСАНА ВІТАЛІЙВНА

в.о. ст. викладач Чорноморського національного університету ім. П.Могили, здобувач Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПИТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ НА ПОСЛУГИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті наведено короткий історичний екскурс становлення психологічної служби в Україні як динамічного та варіативного елемента освітнього простору ВНЗ, розглядаються основні моделі існуючих психологічних служб. Представлено емпіричне дослідження готовності студентів користуватися послугами психологічної служби, самостійно обираючи форми психологічної допомоги. Підтверджується, що рушійними факторами для участі у діяльності психологічної служби вищого навчального закладу для респондентів згідно результатів дослідження є наявність актуальних труднощів чи проблем в відповідних сферах життєдіяльності (61,09%) та інтересу з метою самопізнання та саморозвитку (15,17%).

Ключові слова: *психологічна служба, освітній простір, тренінг, проектування, розвиток, психологічна допомога, психологічний супровід.*

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Одним з компонентів освітнього простору, здатного сприяти вирішенню таких завдань сучасної вищої освіти в Україні, як формування у майбутніх фахівців проектного мислення, активної життєвої позиції, особистісної компетентності та конкурентоспроможності на світовому ринку праці, їх саморозвитку, самопроекування та самореалізації є Психологічна служба вишу.

Але незважаючи на різноманітність моделей психологічної служби вищого навчального закладу, спроб узагальнення наукових досліджень та технологізації функціонування ПС (Н.О. Євдокимова, В.Г. Панок, А.В. Фурман, Ю.М. Швалб) психологічні служби функціонують далеко не у всіх вищих навчальних закладах України, і багато питань щодо її діяльності вимагають подальшого обговорення і вирішення, а також ґрунтовних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Поняття «психологічна служба ВНЗ (вищої освіти)» присутнє у великій кількості наукових публікацій, які присвячені проблематиці вищої

освіти (О.О. Євдокімова, Н.О. Євдокимова, В.О. Лефтеров, С.Д. Максименко, В.Д. Острова, В.Г. Панок, Н.Т. Пов'якель, А.В. Фурман, Н.В. Чепелева, О.В. Чуйко, Ю.М. Швалб, С.І.Яковенко, та ін.).

Необхідність психологічного забезпечення професійної освіти і потреба в психологічній службі ВНЗ були усвідомлені вітчизняними психологами і педагогами з кінця 70-х років минулого століття (Б.Г. Ананьєв, Н.М. Пейсахов та інші), однак недостатня розробленість теоретико-методологічних та організаційних аспектів психології освіти і нестійке положення практичної психології в нашій країні істотно ускладнювало їх роботу і розвиток.

В Україні активний етап розвитку Психологічної служби у вищій освіті почався з 2008 року, коли для обговорення, запропонованого Міністерством освіти проекту Положення про психологічний центр ВНЗ була проведена I Всеукраїнська організаційно-діяльна гра «Проектування психологічного центру вищого навчального закладу» під керівництвом Ю.М. Швалба та Н.О. Євдокимової у м. Миколаєві, в якій взяли участь науковці, які представляли 22 вищих навчальних заклади різних регіонів України. Результатами гри стали: визначення психологічної служби як соціальної інституції, здатної розширювати й змінювати освітній простір вищого навчального закладу, перетворюючи його у простір можливостей для розвитку особистості; розробка чотирьох інваріантних моделей психологічних центрів ВНЗ різного профілю; внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України, за яким у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації, служба діє на основі положення про свою діяльність, яке розробляється кожним ВНЗ у відповідності до діючого Положення та діючими документами та затверджується вченою радою та наказом ректора. [1; 6]

У процесі апробації розроблених моделей Психологічної служби в різних вишах України з 2008 по 2011 рік було проведено ще 4 організаційно-діяльні гри, присвячені проблематиці: проектування процесу функціонування психологічних служб, визначення їх місця, завдань, функцій; розробки моделей психологічного супроводу навчально-професійної діяльності; проектування та впровадження психологічних засобів професійного розвитку студентів [1; 10]. В результаті почали активно створюватися

Психологічні служби у всіх регіонах країни, а також проводяться наукові дослідження, присвячені питанням її місця, цілей, завдань і структури, а також аналізу досвіду діяльності в окремих вишах (О.О. Євдокимова, Н.О. Євдокимова, О.Д. Кайріс, В.О. Лефтеров, С.Д. Максименко, В.Д. Острова, В.Г. Панок, Н.Т. Пов'якель, А.В.Фурман, Н.В. Чепелева, О.В. Чуйко, Ю.М. Швалб, С.І.Яковенко, та ін.). Дослідники наголошують, що діяльність психологічної служби у вишу не може і не повинна замінювати собою сформовану систему виховної або навчальної діяльності вишу, у неї є свої специфічні завдання і функції, що забезпечують освітній процес. Психологічна служба вишу не може вибудовуватися тільки на ситуативному обслуговуванні потреб окремих елементів освітньої системи, а повинна, головним чином, орієнтуватися на цілісне психологічне забезпечення цієї системи і всіх її суб'єктів.[1;2; 3; 4; 6; 7; 8; 9;10]

Саме поєднання навчально-професійної діяльності з діяльністю психологічної служби ВНЗ, на думку Н.О. Євдокимової, дає потужний розвивальний ефект, слугує організації специфічного культуровідповідного освітнього простору, котре виступає для студентів простором їх можливостей, смислів, самотворення та самоздійснення. [2].

На сьогоднішній день, як зазначає у своїх дослідженнях В.Г. Панок, моделі діяльності ПС вищої освіти в Україні вельми різноманітні і залежать від таких факторів, як: матеріально-технічні умови діяльності психологічної служби; кадрові можливості; особливості професійної позиції психологів і їх професійні можливості; запит і позиція адміністрації вишу; коло розв'язуваних проблем і запитів освітньої практики тощо [5].

У зв'язку з цим можна виділити 5 моделей діяльності психологічних служб ВНЗ:

1. Студентська психологічна служба або центр. Це молодіжне об'єднання студентів-психологів, діяльність якого керується, як правило, викладачами кафедри психології. Студенти-волонтери організують психологічні тренінги для студентів, бесіди, дискусії на актуальні теми, соціально-психологічні та трансформаційні ігри. Підпорядковуються кафедрам психології чи соціальної роботи як нештатний підрозділ вишу, тим самим частково задовольняючи потребу вишу в психологічному забезпеченні, а з іншого боку – практично не вимагаючи фінансових вкладень.

2. Кабінет психологічної допомоги. Основна функція психологів в рамках даної моделі – надання психологічної допомоги в рамках своїх можливостей і компетенції за запитом студентів, викладачів чи адміністрації, для вирішення психологічних проблем, що виникають у студентів або співробітників вишу в різних освітніх ситуаціях і ситуаціях життєдіяльності. Або ж здійснення диспетчерської функції для переадресації до іншого фахівця.

3. Модель психологічного супроводу. Функції фахівців психологічної служби в рамках наступної моделі значно ширше і припускають, крім роботи «за запитом» реалізацію у виші різних програм психопрофілактичної, розвиваючої та психокорекційної спрямованості. Працюючи в даній моделі, фахівці психологічної служби реалізують задачу створення у виші умов, що сприяють особистісному розвитку студентів. Реалізація даної моделі передбачає тісну співпрацю психологів з іншими учасниками освітнього процесу, а також спільне проектування і впровадження психолого-педагогічних програм, проектів, спрямованих на виховання, навчання і розвиток студентів. В рамках даної моделі психологи стають повноправними учасниками освітнього процесу, у них з'являється можливість впливати на освітнє середовище вишу.

4. Модель психологічного забезпечення освітнього, процесу у виші. Діяльність психологів у рамках даної моделі в першу чергу передбачає проведення психологічної експертизи навчального процесу, психологічне обґрунтування впровадження нових інформаційних технологій. В рамках його діяльності проводиться також вивчення ефективності проведення лекцій та інших форм навчальної діяльності, за результатами якого розробляються рекомендації, які втілюються в життя у формі корекції деяких особливостей навчального процесу.

5. Модель психологічного забезпечення управлінських процесів у виші. Передбачає проектування розвитку інфраструктури ВНЗ, структури системи фахової підготовки та змісту навчальних планів підготовки сучасного фахівця, конкурентоспроможного на світовому ринку праці та співробітництва з соціально-економічними інституціями міста чи регіону.

Діяльність психологічної служби включає різноманітні психологічні практики і технології, а залежно від моделі ПС набір форм роботи може відрізнятися та доповнюватися. Одним з основних напрямків діяльності

різних моделей ПС ВНЗ є робота зі студентською молоддю, яка може концентруватися лише на наданні психологічної допомоги, але в більшості випадків вирішує задачі особистісного розвитку та формування суб'єктної позиції щодо власного життя та майбутнього.

Метою нашого дослідження стало вивчення особливостей запиту студентської молоді на послуги психологічної служби вишу.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження

В анкетуванні взяло участь 580 студентів (461 жінок та 109 чоловіків) 1-6 курсів різних спеціальностей віком від 17 до 40 років Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського, Чорноморського національного університету імені Петра Могили та Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв.

Анкета складалась з декількох блоків запитань:

I блок, присвячений дослідженню емоційного сприйняття респондентами студентського життя та аналізу проблем та труднощів, які виникають.

II блок присвячений дослідженню готовності користуватися послугами психологічної служби та звертатись за психологічною допомогою, самостійно обираючи форми роботи.

III блок присвячений дослідженню інтересу респондентів до участі у тренінгах.

52% респондентів вважають студентське життя цікавим та насиченим, 41,39% вважають студентське життя оптимальним, але вказують, що були інші очікування. Та лише 5,17% вважають студентське життя нудним.

46% респондентів відмічають, що навантаження під час навчального року є для них особисто великим і доводиться докладати максимальних зусиль, 44,48% легко справляються з навантаженням. І лише 1,9% вказують, що навантаження є дуже високим, на межі можливостей. 69,82% респондентів впевнені в своєму виборі професії, а 2,24% вказують, що помились у виборі спеціальності.

11,21% респондентів звертались в минулому за психологічною допомогою, та користувались переважно такими послугами психолога, як тренінги та лекції з елементами тренінгу, індивідуальне та групове консультування, бесіди та психологічне тестування. В майбутньому більшість респондентів готові відвідувати індивідуальні консультації, бесіди та тренінги.

Готові скористатися послугами психологічної служби у разі виникнення проблем та труднощів - 61,09% , лише у критичній ситуації - 19,14%, з метою самопізнання та саморозвитку 15,17%. Серед сфер життєдіяльності проблеми та труднощі найбільше виникають у сфері організації власної навчальної діяльності, адаптації до навчання та колективу, взаємодії з одногрупниками та рідними.

На етапі статистичної обробки результатів дослідження з метою визначення взаємозв'язку проблем і труднощів, які виникають у студентів та вибором виду психологічної послуги ми провели кореляційний аналіз отриманих результатів за коефіцієнтом кореляції Пірсона, що дало змогу виокремити показники, найбільш пов'язані між собою.

У процесі аналізу результатів анкетування було виявлено кореляційний зв'язок між показниками за запитанням «Якими послугами та формами роботи ПС Ви можете чи хотіли б скористатись?» та «Які проблеми та труднощі у Вас виникають?».

▪ *Сильні зв'язки між наступними показниками:*

- Індивідуальні психологічні консультації та Нестача розподілу часу (нічого не встигаю) ($r=0,254$, $p\leq 0,01$), Постійна напруга, тривожність, проблеми зі сном ($r=0,137$, $p\leq 0,01$), Емоційне напруження перед контрольними, іспитами ($r=0,150$, $p\leq 0,01$), Труднощі самостійного життя ($r=0,166$, $p\leq 0,01$), Складнощі встановлення контакту (знайомства) з новими людьми ($r=0,140$, $p\leq 0,01$);

- Групове консультування та Постійна напруга, тривожність, проблеми зі сном ($r=0,154$, $p\leq 0,01$), Складнощі з концентрацією уваги, запам'ятовуванням великої кількості інформації ($r=0,157$, $p\leq 0,01$), Емоційне напруження перед контрольними, іспитами ($r=0,141$, $p\leq 0,01$), Труднощі самостійного життя ($r=0,136$, $p\leq 0,01$), Постійне відчуття роздратування або агресії в повсякденних ситуаціях ($r=0,163$, $p\leq 0,01$), Конфлікти з протилежною статтю ($r=0,169$, $p\leq 0,01$), Труднощі виховання дитини ($r=0,192$, $p\leq 0,01$), 10.19 Особистісного характеру (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі і ін.) ($r=0,143$, $p\leq 0,01$);

- Тренінги та Міжособистісні відносини, спілкування в студентському колективі та Емоційне напруження перед контрольними, іспитами ($r=0,140$, $p\leq 0,01$), Труднощі самостійного життя ($r=0,189$, $p\leq 0,01$), Конфлікти в студентській групі ($r=0,177$, $p\leq 0,01$), Складнощі встановлення контакту

кту (знайомства) з новими людьми ($r=0,168$, $p\leq 0,01$), Неприйняття, нерозуміння в студентській групі ($r=0,167$, $p\leq 0,01$), Постійне відчуття роздратування або агресії в повсякденних ситуаціях ($r=0,163$, $p\leq 0,01$), Конфлікти з викладачами та адміністрацією ($r=0,167$, $p\leq 0,01$), Конфлікти у власній родині ($r=0,145$, $p\leq 0,01$), Труднощі виховання дитини ($r=0,222$, $p\leq 0,01$), Особистісного характеру (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі і ін.) ($r=0,162$, $p\leq 0,01$);

- Бесіди та Взаємовідносини з батьками, Труднощі самостійного життя ($r=0,143$, $p\leq 0,01$), Неприйняття, нерозуміння в студентській групі ($r=0,143$, $p\leq 0,01$), Конфлікти з викладачами та адміністрацією ($r=0,181$, $p\leq 0,01$), Конфлікти з батьками ($r=0,151$, $p\leq 0,01$), Самотність, туга за батьками і друзями ($r=0,211$, $p\leq 0,01$), Труднощі виховання дитини ($r=0,178$, $p\leq 0,01$);

- *Слабкі прямі зв'язки між наступними показниками:*

- Групи взаємодопомоги та Складнощі встановлення контакту (знайомства) з новими людьми ($r=0,116$, $p\leq 0,05$), Конфлікти з батьками ($r=0,121$, $p\leq 0,05$), Самотність, туга за батьками і друзями ($r=0,126$, $p\leq 0,05$), Залежності (алкоголь, наркотики, ігри, Інтернет) ($r=0,125$, $p\leq 0,05$);

- Психологічне тестування та Складнощі з концентрацією уваги, запам'ятовуванням великої кількості інформації ($r=0,099$, $p\leq 0,05$), Труднощі виступу перед великою аудиторією ($r=0,104$, $p\leq 0,05$), Емоційне напруження перед контрольними, іспитами ($r=0,119$, $p\leq 0,05$), Неприйняття, нерозуміння в студентській групі ($r=0,120$, $p\leq 0,05$), Конфлікти з викладачами та адміністрацією ($r=0,112$, $p\leq 0,05$), Особистісного характеру (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі і ін.) ($r=0,123$, $p\leq 0,05$), Проблеми зі здоров'ям ($r=0,115$, $p\leq 0,05$);

За результатами аналізу питання «Які тренінги за їх спрямованістю та тематикою Вам було б цікаво відвідати?» та запитання «У яких сферах студентського життя Ви зіштовхуєтеся з проблемами і труднощами?» було виявлено наступні кореляційні зв'язки:

- *Сильні зворотні зв'язки між наступними показниками:*

- Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів та Спілкування з друзями (за стінами університету) ($r=-0,137$, $p\leq 0,01$), Вза-

ємовідносини з батьками ($r=-0,136$, $p\leq 0,01$), Взаємовідносини у власній родині ($r=-0,131$, $p\leq 0,01$);

- Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі і ін.) та Спілкування з друзями (за стінами університету) ($r=-0,124$, $p\leq 0,01$), Міжособистісні відносини, спілкування в студентському колективі ($r=-0,124$, $p\leq 0,01$);

- Групи підтримки та взаємодопомоги та Адаптація до навчання у вузі ($r=-0,136$, $p\leq 0,01$);

• *Слабкі зворотні зв'язки між наступними показниками:*

- Тренінги особистісного зростання (пізнання і вдосконалення себе, розвиток особистісних якостей) та Взаємовідносини з батьками ($r=-0,109$, $p\leq 0,05$);

- Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів та Адаптація до нового колективу ($r=-0,118$, $p\leq 0,05$);

- Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх і т.д.) та Спілкування з друзями (за стінами університету) ($r=-0,113$, $p\leq 0,05$);

- Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі і ін.) та Взаємини з протилежною статтю ($r=-0,115$, $p\leq 0,05$).

За результатами аналізу відповідей на запитання «Які проблеми та труднощі у Вас виникають?» та показниками, отриманими за результатами опитування на запитання «Які тренінги за їх спрямованістю та тематикою Вам було б цікаво відвідати?» виявлено наступне:

• *Сильні зворотні зв'язки між наступними показниками:*

- Нестача, розподілу часу (нічого не встигаю) та Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r=-0,199$, $p\leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r=-0,205$, $p\leq 0,01$);

- Постійна напруга, тривожність, проблеми зі сном та Тренінги розвитку різних пізнавальних процесів, наприклад пам'яті, мислення, уваги та ін. ($r=-0,136$, $p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і

емоційних станів ($r=-0,170$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,151$, $p\leq 0,01$);

- Складнощі з концентрацією уваги, запам'ятовуванням великої кількості інформації та Тренінги розвитку різних пізнавальних процесів, наприклад пам'яті, мислення, уваги та ін. ($r=-0,241$, $p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,159$, $p\leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r=-0,145$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,210$, $p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,165$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,161$, $p\leq 0,01$);

- Труднощі виступу перед великою аудиторією та Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r=-0,166$, $p\leq 0,01$), Тренінги розвитку різних пізнавальних процесів, наприклад пам'яті, мислення, уваги та ін. ($r=-0,172$, $p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,187$, $p\leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r=-0,124$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,208$, $p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,171$, $p\leq 0,01$);

- Емоційне напруження перед контрольними, іспитами та Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r=-0,157$, $p\leq 0,01$), Тренінги розвитку різних пізнавальних процесів, наприклад пам'яті, мислення, уваги та ін. ($r=-0,179$, $p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,228$, $p\leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r=-0,185$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооці-

нка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,226$, $p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,182$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,203$, $p\leq 0,01$);

- Труднощі самостійного життя та Тренінги особистісного зростання (пізнання і вдосконалення себе, розвиток особистісних якостей) ($r=-0,126$, $p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,231$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,199$, $p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,125$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,165$, $p\leq 0,01$);

- Конфлікти в студентській групі та Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,174$, $p\leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r=-0,126$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,126$, $p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,134$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,173$, $p\leq 0,01$);

- Складнощі встановлення контакту (знайомства) з новими людьми та Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,167$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,192$, $p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,141$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,144$, $p\leq 0,01$);

- Неприйняття, нерозуміння в студентській групі та Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r=-0,154$, $p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,142$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (заниже-

на самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,173, p\leq 0,01$);

- Постійне відчуття роздратування або агресії в повсякденних ситуаціях та Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,166, p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,174, p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,151, p\leq 0,01$);

- Лідерство та управління Тренінги особистісного зростання (пізнання і вдосконалення себе, розвиток особистісних якостей) ($r=-0,170, p\leq 0,01$), Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r=-0,176, p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,248, p\leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r=-0,138, p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,198, p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,206, p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,210, p\leq 0,01$);

- Труднощі в контролюванні емоцій, стримуванні та Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r=-0,173, p\leq 0,01$);

- Конфлікти з викладачами та адміністрацією та Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r=-0,160, p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,234, p\leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r=-0,100, p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,187, p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,180, p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,135, p\leq 0,01$);

- Конфлікти з батьками та Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,178$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,196$, $p\leq 0,01$);

- Самотність, туга за батьками і друзями та Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,209$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,216$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,156$, $p\leq 0,01$);

- Конфлікти у власній родині та Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,191$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,156$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,113$, $p\leq 0,01$);

- Труднощі виховання дитини та Тренінги особистісного зростання (пізнання і вдосконалення себе, розвиток особистісних якостей) ($r=-0,167$, $p\leq 0,01$), Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r=-0,142$, $p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,336$, $p\leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r=-0,141$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,205$, $p\leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r=-0,179$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,201$, $p\leq 0,01$);

- Особистісного характеру (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі і ін.) та Тренінги особистісного зростання (пізнання і вдосконалення себе, розвиток особистісних якостей) ($r=-0,093$, $p\leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r=-0,201$, $p\leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r=-0,264$, $p\leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r=-0,158$, $p\leq 0,01$);

- Проблеми зі здоров'ям та Тренінги особистісного зростання (пізнання і вдосконалення себе, розвиток особистісних якостей) ($r=-0,137$,

$p \leq 0,01$), Тренінги навчання різним навичкам соціальної взаємодії і ефективного спілкування ($r = -0,236$, $p \leq 0,01$), Тренінги розвитку різних пізнавальних процесів, наприклад пам'яті, мислення, уваги та ін. ($r = -0,183$, $p \leq 0,01$), Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r = -0,222$, $p \leq 0,01$), Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх та ін.) ($r = -0,141$, $p \leq 0,01$), Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі та ін.) ($r = -0,322$, $p \leq 0,01$), Тренінги соціальної активності (розвиток лідерських і управлінських якостей, навчання різним навичкам публічного виступу, самопрезентації та ін.) ($r = -0,248$, $p \leq 0,01$), Групи підтримки та взаємодопомоги ($r = -0,166$, $p \leq 0,01$),

- Залежності (алкоголь, наркотики, ігри, Інтернет) та Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів ($r = -0,248$, $p \leq 0,01$);

• *Слабкі зворотні зв'язки між наступними показниками:*

- Тренінги особистісного зростання (пізнання і вдосконалення себе, розвиток особистісних якостей) та Взаємовідносини з батьками ($r = -0,109$, $p \leq 0,05$);

- Тренінги профілактики різних негативних явищ і емоційних станів та Адаптація до нового колективу ($r = -0,118$, $p \leq 0,05$);

- Тренінги навчання правилам ефективного використання навчально-професійної діяльності (вміння планувати час, ставити цілі і досягати їх і т.д.) та Спілкування з друзями (за стінами університету) ($r = -0,113$, $p \leq 0,05$);

- Тренінги корекції особистісних якостей (занижена самооцінка, депресія, страх, тривога, невпевненість в собі і ін.) та Взаємини з протилежною статтю ($r = -0,115$, $p \leq 0,05$).

Висновки та перспективи подальших досліджень

Психологічна служба сьогодні в Україні є динамічним та варіативним елементом освітнього простору ВНЗ, здатним не тільки вирішувати задачі підтримки психічного здоров'я учасників навчального процесу, але і формування та проектування як особистісного освітнього простору студентів, так і освітнього простору навчального закладу зокрема.

Студент сьогодні, займаючи суб'єктну позицію щодо власної життєдіяльності та майбутнього здатний самостійно обирати ті психологічні послуги, яких потребує. Задачею ПС є створення умов для саморозвитку та самоздійснення студентів, включивши їх в різні форми психологічних практик.

Рушійними факторами для участі у діяльності ПС ВНЗ для респондентів згідно результатів дослідження є наявність актуальних труднощів чи проблем в відповідних сферах життєдіяльності (61,09%) та інтересу з метою самопізнання та саморозвитку (15,17%).

Найбільш актуальними формами роботи для студентів за результатами дослідження є психологічні консультації, бесіди та тренінги. Інтерес до тренінгових та ігрових форм роботи ПС ВНЗ може свідчити про усвідомлення студентами розвивального потенціалу психологічних послуг.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо впровадження та розробку розвивальних технологій у діяльність психологічної служби ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Євдокимова Н. О. Організаційно-діяльнісні ігри у системі освіти України : проект / Н. О. Євдокимова, Ю. М. Швалб. — Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2011. — 20 с.
2. Євдокимова Н.О. Формування суб'єктності майбутнього фахівця психологічною службою вищого навчального закладу / Н.О. Євдокимова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені І.Франка, 2014. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 36. – С. 162 – 171.
3. Кайріс О. Д. Сучасний стан і тенденції розвитку психологічної служби ВНЗ в Україні і за кордоном [Електронний ресурс] / О. Д. Кайріс // Вісник психології і соціальної педагогіки: збірник наукових праць / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського ун-тету імені Бориса Грінченка; Московський гуманітарний педагогічний ін-т. – Випуск 2. – К., М., 2010. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>.
4. Максименко С.Д. Саморозвиток суб'єкта навчальної діяльності / С.Д. Максименко // Вісник Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ „Політехніка”, 2001. – №3. – Кн. 1. – С. 100-103.
5. Панок В.Г. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти). / В.Г. Панок, В.Д. Острова – К. : «Освіта України», 2010. – 230 с.
6. Панок В.Г. Психологічна служба: Підруч. / [В.Г.Панок (наук. ред.), А.Г.Обухівська, В.Д.Острова та ін.]. – Київ : Ніка-Центр, 2016. – 362 с.
7. Фурман А.В. Психологічна служба університету: відбгт моделі до технології / А.В. Фурман, Т. Надвинична // Теорія і технологія соціально-психологічної роботи. - №2. – 2013. – С.80 – 104.

8. Чепелева Н. В. Роль психологічної служби вузу у становленні особистості фахівця / Н. В.Чепелева, Н. І. Пов'якель // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. Київ, 1996. Ч. 4.
9. Чуйко О.В. Психологічна служба ВНЗ як фактор екологізації освітнього середовища / О.В. Чуйко // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К.: «Логос», 2008. – Т. 7, вип. 15. – С. 309-312.
10. Швалб Ю.М. Методологічні засади розробки системи професійної освіти у вищому навчальному закладі (на матеріалі спеціальності «Соціальна робота») / Ю.М. Швалб // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць/За ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Т.2. – Вип.5. – Миколаїв: МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2010. – С. 298 – 306.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Yevdokymova N. O. Orhanizatsiino-diialnisni ihry u systemi osvity Ukrainy : proekt / N. O. Yevdokymova, Yu. M. Shvalb. — Mykolaiv : MNU im. V. O. Sukhomlynskooho, 2011. — 20 s.
2. Yevdokymova N.O. Formuvannia sub'iektnosti maibutnoho fakhivtsia psykhologichnoiu sluzhboiu vyshchoho navchalnoho zakladu / N.O. Yevdokymova // Aktualni problemy psykhologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. – Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I.Franka, 2014. – Tom VII. Ekologichna psykhologhiia. – Vypusk 36. – S. 162 – 171.
3. Kairis O. D. Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku psykhologichnoiu sluzhby VNZ v Ukraini i za kordonom [Elektronnyi resurs] / O. D. Kairis // Visnyk psykhologii i sotsialnoi pedahohiky: zbirnyk naukovykh prats / Instytut psykhologii i sotsialnoi pedahohiky Kyivskoho un-tetu imeni Borysa Hrinchenka; Moskovskiyi humanitarniyi pedahohichnyi int. – Vypusk 2. – K., M., 2010. – Rezhym dostupu: <http://www.psyh.kiev.ua>.
4. Maksymenko S.D. Samorozvytok sub'iektu navchalnoi diialnosti / S.D. Maksymenko // Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy „Kyivskiyi politekhnichnyi instytut”. Filosofii. Psykhologhiia. Pedahohika: Zb. nauk. prats. – K.: IVTs „Politekhnika”, 2001. – №3. – Kn. 1. – S. 100-103.
5. Panok V.H. Psykhologichna sluzhba vyshchoho navchalnoho zakladu (orhanizatsiino-metodychni aspekty). / V.H. Panok, V.D. Ostrova – K. : «Osvita Ukrainy», 2010. – 230 s.
6. Panok V.H. Psykhologichna sluzhba: Pidruch. / [V.H.Panok (nauk. red.), A.H.Obukhivska, V.D.Ostrova ta in.]. – Kyiv : Nika-Tsentr, 2016. – 362 s.
7. Furman A.V. Psykhologichna sluzhba universytetu: vid6hh modeli do tekhnologii / A.V. Furman, T. Nadvynychna // Teoriiia i tekhnologhiia sotsialno-psykhologichnoiu roboty. - №2. – 2013. – S.80 – 104.
8. Chepelieva N. V. Rol psykhologichnoiu sluzhby vuзу u stanovlenni osobystosti fakhivtsia / N. V.Chepelieva, N. I. Poviakel // Vyshcha osvita v Ukraini: realii, tendentsii, perspektyvy rozvytku: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii. Kyiv, 1996. Ch. 4.
9. Chuiko O.V. Psykhologichna sluzhba VNZ yak faktor ekolohizatsii osvitnoho seredovyshecha / O.V. Chuiko // Aktualni problemy psykhologii. Zbirnyk naukovykh prats In-tu psykhologii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka. – K.: «Lohos», 2008. – Т. 7, vyp. 15. – S. 309-312.
10. Shvalb Yu.M. Metodolohichni zasady rozrobky systemy profesiinoiu osvity u vyshchomu navchalnomu zakladi (na materialii spetsialnosti «Sotsialna robota») / Yu.M. Shvalb //

Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho: zbirnyk naukovykh prats/Za red. S.D. Maksymenka, N.O. Yevdokymovoi. – T.2. – Vyp.5. – Mykolaiv: MDU imeni V.O. Sukhomlynskoho, 2010. – S. 298 – 306.

Партенадзе О.В.

STUDY REQUEST FOR STUDENT YOUTH FOR SERVICES OF THE PSYCHOLOGICAL SERVICE OF A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

The article provides a brief historical overview of the development of the psychological service in Ukraine. Psychological service in the system of higher education in Ukraine is a dynamic and variable element of the educational space of the university. The article discusses the main models of the psychological services of the university, which are capable of solving the tasks of both supporting the mental health of the participants in the educational process and the formation and design of the educational space. The author presents the results of an empirical study of students' readiness to use the services of a psychological service, independently choosing the forms of work to apply for psychological help. According to the results of the study, the driving factors for participation in the activities of the university's psychological service for respondents are the presence of actual problems or difficulties in their respective spheres of life (61.09%) and interest for the purpose of self-knowledge and self-development (15.17%). The most relevant forms of work for students are psychological counseling, conversations and training. Interest in training and play forms of the psychological service may indicate that students are aware of the developmental potential of psychological services.

Keywords: *psychological service, educational space, training, design, development, psychological assistance, psychological support.*

Партенадзе О.В.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАПРОСА СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ НА УСЛУГИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

В статье приведен краткий исторический экскурс становления психологической службы в Украине как динамического и вариативного элемента образовательного пространства вуза. Рассматриваются основные модели ПС ВНЗ, которые способны решать задачи как поддержки психического здоровья участников образовательного процесса, так и формирования и проектирования образовательного пространства вуза. Представлены результаты эмпирического исследования готовности студентов пользоваться услугами ПС, самостоятельно выбирая формы психологической помощи. Согласно результатам исследования движущими факторами для участия в деятельности ПС вуза для респондентов является наличие актуальных проблем или проблем в соответствующих сферах жизнедеятельности (61,09%) и интереса с целью самопознания и саморазвития 15,17%. Наиболее актуальными формами работы для студентов является психологическое консультирование, беседы и тренинги.

Ключевые слова: *психологическая служба, образовательное пространство, тренинг, проектирование, развитие, психологическая помощь, психологическое сопровождение.*

ПЛАТКОВСКАЯ ОКСАНА ВЛАДИМИРОВНА

Доцент кафедри педагогіки і психології, Харківський національний університет внутрішніх дел, м. Харків

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ЛИЧНОСТИ ВО ВРЕМЯ ГЛОБАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ПІД ЧАС ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН

Глобальні зміни які відбуваються в світі, не залишають байдужими ні суспільство в цілому, ні окремої людини зокрема, тому одне з важливих якостей яким повинен володіти людина - емоційно стійкий. Емоційна стійкість формується під впливом внутрішніх психологічних процесів серед яких не останню роль відіграє мислення. Мислення впливає на формування картини світу, формує внутрішні установки, пріоритети, сприяє вибору способів вирішення в складних внутрішніх, соціальних і професійних ситуаціях. Джерело емоцій - Суб'єктивна дійсність і її співвіднесення з потребами в даний момент. Змінюючи мислення людина по суті змінює свій внутрішній світ, сприйняття загальної картини світу що відбивається на емоційному стані.

Ключові слова: *емоції, мислення, емоційна стійкість, воля, психологічне здоров'я.*

Глобальные изменения которые происходят в мире не оставляют равнодушными ни общество в целом, ни отдельного человека в частности. В последнее время из-за экономической нестабильности, в поисках лучшей жизни страну покидает молодое и наиболее трудоспособное население, происходит перераспределение населения внутри страны. Преобразование ранее существующих традиций в семейной сфере, изменение с сфере образования, изменения в сфере медицины вносит чувство незащищенности и неуверенности в завтрашнем дне. Все это не может не сказываться на психологическом здоровье населения в целом.

В условиях быстро меняющихся жизненных ситуаций выживает, как правило не самый умный, усердный, а обладающий психологической гибкостью и мобильностью, способный к риску, свободный от внутренних страхов и предубеждений, готовый меняться и эмоционально устойчивый.

Эмоциональная устойчивость – способность личности обеспечивать возможность сохранения определенной направленности своих действий в

эмоциогенной ситуации при помощи саморегуляции и самоконтроля. Сила и интенсивность проявления эмоций зависит от типа темперамента человека, от актуальных потребностей и с годами сформированных внутренних установок.

Однако для развития эмоциональной стойкости мышление, которое влияет на формирование внутренних установок, не менее значимо, чем сила воли и самоконтроль.

Мышление – высшая форма отражения окружающего мира, сложный познавательный процесс, свойственный только человеку. Познавательные процессы основаны на наличии объективных отношений и закономерных связей между предметами и явлениями и осознании, понимании человеком этих связей.

Основными функциями мышления являются *понятие* (отражение общих, при том существенных свойств предмета или явления), *суждение* (форма мышления содержащая утверждение или отрицание какого-либо положения относительно предметов, явлений или их свойств) и *умозаключение* (форма мышления при которой человек, сопоставляя и анализируя различные суждения, выводит из них новое суждение).

Мышление в общем влияет на формирование картины мира, формирует внутренние установки, приоритеты, способствует выбору способов решения в сложных внутренних, социальных и профессиональных ситуациях.

Эмоции - переживания человеком своего отношения к тому, что он познает или делает по отношению к другим людям и самому себе.

Эмоции не могут возникнуть сами по себе, из неоткуда. Источник эмоций – субъективная действительность (ранний опыт человека) и ее соотношение с потребностями в данный момент.

Эмоции и чувства часто определяют поведение человека, постановку ним тех или иных жизненных целей. Чувства носят социальный характер. Они не существуют вне познания и деятельности человека. Они возникают в процессе деятельности и взаимодействия, и влияют на ее протекание.

Эмоции прямо или косвенно влияют на формирование наших мыслей. Как и обратный процесс изменение мыслей ведет к изменению эмоционального состояния.

Эмоции выполняют 2 функции: регулятивную и сигнальную. Регулятивная функция чувств выражается в том, что стойкие переживания направляют

влияют наше поведение, поддерживают его, заставляют преодолевать препятствия и сложности. Однако, пребывать в таких чувствах как тоска, отчаяние, горе не только могут вызывать психологическую боль, но и вызывают органические изменения, которые в последствии могут приобрести форму болезненных расстройств.

В современных условиях нестабильности, важным становится эмоциональная стабильность человека, как развитый навык позволяющий в нужный момент рассмотреть, проанализировать и сделать умозаключения о процессах и событиях под другим, не привычным углом, намеренно усилием воли менять отношения к происходящим в жизни травмирующим событиям, формировать иные умозаключения.

Воля – психическая деятельность человека, определяющая его целенаправленные поступки, связанные с преодолением трудностей и препятствий. Препятствия могут быть *внешние* (не зависящие от человека, объективные препятствия, внешние помехи, противодействие других людей и *внутренние* препятствия зависят от человека, это не желание делать то, что нужно, наличие противоречащих побуждений, пассивность человека, привычки действовать необдуманно, лень, чувство страха и т.д. Внутренние препятствия – с годами сформировавшиеся стереотипные способы реакции в сложных ситуациях, способы взаимодействия с другими в социуме, способы избегания ситуаций, при формировании которых важную роль играет именно мышление. Мышление по сути, формирует нашу настоящую действительность, ее восприятие и способы взаимодействия с ней.

Меня мышление (противоречивые убеждения, стереотипы, привычные способы реагирования в сложных ситуациях) человек по сути меняет свой внутренний мир и способы взаимодействия с внешним.

Способность управлять, отслеживать, принимать и трансформировать свои эмоции в независимости от окружающих один из важнейших навыков которым должен владеть человек в существующем мире. Зеркалом нашей удовлетворенности от взаимодействия с окружающим миром являются как раз эмоции.

В условиях настоящей действительности способность работать со своим внутренним миром, способность создать соответствующую стрессоустойчивую модель себя и пользоваться этой моделью для реализации в жизни один из самых необходимых навыков которым должен обучаться человек.

Умение рассмотреть в эмоции отражение окружающей действительности, распознать эмоцию и ее контролировать, не поддаваться ее влиянию при принятии верного рационального решения, умение находить в сложных ситуациях положительные стороны (личную выгоду, точку роста), трансформировать эмоцию и дать ей социально приемлемое проявление – один из важных навыков для поддержания психологического здоровья человека.

Список використаних джерел

1. Крутецкий В.А. Психология: Учебник для учащихся пед.училищ. – М.: Просвещение, 1980. 352 с., ил.
2. Общая психология. (Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов). Под ред. В.В. Богословской и др. 2-е изд., перераб. И доп. М., «Просвещение», 1973. 351 с., ил.
3. Гаулман, Дэниел Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ / Дэниел Гаулман; пер. с англ. А.П. Исаевой. – 6-е изд. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 544 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Kruteckij V.A. Psichologija: Uchebnyk dlja uchashhyhsja ped.uchylyshh. – М.: Prosveshhenye, 1980. – 352 s., yl.
2. Obshhaja psichologija. (Ucheb. Posobyе dlja studentov ped. yn-tov). Pod red. V.V. Bogoslovskoj y dr. 2-e yzd., pererab. Y dop. M., «Prosveshhenye», 1973. – 351 s., yl.
3. Gaulman, Dэnyel Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ / Dэnyel Gaulman; per. s angl. A.P. Ysaevoj. – 6-e yzd. – М. : Mann, Yvanov y Ferber, 2018. – 544 s.

Platkovska O.V.

PSYCHOLOGICAL STABILITY OF THE PERSONALITY DURING GLOBAL CHANGES

Global changes that are occurring in the world do not leave indifferent either society as a whole or individual person in particular, therefore one of the important qualities that a person should possess is emotionally stable. Emotional stability is formed under the influence of internal psychological processes, among which thinking plays a significant role. Thinking affects the formation of a picture of the world, forms internal attitudes, priorities, contributes to the choice of solutions in complex internal, social and professional situations. The source of emotions is subjective reality and its correlation with the needs at the moment. Changing thinking, a person essentially changes his inner world, the perception of the overall picture of the world, which is reflected in the emotional state.

Keywords: *emotion, mind, emotional stability, volition, psychological health.*

Платковская О.В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ЛИЧНОСТИ ВО ВРЕМЯ ГЛОБАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Глобальные изменения которые происходят в мире не оставляют равнодушными ни общество в целом, ни отдельного человека в частности, поэтому одно из важных качеств которым должен обладать человек - эмоционально устойчивый. Эмоциональная

устойчивость формируется под воздействием внутренних психологических процессов среди которых не последнюю роль играет мышление. Мышление влияет на формирование картины мира, формирует внутренние установки, приоритеты, способствует выбору способов решения в сложных внутренних, социальных и профессиональных ситуациях. Источник эмоций – субъективная действительность и ее соотнесение с потребностями в данный момент. Меняя мышление человек по сути меняет свой внутренний мир, восприятие общей картины мира что отражается на эмоциональном состоянии.

Ключевые слова: *эмоции, мышление, эмоциональная устойчивость, воля, психологическое здоровье.*

УДК 925 : 159.923

ПРИМАЧОК ЛЮДМИЛА ЛЕОНТІЙВНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я людини і фізичної реабілітації Навчально-наукового інституту охорони здоров'я Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ, ЯКІ ОПАНОВУЮТЬ ФАХ ФІЗИЧНОГО
РЕАБІЛІТОЛОГА**

В статті розкрито психологічну сутність процесу професійного становлення особистості. Обґрунтовано засоби психолого-педагогічного забезпечення професійного становлення студентів вищих освітніх закладів, які, в тому числі, опановують фах фізичного реабілітолога. Автором статті зазначено, що під процесом професійного становлення особистості розуміється розвиток його потенціалів і ресурсів, які сприяють професійному саморозвиткові і самореалізації в контексті загальнолюдської культури, з врахуванням конкретних умов життєдіяльності та професійної діяльності в процесі опанування і відтворення ним соціальних норм та цінностей. В статті професійне становлення особистості розглядається з позицій раціоналістичної психології як управління процесом формування суб'єктивної професійно-особистісної позиції (з урахуванням всієї кількості суб'єктивних і об'єктивних чинників), які актуалізують процес реалізації стратегій управління особистісними ресурсами, задіяними для здійснення професійного становлення індивіда.

Зазначено, що на розв'язання вказаних проблем і протиріч слід спрямувати весь навчально-виховний потенціал вищого освітнього закладу, а саме: на теоретичне осмислення проблем формування професійних компетентностей студентів (цілей, завдань, змісту навчального процесу, впровадження новітніх освітніх технологій,

оцінку їх результатів); на розробку освітніх стандартів нового покоління з урахуванням переходу на двоступеневу підготовку студентів (бакалавр, магістр) з орієнтуванням на компетентнісний підхід до навчання і виховання випускника; на побудову всього навчально-виховного процесу з урахуванням досягнення головного результату – підготовки спеціаліста із високим рівнем сформованості професійної компетентності (на рівні акме професійної майстерності); на перехід кожного викладача, залученого до процесу підготовки майбутніх спеціалістів, від фактичної та фактологічної передачі професійно значущої інформації; на зміну «суб'єкт-об'єктних» взаємостосунків на «суб'єктно-суб'єктні», системне бачення майбутнього спеціаліста як гармонійної особистості та високваліфикованого професіонала; на організацію соціально-педагогічного забезпечення освітнього процесу, спрямованого на інтеграцію професійного навчання і виховання майбутніх фахівців, навчальної і позанавчальної діяльності тощо.

Ключові слова: професійне становлення, психолого-педагогічне забезпечення, професійна майстерність, професійно-особистісна позиція, раціогуманістична психологія, суб'єкт-суб'єктні взаємостосунки, гармонійна особистість.

Постановка проблеми. В психологічній літературі неодноразово наголошується [13; 14], що абсолютна більшість дослідників приділяють неабияку увагу визначенню сутності явища, яке вивчається, або процесу, який є важливою складовою частиною його розуміння. Розкриття сутності процесу, який вивчається, відбувається через уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження, який дозволяє:

- по-перше, досить однозначно тлумачити хід і результати психологічного дослідження;
- по-друге, якісно, з високим ступенем наукової достовірності розв'язувати дослідницькі завдання;
- по-третє, збагачувати педагогічну теорію і практику новими науковими знаннями, що ґрунтуються на результатах і висновках емпіричного дослідження;
- по-четверте, зрозуміти методологічну та світоглядну позицію дослідника, реалізовану в певному теоретичному підході до вивчення даної проблеми.

Тому проблема соціально-педагогічного забезпечення професійного становлення студентів вищих освітніх закладів, які, в тому числі, опановують фах фізичного реабілітолога, є вельми актуальною, становить неабиякий інтерес в будь-яких часових перспективах та соціальних просторах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка теоретико-методологічної концепції соціально-педагогічного забезпечення професійного становлення студентів вищих освітніх закладів, які опановують фах фізичного реабілітолога, потребує використання наукових категорій та дефініцій, які досить об'єктивно відображують найбільш загальні суттєві властивості, зв'язки і парадигмальні відношення теорії та практики вищої освіти. Питання щодо різних категорій соціально-педагогічного забезпечення і професійного становлення не є зовсім новим, але, при цьому, достатньо важким і актуальним завжди, і щодо нього, як показало дослідження, немає єдиної сталої точки зору. Крім того, на думку Г.О.Балла та М.В.Папучі [1], висловленої в численних дискусіях і публікаціях, в основних законодавчо-нормативних актах щодо даного питання на даний час спостерігається дефіцит термінологічної культури. Це пояснюється, поперше, тим, що дослідження проблеми професійного становлення особистості знаходиться на стику різних наук. В ньому беруть участь представники різних галузей знань теорії і практики: філософи [2; 3], психологи [4; 18], педагоги [7; 8], які вносять до психолого-педагогічних категорій свій авторський зміст. По-друге, вимоги, які ставляться щодо рівня професійної підготовки студентів і рівня їхнього професійного становлення, які в сучасних умовах здійснюються на основі міжнародних та вітчизняних державних стандартів вищої професійної освіти, як справедливо зазначається в публікаціях Європейського фонду освіти, характеризуються неабияким різноманіттям і деякою двозначністю в термінах та категоріях, що великою мірою перешкоджає розумінню даної проблеми.

Отже, завданнями нашої статті є:

1. Розкрити психологічну сутність процесу професійного становлення особистості.
2. Обґрунтувати засоби соціально-педагогічного забезпечення професійного становлення студентів вищих освітніх закладів, які, в тому числі, опановують фах фізичного реабілітолога.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Досвід проведення наукових досліджень свідчить про те, що найбільш продуктивними методами розробки понятійного апарату є специфікація і співставлення загальнонаукової лексики, встановлення аналогій, моделювання до-

сліджуваних процесів і планування здійснення експериментальних впливів, аналіз та синтез наукових знань і емпіричних даних тощо.

Отже, аналіз та інтерпретація базових понять і категорій проблеми соціально-педагогічного забезпечення професійного становлення студентів здійснювались нами на основі інтеграції загальнонаукових та суто спеціальних психолого-педагогічних та медико-соціальних знань. Проведений аналіз філософсько-методологічних основ дослідження процесу становлення особистості свідчить про те, що, як правило, термін «становлення» використовується в трьох значеннях: як синонім категорії «розвиток», як експлікація процесу створення передумов, часткових елементів предмету, що виникає на основі цього розвитку, як характеристика структурних елементів предмету, який виникнув, коли відбувається перехід від старого до нового, зростання та збагачення цього нового, його зміцнення і перетворення в цілісну розвинену, сформовану та добре узгоджену систему.

Отже, під *процесом професійного становлення особистості* ми будемо розуміти розвиток його потенціалів і ресурсів, які сприяють професійному саморозвиткові і самореалізації в контексті загальнолюдської культури, з врахуванням конкретних умов життєдіяльності та професійної діяльності в процесі опанування і відтворення ним соціальних норм та цінностей. Ми будемо розглядати професійне становлення особистості з позицій раціогуманістичної психології як управління процесом формування суб'єктної професійно-особистісної позиції (з врахуванням всієї кількості суб'єктивних і об'єктивних чинників), які актуалізують процес реалізації стратегій управління особистісними ресурсами, задіяними для здійснення професійного становлення індивіда. Це дозволяє говорити про те, що мета діяльності педагога в такому процесі – управління формуванням особистісно-професійної позиції, яка розуміється нами як система домінуючих ціннісно-сміслових ставлень спеціаліста до соціокультурного оточення, до самого себе і своєї професійної діяльності, що безпосередньо пов'язано, як свідчить теоретичний аналіз наукової літератури, зі специфічною ресурсною діяльністю, до якої ми відносимо соціально-педагогічне забезпечення.

Аналіз наукових джерел переконує, що термін «забезпечення» активно використовується різними науками. Прийнято говорити про економічне, інформаційне, кадрове, методичне, матеріально-технічне, правове, педагогічне, соціальне забезпечення тощо.

В психології термін «забезпечення» тлумачиться з різних боків, з огляду на певну специфіку процесу, який розглядається. Так, з точки зору економічної психології та психології управління «забезпечення» обгрунтовується двозначно, а саме як:

1) сукупність заходів і засобів, створення умов, які сприяють нормальному, адекватному протіканню економічних та управлінських процесів, реалізації намічених планів, програм, проектів, підтримці стабільного функціонування економічної системи та її об'єктів, перешкоджанню збоїв, порушень законів, нормативних настановлень, контрактів;

2) допоміжні засоби, які використовуються в автоматизованих системах керування та в інформаційних системах, що сприяють підтримці функціонування цих систем [10, с. 3–7].

Інформаційне забезпечення Ю.М.Швалбом [20, с. 251–255] визначається як:

- 1) інформація, яка є необхідною для управління психолого-організаційними процесами, що міститься в базах даних інформаційних систем;
- 2) створення інформаційних умов функціонування систем управління, забезпечення їх необхідною інформацією, засобами пошуку, накопичення, зберігання, обробки, передачі інформації, організація банку даних. Інформаційне забезпечення є неодмінною умовою побудови і функціонування автоматизованих систем управління;
- 3) забезпечення математико-статистичного аналізу отриманих емпіричних даних.

Під інформаційним забезпеченням також нерідко розуміють надання інформації, знайденої в ході робіт із задоволення психолого-інформаційних потреб користувача і запропонованого інформаційного продукту в зручному для споживача вигляді. В цьому випадку інформаційне забезпечення є процесом надання інформації, необхідної для здійснення будь-якої діяльності, оцінки стану досліджуваного об'єкту, здійснення психолого-педагогічного експерименту, попередження небажаних (небезпечних) ситуацій тощо [11].

Правове забезпечення в психології розглядається як комплекс спеціальних заходів, засобів і способів, які вміщують певний юридичний зміст і

спрямовані на регулювання організації і функціонування психолого-педагогічних процесів. В змістовому плані правове забезпечення включає в себе правові засоби (юридичні норми, індивідуальні правові приписи, правові акти, правостосунки, суб'єктивні права і обов'язки і т.д.), правову діяльність (правотворчість, застосування і використання правових засобів, реалізація суб'єктивних прав і обов'язків і т.д.), правову свідомість (уявлення щодо правових явищ, їх суб'єктивний образ та експлікацію з точки зору психологічної парадигми і т.д.), процес формування правосвідомості (формування правової культури, набуття правового досвіду, розвиток правового мислення і т.д.) [23].

В плані організації та проведення психолого-педагогічного експерименту є важливим технічне забезпечення, яке визначається як сукупність технічних засобів, комп'ютерної техніки, засобів передачі інформації, що використовується в автоматизованих системах управління та в інформаційних системах. Також достатньо поширеним в психолого-педагогічній теорії і практиці є поняття кадрового забезпечення. Останнє є механізмом управління як підготовкою кадрів відповідно до потреб інноваційних процесів у суспільстві, так і забезпеченням безперервного розвитку персоналу в зв'язку з розробкою і впровадженням інновацій на підприємствах, в організаціях. В психології також існує поняття «матеріально-технічне забезпечення», що має на увазі озброєння психолога необхідними йому засобами здійснення професійної діяльності [24, с. 80–81].

Отже, «забезпечення» може розглядатися, з однієї сторони, як сукупність засобів, інструментів, умов, які сприяють розв'язанню психологом певних завдань, а, з іншої сторони – в якості процесу управління, створення і надання згаданих вище засобів і умов для досягнення більшої ефективності реалізації конкретної професійної діяльності.

Ми, в свою чергу, під «забезпеченням» будемо розуміти процес здійснення позитивної діяльності будь-чого через створення комплексу спеціальних заходів, засобів і способів, які допомагають в реалізації реальних можливостей соціальної системи, спрямованих на її регулювання, функціонування і подальший розвиток. В якості таких можливостей психосоціальної системи постають потенціали.

Поняття «потенціал» останніми роками отримало досить широке поширення в різних галузях науки, техніки і соціальної діяльності. Багато

вчених говорять про економічний, виробничий, науково-технічний, освітній, ресурсний та інші потенціали, що пов'язано з усвідомленням ними реальності використання багатьох матеріальних і суспільних можливостей, необхідних для успішного функціонування сучасного суспільства [16, с. 51–52]. Зміст поняття «потенціал» вітчизняні автори характеризують переважно як:

- сукупність реальних можливостей, умінь і навичок, які визначають рівень їхнього розвитку та функціонування [22, с. 23–29];
- невикористані можливості, об'єктивні резерви, здатні виявити себе, забезпечивши якісно новий позитивний результат [21];
- синтетичну (інтегровальну) якість, що характеризує ступінь можливостей особистості в професійній діяльності [12, с. 64–93];
- спеціальна якість, яка висвітлює міру відповідності діяльнісних якостей індивіда існуючій соціальній нормі (з огляду на виконання певної соціальної ролі), що вимагається для професійного самовизначення особистості в якості суб'єкта творчості [5, с. 406–408];
- характерна якість індивіда, яка визначає ступінь його можливостей в творчому самоздійсненні й самоорганізації [17].

Таким чином, потенціал – це сукупність латентних можливостей особистості для здійснення будь-якої, в тому числі – професійної діяльності. Враховуючи цю точку зору, можна зробити наступні припущення:

- потенціал особистості – явище комплексне, яке розвивається і реалізується в професійній діяльності;
- реалізація особистісного потенціалу зумовлене суб'єктивними і об'єктивними умовами;
- реалізація потенціалу особистості є реалізацією внутрішніх можливостей людини, домінуючих якостей його особистості, здатностей і мотивацій;
- інтегративним компонентом особистісного потенціалу постає мотиваційно-діяльнісна сфера.

У нашій роботі під «*потенціалом*» ми будемо розуміти сукупність латентних можливостей особистості для здійснення будь-якої професійної діяльності. Потенціал є якісною характеристикою тієї чи іншої природної або соціальної системи, яка відображує наявність у неї будь-яких реальних

можливостей (здібностей), пов'язаних із збереженням (адаптацією, відтворенням), функціонуванням і/або розвитком (саморозвитком) даної системи.

Важливою соціальною характеристикою студентства є близькість за характером діяльності, інтересів, професійною орієнтацією на соціальну групу інтелігенції, спеціалістів. Останнім визначається і внутрішня неоднорідність студентства не тільки за соціальним походженням, національністю, демографічними ознаками, але також і за професійним спрямуванням.

Професійне становлення особистості визначає те, що студентський вік (який має межі від 17 до 21-22 років) співпадає з кризою юності. Дана криза, з однієї сторони, пов'язана із залученням молоді до нового способу життя, залучення до ціннісно-значущих суспільних форм діяльності (зокрема, професійної), а, з іншої, – позначає фактичний розрив ідеалів і реальності, який може бути подоланий лише завдяки реальному самовизначенню особистості в майбутньому життєвому та професійному шляху [11].

В результаті недостатності життєвого досвіду в поведінці юнаків і дівчат нерідко виявляється внутрішній дискомфорт, який супроводжується іноді зовнішньою агресією, невпевненістю і (або) навіть уявленням щодо власної неповноцінності. В студентському віці нерідко актуалізуються і розчарування в професійному і життєвому виборі, невідповідність очікувань та уявлень щодо власної професійної і реальності її опанування. В зв'язку з тим, що основна мета перебудови сучасної вищої освіти зорієнтована на розвиток індивідуальних психологічних особливостей студента, одним із пріоритетних завдань освітньої системи постає інтелектуальне виховання тих, хто навчається, засноване на ускладненні і збагаченні пізнавального досвіду кожного студента. Таким чином, що досягнення загального позитивного результату в навчанні і розвитку особистості є можливим лише за умов врахування вікових, індивідуальних особливостей особистості, потенційних можливостей пізнавальної діяльності студентів, тобто їх здатності навчатися.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, а саме дослідження І.В.Коваль [9], Ю.М.Швалба [19, с. 503–517] дозволяє зробити висновки про те, що в якості повноправних партнерів в сфері сучасної вищої освіти студенти мають брати участь у всіх аспектах діяльності з метою забезпечення якості навчання, цікавитися всіма її аспектами тощо. При цьому сформованість компетентностей як результатів навчання багато в чому

визначає процес професійного становлення студентів та окреслює траєкторію кар'єрного зростання в майбутньому. Разом з цим, сформованість у студентів всіх необхідних компетентностей фасилітує їх до актуалізації адекватних методів розвитку власне універсальних компетентностей в процесі реалізації програми навчання у вищому освітньому закладі.

Як свідчать результати емпіричних досліджень [6, с. 132–158], для студентів нерідко є характерним досить низький рівень мотивації у виборі майбутньої професії, він не фасилітує професійну зорієнтованість і зумовлюється відсутністю професійного відбору під час прийому абітурієнтів до вищих освітніх закладів, і, тим більше, не сприяє формуванню ціннісно-етичних компонентів професійно значущих компетентностей.

Стосовно останнього твердження слід наголосити, що сучасний стан викладання циклу гуманітарних дисциплін в університеті значною мірою базується на інформаційно-інтерактивному і предметно-центрованому підходах; загалом переважає дисциплінарна архітектоніка над міждисциплінарною в побудові навчальних планів; їхній зміст, як правило, приймає суто конкретний характер, зорієнтований на розвиток професійних умінь і навичок, на формування всіх основних складових професійних компетентностей. При цьому студент визнається суб'єктом освітньої діяльності, проте, в той же час, в основному зберігається формальна логіка навчання, розрахована на пасивного об'єкта, коли викладач залишається основним джерелом та інтерпретатором інформації. Також в освітньому процесі вищих навчальних закладів постійно посилюється протиріччя між збільшенням часу на самостійну роботу студентів і завантаженістю викладача, нераціональною, ненормованою кількістю годин, які виділяються на контроль результатів навчальної діяльності майбутніх фахівців.

Висновки. Отже, на розв'язання вказаних проблем і протиріч слід спрямувати весь навчально-виховний потенціал вищого освітнього закладу, а саме:

- на теоретичне осмислення проблем формування професійних компетентностей студентів (цілей, завдань, змісту навчального процесу, впровадження новітніх освітніх технологій, оцінку їх результатів);
- на розробку освітніх стандартів нового покоління з урахуванням переходу на двоступеневу підготовку студентів (бакалавр, ма-

гістр) з орієнтуванням на компетентнісний підхід до навчання і виховання випускника;

- на побудову всього навчально-виховного процесу з урахуванням досягнення головного результату – підготовки спеціаліста із високим рівнем сформованості професійної компетентності (на рівні акме професійної майстерності);
- на перехід кожного викладача, залученого до процесу підготовки майбутніх спеціалістів, від фактичної та фактологічної передачі професійно значущої інформації та організації навчання до керівництва самостійною навчально-пізнавальною та професійно-практичною діяльністю студентів таким чином, що вони починають усвідомлювати власне свою роль у становленні спеціалістів, які орієнтуються на свободу вибору і самовизначення, на прояви творчих здібностей і формування професійної свідомості, адекватних потребам як суспільства, так і кожної конкретної особистості;
- на зміну «суб'єкт-об'єктних» взаємостосунків на «суб'єктно-суб'єктні», системне бачення майбутнього спеціаліста як гармонійної особистості та високваліфікованого професіонала;
- на організацію соціально-педагогічного забезпечення освітнього процесу, спрямованого на інтеграцію професійного навчання і виховання майбутніх фахівців, навчальної і позанавчальної діяльності тощо.

Теоретичний аналіз наукової літератури дає нам всі підстави говорити про розуміння сутності навчання та виховання майбутніх фахівців у системі вищої освіти в парадигмі інтеграції останньої у світовий освітній простір.

При цьому під вихованням майбутнього фахівця ми будемо розуміти:

- виховання як процес гуманізації вищої освіти, формування морально-духовних цінностей та життєвих перспектив. Саме даний аспект виховання експлікує домінуючий основний смисл освітнього процесу у вищій школі. На даний час у вищих освітніх закладах створюються неабиякі передумови для оновлення змісту виховання, яке необхідно зосередити на формуванні гуманістичних, соціально значущих цінностей та ідеалів громадянської поведінки, які, в свою чергу, фасилітують особистість до інтеграції у західноєвропейський та світовий освітній простір;

- виховання як основа для самовиховання студентів через систему суб'єкт-суб'єктних взаємостосунків;
- виховання в контексті розв'язання завдань становлення демократичних основ життєдіяльності вищого освітнього закладу (із врахуванням студентської ініціативи, студентського самоврядування);
- аналіз психологічних засад виховання у вищих освітніх закладах як процесу соціокультурного співробітництва особистості студента та міжкультурних процесів, які відбуваються в оточуючому суспільстві;
- розгляд психологічних детермінант виховання студентів у парадигмі вищих освітніх закладів з метою створення виховного середовища, виховного простору, що великою мірою яке адекватно відображує системність умов і цілей виховання особистості. Останнє фасилітує забезпечення передумов для творчого, наукового, фізичного розвитку особистості, які, в свою чергу, попереджуватимуть прояви антисоціальної поведінки;
- виховання як інтегративний чинник контингенту студентів не тільки минулих, але й нинішніх років (корпоративність студентів, викладачів і всіх структурних підрозділів вищих освітніх закладів);
- виховання в контексті психолого-педагогічної підтримки. Цілеспрямована виховна взаємодія у вищих освітніх закладах розглядається як один із можливих шляхів пом'якшення соціально-психологічного напруження. Організація психологічної підтримки молоді, яка навчається, має приймати інноваційні напрями виховної роботи;
- виховання як висококваліфіковане і системне надання допомоги студенту, що фасилітує опанування життєво значущих поглядів і навичок (йдеться про місце виховання в психосоціальній моделі профілактики наркоманії і формуванні основ здорового способу життя).

Система вищої освіти на сьогодні розглядається як досить важливий інститут соціалізації особистості, де навчання і виховання є єдиним процесом, спрямованим на підготовку високоосвічених, широко ерудованих, культурних, висококваліфікованих, творчо мислячих спеціалістів. В студентські роки молоді люди найбільш активно долучаються до цінностей куль-

тури, набувають навичок суспільно-політичної діяльності, інтенсивно розширюють коло спілкування. Цьому сприяють особливий устрій життя вищої школи, де істотною характеристикою є заохочення творчості, ініціативи і самодіяльності у пошуці найбільшою мірою оптимальних форм і методів самостійного здобуття знань. Досить багато вищих освітніх закладів за останні роки значно покращили організацію виховної роботи зі студентами. Для цих вузів характерною є інтегрована система виховної роботи, яка має на увазі досить чітку структуру планування навчально-виховного процесу, різноманітний зміст наповнення навчальних дисциплін, кадрове і матеріальне забезпечення: взаємодія кафедр, деканатів і рад вищих освітніх закладів (в тому числі – студентських). В багатьох навчальних закладах помітною є координуюча роль проректорів, управлінь (відділів) із виховної роботи, де досить потужно підтримується студентське самоврядування, створюються психолого-педагогічні доцільні умови для діяльності суспільних молодіжних організацій, активізується діяльність кураторів тощо.

Так, Н.О.Михальчук основними напрямками виховної роботи у вищих освітніх закладах пропонує вважати наступні:

- забезпечення умов для максимального і всебічного самовираження студента і викладача в конструктивній соціально корисній діяльності;
- стимулювання різнорівневої і різноаспектної педагогічної взаємодії викладачів і студентів у різних видах спільної діяльності [15, с.171–179].

Таким чином, у всіх сферах діяльності вищих освітніх закладів у зв'язку з тенденціями розвитку світового освітнього процесу, змінами освітньої парадигми, які мають місце останніми роками, відбувається процес зміни морально-ціннісних орієнтацій, пов'язаний з активним пошуком шляхів створення антропогенної цивілізації майбутнього. Перетворення, які відбуваються, істотно змінюють роль, завдання, структуру і зміст функціонування вищої освіти як соціального інституту.

В цих соціально-політичних умовах Україна відчуває гостру потребу у формуванні особистісного потенціалу, необхідного для інтенсивного розвитку суспільства. За цих обставин вища освіта є тим соціальним інститутом, який фасилітує створення людини нової епохи, професійного, творчого зорієнтованого, гнучкого та інноваційного мислячого спеціаліста, без якого неможливою є побудова суспільства, заснованого на передових технологіях, інноваційних засобах та міжкультурній діяльності тощо.

В сучасному суспільстві все чіткіше усвідомлюється необхідність підготовки спеціалістів високої якості, які відповідають вимогам як державних, так і світових стандартів у сучасній системі модернізації вищої освіти. Останнє не є випадковим, оскільки концепція соціального розвитку держави, яка реалізується в соціальній політиці, постає в розумінні цього процесу як постійного руху до підвищення рівня благоустрою людини і, як наслідок, – благополуччя всього суспільства.

Студентська молодь завжди являє собою інтерес як покоління, яке в результаті неабиякого освітнього рівня, активного працездатного віку, динамічної соціальної поведінки в найближчому майбутньому посяде провідне місце як інтелектуальна суспільно-виробнича сила. Адже, студентський вік є періодом активного розвитку особистості студента. Врахування цієї особливості створює базу для формування особистісно-професійної позиції молоді. Разом з цим, досить ідеальна ціль – професійне становлення студентів факультетів здоров'я та спорту, фізичної реабілітації університетів – може залишитися недосягнутою в зв'язку з тим, що традиційна практика професійної освіти не може розв'язати всі суттєві завдання сьогодення.

Перспективи подальших досліджень. Так, процес модернізації системи вищої освіти актуалізує нові вимоги до соціально-педагогічного забезпечення професійного становлення студентів, що буде поставати базовим завданням у наступних наших публікаціях.

Список використаних джерел:

1. Балл Г.О., Папуча М.В. Діалогічність як форма існування і розвитку особистості : [монографія] / Г.О. Балл, М.В. Папуча / [за загальною ред. Г.О. Балла, М.В. Папучі]. – Ніжин : Міланік, 2007. – 343 с.
2. Бауэр А. Философия и прогностика. Мировоззренческие и методологические проблемы общественного прогнозирования [Текст] / А. Бауэр, В. Эйхгорн. – М. : Прогресс, 1971. – 424 с.
3. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры : Два философских введения в двадцать первый век [Текст] / Владимир Соломонович Библер. – М. : Политиздат, 1991. – 412, [1] с.
4. Бодалёв А.А. Формирование понятия о другом человеке как личности [Текст] / Алексей Александрович Бодалёв. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 135 с.
5. Боришевський М.Й., Киричук О.В. Самосвідомість як детермінант саморозвитку особистості [Текст] / М.Й. Боришевський, О.В. Киричук // Тези доп. та матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. «Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості», 18–25 черв. 1994 р., м. Луцьк. – Ч. 1, Р. 3. – Київ–Луцьк, 1994. – С. 406–408.
6. Вірченко С., Швалб Ю. Організація й проведення гуманітарної соціально-психологічної експертизи управлінських рішень [Текст] / С. Вірченко, Ю. Швалб // Філософія і соціологічна думка. – № 9–10. – 1993. – С. 132–158.

7. Каптерев П.Ф. Дидактические очерки [Текст] / Пётр Фёдорович Каптерев. – М. : Наука, 1982. – С. 595–612.
8. Ключева Н.В., Касаткина Ю.В. Учим детей общению [Текст] / Н.В. Ключева, Ю.В. Касаткина. – Ярославль, 1996. – 240 с.
9. Коваль І.В. Особистісно-стильові характеристики оволодіння іноземною мовою студентами вищого технічного навчального закладу : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Ірина Володимирівна Коваль. – К., 2003. – 179 с.
10. Коломинский Я.Л. Актуальные проблемы формирования у будущих учителей психологической готовности к педагогической деятельности [Текст] / Яков Львович Коломинский // Психология подготовки к педагогической деятельности. – Минск : Изд-во «Народная АСВЕТА», 1990. – С. 3–7.
11. Костюк Г.С. Вопросы психологии мышления [Текст] / Григорий Силович Костюк // Психологическая наука в СССР. – М., 1959. – Т. 1. – С. 357–440.
12. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида [Текст] / Борис Фёдорович Ломов // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М. : Наука, 1976. – С. 64–93.
13. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов : Экспериментально-психологическое исследование [Текст] / Александр Романович Лурия. – М. : Наука, 1974. – 172 с.
14. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології [Текст] / Сергій Дмитрович Максименко. – Т. 1. – К. : Форум, 2002. – 319 с.
15. Михальчук Н.О. Комунікативний метод навчання іноземних мов у контексті трансформації вищої освіти в простір кроскультурного спілкування [Текст] / Наталія Олександрівна Михальчук // Філологічні студії. Науковий часопис. – Луцьк, 2004. – № 4. – С. 171–179.
16. Михальчук Н.О. Методологічні засади підготовки перекладачів у світлі Болонського процесу [Текст] / Наталія Олександрівна Михальчук // Переклад у 21 столітті // Тези наукової конференції 11 березня 2005 року, м. Харків. – Харків, 2005. – С. 51–52.
17. Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко [Текст] / Валентин Олексійович Моляко / [за ред. В.О. Моляко]. – К. : Освіта України, 2008. – 702 с.
18. Семиченко В.А. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : [навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів] / В.А. Семиченко, В.С. Заслуженок. – [2-ге вид.]. – К. : Веселка, 1998. – 214 с.
19. Швалб Ю.М. Психологічні моделі соціалізації особистості [Текст] / Юрій Михайлович Швалб // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С.Костюка НАПН України / за ред. С.Д.Максименка. – № 7. Вип. 38. – 2015. – С. 503–517.
20. Швалб Ю.М. Учебная деятельность в системе профессиональной подготовки педагога [Текст] / Юрий Михайлович Швалб // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т. 7. – К. : Логос, 2008. – С. 251–255.
21. Юнацький О. В. Криміналістичне моделювання пізнавальної діяльності слідчого [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.В. Юнацький ; Запорізький юридичний ін-т МВС України. – Запоріжжя, 2004. – 206 с.
22. Britell T.K. Competency and Excellence [Text] / T.K. Britell // Minimum Competency Achivment Testing / [ed. by Taeger R.M., Titlt C.K. (eds)]. – Berkeley, 1980. – P. 23–29.
23. Ivashkevych I.V. The structure of the professional competence of a lawyer [Electronic resource] / I.V. Ivashkevych // Technologies of intellect development. – Vol. 2, No. 2 (13). – 2016. – http://www.psytyr.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current.
24. Jarvis P. Adult and Continuing Education. Theory and Practice [Text] / P. Jarvis. – London and New York, 1995. – P. 80–81.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Ball H.O., Papucha M.V. Dialohichnist yak forma isnuvannia i rozvytku osobystosti : [monohrafiia] / H.O. Ball, M.V. Papucha / [za zahalnoi red. H.O. Balla, M.V. Papuchi]. – Nizhyn : Milanyk, 2007. – 343 s.
2. Baue'r A. Filosofiia i prognostika. Mirovozzrencheskie i metodologicheskie problemy obshhestvennogo prognozirovaniia [Tekst] / A. Baue'r, V. E'jxgorn. – M. : Progress, 1971. – 424 s.
3. Bibler V.S. Ot naukoucheniia – k logike kul'tury : Dva filosofskix vvedeniia v dvadcat' pervyj vek [Tekst] / Vladimir Solomonovich Bibler. – M. : Politizdat, 1991. – 412, [1] s.
4. Bodalyov A.A. Formirovanie ponyatiia o drugom cheloveke kak lichnosti [Tekst] / Aleksej Aleksandrovich Bodalyov. – L. : Izd-vo LGU, 1970. – 135 s.
5. Boryshevskiy M.I., Kyrychuk O.V. Samosvidomist yak determinant samorozvytku osobystosti [Tekst] / M.I. Boryshevskiy, O.V. Kyrychuk // Tezy dop. ta mater. Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. «Mentalist. Dukhovnist. Samorozvytok osobystosti», 18–25 cherv. 1994 r., m. Lutsk. – Ch. 1, R. 3. – Kyiv–Lutsk, 1994. – S. 406–408.
6. Virchenko S., Shvalb Yu. Orhanizatsiia y provedennia humanitarnoi sotsialno-psykholohichnoi ekspertyzy upravlinyskykh rishen [Tekst] / S. Virchenko, Yu. Shvalb // Filosofiia i sotsiolohichna dumka. – № 9–10. – 1993. – S. 132–158.
7. Kapterev P.F. Didakticheskie ocherki [Tekst] / Pyotr Fyodorovich Kapterev. – M. : Nauka, 1982. – S. 595–612.
8. Klyueva N.V., Kasatkina Yu.V. Uchim detej obshheniyu [Tekst] / N.V. Klyueva, Yu.V. Kasatkina. – Yaroslavl', 1996. – 240 s.
9. Koval I.V. Osobystisno-stylovi kharakterystyky ovołodinnia inozemnoi movoiu studentamy vyshchoho tekhnichnoho navchalnoho zakladu : dys. ... kandydata psykol. nauk : 19.00.07 / Iryna Volodymyrivna Koval. – K., 2003. – 179 s.
10. Kolominskij Ya.L. Aktual'nye problemy formirovaniia u budushhix uchitelej psixologicheskoi gotovnosti k pedagogicheskoi deyatel'nosti [Tekst] / Yakov L'vovich Kolominskij // Psixologiya podgotovki k pedagogicheskoi deyatel'nosti. – Minsk : Izd-vo «Narodnaya ASVETA», 1990. – S. 3–7.
11. Kostyuk G.S. Voprosy psixologii myshleniia [Tekst] / Grigorij Silovich Kostyuk // Psixologicheskaya nauka v SSSR. – M., 1959. – T. 1. – S. 357–440.
12. Lomov B.F. Obshhenie i social'naya reguliatsiia povedeniia individa [Tekst] / Boris Fyodorovich Lomov // Psixologicheskie problemy social'noi reguliatsii povedeniia. – M. : Nauka, 1976. – S. 64–93.
13. Luriia A.R. Ob istoricheskom razvitii poznavatel'nyx processov : E'ksperimental'no-psixologicheskoe issledovanie [Tekst] / Aleksandr Romanovich Luriia. – M. : Nauka, 1974. – 172 s.
14. Maksymenko S.D. Rozvytok psykhiky v ontogenezi : Teoretyko-metodolohichni problemy henetychnoi psykolohii [Tekst] / Serhii Dmytrovych Maksymenko. – T. 1. – K. : Forum, 2002. – 319 s.
15. Mykhalchuk N.O. Komunikativnyi metod navchannia inozemnykh mov u konteksti transformatsii vyshchoi osvity v prostir kroskulturnoho spilkuvaniia [Tekst] / Nataliia Oleksandrivna Mykhalchuk // Filolohichni studii. Naukovi chasopys. – Lutsk, 2004. – № 4. – S. 171–179.
16. Mykhalchuk N.O. Metodolohichni zasady pidhotovky perekkladachiv u svitli Bolonskoho protsesu [Tekst] / Nataliia Oleksandrivna Mykhalchuk // Pereklad u 21 stolitti // Tezy naukovi konferentsii 11 bereznia 2005 roku, m. Kharkiv. – Kharkiv, 2005. – S. 51–52.
17. Moliako V.O. Stratehii tvorchoi diialnosti: shkola V.O. Moliako [Tekst] / Valentyn Oleksiiovych Moliako / [za red. V.O. Moliako]. – K. : Osvita Ukrainy, 2008. – 702 s.

18. Semychenko V.A. Mystetstvo vzaiemorozuminnia. Psykholohiia ta pedahohika simeinoho spilkuvannia : [navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshch. navch. zakladiv] / V.A. Semychenko, V.S. Zasluzheniuk. – [2-he vyd.]. – K. : Veselka, 1998. – 214 s.
19. Shvalb Yu.M. Psykholohichni modeli sotsializatsii osobystosti [Tekst] / Yurii Mykhailovych Shvalb // Aktualni problemy psykholohii : zb. nauk. pr. In-tu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S.D.Maksymenka. – № 7. Vyp. 38. – 2015. – S. 503–517.
20. Shvalb Yu.M. Uchebnaya deyatelnost' v sisteme professional'noj podgotovki pedagoga [Tekst] / Yurij Mixajlovich Shvalb // Aktualni problemy psykholohii : Zb. nauk. pr. In-tu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka. – T. 7. – K. : Lohos, 2008. – S. 251–255.
21. Yunatskyi O. V. Kryminalistychni modeliuvannia piznavalnoi diialnosti slidchoho [Tekst] : dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.09 / O.V. Yunatskyi ; Zaporizkyi yurydychnyi in-t MVS Ukrainy. – Zaporizhzhia, 2004. – 206 s.
22. Britell T.K. Competency and Excellence [Text] / T.K. Britell // Minimum Competency Achivement Testing / [ed. by Taeger R.M., Tiltl C.K. (eds).]. – Berkeley, 1980. – P. 23–29.
23. Ivashkevych I.V. The structure of the professional competence of a lawyer [Electronic resource] / I.V. Ivashkevych // Technologies of intellect development. – Vol. 2, No. 2 (13). – 2016. – http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current.
24. Jarvis P. Adult and Continuing Education. Theory and Practice [Text] / P. Jarvis. – London and New York, 1995. – P. 80–81.

Примачок Л.Л.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ESSENCE OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS, WHICH MASTER THE PROFESSION OF A SPECIALIST OF PHYSICAL REHABILITATION

The article deals with the problem of psychological essence of the process of professional development of the person. The means of psychological and pedagogical support for the professional formation of students of higher educational establishments, which, among other things, master the profession of a specialist of physical rehabilitation, were substantiated. The author of the article states that under the process of the professional development of the person is understood the development of his/her potential and resources that promote professional self-development and self-realization in the context of universal human culture, taking into account the specific conditions of life and professional activity in the process of mastering and reproducing social norms and values. In the article the professional development of the person is considered from the standpoint of ratio-humanistic psychology as a process of management and modelling a subjective professional and personal position (taking into account the number of subjective and objective factors), which actualize the process of implementing strategies for managing personal resources involved into a professional development of the person.

It was noted that the solution of these problems and contradictions should be directed onto all educational and educational potential of higher educational institutions, such as: the theoretical understanding of the problems of the development of professional competencies of students (goals, tasks, content of the educational process, introduction of the latest educational technologies, evaluation of their results); the development of educational standards of a new generation taking into account the transition onto two-stage training of students (bachelor, master) with a focus on a competent approach in education; the construction of the educational process into a whole system, taking into account the achievements of main results – training a specialist with a high level of professional competence (at a level of acme of professional skills); the transition of each teacher involved into the process of preparing future specialists from the actual and factual transference of professionally relevant information; to replace

the “subject-object” relationships by “subject-subject” ones, the systemic vision of a future specialist as a harmonious person and highly skilled professional; the organization of socio-pedagogical essence of educational process aimed at the integration of vocational training and education of future specialists, educational and extra-curricular activities.

Key words: *professional development, psychological and pedagogical essence, professional skills, professional personal position, ratio-humanistic psychology, subject-subject interpersonal relationships, harmonic person.*

Примачок Л.Л.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ, ЯКІ ОПАНОВУЮТЬ ФАХ ФІЗИЧНОГО РЕАБІЛІТОЛОГА

В статті розкрито психологічну сутність процесу професійного становлення особистості. Обґрунтовано засоби психолого-педагогічного забезпечення професійного становлення студентів вищих освітніх закладів, які, в тому числі, опановують фах фізичного реабілітолога. Автором статті зазначено, що під процесом професійного становлення особистості розуміється розвиток його потенціалів і ресурсів, які сприяють професійному саморозвиткові і самореалізації в контексті загальнолюдської культури, з врахуванням конкретних умов життєдіяльності та професійної діяльності в процесі опанування і відтворення ним соціальних норм та цінностей. В статті професійне становлення особистості розглядається з позицій раціогуманістичної психології як управління процесом формування суб'єктної професійно-особистісної позиції (з урахуванням всієї кількості суб'єктивних і об'єктивних чинників), які актуалізують процес реалізації стратегій управління особистісними ресурсами, задіяними для здійснення професійного становлення індивіда.

Зазначено, що на розв'язання вказаних проблем і протиріч слід спрямувати весь навчально-виховний потенціал вищого освітнього закладу, а саме: на теоретичне осмислення проблем формування професійних компетентностей студентів (цілей, завдань, змісту навчального процесу, впровадження новітніх освітніх технологій, оцінку їх результатів); на розробку освітніх стандартів нового покоління з урахуванням переходу на двоступеневу підготовку студентів (бакалавр, магістр) з орієнтуванням на компетентнісний підхід до навчання і виховання випускника; на побудову всього навчально-виховного процесу з урахуванням досягнення головного результату – підготовки спеціаліста із високим рівнем сформованості професійної компетентності (на рівні акме професійної майстерності); на перехід кожного викладача, залученого до процесу підготовки майбутніх спеціалістів, від фактичної та фактологічної передачі професійно значущої інформації; на зміну «суб'єкт-об'єктних» взаємостосунків на «суб'єктно-суб'єктні», системне бачення майбутнього спеціаліста як гармонійної особистості та високваліфікованого професіонала; на організацію соціально-педагогічного забезпечення освітнього процесу, спрямованого на інтеграцію професійного навчання і виховання майбутніх фахівців, навчальної і позанавчальної діяльності тощо.

Ключові слова: *професійне становлення, психолого-педагогічне забезпечення, професійна майстерність, професійно-особистісна позиція, раціогуманістична психологія, суб'єкт-суб'єктні взаємостосунки, гармонійна особистість.*

РУДОМІНО-ДУСЯТСЬКА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються підходи до розробки проблеми екологічних чинників психологічного благополуччя людини. Визначено два домінуючі підходи – середовищний та особистісний. Вони різняться в залежності від орієнтації на дослідження зовнішніх або внутрішніх детермінант благополуччя / неблагополуччя в ситуації екологічної загрози. Доводиться необхідність доповнення традиційної парадигми суб'єктивним підходом. Цей підхід обґрунтовує важливість екологічно орієнтованої діяльності людини як умови переживання благополуччя / неблагополуччя в екологічно складних обставинах.

Ключові слова: *психологічне благополуччя, середовищний, особистісний, суб'єктивний підходи до розробки проблеми екологічних чинників психологічного благополуччя.*

Глобальне погіршення екологічної ситуації, як наслідок діяльності людини у довкіллі, стимулює психологічну науку активно досліджувати «людський фактор» у його впливі на природу. Загально психологічні проблеми дослідження особистості, свідомості, діяльності тим чи іншим чином набувають екологічного виміру, підходи до їхнього вирішення перевіряються практикою життєдіяльності людини у реальному світі.

Однією з таких проблем, яка поки що не має достатнього «екологічного наповнення», є проблема психологічного благополуччя людини. Чи є вплив екологічної ситуації (реальної чи такої, що тільки уявляється) на задоволеність життям, як впливають глобальні, регіональні, локальні екологічні події на переживання благополуччя, чи спонукає неблагополуччя до активних дій по захисту довкілля – ці та інші питання конче потребують свого вирішення. Тому актуальним є дослідження екологічних чинників психологічного благополуччя особистості, закономірностей переживання благополуччя/неблагополуччя у складних обставинах, спричинених негативними змінами стану довкілля.

Аналізуючи праці науковців, які так чи інакше торкалися окресленого кола проблем, ми змогли виділити середовищний та особистісний підходи до їх розробки. Вони акцентують роль середовища чи самої особистості у переживанні благополуччя.

Середовищний підхід зосереджений:

- на пошуку загальних залежностей стану благополуччя від кліматичних та географічних чинників природного довкілля;
- на виділенні окремо як чинників впливу на психологічне благополуччя екологічних негарздів антропогенної природи;
- на розгляді змісту та динаміки окремих складових психологічного благополуччя особистості під впливом складних ситуацій, подій, станів середовища.

Особистісний підхід визначає:

- психологічні засади стратегій подолання особистістю стану не-благополуччя в умовах негативних екологічних ситуацій та стану довкілля;
- психологічні засади стратегій опанування особистістю негативною ситуацією з метою досягнення психологічного благополуччя.

Середовищний підхід розвивається як наукова рефлексія зростання кількості антропогенних і природних екстремальних подій, які сьогодні впливають на людину, а також неможливості нівелювати чи швидко подолати негативні наслідки такого впливу. При цьому вводиться поняття «екстремального природного середовища життєдіяльності особистості». Воно тлумачиться як середовище, що напружує, депривує значущі для особистості потреби [12].

Безумовно в умовах екстремального природно-кліматичного середовища для досягнення та підтримання благополуччя люди, в першу чергу, використовують різноманіття засобів екологічної культури. Екологічна культура являє собою історично сформовані види, форми та продукти людської діяльності, направлені на організацію і трансформацію природного світу відповідно до потреб різних людських груп [7]. Предметним втіленням екологічної культури, яка розвивається в суспільно-історичному процесі, є технології і штучний світ речей, що створюється за допомогою тех-

нологій, знаряддя діяльності і все те, що забезпечує життєдіяльність людини. Безумовно, в умовах екстремального природно-кліматичного середовища для досягнення та підтримання благополуччя люди, в першу чергу, використовують різноманіття засобів екологічної культури. Однак, як показують дослідження, лише засоби екологічної культури далеко не завжди тут є достатніми. Так були виявлені відмінності в орієнтації на зовнішні засоби забезпечення благополуччя у людей, які проживають у екстремальних за багатьма показниками природних умовах (м. Петропавловськ-Камчатський) і людей, що живуть у менш напружених для людини умовах (м. Омськ). О.С.Ширяєва [12] довела, що при різному рівні впливу на людину об'єктивних факторів екстремального середовища задіяні різні моделі психологічного благополуччя: в екстремальних природно-кліматичних умовах, - асиметрична модель, яка характеризується переважним зверненням до внутрішньо-особистісних ресурсів. В умовах з менш інтенсивним впливом екстремальних факторів задіяна симетрична модель психологічного благополуччя, яка передбачає рівноцінне звернення особистості як до внутрішніх ресурсів, так і до зовнішніх засобів екологічної культури.

В умовах погіршення екологічної ситуації дослідники виділяють окремо як чинник впливу на психологічне благополуччя людини екологічні негаразди антропогенної природи. Поняття антропогенного екстремального середовища включає в себе всі впливи такого довкілля, яке зазнало негативних змін внаслідок людської діяльності на благополуччя людини.

Так Н.М.Сараєва досліджує закономірності переживання людиною благополуччя/неблагополуччя на прикладі мешканців міст Забайкальського регіону, які відрізняються вкрай складною екологічною ситуацією. За даними дослідника, люди, які постійно проживають у таких містах є близькими за станом свого організму та психіки до нижньої межі адаптивних можливостей. За таких умов людина має перейти до режиму мінімізації функцій. Для збереження працездатності та загалом благополуччя треба сформувати усвідомлене ставлення до свого способу життя. Необхідним є особливий режим усіх видів діяльності, який виключає фізичне та психічне перевантаження, оптимальне співвіднесення навантаження та відпочинку [9]. Таким чином, на відміну від екстремальних природно-кліматичних впливів, які певною мірою компенсуються організацією штучного середовища із комфортною температурою, інсоляцією, вологістю тощо, в еколо-

гічно-складних умовах людина має сформувати усвідомлене ставлення до своєї життєдіяльності, бути обізнаною щодо перебігу своїх психосоматичних процесів, станів, можливостей.

Значна за обсягом література присвячена впливу наслідків Чорнобильської катастрофи на благополуччя, переживання задоволеності життям жителів Чорнобильської зони та евакуйованих із регіону. За результатами фундаментальної роботи дослідницького колективу під керівництвом В.О.Скребця встановлено, що «фактор радіації ініціюється та індукується на рівні психіки у вигляді екопсихологічних установок, але результат не однозначний і не прямолінійний. У впливах на свідомість людей він діє у сполученні з соціальними, матеріальними, побутовими, іншими чинниками порушення умов життєдіяльності» [10, с. 286-287]. Виділені провідні чинники впливу на психологічне благополуччя в залежності від часу, який пройшов після події. В умовах існування безпосередньої загрози на перший план вийшов чинник здоров'я. В подальшому такими чинниками стали соціально-економічні та правові проблеми. І тільки пізніше, хоча і суміжно з попередніми стадіями, виникали суто психологічні явища – психо-емоційні стани, механізми психологічного захисту, які можуть закріплюватися в акцентуаціях особистості за радіофобійним нахилом [10, с. 318].

Спільним висновком, що витікає із досліджень впливу на психологічне благополуччя екологічно небезпечного середовища, є констатація необхідності не тільки медичної, але й обов'язкової психологічної підтримки людей, які змушені жити в таких умовах.

В межах середовищного підходу досліджується також зміст та динаміка окремих складових психологічного благополуччя під впливом екстремального середовища. У вітчизняній екологічній психології вивчаються феномени екологічних побоювань та екологічного занепокоєння, які є сигналом переживання благополуччя /неблагополуччя.

Екологічні побоювання визначаються як внесок загроз та небезпек руйнівної діяльності людства у загальний емоційний стан особистості, її напруженості, спонукання до дії, відповідної зміни способу життя [6, с. 125]. Результати емпіричного дослідження О.С.Килимник довели, що респонденти вважають несприятливу екологічну ситуацію більш актуальною у сучасному світі, ніж соціальні загрози. Однак страхи та побоювання з першого приводу, навпаки, значно поступаються за інтенсивністю страхам

з другого приводу. Структура висловлених страхів не містить жодного побоювання, яке було б спонукою до еколого-орієнтованої діяльності. Таким чином суто екологічні загрози планетарного масштабу за даними цього дослідження не виступають вагомим чинником психологічного благополуччя особистості.

Більш диференційовано оцінюється внесок ставлення до проблем довкілля у переживання благополуччя, коли йдеться про феномен екологічного занепокоєння [8, с. 345]. В дослідженні І.В.Кряж емоційний відгук на екологічні загрози виступає у двох формах: актуального та потенційного переживання. Якщо у першому випадку переживання пов'язані із змінами, які вже впливають на життя людини, то у другому випадку йдеться про екзистенціальне переживання своєї причетності до негативної діяльності людства на планеті. Актуальна екологічна стурбованість безумовно впливає на психологічне благополуччя, в той час як вплив потенційної стурбованості опосередкований особистими цінностями та смислами. Біосферні смисли у свідомості людини підсилюють переживання екологічних загроз як актуальних для цієї людини [8, с. 345]. Екологічне занепокоєння – багаторівневе явище, яке виникає в результаті взаємодії переживань, світосприймальних переконань та готовності діяти для захисту довкілля.

В цілому середовищний підхід зосереджує увагу на проблемах притосування, адаптації особистості до умов середовища як чинника досягнення та збереження психологічного благополуччя.

Особистісний підхід сконцентований на психологічних проблемах особистості, яка змінюється та розвивається, внутрішньо долаючи негативні впливи довкілля. Дослідників цікавлять причини і наслідки відносної незалежності переживання благополуччя від наявних умов життя людини. Ці причини та наслідки шукають у певному складі особистості як особливому сполученні властивостей темпераменту особистості та позитивних рис характеру [2], у наявності внутрішньої індивідуальної системи координат, з якою людина співставляє власне психологічне благополуччя [13], у результатах відбору цілей, занять, яким віддається перевага, в цілому у формуванні певного способу життя [14]. Останнім часом активно розробляється підхід, який пов'язує психологічне благополуччя людини з осмисленістю її життя. Тут психологічне благополуччя розглядається як інтегральний показник рівня спрямованості людини на реалізацію життєвих цілей [11].

Значну увагу дослідники приділяють впливу надпотужних подразників, які виникають в умовах стихійного лиха, коли певні процеси і явища в природному середовищі набувають характеру непередбачуваних і неконтрольованих. До таких подій відносяться землетруси, повені, цунамі, виверження вулканів, циклони, що супроводжуються ураганами і смерчами, засухи, епідемії, епізоотії тощо. Стихійні лиха можуть виникати внаслідок непродуманої діяльності людей, що веде до катастрофічних змін сил природи [5, с. 108-109].

Непередбачуваність і неконтрольованість стихійного та антропогенного лиха визначають особливості і складність психологічної і поведінкової адаптації людини до них. Психологічна адаптованість до цих екстремальних чинників середовища протікає в формі так званого оперативного спокою, функціонального стану людини, глибоко вивченого в психології праці та інженерній психології. Стан оперативного спокою - це готовність при необхідності виконати певні дії - ефективно приймати рішення, прогнозувати результати, здійснювати рішення, коректувати свої дії з метою ефективного пристосування до ситуації [3].

Психологічна допомога особистості в таких умовах передбачає використання прийомів оволодіння особистістю своїми хворобливими переживаннями, виявлення внутрішніх резервів для усвідомленого вирішення психотравмуючої ситуації, активізації механізмів саморегуляції.

Наприклад, в психотерапевтичній роботі з постраждалими під час землетрусу в місті Спітак формувалася смислова орієнтація особистості на іншу людину, співвіднесення свого стану з станом інших постраждалих. Це дозволяло людині подолати відчуття ізольованості і самотності, фіксованості на своєму нещасті. Постраждалих вчили орієнтуватися на позитивні сторони ситуації, яка склалася. У результаті багато хто доходив висновку, що життя набуло для них ще більшу [4].

Важливим моментом в психотерапевтичній роботі з жертвами лиха є допомога в побудові життєвих планів і перспектив на майбутнє. Як вже відмічалось, багато постраждалих зв'язують своє майбутнє з тим місцем, де сталася катастрофа і не мають наміру переселятися на більш безпечні території. У плани цих людей часто входить участь в ліквідації наслідків лиха і проведенні заходів запобігання або послаблення подібних явищ в майбутньому. Очевидно, що активність людини у взаємодії із середовищем і

зав умов дії таких екстремальних, надзвичайних факторів може сприяти збереженню психічного здоров'я, а крім цього переживанню єдності зі своїм світом, його цінності для себе, яким би загрозливим і небезпечним він не був. Це дозволяє переживати особистості найвищі людські почуття, відчувати смак життя в найскладніших життєвих ситуаціях.

В цілому, узагальнення результатів дослідження (в межах середовищного та особистісного підходів) екологічних чинників психологічного благополуччя особистості дозволяє стверджувати, що обидва підходи зосереджені на проблемах людини, її пристосування, збагачення її внутрішнього світу в умовах природних чи антропогенних загроз. В ситуації дослідження екстремальних природних чинників така сконцентрованість на людині є логічною та єдино можливою. Коли ж йдеться про екологічні негаразди, така «людиноцентричність» є обмеженою, оскільки людина є не тільки об'єктом, але й суб'єктом, рушійною силою появи цих негараздів. Чи спонукає переживання та прагнення благополуччя до активної позиції по захисту довкілля, чи є ці процеси зустрічно спрямованими? В межах розглянутої парадигми відповідь на такі питання залишається відкритою.

Обґрунтуємо можливість суб'єктного підходу до дослідження екологічних аспектів психологічного благополуччя особистості. Цей підхід акцентує важливість екологічно орієнтованої діяльності людини як умови та одночасно й наслідку переживання благополуччя/неблагополуччя у складних обставинах, спричинених негативними змінами стану довкілля.

Як відомо, базові позиції суб'єктного підходу у вивченні психічного закладені С.Л.Рубінштейном. У роботі "Людина і світ" він поглибив тлумачення розробленого ним в 30-ті роки принципу детермінізму як дії зовнішнього, фізичного через внутрішнє, психічне з підкресленням активності внутрішнього [1]. На ранніх етапах розробки принципу детермінізму С.Л.Рубінштейн зосередив увагу на активності та специфічних закономірностях психічного як відображення, В пізній інтерпретації цього принципу виявляється активна роль людини-суб'єкта, яка полягає у перетворенні ним зовнішнього світу відповідно властивостям та логіці розвитку його психіки. Людина-суб'єкт, виступає активною, автономною, вільною істотою, яка виявляє зовні та розвиває в такому виявленні свій внутрішній світ.

Для суб'єкта зовнішні впливи виступають, в першу чергу, у якості умов, за яких розгортаються процеси самовираження, самовиявлення внутрішнього. При цьому, на відміну, наприклад, від гуманістичної психології, яка розглядає зовнішнє як наявну умову, що опосередковує розгортання внутрішньої "програми" саморозвитку особистості, в суб'єктному підході зовнішнє активно формується особистістю, усвідомлюється нею як необхідна умова свого самовираження чи руху вперед. Завдяки цьому активному процесу людина немов би розширює свої межі, зрощуючись із зовнішнім світом.

На основі суб'єктного підходу можна тлумачити причини і наслідки відносної незалежності переживання благополуччя від наявних умов життя людини. Добре відомим, наприклад, є фактологічний матеріал, присвячений опису особистостей, які переживали кращі моменти свого життя, внутрішній комфорт і щастя у вкрай скрутних соціальних умовах. У цих випадках на перший план виступає активність особистості її усвідомлені намагання змінити зовнішні обставини. Таким чином суб'єктивна, психологічна реальність опосередковує або протистоїть впливу зовнішніх негативних факторів.

Сам процес перетворення екологічно негативних зовнішніх впливів, може виступати чинником психологічного благополуччя, бо досить часто змінюється на краще внутрішня реальність людини. Особистість, перетворюючи зовнішнє, тим самим створює нові умови для свого подальшого розвитку. Внутрішнє розвивається, набуває більш глибокого змісту в процесі перетворення зовнішнього. Безумовно, не кожна особистість, яка намагається подолати чи змінити несприятливі обставини, відчуває певний психологічний комфорт та задоволеність собою та своїм життям у цій боротьбі. Особистість у такій перетворюючій активності має виступати як суб'єкт. За висловом А. В. Брушлінського "Людина як суб'єкт - це вища системна цілісність всіх її найскладніших та суперечливих якостей" [1, с. 10]. Системна цілісність психічних властивостей означає, що на суб'єктному рівні якісно змінюються внутрішні умови, через які діють зовнішні чинники та впливи. В цілому, завдяки суб'єктній активності, людина виходить за межі визначених умов та ситуацій, до яких необхідно пристосо-

вуватися, підіймається над ними, цілеспрямовано приймає участь у зміні екологічної ситуації.

На жаль, в психологічних дослідженнях не підіймається питання суб'єктної детермінації психологічного благополуччя, хоча ймовірно, що саме розвинена суб'єктність особистості дозволяє переживати їй найвищі людські почуття, відчувати смак життя в найскладніших життєвих ситуаціях. Людина, що сформувалася як цілісний суб'єкт долає звичні межі свого повсякденного життя, підіймається над цими межами, цілеспрямовано змінює ситуацію із впевненістю у своїх силах як носія відповідальності за своє життя і екологічну ситуацію.

На нашу думку, вивчення суб'єктності людини як чинника її психологічного благополуччя в умовах сучасної, вкрай складної екологічної ситуації є важливим завданням екологічної психології.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. Философско-психологическая концепция С.Л.Рубинштейна / К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский. – М.: Наука, 1989. – 248 с. с. 10
2. Батурин, Н. А., Башкатов С.А., Гафарова Н.В. Теоретическая модель личностного благополучия / Н. А. Батурин, С. А. Башкатов, Н. В. Гафарова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Психология». – 2013. – Т. 6. — № 4. – С. 4-14.
3. Волович В.Г. Человек в экстремальных условиях природной среды / В.Г. Волович – М., Мысль. – 1983. – 224 с.
4. Гельфанд В.Б., Качалов П.Ф., Мазур Е.С. Смысловая регуляция негативных переживаний у пострадавших при землетрясении в Армении / В.Б. Гельфанд, П.Ф. Качалов, Е.С. Мазур // Психологический журнал, М., 1992, – Т. 13, – № 2. – с.54-65.
5. Душков Б.А. География и психология / Б.А.Душков – М., Мысль, 1987. –286с.
6. Килимник О.С. Загрози та небезпеки у становленні еколого-орієнтованого способу життя / О.С.Килимник // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. Максименка С.Д. – К., 2012. – Т.7, – вип. 28. – С. 124-132
7. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. Навч. посібник / В.С.Крисаченко – К., Заповіт, 1996. – 352 с.
8. Кряж И.В. Психология глобальных экологических изменений: монография / И.В.Кряж. – Х. : ХНУ имени В.Н.Каразина, 2012. – 512 с.
9. Сараева Н.М., Мысникова Э.А. Стратегия психологической адаптации человека в экологически неблагополучном городе / Н.М.Сараева, Э.А.Мысникова // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. Максименка С.Д. – К., 2013. – Т.7, – вип. 33 – С. 431- 441.
10. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: Монографія / В.О.Скребець. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 440 с.

11. Фесенко П.П. Что такое психологическое благополучие? Краткий обзор основных концепций / П.П.Фесенко // Научные труды аспирантов и докторантов Московского гуманитарного университета. – 2005. – № 9 (46). – М.: Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2005. – С. 35–48.
12. Ширяева О. С. Психологическое благополучие личности в экстремальных условиях жизнедеятельности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Хабаровск, 2008. – 23 с.
13. Diener E. Subjective well-being // Psychological Bulletin. – 1984. – 95. – P. 542–575.
14. Ryff C.D. Psychological well-being in adult life // Current Directions in Psychological Science. – 1995. – 4. – P. 99–104.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Abul'hanova-Slavskaja K.A., Brushlynskyj A.V. Fylosofsko-psychologicheskaja koncepcija S.L.Rubynshtejna / K.A. Abul'hanova-Slavskaja, A.V. Brushlynskyj. – М.: Nauka, 1989. – 248 s. s. 10
2. Baturyn, N. A., Bashkatov S.A., Gafarova N.V. Teoretycheskaja model' lychnostnogo blagopoluchija / N. A. Baturyn, S. A. Bashkatov, N. V. Gafarova // Vestnyk Juzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo unyversyteta. Seryja «Psychologija». – 2013. – Т. 6. — № 4. – S. 4-14.
3. Volovych V.G. Chelovek v ekstremal'nyh uslovyjah pryrodnoj sredy / V.G. Volo-vych – М., Мысль. – 1983. – 224 s.
4. Gel'fand V.B., Kachalov P.F., Mazur E.S. Smyсловaja reguljacija negatyvnyh perezhyvanyj u postradavshyh pry zemletrjaseny v Armenyy / V.B. Gel'fand, P.F. Kachalov, E.S. Mazur // Psychologicheskij zhurnal, М., 1992, – Т. 13, – № 2. – s.54-65.
5. Dushkov B.A. Geografija y psihologija / B.A.Dushkov – М., Мысль, 1987. – 286 s.
6. Kylymnyk O.S. Zagrozy ta nebezpeky u stanovleni ekologo-orijentovanogo sposo-bu zhyttja / O.S.Kylymnyk // Aktual'ni problemy psihologii'. Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' im. G.S. Kostjuka NAPN Ukraїny / za red. Maksymenka S.D. – К., 2012. – Т.7, – vyp. 28. – S. 124-132
7. Krysachenko V.S. Ekologichna kul'tura: teorija i praktyka. Navch. posibnyk / V.S.Krysachenko – К., Zapovit, 1996. – 352 s.
8. Krjzhz Y.V. Psychologija global'nyh ekologicheskyyh yzmenenij: monografija / Y.V.Krjzhz. – Н. : HNU ymeny V.N.Karazyna, 2012. – 512 s.
9. Saraeva N.M., Мысыкова Э.А. Strategyja psihologicheskoy adaptacyi cheloveka v ekologicheskyy neblagopoluchnom gorode / N.M.Saraeva, Э.А.Мысыкова // Aktual'ni problemy psihologii'. Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' im. G.S. Kostjuka NAPN Ukraїny / za red. Maksymenka S.D. – К., 2013. – Т.7, – vyp. 33 – S. 431- 441.
10. Skrebec' V.O. Ekologichna psihologija u viddalenyh naslidkah ekotehnogennoi' katastrofy: Monografija / V.O.Skrebec'. – К.: Vydavnychij dim «Slovo», 2004. – 440 s.
11. Fesenko P.P. Chto takoe psihologicheskoe blagopoluchye? Kratkij obzor osnovnykh koncepcij / P.P.Fesenko // Научные труды аспирантов и докторантов Московского гуманитарного университета. – 2005. – № 9 (46). – М.: Yzd-vo Mosk. gumanitar. un-ta, 2005. – S. 35 – 48.
12. Shyrjaeva O. S. Psychologicheskoe blagopoluchye lychnosty v ekstremal'nyh uslovyjah zhyznedejatel'nosti: Avtoref. dys. ... kand. psihol. nauk: 19.00.01. – Naba-rovsk, 2008. – 23 s.
13. Diener E. Subjective well being // Psychological Bulletin. – 1984. – 95. – P. 542–575.

14. Ryff C.D. Psychological well being in adult life // Current Directions in Psychological Science. – 1995. – 4. – P. 99–104.

Rudomino-Dusiatska O.V.

ECOLOGICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

The article deals with approaches to the problem of ecological factors of psychological well-being of a person. Two dominant approaches are identified - environmental and personal. They vary depending on the orientation towards the study of external or internal determinants of well-being in the context of an ecological threat. It is necessary to supplement the traditional paradigm with a subjective approach. This approach substantiates the importance of ecologically oriented human activity as a condition for psychological well-being in the context of an ecological threat.

Keywords: *psychological well-being, environmental, personal, subjective approaches to the problem of ecological factors of psychological well-being.*

Рудоміно-Дусятська Е.В.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются подходы к разработке проблемы экологических факторов психологического благополучия человека. Выделены два доминирующих подхода – средовой и личностный. Они различаются на основе ориентации на исследование внешних либо внутренних детерминант благополучия/неблагополучия в ситуации экологической угрозы. Доказывается необходимость дополнения традиционной парадигмы субъектным подходом. Этот подход обосновывает важность экологически ориентированной деятельности человека как условия и одновременно следствия переживания благополучия / неблагополучия в экологически сложных условиях.

Ключевые слова: *психологическое благополучие, средовой, личностный, субъектный подходы к разработке проблемы экологических факторов психологического благополучия.*

САРАЕВА НАДЕЖДА МИХАЙЛОВНА

доктор психологических наук, доцент, профессор Забайкальского государственного университета, г. Чита, Россия

ГАЛИАКБЕРОВА ИРИНА ЛЕОНИДОВНА

кандидат психологических наук, доцент Забайкальского государственного университета, г. Чита, Россия

СУХАНОВ АЛЕКСЕЙ АНАТОЛЬЕВИЧ

кандидат психологических наук, доцент, доцент Забайкальского государственного университета, г. Чита, Россия

О ФАКТОРАХ ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В РЕГИОНЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО НЕБЛАГОПОЛУЧИЯ¹⁰

В настоящее время из-за экологического кризиса и значительных социально-экономических изменений возрастают нагрузки на все системы организма и психики человека, требуя сохранения жизнеспособности. В ранее проведенных нами исследованиях установлено снижение общего уровня психической активности детей, изменение (снижение) показателей психологической адаптации старших школьников и студентов, родившихся и проживающих в регионе экологического неблагополучия. Проблема нового исследования: за счет чего достигается в известной мере достаточный уровень жизнеспособности человека, постоянно проживающего в регионе экологического неблагополучия? Основными факторами авторы считают реализацию стратегии минимизирующей адаптации, межуровневое взаимодействие внутри структуры жизнеспособности и, главное, – компенсирующие социальные воздействия.

Ключевые слова: *экологическое неблагополучие, жизнеспособность человека, основные факторы, минимизирующая адаптация, межуровневое взаимодействие, социальная компенсация.*

Постановка научной проблемы.

Жизненная среда человека, представляющая собой совокупность природных и социальных условий и факторов, во взаимодействии с которыми происходит его жизнедеятельность [20], в настоящее время все более осложняется из-за экологического кризиса и значительных социально-экономических изменений. Возрастают нагрузки и на психику человека, тре-

¹⁰Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ в рамках научных проектов № 17-06-00151, № 19-513-60001.

буя от него выносливости, сопротивляемости, одновременно и гибкости, и устойчивости – сохранения жизнеспособности. Предметом нашего исследования стали последствия длительного воздействия экологически неблагоприятной среды на психику человека. Забайкальский край – экологически неблагоприятный регион России (РЭН), где отмечается значительное экологическое «загрязнение» природной среды, естественное и антропогенное, выделяются территории чрезвычайной и кризисной экологической ситуации [18]. В проведенных нами исследованиях [9; 14; 17] было установлено снижение (в границах нормы) общего уровня психической активности детей, дрейф в сторону сниженной нормы показателей психологической адаптации старших школьников и студентов, родившихся и проживающих в РЭН. Затем была сформулирована проблема следующего этапа исследования: является ли установленное снижение проявлением ослабления жизнеспособности испытуемых, то есть, каков уровень жизнеспособности молодежи (старших школьников и студентов), постоянно проживающей в регионе экологического неблагоприятия – в Забайкальском крае?

В 2017-18 годах было обследовано 630 студентов и старших школьников, проживающих на отличающихся по условиям жизненной среды территориях Забайкальского края. Установлено, что ряд энергоемких показателей психофизиологического уровня жизнеспособности (умственной работоспособности) школьников и студентов, проживающих на экологически «загрязненных» территориях, ниже показателей испытуемых, проживающих в экологически «чистом» районе. Нейропсихологическая диагностика обнаружила у жителей на экологически неблагоприятных территориях функциональную слабость определённых участков мозга. Тенденция к снижению в границах нормы выявлена и на психическом уровне жизнеспособности испытуемых (по показателям развития интеллекта и типам профиля ММПИ). Однако определено, что на личностном (социально-психологическом) уровне жизнеспособности показатели большей части показателей испытуемых (по параметру жизнестойкости) входят в границы средних значений нормы независимо от территории проживания [10; 12 и др.].

Логика исследования привела к постановке следующих вопросов проблемы: за счет чего в психике человека, постоянно проживающего в РЭН, достигается относительный баланс с деформированной жизненной средой и в известной мере достаточный уровень жизнеспособности? Какие

факторы жизнеспособности человека в РЭН можно выделить в качестве основных, отвечая на предыдущий вопрос?

Исследования и публикации, на которые опираются авторы. Исходными для нашей работы являются исследования российских ученых по проблеме жизнеспособности человека. Анализ состояния проблемы показал, что чаще всего жизнеспособность трактуется как интегративное, системное свойство личности, как метаспособность. Разработка проблемы ведется, главным образом, в русле социально-психологического [8], личностного [3] подходов, хотя в последнее время говорится о необходимости интегративного, метакогнитивного подходов в анализе сложной феноменологии жизнеспособности. По мнению исследователей, жизнеспособность личности проявляется при столкновении с трудными в социальном плане жизненными обстоятельствами. Жизнеспособность позволяет личности не только выстоять, не «сломаться», но и достигать большей эффективности, чем если бы развитие происходило в обычных или облегченных условиях.

Особое значение имеет представление о системной сущности жизнеспособности, о том, что она формируется, развивается, проявляет себя во взаимодействии со средой. Правда, как мы уже писали [13], под средой понимается только социокультурная среда. Такая трактовка, на наш взгляд, сужает понятие жизнеспособности, поскольку не включает в предмет анализа влияния на психику природной составляющей жизненной среды. Между тем, связи человека с природной средой достаточно сильны и однозначны, и не принимать в расчет воздействий на человека, например, экологически неблагоприятных природных условий, не вполне адекватных его свойствам [4], - значит, лишить понятие жизнеспособности, как обозначающего единство сложных био-психо-социальных явлений, значительной доли характеристик.

Цель статьи – предложить вариант возможного объяснения обнаруженного в эмпирическом исследовании соотношения разноуровневых показателей жизнеспособности обследованных представителей молодежного населения, постоянно проживающего на экологически неблагоприятных территориях Забайкальского края, попытаться ответить на вопросы, сформулированные выше в проблеме исследования, то есть назвать некоторые факторы жизнеспособности данной категории людей.

Изложение основного материала исследования. Вопрос о причинных факторах психической деятельности является важнейшим в психологии. Как пишет Б.Ф. Ломов, «необходимо преодолеть представление о «линейной детерминации» и перейти к пониманию организации детерминант как системы, которая включает не только связи «причина - следствие», но также «условие - обусловленность», общие и специальные предпосылки, внешние и внутренние факторы, опосредствующие звенья и т.д.» [7, с. 58]. Исходя из этих установок, мы не будем называть большое число возможных факторов жизнеспособности – их нельзя перечислить; выстраивать их иерархию, последовательность – это невыполнимая по сложности задача, а просто обозначим те, к пониманию важнейшей роли которых привело наше исследование.

В русле экпсихологического подхода к развитию психики (В.И. Павлов), необходимость реализации которого применительно к теме нашего исследования была обоснована ранее [13], жизнеспособность определяется как заданная природой (энергетически обеспечиваемая) и развиваемая обществом сложная интегральная характеристика человека, системное свойство системы «человек – жизненная среда», обеспечивающее актуальный и потенциальный уровень психической деятельности в данных природных и социальных условиях.

В соответствии с теоретической моделью жизнеспособности в ее структуре выделяются иерархически связанные психофизиологический, психический и личностный (то есть социально-психологический) уровни.

Исходя из понимания жизнеспособности человека как системного свойства, проявляющегося в системе «человек – среда», исследователи, работающие в разных областях научного знания, называют среди основных черт / компонентов жизнеспособности возможности адаптации или даже определяют жизнеспособность как адаптацию [3]. То есть характеристики адаптации человека могут выступать в качестве важнейших показателей его жизнеспособности.

Снова вернемся к обнаруженному факту снижению ряда показателей на психофизиологическом и психическом уровнях жизнеспособности и попытаемся объяснить, в силу чего это происходит, в чем позитивная роль данного явления.

Одним из факторов, обуславливающих снижение показателей жизнеспособности постоянных жителей экологически «загрязненных» территорий РЭН, является реализация необходимой в данных средовых условиях стратегии минимизирующей адаптации.

Известно, что пусковым для адаптации является энергетический механизм. Изменение энергетики – составная (неспецифическая) часть всех адаптационных процессов. Адаптация к любым, тем более к экологически неблагоприятным, условиям жизненной среды имеет «энергетическую» цену. Если вслед за Б.Г. Ананьевым понимать жизнеспособность как общий энергетический потенциал, как общую способность человека к эффективному функционированию, определяющую уровень осуществления жизненных функций [1], то понятным становится механизм снижения показателей жизнеспособности испытуемых, проживающих в Забайкальском крае. Важнейшей характеристикой природной среды региона, тесно связанной с экологическим неблагоприятием, является кислородная недостаточность и обусловленное изменение энергетического метаболизма, недостаточный энергогенез в организме человека [15].

К тому же недостаточная энергия еще и неравным образом распределяется между уровнями системной организации человека (по А.А. Леонтьеву) [5]: биологический уровень получает энергии больше, чем психологический и личностный (социальный), для поддержания в первую очередь физических, физиологических оснований жизнедеятельности. Происходит «энергетическое обкрадывание» психических функций [16], общее снижение активации психической деятельности.

Жизнедеятельность в регионе является энергозатратной. Возникает риск истощаемости. Как отмечает В.П. Казначеев, «При хронических напряжениях должна наступить некоторая минимизация функций с направленными более экономичными потоками информации, энергии, материалов» [4, с. 35]. И чтобы сохранять необходимый для жизнедеятельности энергодобавочный баланс, организм и психика переходят на режим энергосбережения. Реализуется стратегия минимизирующей адаптации.

Это снижение, которое ярче всего проявляется на психофизиологическом уровне – в показателях умственной работоспособности, – есть вариант региональной нормы, позволяющей человеку пусть и не в самых оптимальных пределах, но быть жизнеспособными в исходно не вполне аде-

кватных условиях среды. Такова цена (прежде всего, энергетическая) жизнеспособности человека на данных территориях.

Но, как уже отмечалось, на личностном (социально-психологическом) уровне жизнеспособности показатели большей части показатели испытуемых (по параметру жизнестойкости) входят в границы средних значений нормы независимо от территории проживания.

По нашему мнению, возможно следующее объяснение этим фактам: выравнивание показателей личностного (социального) уровня жизнеспособности испытуемых происходит вследствие действия фактора внутреннего конкурентного межуровневого взаимодействия внутри системы жизнеспособности: высший уровень выравнивает показатели за счет снижения их на нижележащих уровнях.

Ф.Б. Березин писал, что «эффективность адаптации на том или ином уровне самой функциональной системы может быть достигнута за счет ее нарушения на другом уровне» [2, с. 255]. М.С. Яницкий поясняет: «Вероятно, более низкие уровни регуляции являются базовыми для более высших, ценой нормального функционирования которых является состояние напряженной адаптации на предыдущих уровнях регуляции. Соответственно, показатели адаптации на более низком уровне по отношению к рассматриваемому можно оценивать как затратные, а показатели вышестоящего уровня - как результат адаптационного процесса на данном уровне функциональной системы адаптации» [19, с. 43].

Таким образом, более высокие показатели жизнеспособности на психическом уровне обеспечиваются за счет сниженных показателей на психофизиологическом уровне. А более высокие показатели жизнеспособности на личностном уровне обеспечиваются за счет сниженных показателей на двух нижележащих уровнях.

Наконец, скажем о главном факторе (вернее, комплексе факторов) жизнеспособности человека и сохранения относительного баланса со средой в регионе экологического неблагополучия.

Адаптивной нормой человека является среда социальная. Ее воздействия способны компенсировать негативные последствия даже длительного влияния на его психику экологически неблагополучной природной среды. Жизнестойкость человека, понимаемая как способность выдерживать стрессовую ситуацию, сохраняя внутреннюю, сбалансированность и не

снижая успешность деятельности [6], определяется, прежде всего, социальными воздействиями.

Поскольку воздействия экологического неблагополучия на человека обнаруживаются только на уровне популяций, а не индивидов, в работе осуществлялся популяционно ориентированный анализ данных, и не было необходимости рассматривать специфику индивидуальной, природной и социальной среды. Характеристика социальной среды в нашем исследовании определялась в самом общем виде как совокупность социально-экономических, образовательных, культурных, информационных и т.д. условий жизни населения конкретной территории: краевого центра, районных городов края, отдаленных сел.

Существование объективных отличий в социально-экономических, образовательных, культурных и других условиях социальной среды территорий (в городах, особенно краевом центре, они лучше, богаче, содержательнее, чем в селах), давало основание говорить о возможности социальной компенсации негативного влияния экологических «загрязнений» природной (физической) среды.

Механизмы социальной компенсации выравнивают показатели личностного уровня жизнеспособности испытуемых, проживающих на экологически неблагополучных территориях. Разумеется, компенсирующие социальные воздействия влияют на жизнеспособность человека на всех ее уровнях, но чем выше уровень жизнеспособности, тем сильнее действие механизмов социальной компенсации.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования.

Таким образом, отвечая на вопрос о том, за счет чего в психике человека, постоянно проживающего в РЭН, достигается относительный баланс с деформированной жизненной средой? – мы называем в качестве основных следующие факторы, обеспечивающие в известной мере достаточный уровень жизнеспособности:

- реализация необходимой в данных средовых условиях энергосберегающей стратегии минимизирующей адаптации;
- межуровневое взаимодействие и регуляция внутри системы жизнеспособности: высший уровень выравнивает показатели за счет снижения их на нижележащих уровнях;

- воздействия социальной среды, которые способны компенсировать негативные последствия даже длительного влияния на психику человека. экологически неблагоприятной природной среды.

Авторы отдают себе отчет, что факторы, которые они назвали основными, далеко не исчерпывают перечень причин, обуславливающих жизнеспособность человека, постоянно проживающего в РЭН. Сложнейшая проблема требует дальнейшего изучения, и теоретического, и эмпирического обоснования.

Список использованных источников

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
3. Жизнеспособность человека: индивидуальные, профессиональные и социальные аспекты / [Отв. ред. А. В. Махнач, Л. Г. Дикая]. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2016. – 509 с.
4. Казначеев В.П. Современные аспекты адаптации / В.П. Казначеев. – Новосибирск: Наука, 1980. – 192 с.
5. Леонтьев А.Н. Начало личности – поступок / А.Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения: В 2-х т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1983. – 381–385.
6. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости / Д.А. Леонтьев, Е.И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
7. Ломов Б.Ф. Системность в психологии. Избранные психологические труды / Б.Ф. Ломов. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 384 с.
8. Махнач А.В. Жизнеспособность человека и семьи: социально-психологическая парадигма / А.В. Махнач. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2016. – 459 с.
9. Морозова И.Л. Нейропсихологическая структура задержки психического развития дошкольников, проживающих на территории экологического неблагополучия: автореф. дис. ...канд. психол. наук: спец. 19.00.04 / И.Л. Морозова. – М.: Московский НИИ психиатрии Росздрава, 2007. – 26 с.
10. Нейропсихологическое исследование жизнеспособности молодежи Забайкальского края – региона экологического и социального неблагополучия / И.Л. Галиакберова, Э.А. Мысникова, Н.М. Сараева, А.А. Суханов // Луриевский подход в мировой психологической науке: V Международный Конгресс памяти А. Р. Лурия. 13–16 октября 2017 г. Тезисы докладов. – Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2017. – С. 56-57.
11. Панов В.И. Экологическая психология: Опыт построения методологии / В.И. Панов. – М.: Наука, 2004. – 197 с.
12. Сараева Н.М. Жизнеспособность юношеского населения в регионе экологического неблагополучия по показателям психологической адаптации / Н.М. Сараева // Известия Иркутского государственного университета. Серия «Психология». – 2017. – Т. 21. – С. 87-98

13. Сараева Н.М. Жизнеспособность человека: экпсихологический подход к изучению / Н.М. Сараева, А.А. Суханов // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Том 7. Екологічна психологія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Вип. 44. – С. 242 – 255.
14. Сараева Н.М. Психологический статус человека, живущего на экологически неблагоприятной территории: монография / Н.М. Сараева. – М.: URSS, 2017. – 176 с.
15. Сердцев М.И. Экология Забайкалья и здоровье человека / М.И. Сердцев. – Чита: Изд-во ЗабГПУ, 2001. – 68 с.
16. Семенович А.В. Введение в нейропсихологию детского возраста: учебное пособие / А.В. Семенович. – М.: Генезис, 2005. – 319 с.
17. Суханов А.А. Психологическая адаптация человека в регионе экологического неблагополучия: монография / А.А. Суханов. – Забайкал. гос ун-т. – Чита: ЗабГУ, 2016. – 341 с.
18. Экологическая карта РФ. Неблагоприятные регионы [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.stihi.ru/2013/11/02/4686> (дата обращения: 10.08.16)
19. Яницкий М.С. Адаптационный процесс: психологические механизмы и закономерности динамики: учебное пособие / М.С. Яницкий. – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999. – 84 с.
20. Ясвин В.А. Психология отношения к природе / В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Anan'ev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya / B.G. Anan'ev. – L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1968. – 339 s.
2. Berezin F.B. Psihicheskaja i psihofiziologicheskaja adaptacija cheloveka / F.B. Berezin. – L.: Nauka, 1988. – 270 s.
3. Zhiznesposobnost' cheloveka: individual'nye, professional'nye i social'nye aspekty / [Otv. red. A. V. Mahnach, L. G. Dikaja]. – М.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2016. – 509 s.
4. Kaznacheev V.P. Sovremennye aspekty adaptacii / V.P. Kaznacheev. – Novosibirsk: Nauka, 1980. – 192 s.
5. Leont'ev A.N. Nachalo lichnosti – postupok / A.N. Leont'ev // Izbrannye psihologicheskije proizvedenija: V 2-h t. – Т. 1. – М.: Pedagogika, 1983. – . 381 – 385.
6. Leont'ev D.A., Rasskazova E.I. Test zhiznestojkosti / D.A. Leont'ev, E.I. Rasskazova. – М.: Smysl, 2006. – 63 s.
7. Lomov B.F. Sistemnost' v psihologii. Izbrannye psihologicheskije trudy / B.F. Lomov. – М.: Izd-vo «Institut prakticheskij psihologii», Voronezh: NPO «MODJeK», 1996. – 384 s.
8. Mahnach A.V. Zhiznesposobnost' cheloveka i sem'i: social'no-psihologicheskaja paradigma / A.V. Mahnach. – М.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2016. – 459 s.
9. Morozova I.L. Nejropsihologicheskaja struktura zaderzhki psihicheskogo razvitija doshkol'nikov, prozhivajushih na territorii jekologicheskogo neblagopoluchija: avtoref. dis. ...kand. psihol. nauk: spec. 19.00.04 / I.L. Morozova. – М.: Moskovskij NII psihiatrii Roszdruva, 2007. – 26 s.
10. Nejropsihologicheskoe issledovanie zhiznesposobnosti molodezhi Zabajkal'skogo kraja – regiona jekologicheskogo i social'nogo neblagopoluchija / I.L. Galiakberova, Je.A. Mysnikova, N.M. Saraeva, A.A. Suhanov // Lurievskij podhod v mirovoj psihologicheskij nauke: V Mezhdunarodnyj Kongress pamjati A. R. Lurija. 13–16 oktjabrja 2017 g. Tezisy dokladov. – Ekaterinburg: Izd-vo UrFU, 2017. – S. 56-57.

11. Panov V.I. Jekologicheskaja psihologija: Opyt postroenija metodologii / V.I. Panov. – M.: Nauka, 2004. – 197 s.
12. Saraeva N.M. Zhiznesposobnost' junosheskogo naselenija v regione jekologicheskogo neblagopoluchija po pokazateljam psihologicheskoi adaptacii / N.M. Saraeva // Izvestija Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija «Psihologija». – 2017. – T. 21. – S. 87-98
13. Saraeva N.M. Zhiznesposobnost' cheloveka: jekopsihologicheskij podhod k izucheniju / N.M. Saraeva, A.A. Suhanov // Aktual'ni problemi psihologii. Zbirk naukovih prac' Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraïni. – Tom 7. Ekologichna psihologija. – Zhitomir: Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2017. – Vip. 44. – S. 242 – 255.
14. Saraeva N.M. Psihologicheskij status cheloveka, zhivushhego na jekologicheski neblagopoluchnoj territorii: monografija / N.M. Saraeva. – M.: URSS, 2017. – 176 s.
15. Serdcev M.I. Jekologija Zabajkal'ja i zdorov'e cheloveka / M.I. Serdcev. – Chita: Izd-vo ZabGPU, 2001. – 68 s.
16. Semenovich A.V. Vvedenie v nejropsihologiju detskogo vozrasta: uchebnoe posobie / A.V. Semenovich. – M.: Genezis, 2005. – 319 s.
17. Suhanov A.A. Psihologicheskaja adaptacija cheloveka v regione jekologicheskogo neblagopoluchija: monografija / A.A. Suhanov. – Zabajkal. gos un-t. – Chita: ZabGU, 2016. – 341 s.
18. Jekologicheskaja karta RF. Neblagoprijatnye regiony [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <http://www.stihi.ru/2013/11/02/4686> (data obrashhenija: 10.08.16)
19. Janickij M.S. Adaptacionnyj process: psihologicheskie mehanizmy i zakonomernosti dinamiki: uchebnoe posobie / M.S. Janickij. – Kemerovo: Kemerovskij gosudarstvennyj universitet, 1999. – 84 s.
20. Jasvin V.A. Psihologija otnoshenija k prirode / V.A. Jasvin. – M.: Smysl, 2000. – 456 s.

Сараєва Н.М., Галиакберова И.Л., Суханов О.А.

ПРО ФАКТОРИ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ЛЮДИНИ В РЕГІОНІ ЕКОЛОГІЧНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ¹¹

В даний час з-за екологічної кризи та значних соціально-економічних змін зростають навантаження на всі системи організму і психіки людини, вимагаючи збереження життєздатності. У раніше проведених нами дослідженнях встановлено зниження загального рівня психічної активності дітей, зміна (зниження) показників психологічної адаптації старших школярів і студентів, які народилися і проживають в регіоні екологічного неблагополуччя. Проблема нового дослідження: за рахунок чого досягається певною мірою достатній рівень життєздатності людини, яка постійно проживає в регіоні екологічного неблагополуччя? Основними факторами автори вважають реалізацію стратегії мінімізуючої адаптації, міжрівневу взаємодію всередині структури життєздатності і, головне, - компенсуючі соціальні впливи.

Ключові слова: екологічне неблагополуччя, життєздатність людини, основні фактори, що мінімізує адаптація, міжрівневу взаємодію, соціальна компенсація.

¹¹ Дослідження виконано за фінансової підтримки РФФІ в рамках наукових проектів № 17-06-00151, № 19-513-60001

Sarayeva N.M., Galiakberova I.L., Sukhanov A.A.

ON THE FACTORS OF HUMAN RESILIENSE IN THE REGION OF ECOLOGICAL TROUBLE¹²

The human living environment is now increasingly complicated due to the environmental crisis and significant socio-economic changes. Increasing the load on all systems of the body and psyche, requires endurance, flexibility, and sustainability - preservation of resilience.

This problem is urgent for all Russians. But there are regions in which it becomes particularly acute due to the pronounced deformation of the natural component of the living environment – regions of ecological trouble. TRANS-Baikal territory is considered as a model of the region with such living conditions. In previous studies, a reduction in the general level of mental activity of children, the decrease of indicators of psychological adaptation of senior pupils and students born and living in the region of ecological trouble is proved.

The problem of this study can be formulated as following: if the established decrease is a manifestation of the weakening of the resilience of the subjects, that is, what the level of resilience of young people permanently living in the TRANS-Baikal territory is? Due to what in the psyche there is a compensation of negative natural influences and to a certain extent a sufficient level of human resilience is achieved?

The implementation of the strategy of minimizing adaptation, inter-level interaction within the structure of resilience, especially the characteristics of resilience, and, most importantly, - compensating social impact are considered as the main factors that ensure this balance.

Keywords: *the region of ecological trouble, human's resilience, main factors, minimizing adaptation, Inter-level interaction, social compensation.*

¹² The reported study was funded by RFBR, project number 17-06-00151, project number 19-513-60001.

СКОК АЛЛА ГЕОРГИЕВНА

к.п.н., доц., декан психолого-педагогічного факультету, національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

МЕТОД ФЛОАТІНГА ЯК НАПРЯМОК СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті розглядається процес становлення психофізіологічних і психологічних досліджень у напрямку флоатінгу, започаткованих вивченням функціонування мозку і психіки людини в умовах обмежених зовнішніх впливів. Було встановлено, що умови повної ізоляції від фізичних подразників спричиняють безліч позитивних змін, як на фізичному рівні, так і на рівні свідомості. Визначені основні напрямки цих розвідок. Обґрунтовано актуальність теми дослідження. Встановлено, що флоатінг як унікальний терапевтичний метод досягнення глибинної релаксації у спеціально устаткованій флоат-кімнаті, що широко застосовується у лікувальних цілях, наразі недостатньо використовується у прикладних психологічних напрямках.

Показано можливості застосування методу флоатінга у практиці психологічної реабілітації як комплексу заходів корекційно-діагностичного й відновлювального характеру, цілями яких виступає відновлення психічного здоров'я та коригування відхилень у розвитку особистості. Основним методами психологічної реабілітації є: психологічне консультування, психологічний тренінг, психокорекційні заняття у сенсорній кімнаті. Показано, що флоатінг також може виступати ефективним методом психологічної реабілітації.

Ключові слова: *флоатінг, глибинна релаксація, флоат-кімната, сенсорна депривація, психологічна реабілітація, страх, депресія, синдром хронічної втоми, посттравматичний синдром.*

Постановка проблеми. Сучасна людина живе і працює в умовах постійних змін, нестабільності, невизначеності, кризових ситуацій, що відбивається на її психічному стані.

Нагальними для досліджень на сьогодні стали питання психології людини, яка переживає важкі життєві обставини.

Наша країна зіткнулася з проблемами й соціальними потрясіннями, як: військові дії на південному сході, внутрішні переселенці, криза економічної системи, результатом чого виступає зростання безробіття, зниження матеріального забезпечення населення та інші соціальні негаразди. Все, що

відбувається у нашій країні, стосується кожного громадянина, тому потреба у роботі психологів зростає, однак психологи-спеціалісти нечасто користуються новими методами психологічної реабілітації у роботі з людьми, які потребують допомоги фахівця.

Актуальність даного дослідження полягає у важливості розробки практичних аспектів проблеми психічної допомоги, перш за все, військовослужбовцям та членам їхніх родин у зв'язку з появою та використанням нових методів психологічної реабілітації й адаптації учасників бойових дій в Україні до мирного життя.

Мета статті: окреслити напрямки психологічної допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей засобами реабілітаційного методу флоатінга.

Аналіз результатів дослідження. Потреба у спеціалізованому наданні соціальної та психологічної допомоги очевидна. Психологічна допомога – галузь практичного застосування психології, орієнтована на підвищення соціально-психологічної компетентності людей і надання психологічної допомоги як окремії людині, так і групі людей чи організації. Це – безпосередня робота з людьми, спрямована на вирішення різного роду психологічних проблем, пов'язаних з труднощами у міжособистісних стосунках, а також глибинних особистісних проблем [1].

Види психологічної допомоги О.Ф. Бондаренко поділяє на: психологічне консультування, психологічну корекцію, кризові втручання (інтервенції), психологічну реабілітацію, психологічний тренінг, психотерапію [1].

Психологи-фахівці найчастіше використовують у психотерапії когнітивно-поведінковий та клієнт-центрований підходи – методи, що довели адекватність свого застосування у подоланні психологічних травм. Наразі спеціалісти все частіше звертаються до використання методів арт-терапії, розуміючи, що творчість у реабілітаційному процесі і надання психологічної допомоги особистості мають не тільки право на існування, але й потужний потенціал для ефективного застосування у роботі з психологічною травмою.

Серед видів психологічної допомоги особливе місце посідає психологічна реабілітація, у нашій статті ми зупинимось на сучасному методі реабілітації – флоатінгу.

Психологічна реабілітація – комплекс заходів корекційного і відновлювального характеру, ціллю яких виступає відновлення психічного здоров'я і корекція відхилень у розвитку особистості.

Психологічна реабілітація здійснюється у наступних напрямках:

- відновлення й розвиток окремих інтелектуальних функцій (психомоторики, пам'яті, мислення тощо);
- згладжування (ліквідація) локальних емоційних розладів (збудливості, тривоги, страхів, емоційної нестабільності);
- розвиток комунікативних навичок;
- формування адекватних уявлень про міжособистісні взаємини;
- розвиток навичок психічної саморегуляції, здатності до вольових зусиль;
- розвиток здібностей, формування адекватної самооцінки;
- розвиток навичок креативності, творчого самовираження тощо.

Усі заходи з психологічної реабілітації ґрунтуються на результатах психодіагностики.

Основними методами психологічної реабілітації виступають: психологічне консультування (бесіда), психологічний тренінг, психокорекційні заняття у сенсорній кімнаті.

1. Психологічне консультування – це спосіб психологічного впливу на людину, що здійснюється безпосередньо через особистий контакт психолога і клієнта. Психокорекційні бесіди дають змогу конструктивно розв'язати різноманітні психологічні колізії, які перешкоджають встановленню нормальних стосунків з соціальним оточенням.

2. Психокорекційні заняття у сенсорній кімнаті.

Сенсорна кімната – організоване в особливий спосіб оточуюче середовище, що складається з великої кількості стимуляторів, які, у свою чергу, впливають на органи зору, слуху, нюху, дотику, вестибулярні рецептори. В умовах цієї кімнати можна знизити дію страхів, невротичних станів, здійснювати корекцію поведінки. Її можна використовувати як для занять, так і просто для релаксації.

Сеанси у сенсорній кімнаті входять до складу системної реабілітації клієнтів з опорно-руховою патологією, розумовою відсталістю, затримками психологічного та емоційного розвитку, неврозами, порушеннями слуху, зору, мови.

3. Психологічний тренінг – цілеспрямоване відновлення розвитку, формування окремих психічних функцій, вмінь, навичок і якостей особистості. Зокрема, тренінги, націлені на вирішення проблем пізнання, психомоторного, соціального, емоційного, особистісного розвитку.

На наш погляд, враховуючи чисельні дослідження, проведених зарубіжними науковцями, можна доповнити методи психологічної реабілітації методом флоатінгу.

Історія флоатінгу розпочинається з 1954 р. коли нейропсихолог Джон Ліллі розпочав досліджувати стани мозку людини в умовах обмеження зовнішніх впливів. З'ясувалося, що стан сенсорної депривації викликає багато позитивних змін, як на фізичному рівні, так і на рівні свідомості.

У 1972 р. Джон Ліллі разом з Гленом Перрі розробили першу флоат-камеру, названу «Самадхі». Флоат-камера являє собою невеликий ізольований простір, в якому розташована ванна, наповнена водою із додаванням насиченого розчину епсомської солі, до складу якої входить магній. Магній виступає універсальним постачальником енергії до живих клітин організму і саме він контролює енергетику організму, а також він потрібен на всіх етапах синтезу білка. Тіло людини, занурене у ванну, не тоне, а дрейфує на поверхні води, відчуваючи ефект невагомості. Температура розчину відповідає температурі шкіри людини – 34,7°C [8].

Флоатінг як унікальний терапевтичний метод досягнення глибинної релаксації у спеціально обладнаній флоат-кімнаті, наразі досить відомий, але недостатньо використовуваний у практиці спеціалістами-психологами у нашій країні.

Флоатінг використовується під час терапії, навчання і здійснює значний вплив на кількох рівнях: фізичному, емоційному, інтелектуальному й духовному. До сьогодні дослідження впливу цієї процедури триває в багатьох наукових лабораторіях. Накопичені наукові дані склалися у декілька різних, але взаємопов'язаних теорій, які пояснюють механізми впливу флоатінгу. Найбільш відомими серед них є: теорія антигравітації, теорія мозкових хвиль, теорія лівого і правого мозку, теорія триєдиного мозку, нейрохімічна теорія, теорія біологічної відповіді, теорія гомеостазу.

Відповідно до теорії антигравітації, по оцінках вчених, 90% діяльності ЦНС зводиться до компенсації впливу сили тяжіння. Згідно з думками

дослідників, вплив сили тяжіння виступає однією з причин нездоров'я в організмі людини, оскільки хвороби хребта, суглобів і м'язове напруження – це результат унікальної, але неприродної здатності до прямоходіння. Під час процедури флоатінга людина переживає стан повної невагомості, бо тіло набуває плавучості завдяки високонасиченому розчину англійської солі, що зводить на нуль вплив гравітації. Теорія антигравітації наголошує на тому, що знімаючи з мозку і скелету тягар боротьби з силою тяжіння, флоатінг вивільняє величезну кількість енергії й розвантажує великі ділянки мозку для роботи із свідомістю і внутрішніми переживаннями.

Згідно з теорією мозкових хвиль, крім добре вивчених альфа-хвиль, випромінюваних мозком під час відпочинку, більш перспективним є вивчення тета-хвиль, які супроводжуються яскравими спогадами, вільними асоціаціями, раптовими інсайтами й творчою уявою. Але як тільки мозок починає генерувати тета-хвилі, людина засинає. Експериментально доведено, що один із способів вивчення тета-хвиль – це вдосконалення у мистецтві медитації, що вимагає від людини багаторічних тренувань. Однак, незабаром після початку сеансу флоатінгу людина починає генерувати тета-хвилі, не впадаючи у стан сну. Таким чином, вона сприймає всі яскраві образи й творчі думки, свідомо.

Відповідно до теорії лівого і правого мозку, ліва півкуля діє аналітично, детально досліджує невеликі обсяги інформації (вербально-аналітичні якості традиційно більше цінуються у нашій культурі), а права півкуля збирає разом інформацію, розрізнену лівою півкулею, вона спирається на розпізнавання візуальних паттернів, швидко й інтуїтивно переробляючи великі за об'ємом частини інформації. Але домінує ліва півкуля, придушуючи образно-символічну інформацію правої півкулі. Однак, дослідження засвідчили, що флоатінг підсилює роботу правої півкулі.

Цікавою є й теорія триединого мозку, відповідно до якої, провідний американський спеціаліст з мозкової діяльності Пол МакЛін довів, що людський мозок складається з трьох шарів, кожен з яких відповідає певному етапу в еволюції людини. Перший – рептильний мозок – керує основними інстинктами самозбереження й продовження роду, функціями виживання. Рептильний мозок оточений складною лімбовою системою, яка отримала назву «мозок ссавців». Його функції емоційні й пізнавальні.

Найновіший відділ мозку – це складноорганізована сіра речовина – неокортекс чи «мислячий мозок». Неокортекс сприймає, аналізує, сортує повідомлення, отримані від органів чуттів і відповідає за пам'ять, інтелект, мовну діяльність.

Функції відділів мозку багато у чому співпадають, але ці відділи різні за хімічним складом, структурою, дією і стилями. Саме це й спричиняє суперечності в їх діяльності. Ми це відчуваємо і переживаємо як суперечливі потяги: свідоме – підсвідоме, дикунство – цивілізація, раціональне – інтуїтивне тощо. Буває, що всі рівні діють в унісон – це пік життєвої активності. Існує гіпотеза, що завдяки флоатінгу ми можемо відчувати пік життєвої активності за власним бажанням.

Нейрохімічна теорія виголошує, що оскільки мозок людини являє собою ендокринний орган, виділяє нейрогормональні речовини, регулюючі поведінку, людини. Мозок виробляє гормони, завдяки яким людина відчуває щастя, тривогу, сором'язливість та ін. Експерименти показали, що флоатінг стимулює вироблення ендорфінів, водночас зменшуючи рівень викиду гормонів стресу: адреналіну, норепінефрину і кортизону, які спричиняють занепокоєння, напругу, що, у свою чергу, викликає зростання тиску, хвороби серця, підвищений рівень холестерину у крові. Під час процедури флоатінгу людина перебуває у теплому насиченому середовищі, під захистом темряви, тіло ритмічно пульсує, а мозок активно викидає у кров ендорфіни.

Теорія біологічної відповіді. Відповідно до експериментів у галузі теорії біологічної відповіді (дослідження Д. Басмаджана) стало відомо, що людина здатна навчитися свідомо контролювати власний організм. Людина може контролювати ритм та амплітуду мозкових хвиль, кров'яний тиск, дихання, напруження гладких м'язів та ін. Досягають цього ефекту, якщо людина повністю концентрується на якомусь відчутті тіла, вона здатна «вимкнути усвідомлення зовнішніх стимулів». У флоат-кімнаті будь-яке відчуття у тілі висувається на перший план. Зовнішні подразники відсутні і людина може розслабитися і сконцентрувати всю свою увагу на будь-якій частині тіла чи системі організму.

Теорія гомеостазу. Відповідно до неї людське тіло – це високочутлива система саморегуляції, яка постійно стежить за тим, щоб тіло перебувало у стані гомеостазу – у стані стабільності й гармонії. Тоді стрес можна

визначити як порушення внутрішньої рівноваги, природного гомеостазу. Цілющі ефекти флоатінгу дозволяють тілу повернутися у стан гомеостазу, оскільки у флоат-кімнаті припиняється вплив оточуючого середовища, організм може присвятити всю свою енергію самовідновленню. Крім того у флоатінгу використовується й ефективний спосіб самовідновлення – візуалізація життєвої енергії, яка вливається у тіло людини. На думку дослідників, візуалізація більш ефективна, коли сполучається з простими афірмаціями (афірмація – позитивні твердження, які дозволяють змінити спосіб міркувань і сформуванати таке майбутнє, якого прагне людина).

Являють інтерес дослідження реабілітаційного методу флоатінгу в емпіричних розвідках. Зокрема, у 70-х роках ХХ ст. Пітер Сьюдфелд і Родерік Боррі назвали методику сенсорної ізоляції терапією обмеження впливу зовнішнього середовища (REST). Флоатінг-терапія – особливий вид REST-терапії.

У медичному коледжі в Огайо Джон Тернер здійснив серію досліджень, спрямованих на виявлення психофізіологічних ефектів сеансів флоатінг-терапії. Дослідження виявили зміни, що вказують на розслаблення: покращення настрою, зменшення негативних емоцій [8].

Однією з областей використання флоатінг-терапії виступає підсилення активності й працездатності людини. Результати розвідок, здійснених П. Стьюдфелдом продемонстрували покращення креативних здібностей, зростання працездатності, оригінального підходу до вирішення задач. Як показали дослідження, під час сеансу флоатінга альфа-ритми мозку зменшуються і з'являються низько амплітудні повільні хвилі – тета-хвилі, які виробляються мозком під час медитації чи під час першої стадії повільного сну, а також при пробудженні. Цей досвід супроводжується яскравими образами, чіткими творчими ідеями, раптовими інсайтами, відчуттям радості [8].

Існуючі теоретичні розробки, а також практичне їх застосування дозволили чернігівським спеціалістам-інженерам Володимирі Ігнатєву і Андрію Слесарю сконструювати флоат-кімнату і розпочати роботу з реабілітації і терапії різних категорій населення. Створення флоат-кімнати і початок проведення процедур терапевтичного й реабілітаційного характеру співпало у часі з початком подій на південному сході України. Необхідність надання психофізіологічної допомоги бійцям АТО та членам їх ро-

дин була очевидною, оскільки сеанси флоат-терапії рекомендовані у випадках: важких психічних та фізичних навантажень, стресу, депресії, синдромі хронічної втоми, реабілітації після травм та ПТСР.

Сеанси флоатінгу приводять до наступних психофізіологічних ефектів:

- зняття тілесного напруження та хронічного гіпертонусу м'язів;
- зменшення болю при артриті, у суглобах, при переломах;
- у цілому прискорює відновлення після травм;
- зменшує кров'яний тиск;
- нормалізує ритм серцевих скорочень;
- зменшує викид гормонів стресу;
- знижує рівень тривожності, допомагає вийти із депресивних станів;
- ефективно відновлює сон;
- значно прискорює процес навчання, сприяє чіткості й швидкості

прийняття рішень.

Сконструйовані чернігівськими спеціалістами флоат-кімнати приймають своїх відвідувачів у Прилуках, Трускавці та Чернігові. Терапію у флоат-кімнаті м. Чернігова пройшли понад 2,5 тис. учасників АТО та члени їх сімей та інших верств населення. Результати терапії – це й поновлення сну, якісних характеристик сну і сновидінь, зменшення відчуття тривоги, зменшення кількості проявів агресивної поведінки, поява почуття оптимізму і впевненості у майбутньому, відновлення комунікативних зв'язків з оточуючими.

Робота з учасниками АТО та членами їх родин повинна мати комплексний характер (зокрема, флоатінг) – до повного відновлення.

Висновки. Флоатінг-терапія виступає адекватним методом допомоги людині, яка зазнала психічної травми. До переваг використання флоатінг-терапії можна віднести те, що вона «працює» на фізичному (під час сеансу флоатінга кров збагачується магнієм, тим самим відновлюючи енергетику організму та ін.) і на емоційному рівнях (глибока релаксація, покращення настрою, оптимізм, який з'являється разом із відчуттям фізичного полегшення, поява здатності впоратися зі стресом, зменшення рівня тривоги і відчуття здоров'я). Флоатінг допомагає формуванню продуктивних життєвих стратегій, які сприяють особистісному розвитку людини.

Список використаних джерел

1. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості : [навч. посіб. для студентів ст. курсів психол. фак.-тів та відділень унів.-тів] / О.Ф. Бондаренко. – Харків : Фоліо, 1996. – 237 с.
2. Караяни А.Г. Психологическая реабилитация участников боевых действий / А.Г. Караяни; [под ред. А.Г. Караяни, М.С. Полянского] // Военная психология : [в 3-х кн.; кн. 3]. – М.: ВУ, 2004. – 100 с.
3. Караяни А.Г. Прикладная военная психология / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятникова. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
4. Кокун О.М. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення : методичний посібник / О.М. Кокун, Н.А. Агаєв, У.О. Пішко, Н.С. Лозінська. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.
5. Петер С.Л. Психологическая помощь лицам, перенесшим психотравмирующий стресс / С.Л. Петер. – М., 2001.
6. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій : [зб. статей] / Інст-т соціальної та політичної психології; Представництво Польської академії наук у м. Києві; Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр. – К.: Міленіум, 2015. – 150 с.
7. Султанова Н.Д. Психологические основы реабилитационной работы : Монография / Н.Д. Султанова, Е.С. Уптила, М.В. Шумаева. – Набережные Челны : Изд-во КамГАФКС и Т, 2008. – 302 с.
8. Michael Hutchison, Lec Perry. The Book of Floating : Exploring the Private Sea, Gateways Book & Topes, 2017, 272 p.
9. <https://www.academia.edu/36799554/>

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bondarenko O.F. Psychologichna dopomoga osobystosti : [navch. posib. dlja studentiv st. kursiv psyhol. fak.-tiv ta viddilen' univ-tiv] / O.F. Bondarenko. – Harkiv : Folio, 1996. – 237 s.
2. Karajany A.G. Psychologicheskaja reabylytacyja uchastnykov boevykh dejstvyj / A.G. Karajany; [pod red. A.G. Karajany, M.S. Poljanskogo] // Voennaja psihologija : [v 3-h kn.; kn. 3]. – M.: VU, 2004. – 100 s.
3. Karajany A.G. Prykladnaja voennaja psihologija / A.G. Karajanny, Y.V. Syromjatnykova. – SPb.: Pyter, 2006. – 480 s.
4. Kokun O.M. Psychologichna robota z vijs'kovosluzhbovcjamy-uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennja : metodychnyj posibnyk / O.M. Kokun, N.A. Agajev, U.O. Pishko, N.S. Lozins'ka. – K.: NDC GP ZSU, 2017. – 282 s.
5. Peter S.L. Psychologicheskaja pomoshh' lycam, perenesshym psyhotravmyrujushhyj stress / S.L. Peter. – M., 2001.
6. Psychologichna dopomoga osobystosti, shho Perezhyvaje naslidky travmatychnyh podij : [zb. statej] / Inst-t social'noi' ta politychnoi' psihologii'; Predstavnyctvo Pol's'koi' akademii' nauk u m. Kyjevi; Social'no-psihologichnyj metodychnyj reabilitacijnyj centr. – K.: Milenium, 2015. – 150 s.
7. Sultanova N.D. Psychologicheskije osnovy reabylytacionnoj raboty : Monografyja / N.D. Sultanova, E.S. Uptyla, M.V. Shumaeva. – Naberezhnye Chelny : Yzd-vo KamGAFKS y T, 2008. – 302 s.
8. Michael Hutchison, Lec Perry. The Book of Floating : Exploring the Private Sea, Gateways Book & Topes, 2017, 272 p.
9. <https://www.academia.edu/36799554/>

A. Skok

THE METHOD OF FLOATING AS MODERN PSYCHOLOGICAL REHABILITATION DIRECTION

The article reviews the history of psycho-physiological and psychological studies of the human brain and the psyche functioning in isolation. Neuroscientist and neuropsychologist, psychoanalyst doctor John Lily, began to investigate the state of the human brain in terms of limiting external influences. It was found that the conditions for complete isolation from physical stimuli produce many positive changes, both at the physical level and at the level of consciousness. The main research directions are determined. The relevance of the research topic is substantiated. It has been established that floating as a unique therapeutic method of deep relaxation in a specially equipped float room widely used for medicinal purposes is not sufficiently used in psychological rehabilitation. The possibilities of using the methods of floating in the practice of psychological rehabilitation are shown. Psychological rehabilitation is a set of corrective-diagnostic and restorative measures aimed at restoring mental health and correcting personality deviations. The main methods of psychological rehabilitation are: psychological counseling, psychological training, psycho-corrective exercises in the sensory room. It is shown that floating can be a method of psychological rehabilitation. The prospect of further research is to study the effect of floating sessions on the psychological characteristics of a person.

Keywords: *Floating, deep relaxation, float room, sensory deprivation, psychological rehabilitation, fear, depression, chronic fatigue syndrome, post-traumatic syndrome.*

Скок А.Г.

МЕТОД ФЛОАТИНГА КАК НАПРАВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ

В статье рассматривается процесс становления психофизиологических и психологических исследований в направлении флоатинга, начатых с изучения функционирования мозга и психики человека в условиях ограниченных внешних воздействий. Было установлено, что условия полной изоляции от физических раздражителей производят множество положительных изменений, как на физическом уровне, так и на уровне сознания. Определены основные направления этих исследований. Установлено, что флоатинг как уникальный терапевтический метод достижения глубинной релаксации в специально оборудованной флоат-комнате, широко используемый в лечебных целях, оказался недостаточно применяемым в прикладных психологических направлениях.

Показаны возможности использования метода флоатинга в практике психологической реабилитации как комплекса мер коррекционно-диагностического и восстановительного характера, целью которых является восполнение психического здоровья и коррекция отклонений в развитии личности. Основными методами психологической реабилитации являются: психологическое консультирование, психологические тренинги, психокоррекционные занятия в сенсорной комнате. Показано, что флоатинг также может выступать эффективным методом психологической реабилитации.

Ключевые слова: *флоатинг, глубинная релаксация, флоат-комната, сенсорная депривация, психологическая реабилитация, страх, депрессия, синдром хронической усталости, посттравматический синдром.*

ШАПОШНИКОВА ЮЛІЯ ГЕНАДІЇВНА

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та інклюзивної освіти Миколаївський національний університет ім. В.О.Сухомлинського, м. Миколаїв

**РЕФЛЕКСИВНІ КОМПОНЕНТИ У ПРОФЕСІЙНОМУ
СТАНОВЛЕННІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ПРЕДМЕТ
ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ**

В статті аналізуються психологічні дослідження процесу професійного становлення. Показано, що в складному що в багатоплановому процесі професійного становлення практикуючого психолога з притаманному йому специфічною структурою та динамікою, найбільш істотними рефлексивними компонентами є особистісна рефлексія та рефлексія майбутньої фахової діяльності. процесі професійного становлення практичного психолога з притаманному йому специфічною структурою та динамікою, найбільш істотними рефлексивними компонентами є особистісна рефлексія та рефлексія майбутньої фахової діяльності. Особистісна рефлексія є усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності, наявності професійно значущих особистісних якостей, рівня їх сформованості, визначення способів їхнього розвитку і корекції. Рефлексія фахової діяльності включає усвідомлення основ та структури ефективної професійної діяльності, професійних цінностей та перспектив, особливостей професійної взаємодії та позицій суб'єктів цієї взаємодії, на основі яких здійснюється адекватна регуляція діяльності.

Ключові слова: професійне становлення, практичний психолог, рефлексія, професійна свідомість.

Окремі сторони професійного становлення практичних психологів аналізуються в роботах Г. С. Абрамової, О. Ф. Бондаренка, Ж. П. Вірної, Л. Ф. Бурлачука, П. П. Горностая, Л. В. Долинської, З. Г. Кісарчук, В. Г. Панка, Н. І. Пов'якель, А. М. Прихожан, В. А. Семиченко, Л. Г. Терлецької, Н. В. Чепелевої, Т. І. Федотюк, Т. С. Яценко та багатьох інших дослідників, однак рефлексивна сторона цього процесу ще не знайшла достатнього висвітлення, хоча науковці і наголошують, що саме рефлексія дає змогу зробити професійне становлення активним, творчим і особистіснозначущим. Дана робота має своєю метою проаналізувати психологічні дослідження професійного становлення, значущі для з'ясування

теоретичних засад вивчення рефлексивних компонентів у професійному становленні практичних психологів.

В загальнотеоретичних дослідженнях наголошується (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, С. Д. Максименко, Л. В. Сохань), що професійне становлення це одна з форм особистісного розвитку людини, багатоплановий, складно детермінований, зі своєю специфічною структурою та динамікою процес перетворення людини в суб'єкта професійної діяльності та життя в цілому. Підкреслюється, що провідним фактором цього процесу є внутрішнє середовище особистості, її власна активність, рефлексія.

Виділяють (Н. В. Кузьміна, Л. М. Карнозова, В. Д. Шадріков) зовнішню і внутрішню сторони цього процесу. Зовнішня сторона професійного становлення виявляється в об'єктивних характеристиках професійної діяльності (операційна сторона праці, її вимоги до людини тощо); в соціальній ситуації її здійснення (професійне навчання, міжособистісне спілкування, практична професійна діяльність тощо); в продуктивності особистості в професійній діяльності (кар'єра, розмір зарплати, статус, творча продукція тощо).

Об'єктом професійного розвитку і формою реалізації творчого потенціалу людини в професійній праці є інтегральні характеристики її особистості: спрямованість, компетентність, емоційна і поведінкова гнучкість [11]. Визначені інтегральні характеристики особистості професіонала є психологічною основою, необхідною у всіх видах діяльності (хоча і різною мірою). Кожна інтегральна характеристика являє собою окрему комбінацію значущих особистісних якостей, істотних для успішної дії в межах тієї чи іншої конкретної професії. Фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик особистості професіонала є усвідомлення ним необхідності змін, перетворення свого внутрішнього світу і пошук нових можливостей самоздійснення в праці, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості.

На основі узагальнення проведених досліджень розрізняють [4] ряд підходів до вивчення внутрішньої, суб'єктної сторони професійного становлення: структурно-змістовний (знання, вміння, навички, професійні позиції, психічні якості, акмеологічні інваріанти); процесуально-біографічний (певні стадії, що співвідносяться з етапами життя та соціалізації особисто-

сті, наприклад, формування професійного інтересу, намірів, протиріччя професійного становлення, професійного навчання, професійної адаптації тощо); продуктивно-результативний (певні рівні професіоналізму, об'єктивні результати професіоналізації у вигляді статусу, кар'єри, творчої продукції тощо, особистісні надбання, що формують рівень зрілості особистості як суб'єкта діяльності та життя).

Попри специфіку різних підходів та тієї обставини, що рефлексивний аспект професійного становлення, як правило, не виступає предметом спеціального розгляду, зазначені та більшість інших авторів підкреслюють провідну роль самосвідомості та її основних складових (самооцінки, самовідношення, саморозвитку тощо), наголошуючи на значенні рефлексії у процесі професіоналізації особистості.

Найбільш глибоко рефлексія у професійному становленні досліджена на прикладі педагогічної професії. Зазначено, що педагогічна діяльність є рефлексивною за своєю суттю (С. В. Кондратьєва, Ю. М. Кулюткін, М. М. Заброцький, С. Д. Максименко, Г. С. Сухобська). На думку дослідників, рефлексивні процеси у діяльності вчителя проявляються: в процесі практичної взаємодії вчителя з учнями, коли вчитель намагається адекватно зрозуміти і цілеспрямовано регулювати думки, почуття та вчинки учнів; в процесі проектування діяльності учнів, коли вчитель розробляє цілі навчання і конструктивні схеми їх з досягнення з урахуванням особливостей учнів і можливостей їх розвитку; в процесі самоаналізу і самооцінки вчителем власної діяльності і самого себе як її суб'єкта.

Рефлексія у педагогічній професії вивчається як розуміння вчителем учнів (С. В. Кондратьєва, А. О. Реан), як процес самоусвідомлення вчителя (С. В. Васьківська, М. М. Заброцький, Ю. М. Кулюткін), як механізм переосмислення змістів свідомості, зокрема педагогічних стереотипів (В. А. Семиченко, І. М. Семенов, Г. Ф. Похмелкіна). Досліджено взаємозв'язок рефлексії з професійно-педагогічними здібностями: за одного підходу рефлексивний компонент виділяється як окремий блок здібностей, пов'язаний з іншими в певну систему (Н. В. Кузьміна, О. С. Михайлова), за іншого - рефлексивний компонент розглядається як рівень педагогічних здібностей (М. О. Амінов).

В ряді досліджень розглядаються різні аспекти професійного становлення практичного психолога. При цьому під останнім здебільше розумі-

ють (за О. М. Славською) складний динамічний процес, при якому особистість проходить такі етапи: оптацію – усвідомлений вибір професії з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей; професійну підготовку – формування професійної спрямованості особистості; професійну адаптацію – набуття професійної ідентичності, засвоєння нової соціальної ролі, професійну спеціалізацію; формування професіоналізму – набуття професійних та особистісних якостей, необхідних для виконання різних видів діяльності; набуття індивідуального стилю діяльності як вищої форми професійної майстерності.

На думку більшості дослідників проблеми [приміром: 2, 6; 15], професійна підготовка спеціалістів типу «людина – людина» вимагає передусім цілеспрямованого та планомірного формування професійної свідомості як того психічного утворення, що інтегрує професійні знання, структуровані в певні програми професійних дій, та знання людини про саму себе як про представника певної професії. Наголошується, що центральним моментом у розвитку професійної свідомості спеціалістів названого типу виступає формування рефлексивної культури, що включає як усвідомлення основ і регуляцію окремих дій, так і усвідомлення і зміни самого себе як професіонала, способів свого буття.

Дослідження проблематики професійної свідомості та самосвідомості у вітчизняній психології здійснюються у тому ж методологічному ключі, що й дослідження свідомості та самосвідомості взагалі з акцентуванням притаманної першим специфіки. Розвиваючи ідеї культурно-історичної детермінації психіки людини, самосвідомість розглядається як етап у розвитку свідомості, підготовлений освоєнням мови та довільних рухів, ростом самостійності та змінами у взаєминах з оточенням, як процес пізнання людиною самого себе, результатом якого стають уявлення про себе як суб'єкта дій і переживань (образ Я) та емоційно-ціннісне відношення до себе (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, С. Д. Максименко, В. С. Мерлін, С. Л. Рубінштейн, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова та ін).

Більшість авторів виділяє в самосвідомості в ролі основних когнітивний та емоційний компоненти (М. І. Лісіна, Д. В. Ольшанський, В. В. Столін, І. І. Чеснокова). У когнітивному компоненті як результат самопізнання виступає система знань особистості про себе, а в емоційному - як результат самовідношень - стійке узагальнене відношення особистості

до себе. До названих компонентів окремі автори ще додають саморегуляцію (І. І. Чеснокова), вольову (П. Р. Чамата) та функціонально-поведінкову (А. М. Парафіян) компоненти. На думку І. С. Кона, образ Я є не простим психічним відображенням у формі уявлень чи понять, але соціальним налаштуванням, відношенням особистості до самої себе. Він (образ Я) - як і будь-яке налаштування - є трикомпонентним, включаючи когнітивну (пізнання себе), емоційну (оцінка своїх якостей) та поведінкову (практичне відношення до себе) складові.

Відповідно до концепції В. С. Мухіної, структурними одиницями самосвідомості виступають ціннісні орієнтації, що формуються на різних етапах онтогенезу і наповнюють структурні ланки самопізнання. Структура самосвідомості містить: орієнтацію на визнання своєї внутрішньої психічної сутності і зовнішніх фізичних даних; орієнтацію на визнання свого імені; орієнтацію на соціальне визнання; орієнтацію на фізичні, психічні та соціальні ознаки певної статі; орієнтацію на значимі цінності в минулому, сьогоденні і майбутньому; орієнтацію на основі права в суспільстві; орієнтацію на обов'язки перед людьми. На відміну від універсальної структури свідомості, змістовне наповнення самосвідомості є строго індивідуальним для кожної людини.

Найбільш деталізованою є рівнева концепція самосвідомості, запропонована В. В. Століним. Він відносить самопізнання і самовідношення, виділені в самосвідомості іншими авторами, до горизонтального виміру самосвідомості та вводить поняття про її вертикальний вимір. Відповідно до трьох видів активності В. В. Столін розрізняє три рівні в розвитку самосвідомості: організмичний, індивідуальний та особистісний. На рівні організму активність суб'єкта детермінована системою організм-середовище; має, насамперед, руховий характер і викликана потребами в самозбереженні та нормальному функціонуванні. Відповідно формується «схема тіла» і/або Я-образ організму як підсумок усіх процесів, що відображають стан внутрішніх органів, м'язів і активації організму в цілому. На рівні соціального індивіда активність людини регулюється нормами, правилами, звичаями, статутами і т.д. Я-образ полегшує людині орієнтацію за рахунок формування системи самоідентичностей: статевої, вікової, соціально-психологічної, професійної і т.д. На особистісному рівні активність суб'єкта спричинена, передусім, потребою в саморегуляції, відповідно ос-

новою Я-образу стає складова, спрямована на виділення особистості із соціуму і забезпечення її самоактуалізації [18].

Багато уваги приділяється дослідженню співвідношення рефлексивності та самосвідомості особистості, зокрема, її Я-концепції. Відмічається, що організація рефлексивних процесів має такі параметри:

1. Самооцінка. Неадекватна самооцінка деформує процес рефлексії як сприйняття та розуміння процесу спілкування з іншими.

2. Диференційованість, яка проявляється у рівні деталізації уявлень про себе. Диференційованість Я-концепції визначає глибину і тонкість бачення інших, оскільки людина спроможна розрізнати у інших лише ті якості, про наявність/відсутність яких у себе вона, принаймні, задумувалася. Сприйняття інших може деформуватися внаслідок підсвідомої проекції на них неприйнятних для себе рис особистості або приписування їм тих якостей, якими б людина хотіла володіти. При оцінці інших Я-концепція виступає своєрідною точкою відліку.

3. Рівень інструментальності у підході до самого себе, вміння використовувати свої сильні сторони як інструмент впливу на інших людей. Інструментальність Я-концепції означає високий рівень саморефлексії. Використовувати себе як інструмент можливо лише за умови рефлексивного аналізу ситуації, свідомо керуючи власним розвитком [7].

Проведено ряд досліджень професійної свідомості психологів. На думку Н.Ф.Шевченко, остання визначається як «форма свідомості особистості, яка становить собою психічне утворення, що інтегрує професійні знання, які структуровані у певні програми професійних дій, а також знання людини про себе саму, як представника певної професії» [20, с.167]. Проведене монографічне дослідження зумовило висновок, що ядром професійної свідомості психолога виступають значення і смисли, зміст і характер зв'язків та відношень між якими диктується змістом предмета і цілей професійної діяльності. «Професійна свідомість практичного психолога є багаторівневою та багатоконпонентною будовою, що містить у собі професійну освіченість, професійну культуру діяльності, а також мислену діяльність у режимі методологічної рефлексії (розуміння). Трьохкомпонентна структура професійної свідомості практичного психолога представлена професійними поняттями й категоріями, професійними інтересами, мотивами, цілями і професійним сприйняттям навколишнього світу» [20, с.76-77].

Проведено ряд емпіричних досліджень професійної свідомості психологів. Так, у роботі А. І. Зеличенко, Г. І. Степанова показано, що в професійній свідомості психологів виділяється тенденція до утворення конструктивів з опорою на стереотипи соціальної перцепції, а не на теоретичну рефлексію професії [6]. У дисертаційному дослідженні А. Г. Самойлової визначено, що професійна свідомість практикуючих психологів втілює такі показники свідомості індивіда як активність, інтенціональність, здатність до емпатії та рефлексії; підтверджено «взаємозв'язок між рівнем розвитку цих професійно важливих якостей та розвитком професійної свідомості особистості, а також залежність успішності професійної діяльності від рівня сформованості професійної свідомості» [16, с.14].

Ціннісно-сміслові та мотиваційні аспекти професіоналізації практикуючих психологів висвітлено у працях Ж. П. Вірної, Т. А. Кадикової, Н. І. Пов'якель, І. М. Попович, Н. В. Чепелевої та ін. В дисертаційному дослідженні Х. М. Дмитерко-Карабин, присвяченому аналізу впливу смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність майбутніх психологів до професійної діяльності, констатується, зокрема, залежність підвищення кількісних та якісних показників такої готовності від рефлексії студентами психологами власних смисложиттєвих орієнтацій.

Значна кількість робіт присвячена проблемі формування професійно-значущих якостей майбутнього психолога (Г. С. Абрамова, Н. А. Амінов, І. В. Дубровіна, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, Н. Ф. Шевченко, Т. І. Федоток та ін.).

Психологічна готовність до фахової діяльності в галузі практичної психології зумовлює, на думку Н. І. Пов'якель, сформованість поряд з низкою професійно значущих особистісних властивостей і якостей (адекватна самооцінка, сенситивність, емпатійність, толерантність до фрустрацій, відсутність проєкцій тощо), ще й когнітивних умінь (слухати іншого, встановлювати контакт, переконувати і розмовляти, продуктивно рефлексувати тощо), властивостей психічних процесів (здатність до тривалої концентрації, широта і обсяг уваги, оперативність і гнучкість процесів сприймання і мислення, високий інтелектуальний потенціал, розвиненість розумових операцій і процесів тощо) і, нарешті, здатності ті майбутнього фахівця до діалогу і партнерства в побудові професійних відносин, до регуляції професійного мислення [14].

В ряді досліджень наголошується, що рефлексія лежить в основі професійної ідентифікації майбутніх практикуючих психологів. Так, на думку Н. В. Чепелевої, професійна ідентифікація є невід'ємною частиною професійної самосвідомості особистості, що передбачає «прийняття провідних професійних ролей, цінностей та норм, наявність мотиваційних структур, котрі спонукають особистість до ефективної професійної діяльності» [19, с.244].

Пов'язано це з тією обставиною, що спрямованість професійної діяльності психолога на надання психологічної допомоги іншим робить основним інструментом його роботи, окрім спеціальних психологічних технологій, власну особистість (самооцінку, цінності, образ себе та навколишнього світу). Професійна компетентність психолога-практика, вважає Н. В. Чепелева, зумовлює специфічне поєднання теоретичних і практичних знань, необхідних для успішного вирішення професійно-психологічних завдань, а також сформованість метакогнітивного досвіду особистості, що дозволяє фахівцю ефективно і творчо застосовувати різноманітні техніки і технології, аналізувати і використовувати в практичній роботі особистісний досвід життєвих переживань та їх пізнання [19].

На думку Ж.П.Вірної, важливу роль у професійному самовизначення майбутнього психолога відіграє розвиток й збагачення його уявлень про обрану професію. Уявлення особистості про себе як про професіонала, ступінь ідентифікації її «образу Я» з образом професіонала виступає як результат дії мотивації і слугує індикатором мотиваційної сфери особистості, що обумовлює ставлення до професійної діяльності. Таким чином, професійне самовизначення майбутніх практичних психологів передбачає усвідомлення не тільки своїх професійних здібностей (вмінь та навичок), а й усвідомлення відповідності необхідним для психолога-професіонала особистісним якостям [5].

В дослідженнях І. І. Бондаренко, Л. В. Скрипко проаналізовані психологічні умови та соціально-психологічні фактори професійної адаптації практикуючих психологів. Рефлексія при цьому розглядається як внутрішній засіб професійної діяльності наряду з спеціальними знаннями, вміннями та навичками, мотивацією, професійними рисами характеру, здатністю до професійної діяльності, інтелектуально-творчими якостями та адекватним індивідуальними стилем професійної діяльності [3], а рефлексивність

виступає важливою адаптивною особистісною якістю практикуючого психолога [17].

В останні роки появились окремі дослідження, спеціально присвячені вивченню специфіки рефлексії практикуючих психологів на різних етапах професійного становлення. Зазначається [13], що професійна рефлексія психолога-практика спрямована на: усвідомлення себе реального і себе як особистості; усвідомлення себе як професіонала, своїх дій, поведінки та іміджу та прогнозування їхніх наслідків (яким мене бачать інші); усвідомлення змісту запиту клієнта, істотності запиту і його глибинного змісту; усвідомлення змісту ситуації клієнта та можливих засобів її розвитку; моделювання наслідків і прогнозування дій клієнта тощо. На думку дослідниці, професійній рефлексії практикуючого психолога притаманні здвоєність, дзеркальність взаємного відображення суб'єктів спілкування і взаємодії, самопізнання і пізнання суб'єктами один одного, змістом яких виступає відтворення особливостей один одного, особливе посилення когнітивної компоненти, без якої неможливе професійне пізнання інших та самопізнання, усвідомлення суб'єктів професійної взаємодії.

Вводиться (М. В. Бадалова) поняття «здатності до професійної рефлексії в практичних психологів», що включає дві взаємозалежні підсистеми. По-перше, це сукупність уявлень фахівця про особливості ефективної професійної діяльності. По-друге, це сукупність уявлень про себе як суб'єкта професійної діяльності, наявність професійно значущих особистісних якостей, рівень їх сформованості, та визначення способів їхнього розвитку і корекції [1].

У дисертаційному дослідженні І. Я. Мельничук [10] рефлексивні механізми розглядаються як необхідний компонент рефлексії. Рефлексивні механізми при постановці професійних цілей сприяють більш глибокому і детальному аналізу та усвідомленню проблеми, її новому баченню, відмові від стереотипних та висуненню нових, творчих цілей. За допомогою рефлексії здійснюється також процес контролю та оцінки на всіх етапах цілеутворення. Дослідник виділяє в ролі базових видів рефлексивних механізмів цілеутворення контрольно-оцінні та конструктивно-креативні, що проявляються у всіх сферах функціонування рефлексії (самосвідомості, мисленні, спілкуванні). У сфері мислення ці механізми ґрунтуються на усвідомленні базових цілей професійної діяльності, узагальнених теорій, основних

технологій діяльності, а також на вмінні будувати моделі та схеми досягнення цілей, робити припущення і формулювати твердження на основі узагальнення, конкретизації, порівняння. У сфері комунікації – на усвідомленні цілей клієнта, вмінні зорієнтувати його у власних цілях, зіставленні цілей клієнта з професійними цілями та можливостями психолога. У сфері самосвідомості рефлексивні механізми ґрунтуються на усвідомленні власних індивідуальних особливостей, можливостей, потреб, мотивів, цілей, ціннісних орієнтацій тощо.

Загалом, можна стверджувати, що в складному, багатоплановому процесі професійного становлення практикуючого психолога з притаманному йому специфічною структурою та динамікою, найбільш істотними рефлексивними компонентами є особистісна рефлексія та рефлексія майбутньої фахової діяльності. Особистісна рефлексія є рефлексією у сфері самосвідомості, усвідомлення самого себе як суб'єкта професійної діяльності, наявності професійно значущих особистісних якостей, рівня їх сформованості, визначення способів їхнього розвитку і корекції. Рефлексія фахової діяльності є складним процесом, що включає передусім інтелектуальний та міжособистісний аспекти рефлексії. Це усвідомлення основ та структури ефективної професійної діяльності, професійних цінностей та перспектив, особливостей професійної взаємодії та позицій суб'єктів цієї взаємодії, на основі чого здійснюється адекватна регуляція діяльності.

Перспективи подальшого пошуку ми вбачаємо, передусім, в обґрунтуванні та апробації ефективних шляхів розвитку виділених рефлексивних компонентів в процесі підготовки майбутніх практичних психологів.

Список використаних джерел

1. Бадалова М.В. Формирование у будущих психологов интеллектуальной готовности к решению консультативных задач// Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. – К., 2004. – 18 с.
2. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – К.: Укртехпрес, 1997. – 216 с.
3. Бондаренко І.І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців: Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. — К., 2004. — 19 с.
4. Варбан М.Ю. Рефлексия профессионального становления в студенческие годы: дис ... канд. психол. наук. — К, 1999. — 181 с.
5. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога. – Луцьк: Вежа, 2003. – 320 с.

6. Зеличенко А.И., Степанова Г.И. Психосемантика и изучение профессионального сознания психологов// Вестник МГУ. Сер. 14: Психология, 1989. - №3. – С. 20-32.
7. Кислицына Т.А. Организация рефлексивных процессов в самовоспитании студентов// Проблемы логической организации рефлексивных процессов. – Новосибирск, 1986. – С. 196-197.
8. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі, т.1. – К.: Форум, 2002. – 319 с.
9. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі, т.2. – К.: Форум, 2002. – 335 с.
10. Мельничук І.Я. Формування рефлексивних механізмів цілеутворення в процесі розв'язання професійно-психологічних задач: Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. - К., 2001. - 20 с.
11. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя: Автореф. док.дис. - М., 1995. – 36 с.
12. Основи практичної психології/ В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2003. – 536 с.
13. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика// Практична психологія та соціальна робота, 1998. — №6-7. — С. 3-6.
14. Пов'якель Н.І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога// Психологія: Зб. наук.пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. – Вип.. II. – С. 102-108.
15. Ронзин Д.В. Профессиональное сознание учителя как научно-практическая проблема// Психол. журнал, 1991. - №5. – С. 65-72.
16. Самойлова А.Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів: Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. – Запоріжжя, 2005. – 19 с.
17. Скрипко Л.В. Соціально-психологічні фактори адаптації практичних психологів у закладах освіти: Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. – Київ, 1998. – 16 с.
18. Столин В.В. Самосознание личности. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — 286с.
19. Чепелева Н.В. Внутрішні смислові конфлікти як фактор становлення професійної компетентності майбутніх практичних психологів// Конфлікти в педагогічних системах. – Вінниця, 1997. – С. 320-322.
20. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки. – К.: Міленіум, 2005. -298 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Badalova M.V. Formirovanie u budushchih psihologov intelektual'noj gotovnosti k resheniyu konsultativnykh zadach// Avtoref. dis. ... kand. psiholog. nauk. – К., 2004. – 18 s.
2. Bondarenko A. F. Psihologicheskaya pomoshch': teoriya i praktika. – К.: Ukrtekhpres, 1997. – 216 s.
3. Bondarenko I.I. Psihologichni umovi effektivnoi profesijnoi adaptacii psihologiv-pochatkivciv: Avtoref. dis. ... kand. psiholog.nauk. — К., 2004. — 19 s.
4. Varban M.YU. Refleksiya professional'nogo stanovleniya v studencheskie gody: dis ... kand. psihol. nauk. — К., 1999. — 181 s.
5. Virna ZH.P. Motivacijno-smislova reguljaciya u profesionalizacii psihologa. – Luc'k: Vezha, 2003. – 320 s.

6. Zelichenko A.I., Stepanova G.I. Psihosemantika i izuchenie professional'nogo soznaniya psihologov// Vestnik MGU. Ser. 14: Psihologiya, 1989. - №3. – S. 20-32.
7. Kislicyna T.A. Organizaciya reflektivnyh processov v samovospitanii studentov// Problemy logicheskoy organizacii reflektivnyh processov. – Novosibirsk, 1986. – S. 196-197.
8. Maksimenko S.D. Rozvitok psihiki v ontogenezi, t.1. – K.: Forum, 2002. – 319 s.
9. Maksimenko S.D. Rozvitok psihiki v ontogenezi, t.2. – K.: Forum, 2002. – 335 s.
10. Mel'nichuk I.YA. Formuvannya reflektivnih mekhanizmiv cileutvorenniya v procesi rozv'zannya profesijno-psihologichnih zadach: Avtoref. dis. ... kand. psiholog. nauk. - K., 2001. - 20 s.
11. Mitina L.M. Psihologiya professional'nogo razvitiya uchitelya: Avtoref. dok.dis. - M.,1995. – 36 s.
12. Osnovi praktichnoї psihologii/ V. Panok, T. Titarenko, N. Chepeleva tain. – K.: Libid', 2003. – 536 s.
13. Pov'yakel' N.I. Profesijna refleksiya psihologa-praktika// Praktichna psihologiya ta social'na robota, 1998. — №6-7. — S. 3-6.
14. Pov'yakel' N.I. Psihologichna gotovnist' do partnerstva i osoblivosti profesijnoї samoregulyacii praktichnogo psihologa// Psihologiya: Zb. nauk.pr. NPU im. M.P. Dragomanova. – K.: NPU im. M.P. Dragomanova, 1998. – Vip.. II. – S. 102-108.
15. Ronzin D.V. Professional'noe soznanie uchitelya kak nauchno-prakticheskaya problema// Psihol. zhurnal, 1991. - №5. – S. 65-72.
16. Samojlova A.G. Osoblivosti formuvannya profesijnoї svidomosti majbutnih psihologiv: Avtoref. dis. ... kand. psiholog. nauk. – Zaporizhzhya, 2005. – 19 s.
17. Skripko L.V. Social'no-psihologichni faktori adaptacii praktichnih psihologiv u zakladah osviti: Avtoref. dis. ... kand. psiholog. nauk. – Kiïv, 1998. – 16 s.
18. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti. — M.: Izd-vo MGU, 1983. — 286s.
19. CHEpeleva N.V. Vnutrishni smislovi konflikti yak faktor stanovlennya profesijnoї kompetentnosti majbutnih praktichnih psihologiv// Konflikti v pedagogichnih sistemah. – Vinnicya, 1997. – S. 320-322.
20. SHEvchenko N.F. Stanovlennya profesijnoї svidomosti praktichnih psihologiv u procesi fahovoї pidgotovki. – K.: Milenium, 2005. -298 s.

Shaposhnikova Yu. G.

REFLEXIVE COMPONENTS IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

The article analyzes psychological research process of professional development. It is stated that the most significant reflexive components are personal reflection and reflection of future professional activity in a multidimensional process of professional practical psychologist development. Personal reflection is awareness of oneself as a subject of professional activity, the availability of professionally significant personal qualities and their level of formation, the definition of ways of development and correction. Reflection of professional activity includes awareness of the foundations of the structure of an effective professional activity, professional values and prospects, features of professional interaction and positions of

the subjects of such interaction on the basis of which adequate regulation of such activities is carried out.

Keywords: *professional development, practical psychologist, reflection, professional consciousness.*

Шапошникова Ю.Г.

**РЕФЛЕКСИВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ
СТАНОВЛЕНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ КАК ПРЕДМЕТ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА**

В статье анализируются психологические исследования процесса профессионального становления. Показано, что в многоаспектном процессе профессионального становления практического психолога с присущей ему специфической структурой та динамикой наиболее существенными рефлексивными компонентами являются личностная рефлексия и рефлексия будущей профессиональной деятельности. Личностная рефлексия является осознанием себя в качестве субъекта профессиональной деятельности, наличия профессионально значимых личностных качеств, уровня их сформированности, определение способов развития и коррекции. Рефлексия профессиональной деятельности включает осознание оснований та структуры эффективной профессиональной деятельности, профессиональных ценностей и перспектив, особенностей профессионального взаимодействия та позиций субъектов такого взаимодействия, на основе которых осуществляется адекватная регуляция такой деятельности.

Ключевые слова: *профессиональное становление, практический психолог, рефлексия, профессиональное сознание.*

ШВАЛЬ ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ

доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, професор кафедри соціальної роботи факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В ЗРІЛОМУ ВІЦІ

В статті розглядається проблема соціального благополуччя особистості. Виявилось, що проблема благополуччя постає особливо актуальною для осіб середнього віку (36 -50 років). В теоретико-психологічному плані екологічної психології дане питання в контексті образу життя релевантне проблемі визначення функціонального місця благополуччя у структурі життєдіяльності особистості. Для пошуку відповіді на це питання нами було проведено цикл теоретико-експериментальних досліджень, яких охоплював три провідних аспекти організації життєдіяльності особистості. Це, по-перше, діяльнісний аспект, пов'язаний з власною життєвою активністю індивіда, по-друге, комунікативний аспект, пов'язаний з особливостями міжособистісних відносин індивіда, по-третє, середовищний аспект, пов'язаний з особливостями сприйняття й оцінки загальної ситуації життєдіяльності.

На основі теоретико-експериментальних досліджень було виділено три фактори особистісної значущості благополуччя в структурі способу життя осіб середнього віку – задоволеність життєвим положенням, зміни у структурі між особових стосунків, сприйняття і оцінка загальної ситуації життєдіяльності.

Показано, що перехід до ідеї благополуччя є проявом процесу соціалізації особистості у зрілому віці. Він має за основний вектор турботи про життя, який виявляється щонайменше на рівнях турботи про: близьких, власне тіло, екологічність середовища, правильність перебігу життя.

Ключові слова: *благополуччя, зрілий вік, особистість, середовище, соціалізація, турбота.*

Постановка проблеми. Благополуччя особистості раптово стало одним з найпопулярніших об'єктів гуманітарних досліджень. То й виникає питання: це просто чергова модна тема, чи воно стало реальною соціально-психологічною проблемою буття людей? А якщо це дійсна проблема, то у чому, власне, полягає сама проблемність: нам його катастрофічно не вистачає, чи ми прагнемо, щоб його було все більше і для всіх?

У контексті психологічної концепції образу життя, яка розробляється в рамках екологічної психології, ці питання можна «згорнути» до одного, ключового, на наш погляд. Це питання про функціональне місце феномену благополуччя у структурі життєдіяльності особистості. Для пошуку відповіді на це питання нами було проведено цикл теоретико-експериментальних досліджень, яких охоплював три провідних аспекти організації життєдіяльності особистості. Це, по-перше, діяльнісний аспект, пов'язаний з власною життєвою активністю індивіда, по-друге, комунікативний аспект, пов'язаний з особливостями міжособистісних відносин індивіда, по-третє, середовищний аспект, пов'язаний з особливостями сприйняття й оцінки загальної ситуації життєдіяльності.

Загальна архітектоніка дослідження будувалась за віковим принципом, тобто на кожному віковому етапі розвитку особистості ми досліджували всі три аспекти, виявляючи специфіку їх соорганізації та змістовного наповнення. Виявилось, що проблема благополуччя постає особливо актуальною для осіб середнього віку (36 -50 років), тому у даній статті ми зупиняємось саме на цій категорії людей.

Основний матеріал.

Аналіз отриманих даних показує наявність трьох провідних факторів, які визначають суттєве зростання особистісної значущості благополуччя в структурі образу життя осіб середнього віку.

Перший фактор – це виникаюча до середнього віку задоволеність наявним життєвим положенням, як у соціально-статусному, так і в професійному аспектах життєдіяльності. Життєва суєта, зв'язана із прагненням до досягнень і успіху переміняється прагненням до стабільності й упорядкованості життя. Так, за нашим даними¹³, серед молоді у віці від 23 до 35 років, що має вищу освіту й добре працевлаштована, приблизно 80% орієнтовані на подальші життєві зміни. Орієнтація на зміни може приймати найрізноманітніші форми й охоплювати самі різні сфери життя, але для цієї групи респондентів характерним є фактична відмова від обговорення теми життєвого благополуччя. Сама тема життєвого благополуччя

¹³ Дослідження проводилося в період 2016 – 2018 р.р., у ньому взяли участь 125 дорослих респондентів із середнім рівнем доходів, з них 61 людей у віці 23 – 35 років і 64 людини у віці 36 -50 років. У дослідженні використовувався комплекс якісних методів: стандартизоване інтерв'ю, опитування й групове обговорення. Результати були оброблені за допомогою методів контент-аналізу й наступної статистичної обробки даних.

для них зводиться або до того ж досягненню успіху, або до одержання різних задовольств від життя. Близько 15% респондентів (жінки) бачать бажані зміни в напрямку досягнення життєвої стабільності й благополуччя. Для цієї групи майбутнє представлене або у вигляді знаходження сімейного благополуччя (найбільш частими є висловлення, типу: «добре вийти заміж і більше ні про що не турбуватися»), або досягнення стабільності в професійній сфері (найбільш частими є висловлення, типу: «знайти гарну роботу, щоб хоч щось робити й одержувати гарну зарплату»)¹⁴. І тільки 5% молодих людей взагалі не орієнтовані на які-небудь життєві зміни.

Зовсім інша, прямо протилежна картина спостерігається у віковій групі від 36 до 50 років. Життєві зміни починають обговорюватися не в контексті розвитку, а в контексті життєвих труднощів і необхідності їх подолання. Сама ідея й необхідність змін викликають опір, а в деяких випадках і відвертий страх. Основна причина такого опору й страху – невідомість і непередбачуваність наслідків зміни, тобто майбутнього.

Майже 75% людей цієї вікової категорії зорієнтовані на збереження устояного способу життя, навіть якщо в ньому чітко видні вже усталені негативні аспекти. Для них будь-які зміни несуть у собі погрозу вже усталеному, хоч якомусь, але благополуччю. Обговорюючи можливе майбутнє, можливі зміни вони вибудовують переважно негативний прогноз розвитку подій і підкреслюють, що їх «життя вже навчило». Іншими словами, для цієї групи респондентів характерний перехід від позитивних очікувань життєвих подій до песимістичних прогнозів щодо можливих змін. Метафорично виражаючись, радісні очікування молодості змінюються песимістичними прогнозами зрілості. Однак більш детальний аналіз показує, що реальним мотивом опору змінам є аж ніяк не страх перед майбутнім (принаймні, у нашій вибірці він був відзначений тільки в 4% респондентів), а бажання зберегти той рівень суб'єктивного благополуччя, який уже досягнуто. Особливо яскраво це виявилось при доборі метафор, які з погляду учасників обговорення, найбільше точно відображають їхню життєву ситуацію. Зазвичай учасники використовували різні народні прислів'я й приказки, які інтерпретуються ними як: «народна мудрість говорить». По час-

¹⁴Цікаво, що аналогічні життєві установки ми виявили при дослідженні життєвих перспектив в 90% студентів з обмеженими функціональними можливостями (докладніше див. Швалб Ю.М., Тищенко Л.В. Майбутнє і сьогодення студентів з обмеженими функціональними можливостями: психологічні аспекти. Монографія. - К. Основа. 2015 -240 с.).

тоті згадувань найбільш використовуваними (майже 65% усіх метафор) виявилися три прислів'я: « від добра добра не шукають», «краще ворог гарного» і «краще синиця в руках, чим журавель у небі». Ще 13% склали прислів'я, типу «не буди лиха, поки воно тихо» і згадування китайського прокльону «щоб тобі жити в епоху змін». Інші 22% склали різні метафори, які за змістом збігалися з наведеними вище, але мали яскраво виражений особистісний зміст. Серед них були й досить поетичні, типу: «Метелик не знає, у що він перетвориться, тому краще як можна довше залишатися метеликом». До сказаного слід додати, що в цій підгрупі жоден з учасників жодного разу не згадав ні одного прислів'я протилежного змісту (типу: «під лежачий камінь і вода не тече»). Цей факт нам представляється досить важливим, тому що він показує, що дана метафорична форма є вираженням стійкої соціальної установки, яка реально направляє й організує соціальну поведінку індивідів.

Така життєва стратегія, що спрямована на досягнення й збереження суб'єктивного благополуччя виявляється досить ефективною за умови відносної стабільності соціальних умов життя. Але якщо зовнішні обставини змінюються так, що зберегти усталений спосіб життя вже неможливо, то індивід переживає свою ситуацію як життєву катастрофу. Як правило, це виражається в «залипанні» у власнім минулому – воно ідеалізується й представляється як «найкращий час у моєму житті», при цьому майбутнє прогнозується тільки в негативних змінах, а сьогодення переживається як безвихідне й безглузде.

Однак у цій же віковій групі (36-50 років) досить чітко прослідковується наявність ще двох позицій щодо питання про співвідношення орієнтації на зміни або стабільність. Невелика частина респондентів (близько 10%) утверджують саму ідею необхідності змін, але тільки як вимушену умову збереження життєвого благополуччя. Психологічна позиція людей цієї підгрупи може бути виражена в такий спосіб: «Життя, на жаль, увесь час змінюється, і щоб зберегти благополуччя треба бути готовим до цих змін». На відміну від попередньої підгрупи, ці респонденти вважають, що спрогнозувати зміни в сучасному динамічному світі неможливо й, тому, треба бути готовими до будь-яких змін. Така гнучка, пластична й адаптивна позиція є, очевидно, досить конструктивною. Самі респонденти описують її як здатність «прийняття» будь-яких змін, як уміння жити «тут і за-

раз». Ця здатність затверджується ними як головна підстава досягнення особистісного благополуччя. Але така «реалістичність» імпліцитно містить у собі одне досить істотне обмеження, пов'язане з тим, що неможливо бути готовим до будь-яких змін. Тому що зміни наступають раптово й непередбачене, то завжди виникає момент руйнування особистісного благополуччя й виникає необхідність прийняття (розуміння й осмислення) цих змін і відповідної перебудови способу життя для відновлення благополуччя. Приведемо тільки один, цілком типовий приклад з розповіді матері (46 років) про свою ситуацію взаємодії з дочкою (25 років): «Через рік, після того як вона закінчила університет, вона раптом вирішила їхати працювати закордон. Я дуже страждала, що її тепер немає поруч із мною, тому що вона була дуже близькою мені людиною. Але потім я із цим упокорилася, навіть поміняла роботу й стала більше заробляти, і тепер я можу кожні півроку їздити до неї в гості на цілий тиждень. Ми тепер знову щасливі».

Таку життєву стратегію можна умовно визначити як «готовність до змін заради відновлення життєвого благополуччя». Як ми вже говорили, вона є досить конструктивною, але часто приводить до виникнення й переживання того, що в сучасній психотерапії прийнято називати екзистенціальною кризою. Внутрішня здатність подолання цих кризових станів і визначає рівень особистісного благополуччя індивіда.

Третю групу цієї вікової категорії склали близько 15% учасників, які зв'язували благополуччя винятково із власною життєвою активністю. Їхня основна теза може бути сформульована в такий спосіб: «Людина може бути благополучною тільки тоді, коли в неї є можливість реалізувати власні інтереси». Аналіз висловлень показує, що ідея особистого благополуччя пов'язана із двома предикаціями:

- можливості як особистісний показник ступеня суб'єктивної волі;
- інтереси, які протиставляються потребам і зовнішній необхідності.

Усі респонденти цієї підгрупи підкреслюють, що можливості лежать не в просторі об'єктивних характеристик ситуації, а в просторі усвідомлення свого власного потенціалу й обмежень. Поняття інтересу вони використовують для фіксації найбільш особистісних значимих смисложиттєвих відносин. З'єднання цих частин у цілісний конструкт показує, що для цієї підгрупи благополуччя – це результат вільної реалізації особистісного потенціалу в значимих смисложиттєвих відносинах. У такому розумінні саме

переживання благополуччя відривається від наявного соціального або ситуативного контексту життя й переноситься у внутрішній, суб'єктний план як показник самореалізованості особистості й свідомості життя.

Досить примітним є ставлення респондентів до проблеми змін і майбутнього. У рамках їх базової установки цілком логічним і обґрунтованим представляється твердження, що, вони самі є джерелом і носієм життєво значимих змін. Причому, у психологічному плані це не зашкалювана інтернальність, а високий рівень усвідомлювання своїх власних дій і їх наслідків. При цьому, зміни й сила зовнішніх обставин зовсім не відкидається, а розглядається як нормальний, природній стан середовища, як зміна умов реалізації власних інтересів, які просто треба враховувати для корекції програм діяльності. Майбутнє, у цьому конструкті, представлено не стільки через прогнозування зовнішніх змін, скільки через проектування змісту й форм керування власними діяльностями.

Саме благополуччя в цій стратегії стає природнім наслідком процесів самоактуалізації особистості, а суб'єктивний рівень благополуччя фактично оцінюється індивідом по ступеню реалізованості різних життєвих проєктів.

Таким чином, у діяльнісному плані, тобто в просторі соціальної активності індивіда, чітко проявляється зрушення у ціннісно-значенневих підставах організації життєдіяльності. Це зрушення полягає в тому, що ідея успішності й, відповідно, прагнення до успіху за всяку ціну, починає замінюватися ідеєю благополуччя й прагненням до стабільності, життєвої рівноваги й комфорту. Зміна ціннісно-значенневих орієнтирів приводить до зміни форм організації й життєдіяльності в цілому, і конкретних форм цілепокладання. Коли ідея цілеспрямованості замінюється ідеєю доцільності, то механізми цілепокладання замінюються механізмами цілеутворення. Доцільність, як загальний принцип організації й управління діяльністю, виникає в таких ситуаціях вибору, коли наявні умови представлені суб'єкту у вигляді обмеженого набору альтернатив. Принцип доцільності організації життя полягає в співвіднесенні значимості мети й ціни витрат на її досягнення. Причому, альтернативними можуть бути будь-які компоненти акту діяльності при розв'язку задач – і цільові конструкти, і засоби, і способи, і матеріал, і значимі умови, і очікуваний результат діяльності. Цілеутворення – це завжди питання доцільності, і поки людина приймає цей

принцип як системотвірний, вона постійно перебуває в певній ціннісно-значеннєвій «вилці». З одного боку, усі здійснювані дії раціональні, правильні й відповідні життєвим цілям, але, з іншого боку, завжди залишається думка, що ціна, заплачена за досягнення цілей, виявилася значно вищою за вартість отриманих результатів.

Психологічна фіксація на цьому розриві приводить до істотного знецінювання будь-яких отриманих у житті результатів, стає джерелом невротизації й, в остаточному підсумку, підставою того, що в психології прийнято визначати як «криза середнього віку». Іншими словами, перехід до базової життєвої ідеї благополуччя, незважаючи на все її позитивне звучання, містить у собі зародок глибокої життєвої кризи й внутрішньособистісного конфлікту.

Другим фактором благополуччя є зміни в системі міжособистісних відносин індивіда. Ці зміни мають цілком об'єктивну біо-соціальну природу й пов'язані із природними змінами у віковій структурі родини – власні діти ростуть, а власні батьки старіють. Діти, як правило, уже вступають у підлітково-юнацький вік, а батьки – у передпенсійний. Обоє ці процеси вимагають істотної перебудови всієї системи взаємодій особистості, у першу чергу, у напрямку посилення турботи й про тих, і про інших.

Чому саме турботи, і про яку турботу ми тут говоримо?

Почнемо із взаємодій з підростаючими дітьми. Звичайно ж, батьки опікуються про дітей усе їхнє життя – народна мудрість говорить, що головне завдання батьків – це довести дітей до пенсії. Але в цьому напів-смутному, напів-жартівливому вислові закладена базова соціокультурна установка на сталість і нескінченність батьківського ставлення до дітей, незалежно від їхнього віку. Більше того, та ж народна мудрість затверджує, що «маленькі дітки – маленькі бідки, а великі дітки – великі бідки», підкреслюючи, що з віком проблеми дітей не зменшуються, а хвилюють і турбують батьків усе більше й більше.

У той же час, саме поняття турботи в психології, напрочуд, слабко розроблене (очевидно, через його оманну повсякденну зрозумілість)¹⁵.

Ми виходимо з того, що турбота є цілеспрямованою дією¹⁶, тобто в психологічному описі вона повинна характеризуватися по всіх базових па-

¹⁵ Не вступаючи тут у дискусію з різними авторами й трактуваннями, укажемо тільки на те, що нам ближче всього підхід Н.І.Козлова, який безпосередньо зв'язує поняття турботи з поняттям благополуччя.

раметрах конкретного акту діяльності (мотив, усвідомлювана мета, уявлення про спосіб і засоби, розуміння матеріалу й умов, прогнозований результат тощо¹⁷). Турбота як дія завжди спрямована на іншу людину, а всі форми турботи про себе (може, можна сказати «аутозабота»?) є її інтеріоризованими формами, тобто здійснюється по формулі: «Я опікуюся про себе як ... мати рідна, ... про найдорожчий і улюблений тощо».

Турбота як акт діяльності є культурним феноменом по своєму походженню й соціальним по формах реалізації, тобто у свідомості людей вона представлена як деяка культурна ідея й принцип взаємодії й має певні для кожного конкретного соціуму стандарти й норми реалізації. Для всіх форм її прояву загальним є одне – турбота здійснюється в таких взаємодіях, де один суб'єкт взаємодії усвідомлено й добровільно дає іншому суб'єкту більше, ніж того потрібно безпосередньо по комунікативній ситуації. При обов'язковій умові, що суб'єкт дії сам розглядає свою дію (або опредмечену частину результату дії), як благо для іншого суб'єкта. Іншими словами, турбота виражається в непрагматичному добровільному акті дарування іншому понад-нормативного блага.

Турбота може приймати відчужені форми у вигляді професійної діяльності або змушених форм взаємодії, але у власне психологічному плані вона є конструктором свідомості дорослості, одним з його психологічних новоутворень і проявляється як особистісна спрямованість і здатність до турботи про інших¹⁸. Провідним мотивом турботи є ціннісне ставлення до іншого, засноване на почутті любові або емоційної прихильності. Основною метою турботи є доставляння задоволення й радості життя іншому (зробити приємне). Основні засоби й способи турботи лежать у просторі забезпечення або поліпшення функціональних станів іншого, але при цьому вони завжди мають і знаково-символічну природу вираження ціннісно-символічного змісту відносини суб'єкта турботи¹⁹. Турбота як соціально-психологічна взаємодія припускає одержання двох результатів: на стороні

¹⁶ Ми вважаємо, що обговорювати турботу як прояв інстинкту – це неприпустиме біологізаторство. Більше того, проявом турботи у тварин можна вважати тільки ті поведінкові акти, які виходять за межі інстинктивної поведінки і є прямим показником інтелектуальної й розумної основи в поведінці тварин.

¹⁷ Набір параметрів, природно, може варіюватися залежно від прийнятої схеми опису акту діяльності.

¹⁸ У великих родинах при високій зайнятості батьків завжди існувала соціальна норма здійснення турботи старшими дітьми стосовно молодших або турботи про немічного члена родини. Ця традиція широко поширена й зараз, але вона свідчить не про те, що турбота властива дитинству, а про форми й механізми дорослішання, прийнятих у тому або іншому соціумі.

¹⁹ Утрата ценностно-символической функции как раз и определяет отчужденные формы заботы.

суб'єкта здійснення турботи – це почуття актуалізованості й реалізованості свого ціннісно-символічного ставлення до іншого, а на стороні суб'єкта одержання турботи – почуття непрагматичної вдячності за виявлену турботу.

У динаміці сімейних взаємодій можна виділити цілий ряд нормативних типів, що послідовно переминаються, прояву турботи. Тому, турбота й дбайливість дорослого по відношенню:

- до малюка й маленькій дитині полягає, не в забезпеченні й задоволенні вітальних потреб і потреб (це – нормативна частина батьківських дій), а в понад-нормативній взаємодії, у якій усіма доступними для дорослого формами комунікації виражається любов і цінність дитину (Турбота про емоційну прихильність).

- до дитини дошкільного віку – у створенні максимально сприятливих умов психічного розвитку й підтримки в зонах найближчого розвитку (Турбота про переживання радості й щастя).

- до дитини на етапі шкільної соціалізації – у допомозі в освоєнні різних форм соціальної взаємодії в широкій соціальній ситуації розвитку (Турбота про соціальну адаптивність).

- до підлітка – у підтримці реалізації особистісних інтересів у формах соціально прийнятної активності (Турбота про безпеку).

- до юнацтва – в особистіснім прийнятті ініціатив і життєвих устремлень (Турбота про самостійність).

- до молодості – у діючій підтримці життєвих проєктів (Турбота про успішність).

- до дорослості – у підтримці й утвердженні правильності прийнятих життєвих рішень і зроблених виборів (Турбота про благополуччя).

- до літніх – у демонстрації збереження й посилення значимості їх ролі в сімейнім житті (Турбота про забезпеченість).

- до старих – у підтримці почуття осмисленості прожитого життя (Турбота про спокій і умиротворення).

Таким чином, ми стверджуємо, що турбота про інших стає не тільки соціально-психологічним новоутворенням дорослості, але й тим значущим центром, який стягує на собі базові підстави переживання благополуччя в зрілості. Функціональне місце благополуччя в структурі акту життєвої ко-

мунікації можна відобразити в наступній схемі, яка, по суті, є розгорненням схеми акту соціальної взаємодії (рис.1).

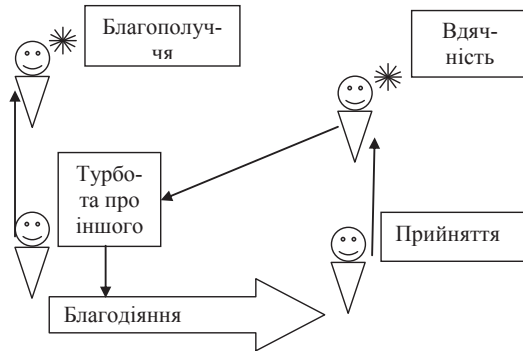

Рис. 1. Функціональне місце благополуччя в структурі акту життєвої комунікації

Дана схема наочно показує, що переживання благополуччя не зв'язане ні з матеріально-фінансовим станом індивіда (його добробутом), ні із предметними умовами його життя, а є функцією особливого соціокультурного типу взаємодії. Крім того, тут треба відзначити, що, хоча ми розглядали даний аспект життєвого благополуччя через призму індивідуальних взаємодій у сімейних системах, але на наш погляд, ця модель добре описує благополуччя як функцію взаємодії будь-яких соціальних суб'єктів, від мікро до макрорівнів.

Аналіз благополуччя соціальних суб'єктів ніяк не входить у тему нашої роботи, тому ми не будемо далі зупинятися на цьому питанні. Але те, що психологічне благополуччя особистості тісно пов'язане із соціальною ситуацією його життя – не викликає сумнівів.

Третій фактор благополуччя особистості – сприйняття й оцінка загальної ситуації життєдіяльності (середовищний аспект). У першу чергу відзначимо, що в даному контексті ми будемо розглядати відношення до середовища існування як фактору благополуччя особистості, тобто в екопсихологічному, а не в соціо-біологічному підході. У соціологічній й, особливо, у біологічних теоріях поняття середовища береться в надзвичайно розширювальній тлумаченні, як сукупність усіх зовнішніх факторів, що впливають на життєдіяльність і поведінку конкретного індивіда (організм-

му), що приводить до неможливості операціолізації поняття навколишнього середовища, і превалюванні в дослідженнях самого непродуктивного виду емпіризму.

У наших дослідженнях ми пропонуємо використовувати поняття середовища в більш вузькому й більш психологічному значенні. Навколишнє середовище – це сукупність усвідомлюваних зовнішніх обставин життєдіяльності, які безпосередньо включаються індивідом у систему керування діяльностями (поведінкою) і регуляції суб'єктивних станів. Із цього визначення випливає ряд кардинальних наслідків. По-перше, це означає, що в психологічне поняття навколишнього середовища не можна включати ті фактори, які, хоча й мають об'єктивну природу, але не усвідомлюються індивідом як реально існуючі й, навпаки, необхідно включати ті, які можуть не мати об'єктивної підстави існування, але сприймаються як дійсність життя. Так, наприклад, наявність і ступінь інтенсивності сонячної радіації, хоча й є об'єктивним чинником, але не сприймається й не усвідомлюється індивідом, а наявність підступної магії в сусідки-ведьмачки, хоча й не має об'єктивних підстав, але може сприйматися й усвідомлюватися як абсолютна середовищна реальність. По-друге, не можна плутати абстрактне знання з усвідомленням – у повсякденному житті наші дії будуються на підставі уявлень про реальність, на відміну від більшості професійних практик, які будуються на підставі тих або інших видів наукового знання, тобто навколишнє середовище представлене у свідомості індивідів, переважно через уявлення, а не через знання. По-третє, у структуру середовищних факторів необхідно включати тільки ті, на які індивід орієнтується безпосередньо при побудові власної дії, незалежно від довжини використовуваного логічного ланцюжка опосередкувань при побудові комунікативного обґрунтування цієї дії. Так, наприклад, якщо в наукових теоріях і дослідженнях ми цілком можемо обговорювати «ефект метелика», то в середовищному підході ми змушені обмежуватися тільки прямими причинно-наслідковими зв'язками.

Крім того, запропонований підхід дозволяє більш змістовно структурувати поняття навколишнього середовища «за вертикаллю», тобто за рівнями мікро-, мезо- і макросередовища. Так мікросередовище може бути представлена як сукупність ситуативних обставин, що детермінують побудову конкретних дій і станів індивіда. Мезосередовище – як сукупність умов,

що утворюють організаційну інфраструктуру розгортання значимих видів діяльностей. Макросередовище – як представлений соціо-природний Світ, що задає закони розгортання життя й побудови життєдіяльності.

Тому ми беремо поняття ситуації життєдіяльності, яке ширше поняття «соціальна ситуація» і поняття й поняття життєвого благополуччя, яке ширше поняття соціального благополуччя.

У контексті ж нашої роботи важливо те, що в певний період дорослості стійко спостерігається зміна психологічних підстав суб'єктивних оцінок і відносин до навколишнього середовища. Ідея правильності життя трансформується й набуває ознак, які прямо пов'язані з переживанням життєвого благополуччя.

У мікросередовищі, яке охоплює коло людей і предметностей, з якими індивід вступає в безпосередню й повсякденну взаємодію, провідним стає відношення, засноване на ідеї комфорту. Якщо успіх визначає місце індивіда в соціальних структурах і відносинах, то комфорт і благополуччя визначає якість організованості суб'єктивної, внутрішньої складової цьому життю. Ідеї комфорту й благополуччя дозволяють індивідові як би «вийти» із соціальних взаємодій і «обернутися» на власне існування, метафорично виражаючись «залишитися наодинці зі своєю власною тілесністю». Добре відомо, що психологічні границі тілесності лежать у рамках тієї предметності, яку індивід ідентифікує як винятково «свою»²⁰. Однак, питання границь фіксує тільки предметну сторону проблеми тілесності, а відношення індивіда до цієї предметності фіксується через категорію комфорту.

Ідея комфорту як особистісне переживання фіксує ті способи організації свого тілесного існування, які індивід оцінює як максимально сприятливі. Ідея комфорту, таким чином, фіксує суб'єктивну оцінку якості організації тілесної сторони соціальному життю індивіда. Переживання комфортності, звичайно ж, не вичерпується чисто тілесним відчуттям зручності в наявних предметних умовах життя, але містить у собі й цілком рефлексивну оцінку самих зовнішніх обставин життя. Ця рефлексивність пов'язана з тим, що оцінка обставин будується по суб'єктивно певних критеріях віднесеності конкретних

²⁰ Развернутый анализ психоаналитических подходов содержится в работах Нартовой-Бочавер. В экопсихологическом подходе особый интерес представляют работы по структуре экологического сознания (см. напр. работы А.Верника, И. Кряж, А.Левочкиной, В.Скребца и др.).

обставин до певної задачі життєдіяльності, яка є актуальною для індивіда в цей момент. Тому почуття комфорту, по-перше, завжди прив'язане до конкретного типу задач (комфортно для роботи, відпочинку, або, навіть, життя) і, по-друге, задає цілісність переживання індивідом і свого положення в ситуації, і якості самої ситуації. Почуття комфорту, таким чином, стає одним із психологічних інструментів суб'єктивації ситуації й життєвого простору, перетворюючи їх в «мою ситуацію» і «мій простір».

До сказаного додамо, що на мікросередовищному рівні істотним фактором переживання комфорту й благополуччя стає стан здоров'я індивіда. Причому, йдеться не стільки про медичні показники здоров'я, скільки про внутрішнє, психологічне переживання індивідом себе як здорової/хворої людини. Переживання власного стану здоров'я стає одним із значимих факторів, що опосередковують ставлення індивіда до всіх інших складових життєдіяльності.

На **рівні мезосередовища** кількість і якість факторів, що впливають на переживання благополуччя, значно міняється, у першу чергу, у зв'язку з високим ступенем його структурної складності. У той же час, у численних соціологічних дослідженнях показане, що рівень життя (або соціально-економічна якість життя) досить слабо корелює з переживанням життєвого благополуччя, а в деяких випадках, взагалі з'являється негативний кореляційний зв'язок²¹. Цей факт, на наш погляд, означає, що наповненість мезосередовища доступними предметами споживання є недостатнім чинником для виникнення почуття життєвого благополуччя.

Якщо прийняти, запропоноване нами розуміння мезосередовища як організаційної інфраструктури розгортання значимих видів діяльності, то й саме поняття благополуччя знаходить цілком доступні для огляду параметри.

По-перше, усі елементи мезосередовища як інфраструктури повинні виконувати **функцію сприяння** розгортанню життєво значимих діяльності індивіда. Певний життєвий парадокс полягає в тому, що інфраструктурні компоненти мезосередовища розглядаються індивідами як діючі суб'єкти, які повинні нести якусь користь і благо, а самих себе індивіди розглядають як одержувачів цих благ.

²¹ Гранічним показником такого неспівпадіння є достатньо розповсюджений феномен високого рівня суцільності при високому показнику рівня життя.

По-друге, усі елементи мезосередви повинні бути **доступними** для використання й відкритими для обігу як до суб'єктів соціальних взаємодій.

По-третє, усі елементи мезосередви повинні бути **толерантними** до неминуче виникаючої в житті людей тієї або іншої інаковості конкретних індивідів.

По-четверте, усі елементи мезосередви повинні бути спрямовані на **мінімізацію ризиків**, що несуть загрозу життю або здоров'ю індивідів.

В-п'ятих, усі елементи мезосередви повинні відповідати певним нормам **історичності й естетичності**, тобто давати почуття безперервності життя і її краси.

До цього треба додати, що в останні роки, особливо серед молоді, усе частіше звучить ще одна вимога до мезосередовища – воно повинне давати можливість **творчого прояву й самореалізації особистості**. Дійсно, сьогодні ми можемо затверджувати наявність виразної світової тенденції до росту значимості креативності не тільки на рівні життя конкретних індивідів, але й на рівні життя цілих громад і соціальних спільнот.

Наведені п'ять мезосередовищних факторів життєвого благополуччя²² фактично можуть розглядатися як базові показники екологічності життєвого середовища особистості. Сама ідея екологічності довгий час залишалася тільки в рамках біологічних наук, але на сьогодні вона впевнено узвичаїлася не тільки в системі всього соціо-гуманітарного знання, але й у повсякденній свідомості людей. Ми тепер із упевненістю говоримо, наприклад, про екологічність психологічних практик і екологічності системи освіти, про екологічність сімейних відносин і психологічного клімату в організації, і так далі, і таке інше. Але при цьому саме поняття екологічності пророблене вкрай слабо. У нашій лабораторії екологічної психології Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України було запропоновано наступне розуміння принципу екологічності життєдіяльності: «Екологічними (ековідповідними) є усвідомлені дії індивідів, спрямовані на якісне поліпшення навколишнього середовища як базової умови зростання якості власного життя». У ракурсі процесів розвитку особистості ця теза переформулюється так: «Цілеспрямовані зусилля індивіда по розвитку якості життя навколишнього середовища є базовою умовою саморозвитку особи-

²² В данном контексте мы не рассматривали негативные факторы мезосреды, так как они, по преимуществу, являются обратными, по отношению к перечисленным позитивным факторам.

стості». У ракурсі переживання благополуччя особистості ця теза переформулюється так: «Усвідомлена спрямованість на забезпечення благополуччя навколишніх є базовою умовою виникнення стійкого почуття благополуччя особистості».

На **рівні макросередовища** основним фактором переживання благополуччя є ціннісно-оцінне відношення індивіда до сприйманих змін базових соціо-природних умов життєдіяльності. Як ми вже говорили, особливість макросередовища полягає в тому, що всі її елементи існують тільки у вигляді певних абстракцій – життєдайна природа, світовий океан, соціум, людська натура і т.д., і т.п. Кожний елемент може бути представлений у взаємодії тільки через якийсь свій частковий прояв, але не як цілісність (ця цілісність і є справжня метафізика). У нашій взаємодії з миром ми виходимо на цей рівень цілісності тільки опосередковано, через певний набір онтологічних ідей. Ці ідеї виступають як базові принципи розуміння (сприйняття світу) і організаційних принципів побудови взаємодії й миром.

Набір цих ідей цілком обмежений, хоча він і не є абсолютною догмою, тобто може суттєво варіювати в різних сферах життєдіяльності й у різних культурах. Так, наприклад, у науці ствердилися деякі основні принципи (методологія науки), які одночасно задають і базові онтології, і способи побудови досліджень. У повсякденній житті так само існує набір аналогічних принципів, які можуть бути виражені як метафорично (що посієш, то й пожнеш), так і цілком раціонально (вчиняй з іншими так, як ти прагнув би, щоб вчиняли стосовно тебе).

Єдність людини й макросередовища (Людина-в-Світі й, одночасно, Світ-в-Людині) фіксується через ряд граничних категорій, кожна з яких відображає певний аспект цієї онтології. Ми не беремося дати їхній повний перелік і аналіз, але в рамках розглянутого питання життєвого благополуччя особистості, нам представляються найбільш значимими три категорії: «Справедливість», «Щастя» і «Доля». Кожна з них є певної онтологемой (по термінології О.Ф.Лосєва), тобто формою й способом розуміння життя.

Ідея справедливості відображає базове розуміння динаміки життєвого процесу як постійного порушення // відновлення (або, навпаки, установлення // порушення) рівноваги й балансу життєвих сил. Залежно від культурного типу свідомості, справедливість може приписуватися різним суб'єктам-носіям – Богу, Природі, Життю, Іншим людям, Особистості і т.д., або місти-

тися в різні просторово-часові топоси. Але, незалежно від цього, сама ідея справедливості розглядається як Закон Життя, а для індивіда вона стає принципом організації напрямку його власної системи дій і взаємодій.

Ідея щастя відображає вершинний стан буття Людини й Світу в цілому. Знову таки, незалежно від культурних відмінностей у розумінні щастя, воно виступає як гранична форма переживання гармонії Життя. Щастя є абсолютним сенсом людського буття у Світі. Треба відзначити, що останнім часом у якості такої абсолютної смислової одиниці життя все частіше розглядається категорія любові. На наш погляд вони нерозривно зв'язані між собою, тому що любов є обов'язковою умовою виникнення щастя, а переживання щастя є єдиним надійним індикатором справжньої любові.

Ідея долі є найменш розробленою у світовій психології, що зв'язане, очевидно, із прагненням затвердити людину як суб'єкта власної життєдіяльності. Але якщо брати контекст цілісного життя індивіда, то без ідеї долі обійтися дуже важко. Приведемо тут тільки короткий опис ідеї долі, дане у Вікіпедії: «Доля — одна із ключових і універсальних категорій культури людства, [міфологема](#) (Горан), онтологема (О.Лосєв), що описує фундаментальні відносини Людини й Світу. У ній виражені багатовіковий досвід «всенародного осмислення [свободи](#) і [необхідності](#)», спроба назвати ті «сили, які управляють світовим порядком і людською поведінкою»¹¹. Три найголовніші характеристики долі: тотальність, непізнаваність і незалежність від людської волі. По вираженню О.Ф.Лосєва, «доля є щось таке, що рухає всім і в той же час непізнаване». З одного боку, «доля ні з ким і ні із чим не рахується», з іншого, «долі, при всім граничним відчуженні від тих, хто перебуває під її впливом, є справа до кожного». Тим самим доля — це зовнішня сила, яка зводить людську особистість до загального безособового вироку» /<https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

До цього ми додамо тільки одне: доля – це усвідомлюване, але непомітне обмеження людської суб'єктності. Якщо справедливість обмежує людське свавілля, то доля обмежує людські можливості, нагадуючи нам, що кожен з нас лише маленька часточка в загальному потоці Життя. Доли немає тільки в Б-га.

Але повернемося до теми переживання благополуччя дорослості. Ми намагалися показати, що благополуччя дорослості на макрорівні життя (макросередовища) детерміновано трьома психологічними факторами:

- здатністю брати на себе відповідальність за встановлення й утвердження справедливості;
- збереженням віри в щастя й активного прагнення до нього як сенсу життя;
- наявністю значимих проєктів життєвих змін, при прийнятті себе й свого минулого/сьогодення/майбутнього як факту, що постійно здійснюється.

Загальний висновок. Перехід від ідеї й життєвої концепції соціальної успішності до ідеї життєвого благополуччя передбачає істотну перебудову базових ціннісних орієнтирів і трансформацію систем соціальних взаємодій особистості. Трішки перебільшуючи, ми можемо сказати, що цей крок соціалізації дорослості зв'язаний зі зміною основної життєвої інтенції – основним вектором напрямку особистісних зусиль стає **турбота про життя**. Турбота не в значенні «заклопотаності» як невротизованого стану тривоги із приводу якихось справ і проблем, а в значенні «дбайливості» як особливого типу ставлення особистості до оточуючих людей, до світу й до самого себе. Очевидно, можна говорити про наявність чотирьох, найбільш значимих об'єктів такої турботи. Це – турбота про благополуччя близьких людей; турбота про власний тілесний комфорт; турбота про екологічність життєвого середовища й турбота про «правильність» протікання життя як такого. І якщо ця виявлена турбота знаходить вдячний відгук, то ми отримуємо реальну можливість переживання справжнього життєвого благополуччя.

Shvalb Yu. M.

PSYCHOLOGICAL BASES OF SOCIAL WELFARE OF PERSONALITY IN FULL AGE

The article deals with the problem of social well-being of the individual. It has been shown that the problem of well-being is particularly relevant for middle-aged people (36-50 years). In the theoretical and psychological terms of environmental psychology, this issue in the context of lifestyle is relevant to the problem of determining the functional place of well-being in the structure of a person's life activity. To search for an answer to this question, we conducted a series of theoretical and experimental research, which covered the three leading aspects of the organization of personal activity. This is, firstly, the activity aspect associated with the individual's own life activity, secondly, the communicative aspect associated with the peculiarities of the interpersonal relations of the individual, and thirdly, the intermediate aspect associated with the features of perception and assessment of the general situation of life activity.

On the basis of theoretical and experimental research, three factors of the personal significance of well-being in the structure of the lifestyle of middle-aged people were identified - satisfaction with life status, changes in the structure of interpersonal stancia, perception and assessment of the general situation of life activity.

It is shown that the transition to the idea of well-being is a manifestation of the process of socialization of the individual in adulthood. It has a basic vector of life care, which is detectable at a minimum at the level of care for: loved ones, own body, environmental friendliness, correctness of the flow of life

Keywords: *well-being, full age, personality, environment, sozialization,*

Швалб Ю.М.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ В ЗРЕЛОМ ВОЗРАСТЕ

В статье рассматривается проблема социального благополучия личности. Проявления лось, что проблема благополучия стоит особенно актуальной для лиц среднего возраста (36 -50 лет). В теоретико-психологическом плане экологической психологии данный вопрос в контексте образа жизни релевантное проблеме определения функционального места благополучия в структуре жизнедеятельности личности. Для поиска ответа на этот вопрос нами был проведен цикл теоретико-экспериментальных исследований, которые охватывал три ведущих аспекты организации жизнедеятельности личности. Это, во-первых, деятельностный аспект, связанный с собственной жизненной активностью индивида, во-вторых, коммуникативный аспект, связанный с особенностями межличностных отношений индивида, в-третьих, средовщный аспект, связанный с особенностями восприятия и оценки общей ситуации жизнедеятельности.

На основе теоретико-экспериментальных исследований было выделено три фактора личностной значимости благополучия в структуре образа жизни лиц среднего возраста - удовлетворенность жизненным положением, изменения в структуре межличностных отношений, восприятие и оценка общей ситуации жизнедеятельности.

Показано, что переход к идее благополучия является проявлением процесса социализации личности в зрелом возрасте. Он имеет основной вектор заботы о жизни, которая выявляется как минимум на уровне заботы о: близких, собственном теле, экологичности среды, правильности течения жизни

Ключевые слова: *благополучие, зрелый возраст, личность, среда, социализация, забота.*

НАШІ АВТОРИ

- АКИМЕНКО ІРИНА МИКОЛАЇВНА** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри екологічної психології та соціології Національний університет “Чернігівський колегіум” імені Т.Г. Шевченка
- АКИМОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА** кандидат філологічних наук, докторант кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
- БАСВА КАРІНА** аспірантка кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків
- БОРЕЦЬ ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Академії державної пенітенціарної служби, м. Чернігів
- БУКОВСЬКА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА** Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, доцент, м. Чернігів
- ВАРГА ВІКТОРІЯ СТЕПАНІВНА** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Мукачівського державного університету, м. Мукачево
- ВЕРНІК ОЛЕКСІЙ ЛЕОНІДОВИЧ** кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії екологічної психології, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ
- ВОВЧИК-БЛАКИТНА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА** кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ
- ВОЛЕВАХА ІРИНА БОРИСІВНА** Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів
- ВОЛИНЕЦЬ НАТАЛІЯ ВАЛЕНТИНІВНА** кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділення організації наукових досліджень науково-дослідного відділу, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький
- ГАЛІАКБЕРОВА ІРИНА ЛЕОНІДОВНА** кандидат психологічних наук, доцент Забайкальського державного університету, г. Чита, Росія
- ГІРЧЕНКО ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА** Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, доцент, м. Чернігів
- ГОРОВА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА** доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології управління ДВНЗ “Університет менеджменту освіти”, м. Київ
- ДУБІНІНА ДІАНА ЕМІЛІВНА** викладач кафедри екологічної психології та соціології, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів
- ДЯЧЕНКО ВІКТОРІЯ АНАТОЛІВНА** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри екологічної психології та соціології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів
- КАМЕНЩУК ТЕТЯНА ДМИТРІВНА** кандидат педагогічних наук, директор Навчально-методичного центру психологічної служби системи освіти Вінницької області, старший науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, м. Вінниця
- КИРПЕНКО ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА** кандидат психологічних наук, молодший науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

- КРЯЖ ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА** доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків
- КУЛІКОВА АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА** здобувач Інститута психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, старший викладач кафедри практичної психології Маріупольський державний університет
- МИРОНЕНКО ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА** Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків
- МУНАСИПОВА-МОТЯШ ІРИНА АНАТОЛІЇВНА** кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри екологічної психології та соціології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів
- МУСІЯКА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА** кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ
- ПАВЛЕНКО ГАННА ВОЛОДИМИРІВНА** здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з психології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків
- ПАВЛЕНКО ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА** науковий кореспондент лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка, м. Київ
- ПАРТЕНАДЗЕ ОКСАНА ВІТАЛІЇВНА** в.о. ст. викладач Чорноморського національного університету ім. П.Моголи, здобувач Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ
- ПЛАТКОВСКАЯ ОКСАНА ВЛАДИМИРОВНА** Доцент кафедри педагогіки та психології, Харківський національний університет внутрішніх дел, м. Харків
- РУДОМІНО-ДУСЯТСЬКА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА** кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ
- САРАЄВА НАДЕЖДА МИХАЙЛОВНА** доктор психологічних наук, доцент, професор Забайкальського державного університета, г. Чита, Россія
- СКОК АЛЛА ГЕОРГИЄВНА** к.п.н., доц., декан психолого-педагогічного факультету, національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів
- СУХАНОВ АЛЕКСЕЙ АНАТОЛЬЕВИЧ** кандидат психологічних наук, доцент, доцент Забайкальського державного університета, г. Чита, Россія
- ШАПОШНИКОВА ЮЛІА ГЕНАДІЇВНА** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та інклюзивної освіти Миколаївський національний університет ім. В.О.Сухомлинського, м. Миколаїв
- ШВАЛЬ ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ** доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, професор кафедри соціальної роботи факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ
- ШЛІМАКОВА ІРИНА ІВАНІВНА** кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри екологічної психології та соціології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

CONTENT

<i>Akymenko I.,</i> Political socialization of man in modern society	9–18
<i>Akimova N.,</i> The problem of understanding as an important aspect of psychological welfare on the internet	19–34
<i>Baieva K., Kriazh I.,</i> Environmental sensitivity and perceived control as fac-tors of bio-oriented activity	35–46
<i>Borets J., Shlimakova I.,</i> The conditionality of the person's viability by the environment influence ...	47–55
<i>Varha V.,</i> Adaptation to the school environment for children of junior school age: a description of the correction program	56–67
<i>Vernik O.,</i> Ecopsychological approach to the researches of wellbeing of personality: lifeactivity and environmental context	68–79
<i>Vovchyk-Blakytina O.,</i> Intergenerational interaction in the family as a resource	80–91
<i>Volevakha I.,</i> The method of educational training in the preparation of psychology students to work in a business organization	92–102
<i>Volynets N.,</i> Comparative analysis of peculiarities of personal well-being of border guards with different official status and psychologists, social workers and social pedagogues depending on the experience of privacy practice	103–119
<i>Hirchenko O., Bukovska O.,</i> Prosocial orientation and personality behavior	120–129
<i>Horova O.,</i> Dynamics of the of value regulation of professional abilities in adolescence	130–139
<i>Diachenko N., Munasipova-Motiash I., Dubinina D.,</i> Relationship between psychological safety and satisfaction with women's image of a body	140–152
<i>Kamenschuk T.,</i> Contents of the experimental educational and correction program of formation spatial sign-symbolic system of knowledge	153–165
<i>Kyrpenko T.,</i> The current state and prospects of studying the relationship of health and subjective well-being of personality	166–176

<i>Kulikova A.,</i>	Temporary disability (hands or hants, 9-12 month of rehabilitation) as a factor of changes structural components «self-image»	177–188
<i>Myronenko O.,</i>	Subjective connection with nature as a factor of psychological well-being of person	189–196
<i>Musiaka N.,</i>	I.O. Sikorskyi: the first national concept of personal determination for learning (ecological-psychological aspect)	197–207
<i>Pavlenko H.,</i>	Tolerance to uncertainty as a resource of psychological well-being of students	208–219
<i>Pavlenko O.,</i>	Interpretation of experience in formation of perspectives of personality	220–231
<i>Partenadze O.,</i>	Study request for student youth for services of the psychological service of a higher educational institution	232–247
<i>Platkovska O.,</i>	Study request for student youth for services of the psychological service of a higher educational institution	248–252
<i>Prymachok L.,</i>	Psychological and pedagogical essence of professional development of students of higher educational establishments, which master the profession of a specialist of physical rehabilitation	252–268
<i>Rudomino-Dusiatska O.,</i>	Ecological aspects of the problem of psychological well-being	269–279
<i>Saraeva N., Sukhanov A., Haliackberova I.,</i>	On the factors of human resilience in the region of eco-logical trouble	280–290
<i>Skok A.,</i>	The method of floating as modern psychological rehabilitation direction	291–300
<i>Shaposhnikova J.,</i>	Reflexive components in the professional development of practical psychologists as a subject of psychological analysis	301–313
<i>Shvalb J.,</i>	Psychological bases of social welfare of personality in full age	314–331
Our Authors	332–333

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том VII ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 47

Підписано до друку 18.06.19. Формат
60x84¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Умовно др. а. 17,34. Фізично др. а. 18,73
Замовлення № 326. Тираж 300 екз.

Вид-во: поліграфічний центр «Київоргбуд»
Київ, вул. М.Омелянвича-Павленка, 4/6